

Slavia Centralis

številka 2 | 2009 | letnik II.

Slavia Centralis
(SCN) ISSN 1855-6302

Izdaja

Oddelek za slovanske jezike in književnosti
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Published by

Department of Slavic Languages and Literatures
Faculty of Arts, University of Maribor
http://www.ff.uni-mb.si/index.php?page_id=225

Glavni in odgovorni urednik – Editor-in-chief

Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Uredniški odbor – Editorial Board

Silvija Borovnik (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO), **Jožica Čeh Steger** (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO), **Marc L. Greenberg** (University of Kansas, USA – Univerza v Kansasu, ZDA; *urednik za jezikoslovje – linguistics editor*), **Alenka Jensterle Doležal** (Univerzita Karlova v Praze – Charles University of Prague, CS), **Ludvig Karničar** (Karl-Franzens-Universität Graz – University of Graz, A), **Mihaela Koletnik** (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO), **Mark Richard Lauersdorf** (University of Kentucky, USA – Univerza v Kentuckyju, ZDA), **István Lukács** (Eötvös Loránd Tudományegyetem – Eötvös Loránd University of Budapest, H), **Miran Štuhec** (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO; *urednik za literarne vede – literature editor*), **Božena Tokarz** (Uniwersytet Śląski – University of Silesia, PL)

Tehnična urednica – Technical editor

Natalija Ulčnik (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Številko je uredila – Guest editor:

Zinka Zorko (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Jezikovni pregled – Language Editors

Victor Kennedy (angleščina – English)

Natalija Ulčnik (slovenščina – Slovene)

Uredniški svet – Advisory board

Eric P. Hamp (Chicago), **István Nyomárkay** (Budapest),

Ivo Pospíšil (Brno), **Emil Tokarz** (Bielsko-Biala), **Zinka Zorko** (Maribor)

© *Slavia Centralis* (SCN)

SCN izhaja dvakrat na leto – SCN is published twice yearly

Vključenost SCN v podatkovne baze – SCN is indexed/abstracted in:

MLA Directory of Periodicals, Modern Language Association of America, New York; Ulrich's Periodicals Directory, R. R. Bowker, NY, USA

Naslov uredništva – Editorial address

Slavia Centralis, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor

Letna naročnina: 12 €, za študente in dijake 8 €.

TRR: 01100-6000020393

Cena posamezne številke: 6,80 €

Annual subscription/single issue (outside Slovenia): 24,20 €/13,60 €

Tiskano s podporo Slavističnega društva Maribor – Published with the support of Slavistično društvo Maribor

Oblikovanje in prelom – Design and typesetting: Grafični atelje Visočnik

Natisnil – Printed by: Dravska tiskarna

Naklada – Circulation: 300

Vsebina / Contents

Razprave / Studies

- 7 *Marko Jesenšek*, Slovenski jezik in Evropska zveza / Slovene Language and European Union
- 24 *Kolláth Anna*, Dejavnosti in možnosti izoblikovanja jezika na madžarsko govorečem prostoru in proces Palást / Activities and possibilities for forming language in the Hungarian-speaking space and the Palást process
- 33 *Zinka Zorko*, Koroško mežiško narečje v luči novih glasoslovnih raziskav / The Carinthian Mežica Dialect in View of Recent Phonological Studies
- 50 *Alenka Valh Lopert*, Raba tujk v mariborskih govorjenih medijih / Use of foreign words in Maribor spoken media
- 63 *Irena Stramljič Breznik*, Germanizmi v frazemih Slovarja slovenskega knjižnega jezika od M do P / Germanisms in Idioms Included in the Dictionary of Slovene Literary Language (SSKJ) from M to P
- 75 *Agnieszka Będkowska-Kopczyk*, Poučevanje slovenskega jezika za Poljake v kognitivnem pristopu (izbrani vidiki) / Teaching Poles Slovene Language using a cognitive approach (selected aspects)
- 89 *Emil Tokarz*, Językowy świat małych ojczyzn czyli słowiańskie pogranicza językowe / Jezikovni svet malih domovin – slovanska obmejna jezikovna območja
- 94 *Krzysztof Feruga*, Wpływ języka włoskiego na obecny kształt języka molizańskich Chorwatów / Vpliv italijanščine na sodobni jezik moliških Hrvatov

- 100 *Artur Ślęzak*, Miejsce standardu burgenlandzkochorwackiego wśród języków indoeuropejskich / Mesto standardnega jezika gradiščanskih Hrvatov med indoevropskimi jeziki
- 107 *Ireneusz Kida*, Mirror image properties in human languages / Lastnosti zrcalnih podob v človeških jezikih
- 114 *Karel Gržan*, Trpljenje nedolžnih in iskanje besede (od)rešitve v dramatiki Stanka Majcna / The suffering of the Innocent and the Search for Words of Solu/Salva/tion in the Plays of Slavko Majcen
- 129 *Regina Wojtoń*, Kreacja mniejszości narodowościowych i problem identyfikacji jednostki – *Grenki med* Andreja Skubica / Oblikovanje narodnih manjšin in problem identifikacije posameznika – *Grenki med* Andreja Skubica
- 139 *Bożena Tokarz*, Igre z mimezisom v poljski in slovenski prozi devetdesetih let / Games with *Mimesis* in Polish and Slovene Prose of the '90s
- 154 *Alenka Jensterle-Doležal*, Paralely mezi slovinským a českým dramatem 60. let / Vzporednosti med slovensko in češko poetično dramo
- 167 *Kiss Szemán Róbert*, Ján Kollár avagy a szláv nemzet jó tulajdonságai? / Ján Kollár oziroma *Dobre lastnosti slovanskega naroda?*
- 182 *Mladen Pavičić*, *Deveta dežela*, podobi pojugoslovanske sedanjosti in antiutopična podoba (evropske?) prihodnosti / *Deveta dežela/The Ninth Country*, images of post-Yugoslav present and an anti-utopian image of the (European?) future
- 193 *Jutka Rudaš*, Literatura – kultura – (kon)tekst / Literature – culture – (con)text
- 201 *Драги Стефанија, Лилијана Миодонска*, Македонија и нејзините соседи / Makedonija med balkanskimi sosedi

Ocene, zapiski – Reviews, Notes

-
- 210 *Zinka Zorko*, Mihaela Koletnik, Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave
- 212 *Anja Benko*, Marko Jesenšek (ur.): Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja

- 216** *Vida Jesenšek*, Mirko Križman: Jezikovne strukture v pesniškem opusu avstrijske pesnice Christine Lavant
- 221** *Saša Jazbec*, Brigita Kacjan: Sprachelementspiele und Wortschatzerwerb im fremdsprachlichen Deutschunterricht mit Jugendlichen und jungen Erwachsenen
- 225** *Igor Saksida*, Dragica Haramija: Sedem pisav, Opusi sedmih slovenskih mladinskih pisateljev
- 227** *Péter Pátrovics*, Janusz Bańcerowski: A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban
- 230** *Agnieszka Janiec-Nyitrai*, Róbert Kiss Szemán: "...garázda emberek az Etymologusok". Irodalmi tanulmányok
-
- 235** Navodila avtorjem
- 237** Guidelines for contributors
-

Slovenski jezik in Evropska zveza

MARKO JESENŠEK

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, marko@jesensek.si*

SCN II/2 [2009], 7–23

V članku je prikazan položaj slovenskega jezika v Evropski zvezi, in sicer v luči Evropskega leta jezikov in Evropskega leta medkulturnega dialoga. Predstavljena je slovenska jezikovna izkušnja v bivši skupni državi, opozorjeno je na nekatere navidezne podobnosti glede položaja slovenščine v SFRJ in EZ, nato pa so analizirane jezikovne razmere in položaj slovenskega jezika v novi skupnosti, ki ga odločilno določa odločitev za večjezičnost EZ-ja; predstavljene so prednosti in težave, ki so povezane z evropsko večjezičnostjo; prikazana sta slovenska jezikovna politika in načrtovanje, kakršna se kaže v Zakonu o javni rabi slovenskega jezika in v Resoluciji o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011, članek pa se ob komentarju nekaterih zapisov v Resoluciji zaključuje z razmišljanji o položaju slovenistike na domačih in tujih univerzah.

This article presents the position of the Slovene language in the European Union in the context of the European Year of Languages and the European Year of Intercultural Dialogue. Firstly, the experience of the Slovene language in the former common state is presented. Attention is paid to some fictional similarities regarding the position of the Slovene language in the SFRJ and the EU, then the linguistic circumstances and the position of the Slovene language, decisively determined by the multilingualism of the EU in the new community, are analyzed; the advantages and difficulties connected with European multilingualism are presented; and the Slovene linguistic policy as drafted in the Law on Public Usage of Slovene Language and in the Resolution on National Program for Linguistic Policy 2007–2011 is introduced. The article concludes with thoughts on some comments in the Resolution about the position of Slovene studies in domestic and foreign Universities.

Ključne besede: Evropska zveza (EZ), uradni jeziki EZ, večjezičnost, položaj slovenskega jezika v Jugoslaviji in EZ, jezikovna politika, Zakon o javni rabi slovenskega jezika

Key words: European Union, official languages of the EU, multilingualism, position of Slovene language in Yugoslavia and EU, linguistic policy, the Law on public usage of Slovene language, SlangMaster

1 Slovenski jezik na začetku 21. stoletja izpolnjuje vse pogoje, ki mu zagotavljajo položaj enakopravnega uradnega jezika v Evropski zvezi. Formalno je seveda vse tako, kot mora biti: upoštevano je načelo različnosti kultur, običajev in prepričanj, to pa na jezikovnem področju pomeni, da se v Evropski zvezi spoštuje jezikovno različnost, ki slovenščino umešča med t. i. uradne jezike EZ-ja,¹ ob tem pa imajo od leta 2003 poseben status v EZ-ju še katalonščina, baskovščina in galicijščina. Gre torej za 23 uradnih jezikov (in še za 3 s posebnim statusom) ter za več regionalnih in manjšinskih jezikov,² ki pripadajo indoevropski, ugrofinski in semitski jezikovni skupini. Taka jezikovna različnost je zanimiva posebnost, ki je bila leta 2000 razglašena za eno izmed temeljnih vrednot EZ-ja tudi v Listini o temeljnih pravicah Evropske zveze, vendar pa se kljub vsemu postavlja vprašanje, ali je EZ v primerjavi s tremi strateško največjimi svetovnimi združbami (ZDA, Rusija, Kitajska) zaradi (jezikovne in še katere) različnosti izhodiščno v težjem položaju. Dokler bo veljal dogovor, da je (jezikovna) različnost kvalitetna prednost EZ-ja, so taka razmišljanja odveč, ostajajo pa ves čas prisotna, saj jih spodbuja strah pred t. i. talilnim loncem.

Slovenci imamo tako izkušnjo še zelo živo v zavesti, saj smo v bivši skupni državi imeli prav tako zagotovljene vse jezikovne in druge pravice, pa se je jezikovna enakopravnost praviloma (ali celo le v najboljšem primeru) končevala že na republiški meji, vpliv globalne srbohrvaščine pa se je s političnega, gospodarskega in vojaškega prostora zelo agresivno širil na vse funkcijske zvrsti slovenskega jezika. V praksi je to pomenilo, da je bila globalna srbohrvaščina edini jezik poveljevanja v vojski, vsi uradni državni, politični, gospodarski, športni itd. dogodki so »zaradi lažjega sporazumevanja« potekali v »skupnem« jeziku. V slovenski osnovni šoli je bil skupni globalni jezik obvezni učni predmet, slovenščina v drugih republikah bivše skupne države pa ne, kar je vodilo do z globalnega gledišča »edino razumljivih« poskusov, kako s t. i. skupnimi jedri poenotiti šolstvo in ustvariti talilni lonec, ki bo različne narode, jezike, kulture, verstva in stopnje ekonomskega razvoja povezal v en jugoslovanski narod, jezik, kulturo in (ne)vero. Ustava, zakoni in predpisi so tako možnost sicer teoretično izključevali, vendar pa je slovenski jezik zelo hitro postajal funkcijskozvrstno okrnjen, zlasti na področju strokovnega in znanstvenega jezika (terminologija), izgubljal je na vseh področjih javnega sporazumevanja, saj je bila dvojezičnost bivše jugoslovanske skupnosti le enostranska – Slovenci

¹ Leta 1958 je imel EZ štiri uradne jezike (nizozemščina, italijanščina, nemščina in francoščina), leta 1973 sta se jim pridružila danščina in angleščina, leta 1981 grščina, leta 1986 portugalščina in španščina, leta 1995 švedščina in finščina, leta 2004, ko se je število uradnih jezikov povečalo na 20, se jim je pridružila tudi slovenščina (in še litovščina, latvijščina, estonščina, madžarščina, poljščina, slovaščina, češčina in malteščina), leta 2007 pa se je število ustavilo pri 23 (irščina /od leta 1973 je bila že jezik pogodb/, romunščina in bolgarščina).

² Gre za še približno 60 avtohtonih in mnogo neavtohtonih jezikov, ki jih govorijo skupnosti priseljencev v EZ-ju. http://europa.eu.int/comm/education/policies/lang/languages/langmin/euromosaic/index_en.html

v odnosu do Neslovencov v skupni državi. Tako jezikovno neenakopravnost smo v praksi podpirali tudi Slovenci, saj smo se prehitro in prelahko odpo-vedali skupnostni dvo- oz. večjezičnosti v bivši državi in jo po nepotrebnem nadomeščali s svojim dvojezičjem – značilno je bilo celo to, da Neslovenci, ki so se naselili v Sloveniji, skoraj praviloma niso prevzeli jezika slovenskega vselitvenega okolja in se je tako dvojezičje (tj. neslovensko sporazumevanje v Sloveniji) prenašalo celo v praktičnosporazumevalno zvrst jezika in družinsko oz. privatno okolje.

2 Slovenščina, ki je bila od Brižinskih spomenikov naprej predvsem prevzemal- ni jezik, je bila v odnosu do prevladnih jezikov pogosto v slabšem, podrejenem položaju, kar jo je v določenih zgodovinskih položajih (izjema le v razmerju do latinščine) pripeljalo v položaj manjvrednega jezika (načrtna germanizacija, madžarizacija, srbohrvatizacija), ki so se ga nekateri celo sramovali (npr. nem-škutarstvo v 18. in 19. stoletju, jugoslavenarstvo v 20. stoletju). Ta slovenska izkušnja iz preteklosti opozarja, da mora biti EZ še kako previden pri reševanju tako občutljivega vprašanja, kot je npr. jezikovno. Evropsko povezovanje ne sme zapostavljati jezikovnih (in drugih) različnosti svojih narodov, saj iz zgodovine vemo, da se je v prelomnih trenutkih evropskih narodov jezikovno vprašanje zelo hitro izenačilo z nacionalnim (oz. narodnostnim), jezikovno vprašanje pa je pri razpadu bivše skupne države bilo za Slovence eno izmed najpomembnejših.

Evropsko leto jezikov ali Evropsko leto medkulturnega dialoga sta zato za t. i. »male jezike« EZ-ja zelo pomembni akciji, ki morata spodbujati razmišljanje o jeziku v EZ-ju, omogočati jezikovna povezovanja v regiji in zagotavljati pogoje, ki bodo »malim jezikom« (čeprav na papirju prav tako »uradnim jezikom« EZ-ja) omogočali kolikor toliko enakovreden položaj v razmerju do globalnega jezika. Slovenščina se je po osamosvojitvi in nato priključitvi k EZ-ju znašla v položaju, ko je en prevladni jezik (bivše) skupne države (srbohrvaščina) zame- njala z drugim prevladnim jezikom (nove) skupne države (angleščina). Poseben položaj ima slovenščina v novi skupnosti tudi zato, ker bodo ob globalnem in najbolj množičnem angleškem jeziku njen položaj in razvoj v prihodnosti na poseben način določali tudi odnosi do velikih regijskih (italijanščina in nem-ščina), velikih EZ (npr. francoščina in španščina) in svetovnih jezikov (npr. ruščina). Slovenščina je v EZ-ju skoraj najmanjši »mali jezik«, saj je raziskava o Evropejcih pokazala,³ da je v Evropi med več kot 400 milijoni prebivalcev EZ-ja, ki so stari več kot 15 let, Slovencev le 1.663.869 – manj je le še Eston- cev (887.094), Ciprčanov (552.213), Luksemburžanov (367.199) in Maltežanov (322.917). Če pri tem upoštevamo, da med t. i. male jezike sodijo vsi, ki jih govori do 15 milijonov ljudi, potem množičnost gotovo ni zagotovilo, ki bi slovenščini omogočala dolgo (in enakopravno?) sobivanje v evropski jezikovni združbi. Ob sobivanju z globalno angleščino in drugimi velikimi EZ-jeziki je

³ Special Eurobaromete 243/Wavw 34.3-TNS Opinion&Social; European Commission: Europeans and their Languages, Fieldwork: November – December 2005, Publication: February 2006. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf

vprašanje njenega obstajanja v prihodnosti še kako na mestu. Gre za posebno občutljivo vprašanje slovenskega jezika, ki ga je potrebno reševati v razmerju do sosedskih, malih, srednjih in velikih jezikov EZ-ja, natančno določiti in spremljati njegovo rabo v EZ-ju in mednarodnem prostoru ter določiti mesto slovenskega jezika pri učenju drugega tujega jezika v EZ-ju. To je eno izmed ključnih vprašanj, ki bo odločilno vplivalo na vlogo in položaj slovenščine v evropskem prostoru. Naša jezikovna politika bo morala skrbeti in si prizadevati, da se bo evropska jezikovna zakonodaja nenehno potrjevala tudi v dobri praksi. Izkušnje iz bivše skupne države nas opozarjajo, da je lahko uspešno jezikovno načrtovanje in skrb za enakopraven položaj t. i. malih jezikov v skupnosti zagotovljeno le, če so dobra zakonodaja in vsi dogovori uresničeni tudi v vsakdanji praksi in ne le deklarativno.

3 Evropska komisija o znanju jezika zelo ambiciozno načrtuje, da bi v prihodnosti prebivalci EZ-ja ob materinščini govorili še dva tuja jezika. Taka večjezičnost je priložnost za slovenščino, še zlasti v regiji, če bo po usmeritvah EZ-ja spodbujeno učenje sosedskih jezikov. Skrb za zagotavljanje pogojev, ki bodo omogočali trajnostni prehod teoretičnih izhodišč iz dobro zasnovane EZ-zakonodaje v jezikovno prakso, je za slovensko jezikovno politiko imperativ, še toliko bolj, ker je »večjezičnost⁴ 1. januarja 2007 postala delovno področje, ki odraža njeno politično razsežnost v EZ-ju glede na njen pomen za osnovno izobraževanje, vseživljenjsko učenje, gospodarsko konkurenčnost, zaposlovanje, pravico, svobodo in varnost.«⁴ Tako načrtovana »večjezičnost« je vključena v vse strateške razvojne programe in politike EZ-ja in omogoča, da se slovenščina lahko uveljavlja v različnih družbenih položajih EZ-jezikovne skupnosti in na različnih področjih (npr. kultura, šolstvo, izobraževanje, socialna politika ...) – strategija za večjezičnost EZ-ja je tako neposredno povezana s strategijo načrtovanja slovenske jezikovne politike.

Zavedam se, da je večjezičnost zelo pomembna za dobro delovanje EZ-ja, ne samo ozko na jezikovni oz. sporazumevalni ravni, ampak vpliva najširše tudi na trajnostno rast Evrope, na več in boljša delovna mesta. Pri tem pa se postavlja vprašanje, koliko nas taka »večjezičnost« stane in kako dolgo jo bo lahko EZ tudi razvijal in financiral. Ali se EZ-ju »splaća« vlagati v »večjezičnost«, oz. ali bo tudi v prihodnje taka vlaganja zmogel? V interesu malih jezikov, torej tudi slovenščine, je, da bo odgovor vedno pozitiven in da financiranje »večjezičnosti« v EZ-ju nikoli ne bo vprašljivo – stroški morajo biti vedno zanemarljivo nizki v primerjavi s koristmi. Za leto 2004 so znašali 1,05 % celotnega EZ-proračuna, tj. komaj 2,28 evra na državljanu letno.⁵ Cena ni visoka, omogoča pa, da imajo različno govoreči ljudje v EZ-ju dostop do

⁴ Politična agenda Komisije za večjezičnost, Bruselj 23. 2. 2007. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/80&format=HTML&aged=1&language=SL&guiLanguage=en>

⁵ Sporočilo komisije Svetu, Evropskemu parlamentu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij. Nova okvirna strategija za večjezičnost. Komisija evropskih

celotne EZ-zakonodaje v svojem jeziku in da se v njem sporazumevajo. »Večjezičnost« EZ-ja je sicer določen strošek, »vendar brez njega demokratična in pregledna Evropska unija sploh ne bi bila mogoča. S pravilnim načrtovanjem, predvidevanjem in razporeditvijo zahtevanih sredstev bi EU lahko v prihodnosti delovala s še več uradnimi jeziki, na primer z uporabo novih tehnologij in ob čim večjem upoštevanju ekonomije velikega obsega.«⁶

4 Ob prednostih, ki jih prinaša »večjezičnost« EZ-ja, pa obstajajo za slovenščino tudi skrbi in težave. Zavedati se moramo, da razmere za »večjezičnost« v EZ-ju niso idealne, saj je evropska večjezičnost že po definiciji omejena. V praksi in vsakdanjem sporazumevanju ni mogoče zagotoviti učinkovitega prevajanja v 23 različnih jezikov. Mali jeziki, najprej tudi slovenščina, so »uradnik« le, ko se prevaja zakonodaja, vsi ostali dokumenti EZ-ja pa so zapisani »le v jezik/ih/, ki so nujni«.⁷ Tu se seveda pojavlja strah, jugoslovanska izkušnja slovenščine, kateri »uradni jeziki« so res uradni, nujni jeziki EZ-ja? Srednji ali le veliki EZ-jeziki? Ali pa mogoče le globalna angleščina? Omejitev pri izbiranju je veliko, ekonomska odločitev pa je seveda vedno naklonjena le globalnemu jeziku. In z očmi slovenščine se takoj znajdemo na tankem ledu, ki je v nekdanji skupni državi že počil. Prav zato je »večjezičnost« za obstoj in razvoj slovenščine v EZ-ju in sodobnem svetu še kako pomembna – preseči je potrebno vse omejitve, to pa lahko storimo, kot pravi evropski komisar za večjezičnost Leonard Orban, »z učinkovito politiko večjezičnosti, ki ponuja informacije v jezikih, ki jih državljani lahko razumejo, in z učenjem drugih jezikov, da bi tako imeli dostop do informacij.«⁸

5 Po zadnjih raziskavah⁹ jezikovnih sposobnosti in znanj jezikov v EZ-ju 56 % ljudi govori en tuj jezik, le 28 % pa dva tuja jezika (tri tuje jezike govori 11 % prebivalcev EZ-ja),¹⁰ zato si EZ prizadeva trajnostno povečati odstotek večjezičnosti (znanje vsaj dveh tujih jezikov, med njima enega sosedskega) med svojimi državljani. Če bo jezikovni politiki EZ-ja to uspelo, je to velika priložnost za uveljavitev slovenščine, ki med EZ-jeziki sedaj pripada skupini t. i. malih jezikov (Luksemburg, Litva, Latvija, Slovaška, Malta, Nizozemska),

skupnosti, Com(2005)596 konč. Bruselj, 22. 11. 2005, str. 14. http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/com596_sl.pdf

⁶ Prav tam, str. 14.

⁷ Leonard Orban, Kakšno je vaše mnenje o jezikih v Evropi? Ali se v vašem vsakdanu srečujete s težavami, ki so povezane z jezikovnimi težavami? 6. februar 2008. <http://forums.ec.europa.eu/multilingualism/sl/>

⁸ Prav tam.

⁹ Special Eurobaromete 243/Wavv 34.3-TNS Opinion&Social; European Commission: Europeans and their Languages, Fieldwork: November – December 2005, Publication: February 2006, str. 8. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf

¹⁰ Manj spodbuden je podatek, da kar 44 % prebivalcev EZ-ja obvladuje samo svoj materni jezik.

ki so jezikovno zelo odprti in močno odstopajo od EZ-povprečja glede znanja tujih jezikov (91 % Slovencev govori vsaj en tuj jezik, 71 % dva, 40 % tri tuje jezike in le 9 % obvladuje le materinščino, tj. samo slovenski jezik). Znanje jezikov in jezikovna odprtost pa se lahko ob slabo vodeni jezikovni politiki (tako nacionalni kot EZ) kaj hitro sprevržeta v svoje nasprotje, tj. v jezikovno odpadništvo in zanemarjanje ter nespoštovanje svojega jezika. To se v Sloveniji že dogaja t. i. tehnični inteligenci v znanosti in univerzitetnih krogih, ko se lahko miselno in nekritično odpovedujejo slovenskemu znanstvenemu jeziku z izgovorom, da morajo biti primerljivi v evropskem in svetovnem prostoru, primerljivost pa povsem brez potrebe enačijo s pisanjem znanstvenih besedil v angleščini. Gre za nespametno odločitev, za tihi odpad od slovenščine in za popolno nerazumevanje sodobnega sveta in sobivanja v EZ-ju. Takim jezikovnim odpadnikom ne bi škodilo, če bi si vzeli čas in temeljito premislili, zakaj (1) EZ temelji (in mora temeljiti) na načelu Združeni v različnosti¹¹ (jezikovna različnost je značilnost EZ-ja) in (2) kaj pomeni izguba ene izmed funkcijskih zvrsti (v primeru slovenske tehnične inteligence izguba znanstvenega jezika in strokovne terminologije) za slovenski jezik.¹²

6 Naloga slovenske jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja je, da domačo inteligenco (univerzitetne profesorje in znanstvenike) prepriča v resne namene, ki jih ima EZ s projektom »večjezičnosti«, in jo pravočasno opozori na napačno in dolgoročno pogubno nadomeščanje slovenskega znanstvenega jezika z angleškim.

¹¹ »Sposobnost sporazumevanja v več jezikih je velika prednost za posameznike, organizacije in podjetja. Razbija kulturne stereotipe, osvobaja mišljenje, spodbuja ustvarjalnost, omogoča inovativnost izdelkov in storitev. To so lastnosti in dejavnosti z resnično gospodarsko vrednostjo. Znanje jezikov pomeni tudi večjo mobilnost posameznikov in lažjo odločitev za študij ali zaposlitev v drugih državah. Koristi posameznikom, gospodarstvu in konkurenčnosti. Posledično je torej bistvenega pomena tudi pri uresničevanju najpomembnejšega cilja Evropske unije: lizbonske strategije za večjo gospodarsko rast in nova delovna mesta. Večjezičnost ne koristi le gospodarstvu. Zelo pomembna je za vključevanje na trg dela in za družbeno kohezijo, brez nje ni medkulturnega dialoga. Jezik je neločljiv del naše identitete in najbolj neposreden izraz kulture. Z jezikom ustvarjamo družbene odnose, oblikujemo misli, prenašamo kulturno dediščino iz roda v rod. Jeziki so most do drugih ljudi in kultur.« Prim. uradno spletno stran Evropske komisije; Evropskega komisarja za večjezičnost: Jeziki v EU. http://ec.europa.eu/commission_barroso/orban/policies/policies_sl.htm

¹² Slovenski jezik se je dokončno potrdil kot funkcijsko popoln in enakopraven normativni sestav šele sredi 19. stoletja, ko je razvil tudi zadnjo, tj. najzahtevnejšo funkcijsko zvrst: strokovni in znanstveni jezik (šlo je za prevod Državlanskega zakonika iz nemščine v slovenščino, za uradne zakone Avstro-Ogrske države, za enako pravici, ki jo do slovenščine sedaj izpolnjuje tudi EZ). Lahkomiselno odpovedovanje slovenščine v imenu globalizacije ima lahko neslutene posledice: izguba tako pomembne funkcijske zvrsti jezika kot je znanstveni jezik in slovenske terminologije pomeni začetek konca nekega jezika. Slovenska tehnična inteligenca, zavedena z globalnim jezikom, se mora tega takoj zavedeti, sicer jo bodo naši znanjci prepoznali za grobarja slovenskega jezika.

6.1 Na državni ravni je za tako vodenje slovenske jezikovne politike zadolženo Ministrstvo za kulturo, tj. njegov Sektor za slovenski jezik, ki »sodeluje z nosilci političnih, upravnih in strokovnih pristojnosti z vidika uporabe, uveljavljanja in razvoja slovenskega jezika, skrbi za ustreznost zakonskih rešitev in njihovo uresničevanje ter pomaga zainteresiranim, da dobijo odgovore, ki se nanašajo na jezikovna vprašanja. V sektorju se opravljajo naslednje skupne naloge: (1) sodelovanje z drugimi notranjimi organizacijskimi enotami na ministrstvu, (2) spremljanje razvojnih vidikov s svojega delovnega področja, (3) pripravljane predlogov gradiv, ki jih obravnavajo Vlada RS in Državni zbor RS ter delovna telesa in organi EU, ter oblikovanje mnenj k takšnim predlogom, (4) sodelovanje pri oblikovanju skupnih podatkovnih baz in komuniciranje z javnostjo po interno predpisanih pravilih, (5) priprava in usklajevanje razvojnih projektov, meril za (so)financiranje programov in projektov s svojega področja ter vodenje postopkov za financiranje.

V sektorju se opravljajo naslednje posebne naloge: (1) sodelovanje z znanstvenimi, izobraževalnimi ter drugimi organizacijami in društvi, ki se ukvarjajo z jezikovnimi in jezikovnopolitičnimi vprašanji, (2) sodelovanje pri pripravi predlogov zakonskih rešitev, ki se nanašajo na varstvo in razvoj slovenskega jezika, (3) spremljanje uresničevanja zakonskih določb, ki se nanašajo na slovenski jezik, in priprava poročil o tem, (4) priprava opozoril pristojnim organom glede neuresničevanja zakonskih določil, ki se nanašajo na slovenski jezik, in predlaganje ukrepov za izboljšanje stanja, (5) priprava predlogov za vključevanje jezikovne politike v nacionalne programe, (6) spremljanje uresničevanja nacionalnih programov v delih, ki se nanašajo na slovenski jezik, (7) priprava in posredovanje pojasnil o slovenski knjižni normi, zapisani v sprejetih priročnikih, možnostih jezikovnega izpopolnjevanja odraslih ter jezikovnih pravicah državljanov Republike Slovenije in tujcev na območju Slovenije, (8) obravnava pripomb in pritožb pravnih oseb in državljanov v zvezi z uporabo slovenščine kot uradnega jezika, (9) usmerjanje priprave promocijskih gradiv o slovenščini in njeni rabi v javnosti, (10) obveščanje javnosti o usmeritvah in odprtih vprašanih jezikovne politike, (11) sodelovanje s podobnimi organizacijami iz drugih držav (npr. EFNIL, evropski komisar za večjezičnost), (12) organiziranje javnih razprav in posvetovanj s področja jezikovne politike, (13) sodelovanje pri pripravi in urejanju spletnih strani ministrstva, (14) pripravljane odločitev v upravnem postopku na drugi stopnji o pravnih sredstvih zoper upravne akte, ki jih izdaja Inšpektorat RS za kulturo in medije zaradi kršitev Zakona o javni rabi slovenščine.«¹³

6.2 Ko je bil 5. 8. 2004 v Uradnem listu RS objavljen Ukaz o razglasitvi Zakona o javni rabi slovenščine (ZJRS), se je zdelo, da sta stroka in slovenska javnost glede njegove potrebe razdvojeni. Nekateri so ZJRS pozdravili in so ga komaj dočakali, drugi pa so bili zelo zadržani in so opozarjali, da zakon ne bo

¹³ http://www.mk.gov.si/si/delovna_podrocja/slovenski_jezik/ 2. 3. 2008.

imel nikakršnega vpliva na slovensko jezikovno politiko in načrtovanje, saj je nastajal preveč kompromisno, hkrati pa država ni zagotovila finančnih pogojev in dovolj ljudi za njegovo izvajanje (vprašanje jezikovne policije je bilo pri tem najbolj razdvajalno). ZJRS je take dvome kmalu potrdil. Pokazalo se je, npr. da je Zakon o gospodarskih dejavnostih nad ZJRS-jem – konkretno je to pomenilo, da je npr. 51 % tuji lastnik podjetja lahko obšel jezikovne določbe ZJRS-ja npr. v 9., 17. in 18. členu: poimenovanja pravnih oseb javnega in zasebnega prava ter imena obratov, lokalov, poslovnih prostorov morajo biti v slovenščini (pri tem pa je ZJRS za *podjetje* ali *ime in naslov sedeža*, brez pomislekov uzakonil iz italijanščine oz. novolatinščine prevzeto *firno*). Država za izvajanje zakona tudi ni bila dovolj pripravljena, saj še do danes ni zagotovila pogojev, ki so potrebni, da bi se ZJRS lahko začel izvajati v vsakdanji jezikovni praksi. Še posebej nerodno pa je, da ZJRS ni dovolj natančno opredelil tistih področij, ki bi jih lahko oz. moral, če bi želel voditi učinkovito jezikovno politiko na Slovenskem. V mislih imam rabo slovenskega jezika v vzgoji in izobraževanju, kjer je ZJRS ostal preohlapen in premalo natančen, tako da se kljub (jasno!?) zapisanemu členu (1) »Na območju Republike Slovenije vzgoja in izobraževanje v javno veljavnih programih, od predšolske stopnje do univerze, potekata v slovenščini« in dodatku (2) »Raba tujih jezikov v vzgoji in izobraževanju je dovoljena v skladu s področnimi predpisi, ki urejajo dejavnost vzgoje in izobraževanja« na slovenskih univerzah ne moremo dogovoriti, kako je s predavanji za tuje študente, ki pridejo k nam na izmenjavo (npr. Erasmus-Socrates), povsem spregledano pa je bilo jezikovno odpadništvo velikega dela slovenske tehnične inteligence, ki ob tako sprejetem zakonu nespametno uveljavlja pisanje svojih znanstvenih razprav v angleškem jeziku.

Več sreče je imel ZJRS v 14., 15. in 23. členu, kjer določa vlogo slovenščine pri poslovanju s strankami, v besedilih ob prodajnih izdelkih in v oglaševanju.¹⁴

¹⁴ 14. člen (poslovanje s strankami)

- (1) Vse pravne osebe zasebnega prava in fizične osebe, ki opravljajo registrirano dejavnost poslujejo s strankami na območju Republike Slovenije v slovenščini. Kadar je njihovo poslovanje namenjeno tudi tujcem, se poleg slovenščine lahko uporablja tudi tuji jezik.
- (2) Dolžnost zasebnega delodajalca ali delodajalke je, da glede na predvidljivo pogostnost in zahtevnost jezikovnih stikov s strankami:
 - določi za posamezno delovno mesto potrebno zahtevnostno stopnjo znanja slovenščine;
 - pri objavi prostih delovnih mest, na katerih se predvidevajo jezikovni stiki s strankami, kot pogoj izrecno navede zahtevnostno stopnjo znanja slovenščine.

15. člen (besedila ob prodajnih izdelkih)

- (1) Pri označevanju izdelkov morajo pravne osebe zasebnega prava in fizične osebe, ki opravljajo registrirano dejavnost potrošniku v slovenskem jeziku posredovati potrebne informacije glede značilnosti, prodajnih pogojev, uporabe in namembnosti izdelka. Pri tem lahko uporabljajo tudi splošno razumljive simbole in slike. Ta določba se ne nanaša na tujejezična imena blagovnih in storitvenih znamk.

6.3 ZJRS je bil tudi pravna podlaga za ustanovitev Sektorja za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo, glavna naloga, ki jo je v tem času opravil, pa je bila priprava in izdelava Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011. Resolucijo je sprejel Državni zbor na seji 7. maja 2007. Gre za nacionalni program za jezikovno politiko, ki ga predpostavlja 28. člen ZJRS-ja. Po določbi 4. člena ZJRS Republika Slovenija »zagotavlja status slovenščine z dejavno jezikovno politiko, ki vključuje skrb za zagotovitev pravnih podlag njene rabe, za stalno znanstvenoraziskovalno spremljanje jezikovnega življenja in za širjenje jezikovne zmožnosti ter skrb za razvoj in kulturo jezika«.

Resolucija najprej predstavi zgodovinski okvir slovenskega jezika, ki ga zaključujeta vključitev Slovenije v EZ in naša vpetost v bruseljski pravni red:

»Z vstopom Slovenije v EU se je povečala predvsem simbolna vloga slovenščine (prvič v zgodovini je postala eden izmed uradnih jezikov pomembne mednarodne organizacije, slovenski predstavniki lahko na zasedanjih Evropskega parlamenta ter nekaterih drugih ustanov in organov EU govorijo slovensko, Uradni list EU izhaja tudi v slovenščini, na spletnem portalu EU je mogoče izbrati tudi slovenščino ipd.), manj pa njena sporazumevalna vloga (slovenski državljani se lahko na organe in ustanove EU obračajo v slovenščini ter od njih prejemajo odgovore v slovenščini). Po drugi strani je pravni status slovenščine na samem območju Slovenije postal manj trden, zaradi bruseljskih smernic pa je bilo treba celo črtati ali 'omehčati' vrsto zakonskih določb o prednostni rabi slovenščine v nekaterih uradnih oziroma javnih govornih položajih. Če Slovenija ne bi pravočasno sprejela in začela izvajati ustrezne jezikovnopolitične strategije in programa, bi se utegnile posledice ošibelega statusa slovenščine v procesih evropske regionalizacije, čezmejnega sodelovanja in togo pojmovanega načela o prostem pretoku blaga, oseb idr. stopnjevat, prostorsko zlasti v obmejnem pasu, področno pa zlasti v trgovini, znanosti in visokem šolstvu.«

Uvodnemu delu sledi predstavitev strategije jezikovne politike na Slovenskem, kjer je prikazan obstoj programskih zasnov jezikovne politike, sledi ovrednotenje razmer za jezikovno strategijo (shematično so predstavljene ugodnosti

-
- (2) Vsako živilo, zdravilo ali fitofarmaceutvsko sredstvo, ki je v prodaji na območju Slovenije, mora imeti na ovojnini natisnjeno deklaracijo, navodilo za uporabo in vse druge potrebne podatke v slovenščini, dodatno pa lahko tudi v tujih jezikih.
 - (3) Vsa besedila iz prvega in drugega odstavka tega člena morajo biti napisana vidno, čitljivo, za uporabnika razumljivo in v slovenskem knjižnojezikovnem standardu.

23. člen (oglaševanje)

- (1) Javno oglaševanje izdelkov in storitev, predstavitev dejavnosti ter druge oblike obveščanja javnosti na območju Republike Slovenije, so skladno s področnim zakonom, v slovenščini. Če je oglaševanje posebej namenjeno tudi tujcem, se lahko uporabljajo tudi tuji jeziki, vendar tujejezične različice ne smejo biti izrazno bolj poudarjene kakor slovenska.
- (2) Spletno predstavljanje in oglaševanje slovenskih pravnih oseb in fizičnih oseb z registrirano dejavnostjo mora biti v slovenščini, dodatno pa lahko tudi v tujih jezikih.
- (3) V novinarskih, oglaševalskih in poslovnih besedilih, ki omenjajo kraje in druge zemljepisne danosti z območij sosednjih držav, kjer avtohtono prebiva slovenska narodna manjšina, je obvezna slovenska ali dvojezična raba krajevnih in drugih zemljepisnih lastnih imen.

in slabosti – stroka se je že na tem mestu razdelila in čeprav je komisija med usklajevanjem upoštevala številne pripombe, se zdi, da s sprejetim besedilom niso zadovoljni niti predlagatelji niti kritiki) in sama strategija (vizija, načela in cilji):

»Republika Slovenija sprejema slovenščino kot podedovano kulturno dobrino ter ji kot bogato razvitemu maternemu jeziku velike večine svojega prebivalstva priznava domičilni položaj in položaj državnega jezika. Država z ustreznimi ukrepi in dejavnostmi zagotavlja kot svojo strateško odgovornost nadaljnji razvoj in rabo slovenščine na vseh področjih javnega življenja znotraj svojih meja pa tudi v mednarodnih stikih. Slovenski javni prostor naj ostane enojezičen oziroma na ustavno določenih območjih dvojezičen (z italijanščino oziroma madžarščino); dodatno se upošteva potreba po nekaterih sporočilih tudi v drugih jezikih, vendar tako, da ima slovenščina zmeraj simbolno prednost.«

Gre za prednostne cilje na štirih področjih:

»I. področje – ‘zagotovitev pravnih podlag jezikovne rabe’ – prednostna cilja: 1. popolnejši in trdni predpisi o jezikovni rabi; 2. učinkovitejši nadzor nad izvajanjem predpisov o rabi jezika;

II. področje – ‘znanstvenoraziskovalno spremljanje jezikovnega življenja’ – prednostni cilji: 3. boljša povezanost in usklajenost delovanja vseh nosilcev sociolingvistične vednosti in politične moči na državni ravni; 4. dober pregled nad uresničevanjem sprejete jezikovnopolitične strategije z možnostjo popravkov; 5. opis sodobne norme slovenskega knjižnega jezika;

III. področje – ‘širjenje jezikovne zmožnosti’ – prednostni cilji: 6. splošna okrepitev jezikovne zmožnosti v maternem jeziku; 7. smotrnost pri učenju in rabi tujih jezikov; 8. celovita pripravljenost slovenskih govorcev na izzive v domačem, evropskem in svetovnem sporazumevalnem prostoru;

IV. področje – ‘razvoj in kultura jezika’ – prednostni cilji: 9. uveljavljanje slovenščine na tradicionalnih in novih področjih, ki jih odpira družbeni in tehnološki razvoj; 10. utrditev slovenščine v slovenskem visokem šolstvu in znanosti; 11. višja sporazumevalna kultura v družbi; 12. dejavnejša vloga Slovenije pri oblikovanju jezikovnopolitične usmeritve Evropske unije.«

Program jezikovne politike za obdobje 2007–2011 predstavlja nato pregled ukrepov in dejavnosti po že naštetih štirih področjih. Iz resolucije navajam 10 ciljev, ki naj bi utrdili slovenščino v slovenskem visokem šolstvu, pri tem pa opozarjam, da na slovenskih univerzah (za sedaj javnih, še huje pa je verjetno na zasebnih) ni dovolj zavedanja za znanost v slovenskem jeziku:

»a) Izdelava skupne zasnove predmeta »strokovno-znanstvena zvrst knjižne slovenščine«, priprava njegovih različic (terminološko, žanrsko, retorično idr., prilagojene za posamezne visokošolske študijske programe) in priprava predavateljev za ta predmet. *Naloge: CRP, magistrski ali doktorski študij kandidatov za predavatelje tega predmeta (šest različic po Frascatijevi klasifikaciji: za družbene vede, naravoslovje, tehnične vede ...), preveriti in upoštevati dosedanje dobre rešitve z nekaterih fakultet. Nosilca: MVZT, Svet za visoko šolstvo. Izvajalci: univerzitetne organizacije za slovenistiko in za pedagogiko v sodelovanju z drugimi visokoškolskimi študijskimi smermi. Rok: 2007–2011. Proračun: da.*

b) Potrditev in postopna vpeljava študijskega predmeta »strokovno-znanstvena zvrst knjižne slovenščine« v visokošolske študijske programe (študijski predmet na večini

fakultet in akademij). *Naloga: isto. Nosilca: MVZT, Svet RS za visoko šolstvo. Izvajalci: slovenske univerze. Roka: potrditev 2010, vpeljava 2011–2012. Proračun: da.*

c) Izdajanje visokošolskih učbenikov v slovenščini. *Naloga: zagotovitev temeljnih učbenikov v slovenščini (izvirnih ali prevedenih) med merili pri obvezni evalvaciji študijskih programov (izpolnitev obveznosti iz 8. člena ZVŠ ter napovedi, zapisane v 28. ukrepu iz Okvira gospodarskih in socialnih reform za povečanje blaginje v Sloveniji), prenavljanje učbenikov skladno z razvojem strok. Nosilca: MVZT, Svet RS za visoko šolstvo. Izvajalci: univerzitetni predavatelji, založbe. Rok: 2009. Proračun: da.*

č) Pogojevanje izvajanja študijskih programov v tujih jezikih z vzporednim izvajanjem istih programov v slovenščini. *Naloga: isto. Nosilca: MVZT, Svet RS za visoko šolstvo. Rok: takoj. Proračun: ne.*

d) Zagotovitev rabe slovenščine pri opravljanju izpitov ter izdelavi in obrambi diplomskih in doktorskih del (tudi ob sodelovanju gostujočih tujih predavateljev kot članov izpitnih komisij ipd.). *Naloga: uskladitev pravilnikov, obveščanje študentov in učiteljev. Nosilec: MVZT. Izvajalci: vodstva univerz oziroma fakultet, študentske organizacije. Rok: 2008. Proračun: ne.*

e) Privabljanje uveljavljenih slovenskih znanstvenikov po svetu za gostujoče ali stalne predavatelje na univerzah v Sloveniji. *Naloga: sestava in izpopolnjevanje razvida slovenskih znanstvenikov po svetu in razvida kadrovske potrebe na slovenskih univerzah, menedžerska dejavnost, osvežitveni jezikovni tečaji (individualno, po potrebi). Nosilca: MVZT, Urad RS za Slovence v zamejstvu in po svetu. Izvajalci: univerzitetne in druge pristojne organizacije, Svetovni slovenski kongres, diplomatsko-konzularna predstavništva. Rok: trajno. Proračun: da.*

f) Zagotovitev zadostnih zmogljivosti za izvajanje tečajev slovenščine za tuje študente na vseh visokošolskih zavodih. *Naloga: določitev didaktičnih normativov (velikost tečajnih skupin, potrebno učno gradivo, prostori in tehnika), brezplačna ponudba zadostnega števila pedagoških ur za dosego potrebne ravni znanja slovenščine, vodenje vpisne statistike, priprava lektorjev. Nosilec: MVZT. Izvajalci: usposobljene univerzitetne organizacije. Rok: 2007. Proračun: da.*

g) Prizadevanje za uveljavljanje slovenistike na tujih univerzah. *Naloga: ustanavljanje in vzdrževanje lektoratov in kateder (poleg filološko zasnovanih študijskih programov skrbeti tudi za ustrezno zastopanost slovenščine v okviru splošnejših zasnov – civilizacijsko naravnane »slovenske študije«). Nosilec: MVZT. Izvajalci: pristojne univerzitetne organizacije. Rok: trajno. Proračun: da.*

h) Okrepitev motivacije za objavljanje znanstvenih dognanj v slovenščini in za nastopanje v slovenščini na mednarodnih prireditvah v Sloveniji. *Naloga: sofinanciranje konferenčnega tolmačenja, sprememba meril za točkovanje objav v slovenščini (ne le za »nacionalne« vede), občutna okrepitev subvencij za slovenske znanstvene monografije in znanstvene revije (v slovenščini ne samo povzetki tujejezičnih prispevkov slovenskih piscev). Nosilci: Vlada RS, ministrstva. Rok: 2008. Proračun: da.*

i) Prispevek k razvoju in uveljavljanju slovenskega strokovno-znanstvenega jezika kot eno izmed meril pri podeljevanju Zoisove in Puhove nagrade. *Naloga: dopolnitev Pravidnika o nagradah in priznanjih za izjemne dosežke v znanstvenoraziskovalni in razvojni dejavnosti (Uradni list RS, št. 52/06). Nosilec: MVZT. Rok: 2007. Proračun: ne.«*

Najbolj »ogrožena« je slovenska strokovna in znanstvena terminologija, in sicer zato, ker (1) naravoslovne in tehnične vede neodgovorno sprejemajo angleščino za nadomestni jezik slovenske znanosti, (2) jezikoslovci (slovenisti) pa

zamujamo in se ne vključujemo dovolj hitro v projekte, s katerimi bi razvijali slovensko znanstveno terminologijo skupaj s strokovnjaki z določenih področij. Kriza na tem področju je že tako globoka, da marsikateri profesor na tehnični fakulteti lažje predava v angleščini kot slovenščini, in sicer z izgovorom, da nima na razpolago slovenske terminologije.

Točka (h) je v tem primeru žal le deklarativna, saj na slovenskih univerzah med tehničnimi in naravoslovnimi kadri ni nikakršne volje, da bi pisali in objavljali v slovenščini ali nastopali na slovenskih mednarodnih prireditvah v slovenščini. Še več, habilitacijska pravila prav nasprotno zahtevajo objavljanje izključno v angleščini in v revijah s faktorjem vpliva, pri tem pa niti ne pomislijo na slovenske monografije ali slovenske znanstvene revije; najhuje pa je, da tehnična inteligenca sili v tako jezikovno odpadništvo tudi družboslovce in humaniste, s tem da takemu načinu dela prilagajajo univerzitetna habilitacijska merila.

Točka (č) je sicer logična, vendar ostaja povsem neživljenjska in deklarativna, saj za vzporedne programe v tujih jezikih ne predvideva sredstev, to pa v finančno že tako povsem upostošenem slovenskem univerzitetnem prostoru pomeni dodatno izrinjanje slovenščine iz najbolj ogroženih (tehniških in naravoslovnih) fakultet.

Točka (g) prav tako kaže na velike težave, ki jih ima slovenski jezi v skupnem evropskem univerzitetnem prostoru. Dejstvo je, da se po Evropi zapirajo (ali poskušajo zapreti) samostojne slovenistike, oz. se jih priteguje v širši sklop slovanskih študijev in se jih tako v okviru (največkrat rusistike, bohemistike ali polonistike) reducira na t. i. minorni študij, ali (še huje) se slovenščino spušča na stopnjo lektorata in celo ponuja le kot izbirni (eksotični!?) predmet za nefilologe. Tako se nekoč univerzitetni študij slovenistike spreminja v malo boljši tečaj, ki so ga včasih pri nas ponujale Delavske univerze, danes pa številne privatne šole. »Zadovoljstvo«, da se na tuji univerzi za take tečaje zanimajo nefilologi, ne more nadomestiti škode, ki jo povzroči izguba univerzitetnega študija slovenistike. Jezikovni tečaji, četudi organizirani na fakultetah, niso in ne morejo biti nadomestilo za izgubljene profesorje in študente slovenistike ter ukinjanje slovenističnih oddelkov oz. kateder na tujih univerzah. Država in stroka naredita premalo, da bi mesta upokojenih profesorjev slovenistike na tujih univerzah ostala slovenistom (ali se ukinjajo ali pa jih prevzamejo drugi slavisti). Vsakdanje izkušnje so zastrašujoče: v zelo kratkem času smo tako izgubili kar nekaj slovenističnih mest v Italiji (v Padovi in Vidmu npr. sta slovenistični stolici zasedla Neslovenca, v Trstu z upokojitvijo izgubljammo še zadnje slovenske učitelje), enako grozi v Nemčiji, v Pragi je prav tako nejasna usoda slovenistike, slovenistična stolica na Dunaju, ki bi po Kopitarju in Miklošiču morala biti tradicionalno slovenska, životari ... Edina svetla izjema je ELTE v Budimpešti, ki je ta hip edina univerza v Evropi, ki ne zapira ampak ustanavlja samostojno slovenistiko (enajst študentov slovenistike je letos vpisanih v drugi letnik novega prvostopenjskega bolonjskega študija slovenskega jezika in književnosti) in seveda Poljska, ki je glede slovenističnega študija tradicionalno dobro zastopana, čeprav sta zanimanje in vpis pogosto odvisna

od prizadevanj posameznikov v Katovicah, Bielskem-Biali, Lodžu, Gdansku (manj v Krakovu, Varšavi in še kje).

7 Bolj optimističen je poskus, organizirati bolonjski magistrski študijski program slovenistike na sedmih evropskih univerzah in tako zagotoviti kakovostno univerzitetno izobraževanje slovenistov v času, ko se v evropskem univerzitetnem prostoru zaradi finančnih težav odpoveduje samostojnemu študiju t. i. malih jezikov in tako tudi slovenščini. Skupni študijski program je nastal s podporo bruseljskih sredstev. SLANG MASTER (The Slovenian LANGUage and Literature Post-graduate Programme) je meduniverzitetni projekt za pripravo podiplomskega študija slovenskega jezika, književnosti in didaktike na sedmih univerzah v Avstriji (Univerza Karla in Franca v Gradcu, Alpsko-Jadranska univerza v Celovcu), Italiji (Univerza v Trstu), na Madžarskem (Univerza Eötvösa Loránda v Budimpešti, Zahodnomadžarska univerza – Univerzitetno središče Savarija v Sombotelu), v Sloveniji (Univerza v Mariboru) in na Poljskem (Univerza v Bielskem-Biali), ki ga koordinira Univerza v Mariboru. Cilj projekta je povečati zanimanje za kvalitetno podiplomsko izobraževanje slovenskega jezika v regiji, tj. v državah Evropske zveze, ki mejijo na Slovenijo, in na Poljskem, kjer je za univerzitetni študij slovenistike največ zanimanja. Mariborska univerza ima z vsemi partnerji sklenjene bilateralne pogodbe, s SLANG MASTROM pa želi svoje partnerje povezati v univerzitetni izobraževalni konzorcij, ki bo ponujal najkvalitetnejši študij slovenskega jezika, literature in didaktike v regiji, tj. v srednjeevropskem univerzitetnem prostoru. Povezovanje z univerzami sosednjih držav na najboljši možni način širi idejo o regijski večjezičnosti v Evropi in o učenju sosedskih jezikov, saj SLANG MASTER temelji na ideji medjezikovnega prepletanja in večjezičnega univerzitetnega izobraževanja v regiji ob razumevanju in upoštevanju sosedskih jezikov (slovenščina, italijanščina, nemščina, madžarščina in poljščina).

SLANG MASTER je namenjen študentom slovenskega jezika, literature in didaktike na vseh sedmih univerzah, omogoča pa jim, da več kot petdeset odstotkov študijskega programa poslušajo na partnerskih univerzah in si pri izbranih najboljših profesorjih pridobijo odlično in zanesljivo slovenistično znanje. Pridobljeni magistrski naziv je priznan na vseh partnerskih univerzah – gre za skupni podiplomski študijski program slovenščine kot drugega jezika (ali materinščine v Sloveniji) na sedmih evropskih univerzah.

SLANG MASTER je prvi in do sedaj tudi edini evropski magistrski študijski program jezika, književnosti in didaktike, ki povezuje sedem univerz in omogoča popolno mobilnost celotni generaciji študentov in profesorjev; tj. v evropski univerzitetni praksi popolna novost, hkrati pa gre za novo širitev študijskih programov med partnerskimi univerzami z željo, da pri iskanju odličnosti med seboj ne tekmujejo, ampak se uspešno povezujejo in dopolnjujejo. Predvidevamo, da se bodo v SLANG MASTER kasneje lahko vključili tudi študenti iz drugih držav.

V evropskem univerzitetnem prostoru se (tudi zaradi finančnih težav) vse prepogosto pojavlja »spoznanje«, da se »mali« evropski jeziki lahko najbolje

razvijajo na nacionalnih »native speaking« univerzah. SLANG MASTER prerašča tako ozko razumevanje izobraževanja »malih« jezikov, saj se zavedamo, da lahko študentom le v povezavi s partnerskimi univerzami ponudimo najboljšo možno izobrazbo – v regiji smo združili univerze, ki že ponujajo slovenistično izobraževanje, izbrali smo najboljše profesorje in pripravili moderen modularni način študija. Trije študijski programi tako ponujajo model univerzitetnega sodelovanja v Alpsko-Jadranskem prostoru, ki je razširjen tudi na Poljsko, in tako omogoča regijsko povezovanje univerz v Evropski zvezi z drugimi univerzami držav, ki niso članice Evropske zveze (npr. Hrvaška, Srbija, Bosna in Hercegovina, Črna gora), s katerimi je Slovenija prav tako regijsko povezana in z njimi na univerzitetnem področju dobro sodeluje.

SLANG MASTER ima tri programe: (1) Jezik, (2) Književnost in (3) Didaktika jezika in književnosti. Magistrski študij traja štiri semestre, študent mora zbrati 120 ECTS točk (30 ECTS v vsakem semestru). Programi imajo prepoznavno podobo – sestavljeni so iz petih modulov:

Modul A je t. i. matični univerzitetni modul; študenti ga opravijo na matični univerzi, gre pa za tiste študijske vsebine, ki jih za svoje študente samostojno in neodvisno od partnerjev predpiše vsaka matična univerza.

Modul B je t. i. obvezni skupni modul, ki vse tri SLANG MASTER programe prepoznavno določa – v programu (1) Jezik gre za dva obvezna modula iz kontaktnega in kontrastivnega jezikoslovja v Alpsko-Jadranskem prostoru in širši srednjeevropski regiji; v programu (2) Književnost gre za dva obvezna modula iz zamejske in primerjalne književnosti v tem prostoru; v programu (3) Didaktika jezika in književnosti gre za štiri obvezne module iz večjezičnosti v šoli, pedagogike in didaktike ter osnovno- in srednješolskega praktikuma.

Modul C je t. i. obvezni izbirni modul, v katerem študenti izbirajo med več ponujenimi moduli tiste tri, ki so jim najzanimivejši. Gre za zanimivo novost, s katero se študenti slovenistike v Evropski zvezi srečujejo prvič – v programu (1) Jezik si izberejo tri module, in sicer po enega iz Sinhronije, Diahronije in Slovanskih jezikov; v programu (2) Književnost si izberejo po en modul s področij: Od pismenstva do književnosti, Med odvisnostjo in svobodo ter Eksistenca in slovenska književnost, v programu (3) Didaktika jezika in književnosti pa si izberejo po en modul s področij: Slovenski jezik in književnost v državah Slang mastra, Jezikovni in književni stiki v Alpsko-Jadranskem prostoru ter Jezik in književnost skozi čas.

Modul D je t. i. prosti izbirni modul. Študenti si s seznama ponujenih predmetov sami sestavijo module s predpisanim številom ECTS in pripravijo seminarske naloge.

Modul E je namenjen za pripravo MA-naloge.

Študent pridobi po uspešno končanem študiju naziv magister/magistrica s področja slovenskega (1) jezika, (2) književnosti ali (3) didaktike slovenskega jezika in književnosti. Naziv je enoten in priznan na vseh partnerskih univerzah.

SLANG MASTER je bolonjski magistrski študijski program. Povezuje (regijsko) evropski univerzitetni prostor in poskuša povečati zanimanje za univerzitetno izobraževanje, pri tem pa poudarja evropsko razsežnost izobraževanja in

znanstvenega raziskovanja. Modularni sestav vse tri programe vključuje tudi v projekt vseživljenjskega izobraževanja in povečuje zaposljivost s tem, da ponuja specifična znanja, ki jih na področju slovenskega jezika, književnosti in didaktike zahtevajo delodajalci. SLANG MASTER, ki je skupni program italijanske, slovenske, poljske, madžarskih in avstrijskih univerz, tako tudi širi medkulturno komunikacijo v regiji in Evropi ter na univerzitetnem področju gradi družbo znanja, spodbuja mobilnost študentov in profesorjev in omogoča medkulturni dialog in razumevanje v Evropski zvezi, Evropi in sosedskih regijah.

8 EZ tako po eni strani ukinja samostojne študije malih jezikov, po drugi strani pa skladno s smernicami in usmeritvami spodbuja zanimanje za učenje in študij malih in sosedskih jezikov ter spodbuja v regijah povezovanje, kakršno je načrtovano s študijskim programom SLANG MASTER. Naj zato zaključim optimistično: verjamem, da sta položaj in usoda slovenskega jezika v EZ-ju dobro premišljena in da se jugoslovanska izkušnja ne more več ponoviti. Skrb za jezik in jezikovno raznolikost je v EZ-ju tako izpostavljena, gre za eno izmed temeljnih izhodišč skupnosti, da se v praksi ne bi smela izroditi. Projekt »večjezičnost« je profesionalno in široko zastavljen, naklonjen malim jezikom, zato torej priložnost tudi za slovenščino. Naj sklenem z mislijo Leonarda Orbana, evropskega sekretarja za večjezičnost:¹⁵

»Če sklenemo, večplastni vidiki dejanske večjezičnosti v korist državljanom, podjetjem in sodelovanje držav članic ter institucij zahtevajo ukrepanje. Kar iščem, so pragmatične rešitve za dejanske izzive. Na jezike se ne sme gledati kot na oviro, temveč kot na izjemno orodje komuniciranja. Ta politika je povezana s kulturo, izobraževanjem, komuniciranjem, socialno politiko, zaposlovanjem, pravosodjem, svobodo ter varnostjo itd. Zato je treba njen prispevek k razvoju in oblikovanju politik EU – tako notranji kot zunanji – nadalje proučiti, koristi pa spodbujati, kadar koli je mogoče.«

LITERATURA

Marko JESENŠEK, 2001: Slovenščina danes. *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku*. Katowice, 167–178.

Politična agenda Komisije za večjezičnost, Bruselj 23. 2. 2007. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/80&format=HTML&aged=1&language=SL&guiLanguage=en>

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011 http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Podrocja/slovenski_jezik/RESOLUCIJA_.pdf

¹⁵ Govor na sestanku z Odborom za kulturo, 27. februarja 2007 ob 15.15. http://ec.europa.eu/commission_barroso/orban/policies/doc/sp_070227_SL.pdf

Special Eurobaromete 243/Wavw 34.3-TNS Opinion&Social; European Commission: *Europeans and their Languages*, Fieldwork: November – December 2005, Publication: February 2006. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf

Sporočilo komisije Svetu, Evropskemu parlamentu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij. *Nova okvirna strategija za večjezičnost. Komisija evropskih skupnosti*, Com(2005)596 konč. Bruselj, 22. 11. 2005, str. 14. http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/com596_sl.pdf

Marko STABEJ, 2006: Obrisi slovenske jezikovne politike = The outlines of Slovenian language policy. *Slavistična revija*, Ljubljana, [309]–325; [685]–702.

Emil TOKARZ, 2001: Powstawanie nowych standardów językowych u Słowian. *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku*. Katowice, 157–164.

Zakon o javni rabi slovenskega jezika

<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200486&stevilka=3841>

<http://europa.eu/languages/sl/chapter/5>

http://ec.europa.eu/commission_barroso/orban/keydoc/keydoc_sl.htm

SLOVENE LANGUAGE AND EUROPEAN UNION

Is the EU, compared to the three strategically largest world communities (USA, Russia and China), initially in a more difficult position because of its linguistic and other differences? The answer is clear, because its linguistic diversity is precisely the EU's qualitative advantage. In spite of this fact, a fear of the so-called "melting pot" is present. This experience is very vivid in the consciousness of many Slovenes, because even though in the former state of Yugoslavia all linguistic and other rights were guaranteed, linguistic equal status ceased to exist at best at the republic border, and the influence of global Serbo-Croatian language was aggressively spread throughout the political, economic, and military space to all functional aspects of the Slovene language. In practice, that meant that the Serbo-Croatian language was the only official language in the army, and all official state, economic, sporting and other events were "because of easier communication" held in the "common" language. Such linguistic inequality was even supported by Slovenes, because we too easily gave up on multilingualism in the former state and unnecessarily replaced it with our own bilingualism. The past experience of Slovenes demonstrates that the EU must be very cautious when solving sensitive linguistic problems, because we know from our historic experience that at pivotal moments of European nations, the linguistic question was very easily equated with nationalism. After gaining independence and then joining the EU, Slovenia found itself in a position where one predominant language of the former common state (Serbo-Croatian) was replaced by another predominant language of the new common state (English). Coexistence with the global English language and other major EU languages makes the question of the existence of the Slovene language in the future quite relevant. Experiences from the former common state warn that successful linguistic planning and care for the equal status of the so-called "small languages" in the community are assured

only when good legislation and multilateral agreements are realized in everyday practice and not only declaratively.

Besides all of the advantages brought about by the multilingualism of the EU, there are also concerns and difficulties for the Slovene language. We must be aware that the circumstances for multilingualism in the EU are not ideal, because European multilingualism is limited by definition. In practice and in everyday communication, it is not possible to assure efficient translation into 23 different languages. This is when the fear of the Yugoslavian experience of the Slovene language appears; which official languages are indeed official, necessary languages of the EU? There are many limitations while choosing; however, the economic decision is, of course, always in favor of the global language. As speakers of the Slovene language, we find ourselves on thin ice, which once, in the former state, has already broken. This is why multilingualism without fingers crossed is important for the existence and development of the Slovene language in the EU and in the contemporary world.

Dejavnosti in možnosti izoblikovanja jezika na madžarsko govorečem prostoru in proces Palást

KOLLÁTH ANNA

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, anna.kollath@uni-mb.si*

SCN II/2 [2009], 24–32

V razpravi želim okvirno predstaviti delo, stališča, teoretične vzgibe, dileme in rezultate dela raziskovalne skupine. To temelji na teoriji jezikovnega menedžmenta (Language Management Theory; Björn H. Jernudd in Jiří V. Neustupný), ki poudarja jezikovni problem (in ne jezikovno nepravilnost). Njen cilj je razkrivanje, analiziranje in reševanje čim večjega števila jezikovnih problemov, nastalih v določenih govornih skupnostih. Jezikovni problem je to, kar občutijo govorniki med vsakdanjo komunikacijo, in ne tisto, o čemer odločajo strokovnjaki v različnih elitnih družbenih ustanovah (npr. ministrstva, akademije). Od dosedanje prakse v jezikovni kulturi se strokovnjaki ločimo tudi po tem, da razumemo jezikovne spremembe kot naravne procese in ne kot podiranje knjižne norme. Poudarjamo tudi, da je v okviru madžarske jezikovne skupnosti oblikovanje maternega jezika med manjšinami še bolj pomembno kot v matični državi.

This essay intends to show the results, dilemmas, work, aspects and theoretical motivation behind research group activities underlying language management theory, with the language problem as the focal point (and not language incorrectness). The objective is to uncover, analyse, and solve the most inclusive range of linguistic problems in a language speaking community. The linguistic problem is everything perceived by average speakers in communication, and not problems considered to be such by experts working at certain elite social institutions. It does away with practices of recent language cultivation to an extent that it considers language variations to be a natural linguistic process and by no means a deterioration of the language. It emphasises that language shaping in the language use of minorities inside the Hungarian language community is of even greater importance than in the mother country.

Ključne besede: proces Palást, jezikovna kultura, jezikovno načrtovanje, jezikovni menedžment, jezikovni problem, Prekmurje, madžarski jezik

Key words: process of “Palást”, language cultivation, language planning, language management, language problem, Prekmurje, Hungarian language

Moto: S trianonsko mirovno pogodbo¹ se je v zgodovini madžarskega jezika končalo obdobje, ko se je madžarski jezik lahko poistovetil s tistim iz Madžarske. »Nove« meje, ki so nastale kot posledica mirovnih pogodb ob koncu prve svetovne vojne, so stopile čez ljudi in skupnosti, s čimer se je v razvoju jezika pričelo novo poglavje. Madžarski materni jezik v Karpatskem bazenu živi, se oblikuje ter spreminja v osmih državah in na osem različnih načinov. Enotnost madžarskega jezika se lahko ohrani le v primeru, če se vseskozi zavedamo, da se madžarsko lahko govori tudi na več načinov. Obstoje zamejskih državnih različic madžarskega jezika moramo sprejeti (kot posledico negativnega usodnega dogodka in rezultat naravnega procesa) kot dejstvo, razlik med njimi pa ne smemo imeti za tragedijo. Oblikovanje različnih, odstopajočih in spremenjenim družbenim razmeram prilagojenih različic madžarskega jezika v posameznih državah nikakor ne smemo razumeti kot znak, da jezik izumira, pač pa – ravno nasprotno – kot njegovo sposobnost preživetja (Szilágyi 2002).

1 Po spremembi državne ureditve (1990) je tradicionalna (klasična, akademska) jezikovna kultura madžarščine postala predmet strokovnih in znanstvenih razprav. V stališčih, povezanih z jezikovnimi dejavnostmi, se pretakajo številne znanstvene interpretacije in aspekti, posamezna mnenja so se izoblikovala celo na podlagi različnih znanstvenih paradigem. Na konferenci leta 2003, ki jo je organiziral Oddelek za jezikovno kulturo Madžarske akademije znanosti, je postalo jasno, da je dialog med jezikoslovci, ki imajo različna mnenja glede osnov in nalog madžarske jezikovne kulture, potreben in možen. Razmejitev in razčiščevanje odnosa med dejavnostmi, ki se nanašajo na izoblikovanje madžarskega jezika, tj. nujnost obnove jezikovne kulture, je za številne strokovnjake postala očitna med tako imenovanim procesom Palást. Cilj tega procesa je razjasnitev teoretičnih in praktičnih vprašanj jezikovne kulture madžarskega jezika. Ime je dobil po občini Palást na Slovaškem, kjer so leta 2004 organizirali prvo delavnico za uporabno jezikoslovje in kjer so prvič metodično razpravljali o vprašanih jezikovne kulture. Letno organizirana srečanja so bile skupne prireditve Jezikovne pisarne Gramma iz Dunajske Strede na Slovaškem (Dunaszerdahely) in Jezikovnega inštituta Madžarske akademije znanosti, na njih pa so sodelovali tudi raziskovalci ustanov iz drugih držav; tudi jaz, in sicer kot predstavnica hungaristike s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru ter raziskovalka stične različice madžarskega jezika v Sloveniji (v Prekmurju). Material s prvih dveh srečanj je leta 2007 izšel tudi v tiskani obliki (Ágnes DOMONKOSI – István LANSTYÁK – Ildikó POSGAY (ur.), 2007). Odziv stroke je – na osnovi dveh do sedaj objavljenih recenzij – vsekakor pozitiven. Oba recenzenta poudarjata, da delo raziskovalne skupine v hermenevtični diskusiji

¹ Dne 4. junija 1920 je madžarska vlada z državami antante podpisala *trianonsko mirovno pogodbo* v dvorcu Veliki Trianon pri Versaillesu v Franciji. Pogodba je določila mirovne pogoje z državami, ki mejijo na Madžarsko. Po tej pogodbi sta Slovaška in podkarpatska Rusija postali del na novo ustanovljene Češkoslovaške republike, Transilvanijo in vzhodni Banat je dobila Romunija, zahodni Banat, Bačka in Prekmurje pa so bili priključeni novi kraljevini SHS. Madžarska je izgubila dve tretjini svojega ozemlja in prebivalstva. To negativno »usodno dejanje« še danes tiči v zavesti in jeziku Madžarov.

dokazuje, da v tem postmodernem obdobju 21. stoletja moramo in lahko govorimo o teoriji in praksi jezikovne kulture, ki temelji na znanstvenih osnovah.

2 Kot oblikovanje jezika označujemo vse metajezične dejavnosti, cilj katerih je, prvič, bolj ali manj spremeniti pisne in ustne jezikovne diskurze in s tem dolgoročno tudi sam jezik ali posamezne jezikovne različice; drugič pa ustvariti ali razširiti jezik ali določene jezikovne variante na različnih (novih) govornih položajih. Smotno je ločiti organizirane in neorganizirane/vsakdanje vrste jezikovnega oblikovanja. Organizirane oblike so: jezikovna kultura, jezikovno načrtovanje in jezikovni menedžment. Poglejmo vsakdanje oblike: jezik oblikuje npr. vsakdanji govorec, ki v svojem in sogovornikovem diskurzu popravi resnično ali navidezno napako ali izbere ime otroka. Poleg tega ima tudi odločitev staršev – v kateri program maternega jezika v dvojezičnem šolstvu vpiše svojega otroka – vpliv na oblikovanje jezika. Strokovni izraz oblikovanje jezika ali jezikovno oblikovanje je uporaben, ker je splošen in nevtralen, ne navezuje se na konkretno teorijo in jezikovno oblikovalno smer, zato ga lahko sprejmejo in uporabljajo znanstveniki z različnimi nazori.

2.1 Prvi možni pristop rešitve jezikovnih problemov je torej jezikovna kultura, ki ima v madžarsko govorečem prostoru veliko tradicijo. Nastanek se tesno povezuje z revijo *Magyar Nyelvőr* Madžarske akademije znanosti (Varuh madžarskega jezika), ki je začela izhajati leta 1872. Pod jezikovno kulturo madžarskega jezika razumem glavno smer madžarske akademske jezikovne kulture, njena dejavnost pa se predstavlja v reprezentativnih priročnikih in slovarjih. Njen nazor lahko opišem kot enojezičen in preskriptiven, zelo purističen, ki zahteva v vseh govornih položajih jezikovne oblike po eksplicitni normi pisanega knjižnega jezika madžarščine.

2.2 Druga možnost je jezikovno načrtovanje, ki je veliko mlajše od jezikovne kulture, saj je nastalo v šestdesetih, sedemdesetih letih prejšnjega stoletja zaradi rešitve jezikovnih problemov etničnih skupnosti, ki so se osvobodile izpod kolonializacije. Pojem jezikovnega načrtovanja madžarski strokovnjaki zelo dobro poznajo, vendar v praksi manj uporabljajo. Njegov predhodnik je bila madžarska jezikovnoprenovna reforma, ki je potekala med letoma 1772 in 1872. Ta jezikovni proces je težil k politični stabilizaciji nacionalnega jezika kakor tudi h kodifikaciji in k razširitvi jezikovnega standarda. Eden izmed najnovejših programov madžarskega jezikovnega načrtovanja 21. stoletja je t. i. detrianonizacija madžarskega jezika,² ki je hkrati tudi dejavnost deskriptivnega jezikoslovja (<http://ht.nyud.hu>).

² Detrianonizacija madžarskega jezika je program duhovnega, jezikovnega in duševnega prestopanja trianonskih mej, ki so bile načrtane leta 1920. Ta program se je lahko uresničil šele po političnih spremembah po letu 1990. Je proces jezikovnega združenja (in ne spojitve) zunanjih regij in matične države, ki je postal del skupnega in reflektiranega znanja o jeziku in narodu. Ti procesi so veliko več, saj ne govorijo samo o zbiranju,

2.3 Tretji pristop je v osemdesetih letih izoblikovan jezikovni menedžment, ki dopolnjuje postopke jezikovnega načrtovanja s teorijo jezikovne korekcije in jih povezuje s teorijo diskurzne analize. Pri reševanju jezikovnih problemov ima naša raziskovalna skupina Palást za najprimernejšo metodo jezikovnega menedžmenta.

3 Teorijo jezikovnega menedžmenta, ki je leta 1970 nastala kot različica nadaljnjega razvoja teorije jezikovnega načrtovanja, pripisujejo Björnu H. Jernuddu in Jiříju Neustupnýju (Language Management Theory). Predmet jezikovnega načrtovanja niso jezikovne napake, temveč jezikovni problem. Ta se pojavlja v verbalnem sporazumevanju, v konkretnih diskusijah, v njih povzroča dileme, težave, nazadovanja ali pa se k verbalnemu sporazumevanju priključuje na kak drug način, npr. tako, da govorec ne pozna oz. slabo pozna tisto jezikovno različico ali jezik, ki bi ga v določenih situacijah moral uporabljati.

Cilj jezikovnega menedžmenta je čim natančnejše odkrivanje, analiziranje in reševanje jezikovnih problemov v določenih jezikovnih skupnostih. Izhaja iz resničnih težav jezikovne rabe, v tem je njegova realnost. Iztočnica teorije pravi, da je jezikovni problem to, kar ljudje v vsakdanji komunikaciji tako označijo, ne pa tisto, kar označijo v raznih pomembnih družbenih institucijah delujoči strokovnjaki (npr. ministrstvo, akademije).

V pogledu predmeta jezikovnega oblikovanja jezikovni menedžment močno nasprotuje jezikovni kulturi, katere glavni pojem je jezikovna napaka; to pri nas v praksi razumemo kot odstopanje od kodificirane norme, večinoma neodvisno od jezikovne situacije. Napaka v jezikovni rabi nima skoraj nič skupnega z jezikovno napako, saj je (lahko) jezikovno ustrezna, a uporabljena v neustreznem kontekstu.

Teorija jezikovnega menedžmenta se ukvarja z različnimi jezikovnimi problemi, natančneje z vsemi možnimi. Ne ukvarja se samo z jezikom kot s sistemom povezanim problemom, temveč tudi z jezikom, nastalim v diskusijah, ukvarja se še s pragmatičnimi vprašanji (npr. vljudnostna vprašanja), s komunikacijskimi vprašanji (s posebnim poudarkom na komunikaciji v medsebojnem sporazumevanju) itd. Veliko pozornost posveča tudi poučevanju jezika in ustvarjanju pravil kot pomembnemu predmetu pri reševanju jezikovnega problema. Velika prednost tega načina je, da probleme opazujejo in rešujejo strokovnjaki kompleksno; to jih vzpodbuja, da ustvarijo pregled nad posameznimi jezikovnimi situacijami.

razjasnjevanju in predstavitvi, ampak tudi o medsebojnem funkcionalnem gibanju besed različnih regij in jezikovnih skupin, o vzpostavitvi prvotnega reda, o okrepitvi jezikovne dinamike med prebivalci Karpatskega bazena z madžarskim maternim jezikom.

V procesu detrianonizacije ima madžarski jezik – ki s svojimi različicami deluje kot omrežje – po eni strani funkcijo združevanja, po drugi pa funkcijo širitve teh jezikovnih različic. Tako prispeva k ponovnemu razumevanju in oblikovanju pojma kulturnega naroda (Tolcsvai Nagy 2007: 177).

Strokovnjaki jezikovnega menedžmenta izhajajo iz običajnih jezikovnih diskurzov vsakdanjih govorcev in raziskujejo jezikovne probleme, ki jih naredijo govorce. Na podlagi tega odločijo, s kakšnimi problemi se mora ukvarjati prirejeno oblikovanje jezika. Pri tem ne mislijo, da njihova dejavnost služi interesom cele govorne skupine ali jezikovne skupine. Vedo, da se posledično iz družbene slojevitosti tudi jezikovni problemi pojavljajo v posameznih družbenih slojih na različne načine, tako tudi rešitve ustrezajo zdaj enemu, zdaj drugemu družbenemu sloju. Pomembno se jim zdi, da je jasno, da njihova dejavnost oblikovanja jezika poteka vedno v interesu kakšnega družbenega sloja. Pri identificiranju jezikovnih problemov izhajajo iz vsakdanjega govorca, večina vsakdanjih govorcev pa ne spada v družbeno elito, zato se lahko predpostavi, da je jezikovni menedžment tisti pristop, ki je od treh navedenih tipov oblikovanja jezika še najbolj namenjen interesu širših družbenih slojev.

4 Prvo tako usmerjeno empirično raziskavo sem opravljala z Istvánom Lanstyákom: anketirali smo enojezične in dvojezične študente madžarščine. Zanimalo nas je, s kakšnimi jezikovnimi težavami/problemi se ubadajo, kako jih poskušajo rešiti, kakšne vrste pomoči dobivajo od strokovnjakov jezikovne kulture ali od jezikoslovcev (Kolláth, Lanstyák 2007). O teoriji teh raziskav samo na kratko. Z metodo spraševanja – čeprav ta ni osnovna raziskovalna metoda jezikovnega menedžmenta – se iz njihovih zavesti lahko priključijo raznovrstne oblike jezikovnih problemov. Vendar pa nikar ne mislimo, da lahko s to metodo znova in znova, z uvedbo anketirancev iz različnih družbenih ozadij, kadar koli dobimo izčrpan seznam teh jezikovnih problemov. V prihodnosti moramo na vsak način uvesti še druge metode, npr. analizo konkretnih diskurzov.

Med problemi, ki jih omenjajo eno- in dvojezične skupine v raziskavah, so razlike. Npr. ena izmed osrednjih težav enojezične skupine je bila jezikovna sprememba, ki so jo v odgovorih po navadi označili kot podiranje knjižne norme. V nasprotju z njimi so se skupine z dvojezičnostjo sklicevale bolj na različne aspekte jezikovne pomanjkljivosti.

Jezikovna pomanjkljivost je v osnovi problem govorca: kaže se v pomanjkanju njegove jezikovne kompetence v nekaterih jezikih ali jezikovnih različicah (dialektu, registru). Pomanjkanje jezikovnega znanja je lahko tudi problem jezika, kolikor v jeziku ali v nekaterih njegovih različicah manjkajo takšni elementi ali jezikovne oblike, ki so za govorca potrebne.

V to skupino lahko štejemo vse tiste jezikovne probleme, v katerih se kaže, da sogovorec s standardnim jezikom popravi jezikovno obliko govorca, ga označi, saj s tem onemogoča rabo naravnega, sproščenega jezika (Kontra 2006).

5 Nekaj konkretnih primerov

5.1 Prvi jezikovni problem izhaja iz tega, da sogovornik s purističnim nazorom popravi, stigmatizira obliko govornika in s tem ovira naravo jezikovne rabe. Študent, ki se izobražuje v prestolnici, je bil po telefonskem pogovoru glede

lektorskih vaj s tamkajšnjim lektorjem madžarščine kategorično popravljen, ker je en glagol uporabil v pogovorni/narečni obliki. Sprva je bil študent presenečen, nato zgrožen (sogovorca se nista poznala) in še v tistem trenutku se je odločil, da niti ne bo šel na dogovorjeni razgovor, ampak bo obiskoval lektorske ure na drugi fakulteti.

5.2 Z drugim primerom bi želela predstaviti, kako učinkovita je lahko naša preskriptivna jezikovna kultura. Pridevniško obliko geografskih imen (zloženk), ki imajo v drugem delu – *falu* (*vas* – *vaški*), uporabljajo v vseh jezikovnih položajih v Prekmurju v narečni obliki – *falusi*: npr. *hosszúfalusi*, *völgyifalusi* (*dolgovaški*, *dolinski*). Danes se v časopisu že brez izjem pojavlja standardna jezikovna oblika teh izrazov, in sicer *hosszúfalui*, *völgyifalui* (brez *-s-ja*). Poučna pa je njegova fleksibilna raba v govoru. Naslednjo situacijo sem doživela sama: ob otvoritvi prireditve v Dolgi vasi – torej v uradnem govornem položaju – je ravnatelj pozdravil dolgovaške goste (*hosszúfalui*) po standardu, malo kasneje pa je govoril o svojem dolgovaškem poreklu ter na tem mestu rekel: »*Jaz sem tudi dolgovaški*« (*hosszúfalusi* vagyok). Tu se vidi, kako tesno sta povezani jezikovna situacija in tema z izbiro jezikovne različice. V tem primeru moramo poleg refleksa izpostaviti čustveno navezanost na vernakularno jezikovno obliko govorca, ki preprečuje, da madžarska standardna oblika prevlada nad vernakularno obliko. Z našimi jezikovnimi nasveti problema nismo mogli rešiti, ampak smo govorca glede uporaba materinščine celo spravili v dvom.

V zborniku o jezikovni kulturi madžarščine v Prekmurju József Varga (2003: 23) o tem notranjem jezikovnem vprašanju piše naslednje:

Pred nekaj leti sem tudi sam namesto pripone *-i* uporabljal obliko *-si*, to pomeni, da sem namesto visoke, standardne oblike vedno izgovarjal in pisal ljudsko/narečno varianto. Moji kolegi iz Madžarske so me opozorili, da je to po standardni normi madžarščine napačno. Od takrat uporabljam le standardno obliko.

Moja diplomantka, ki je iz Doline pri Lendavi (je torej *völgyifalusi*), je ta jezikovni problem interpretirala tako (Horvat 2001: 45):

Po mojem mnenju moramo sprejeti narečno/vernakularno obliko – v neformalnih situacijah za vsako ceno –, pustimo jo torej pri miru, ker je to kot osebno ime nekoga. Do zdaj sem bila prepričana, da sem *völgyifalusi*, zdaj pa lahko povsod berem in slišim, da v mojem rojstnem kraju živijo *völgyifalui* ljudje. Občutek imam, kot da bi dvomili o mojem obstoju.

Jezikovnega problema govorca s svojim jezikovnimi nasveti nismo rešili, temveč smo v govorčevi uporabi jezika povzročili negotovost in motnjo.

5.3 V naslednjem primeru se kaže tesna povezava avtomatizacije, torej instinktivne uporabe jezika ali jezikovne različice s komunikacijsko situacijo. Študent četrtega letnika je opravil pisni izpit pri predmetu Jezikovna kultura. V izpitni poli je vzorno popravil končnico prislovnega določila stavka tako, kakor zahteva pravilo madžarske akademske jezikovne kulture (namesto kontaktne variante,

kalka, dobesednega prevoda iz slovenščine (*németnél – pri nemščini*) je napisal standardno varianto (*németből – *iz nemščine*). Profesor se je veselil, imel je občutek, da je uspel. Po vpisu ocene pa se je študent poslovil z besedami: »Mudi se mi, ker mi mora profesor tudi pri geografiji (*földrajznál*) vpisati oceno.«

5.4 Na dvojezičnem območju so konec oktobra leta 2008 postavili spomenik v spomin na prisilno izseljene vaščane po drugi svetovni vojni. Na spomeniku v obeh jezikih piše: *A kilakutatottak emlékére*. V madžarski povedi se beseda izseljenci (po normi madžarskega knjižnega jezika: *kilakoltatottak*) pojavi v lokalnem narečju (*-l* na koncu zloga izpade v govoru in *-o-* pred *-l-*jem bo *-u*). Jezikovni pojav – da se dve jezikovni normi križata, knjižna ter narečna – je pri nekaterih ljudeh vzbudil pozornost, večina pa se je razburila in ni sprejela dialektalne variante te besede. Nastala je diskusija o pravilnosti oz. nepravilnosti tega. Večina je mnenja, da to ni prav, da tako ne bi smelo biti napisano, da je to napaka, ki bo ostala za vedno. S tem je skupina stigmatizirala samo sebe, saj je svoj vernakular uporabila na neprimernem mestu.

Vprašanje pa bi postavila tako: Ali je ta narečna beseda takrat in tam (tukaj in zdaj), v tem formalnem kontekstu, v tem vzvišenem stilu primerna ali neprimerna? Menim, da so naročniki spomenika za to rešitev lahko imeli dva razloga: (1) instinktivno so pisali tako, kot je zdaj, kajti vernakularna norma je edina in tako močna v govorcih, da niso občutili »te napake« (v narekovaju), saj niso poznali standardne oblike besede; (2) to so storili namenoma, saj so s tem hoteli prikazati svojo lokalno identiteto, ki je najbolj povezana s kontaktno-narečno varianto maternega jezika. Zame je sprejemljiv drugi vzrok. Kljub temu bi to narečno obliko besede dala v narekovaj, saj bi ta rešitev na formalni ravni zmanjšala ostrino trčenja dveh norm in bi lahko dala narečni obliki pozitivno stilistično vrednost.

6 Teorija jezikovnega menedžmenta omogoča, da lahko z njeno metodo razlikujemo dejanske probleme govorcev in jezikovne probleme, ki niso jezikovne narave, ampak človeške, ki jih ta gleda prek različnih jezikovnoideoloških in mitično popačenih optik. Pomaga, da se dihotomija pravilno – nepravilno na jezikovni ravni pretvori v kategorijo primernosti. Pripomore tudi k temu, da namesto pravilne jezikovne uporabe poudarjamo besedo moderna uporaba, da vemo, v katerih situacijah je potrebno uporabiti določeno obliko jezika. Če v konkretnih situacijah najdemo primerno besedo, potem smo z jezikom zadovoljni. Sledenje kodificirani normi ima pomen le pri določeni jezikovni uporabi. V vseh drugih situacijah je potrebno vzpodbujati govorce pri njihovem najbolj primernem, naravnem govoru. To je ena izmed najpomembnejših smernic procesa Palást.

LITERATURA

Ágnes DOMONKOSI, István LANSTYÁK, Ildikó POSGAY (ur.), 2007: *Műhelytanulmányok a nyelv művelésről*. Dunaszerdahely. Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó.

Joshua A. FISHMAN, 1974/1998: Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Ur. Gábor Tolcsvai Nagy. Budapest: Universitas Kiadó. 31–50.

Einar HAUGEN, 1966/1998: Nyelvészet és nyelvi tervezés. *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Ur. Gábor Tolcsvai Nagy. Budapest: Universitas Kiadó. 11–29.

Laura HORVAT, 2001: *(Kontaktus)nyelv-használat a lendvai Kétnyelvű Középiszkola diákjai körében*. Szakdolgozat. Maribor.

Björn H. JERNUDD, 1993: Language planning from a management perspective: An interpretation of findings. *Language conflict and language planning*. Ur. Ernst Håkon Jahr. Berlin: Mouton de Gruyter. 133–142.

B. H. JERNUDD and J. V. NEUSTUPNÝ, 1987: Language planning: for whom? *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Ed. by L. Laforge. Québec. 71–84.

Anna KOLLÁTH, 2005: *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 39).

– –, 2006: Detrianonizacija madžarskega jezika – izzivi in možnosti v tretjem tisočletju v osrčju Evrope. *Jezik in slovstvo* 51/3–4, 85–102.

Anna KOLLÁTH, István LANSTYÁK, 2007: Nyelvi probléma. *Nyelvek és nyelv-változatok. I–II*. Ur. Attila Benő, Emese Fazakas, Sándor Szilágyi N. Kolozsvár. 471–493.

Miklós KONTRA, 2006: A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére*. Ur. Katalin Sipőcz, Sándor Szeverényi. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. 83–106.

István LANSTYÁK, 2000: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest-Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

– –, 2007: A nyelvhelyesség mint nyelvi probléma. *Kisebbségkutatás* 16/2, 199–213.

István LANSTYÁK, Gizella SZABÓMIHÁLY, 2002: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Sándor MATICSÁK (ur.), 2007: *Nyelv, nemzet, identitás. I. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai*. Debrecen-Budapest: Nemzetközi magyarságtudományi Társaság.

Ádám NÁDASDY, 2002: *Mi a baj a nyelv műveléssel?* Népszabadság, május 18. 30–31.

Jiří NEKVAPIL, 2000: Language Management in a Changing Society. Sociolinguistic Remarks from the Czech Republic. *Die sprachliche Situation*. Ed. B. Panzer.

János PÉNTEK, 2003: Státusz, presztízis, attitűd és a kisebbségi nyelvváltozatok értékelése. János Péntek, Attila Benő: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Kolozsvár. 32–39.

Gizella SZABÓMIHÁLY, 2005: Nyelvművelés – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/4, 67–75.

Sándor SZILÁGYI N, 2002: *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. Előadás az MTA 2002. évi akadémiai közgyűlésének tudományos ülészakán (május 2., Budapest). www.mta.hu

Gábor TOLCSVAI NAGY, 2007: *A magyar nyelv és nemzet értelmezhetősége a határtalanítás folyamataiban*. Ur. Maticsák. 171–177.

József VARGA, 2003: *Írjuk, mondjuk hetésiesen!* Budapest: Krúdy Gyula Irodalmi Kör.

ACTIVITIES AND POSSIBILITIES FOR FORMING LANGUAGE IN THE HUNGARIAN-SPEAKING SPACE AND THE PALÁST PROCESS

Traditional (classical, academic) language cultivation in Hungary has been a target of vocational and expert debates since the political Transition into democracy of 1990. Several scientific interpretations and language perceptions intertwine in statements regarding language cultivation, with opinions being guided by different scientific paradigms. The unavoidability of separating and clearing relations among language shaping activities related to the Hungarian language (language cultivation, planning, management) has become evident for many experts in the so called “Palást” process, the aim of which was the clearing of theoretical and practical problems in relation to Hungarian language cultivation. The name derives from the I. Applied Linguistics Workshop (2004) organised in the Slovakian village of Palást, where methodological debate of language cultivation matters was initiated. This, and annual events organised since 2004, were joint projects of the Gramma Language Office (Dunajska Streda, Slovakia) and the Department for Language Cultivation of the Institute of Language Sciences at the Hungarian Academy of Sciences (MTA). There were also other researchers participating in them, however. I myself have been participating in the research, as a researcher/linguist of contact changes of the Hungarian language in the Pomurje region, Slovenia, working for the Faculty of Arts at the University of Maribor, Slovenia, ever since the beginning. The materials discussed in the first two workshops have appeared in print as well.

This paper intends to show the results, dilemmas, work, aspects and theoretical motivation behind the research group activities underlying language management theory (Language Management Theory; Björn H. Jernudd és Jiří V. Neustupný), with the linguistic problem being the focal point (and not language incorrectness). The objective is to uncover, analyse and solve the most inclusive range of linguistic problems in a language speaking community. The linguistic problem is everything perceived by average speakers in communication, and not problems considered to be such by experts working at elite social institutions (Ministries, Academies). It does away with practices of recent language cultivation to the extent that it considers language variations to be a natural linguistic process and by no means a deterioration of the language. It emphasises that language shaping in the language use of minorities inside the Hungarian language community is of even greater importance than in the mother country.

Koroško mežiško narečje v luči novih glasoslovnih raziskav¹

ZINKA ZORKO

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, zinka.zorko@uni-mb.si*

SCN II/2 [2009], 33–49

V razpravi so predstavljene nove glasoslovne raziskave koroškega mežiškega narečja. Na Javorju, v Črni in Mežici so se dolgi dvoglasniki poenoglasili, v Kotljah in Pamečah je ohranjen značilni koroški dvoglasniško-enoglasniški sestav, na Ojstrici je ohranjeno podjunsko narečje, mislinjski govor pa ima štajerski južnopohorski samoglasniški sestav.

This paper presents new phonological studies of the Carinthian Mežica dialect. In Javorje, Črna and in Mežica, long diphthongs changed into monophthongs; Kotlje and Pameče retained the typically Charinthian diphthongal-monophthongal system, Ojstrica retained the Podjuna dialect, and the Mislinja local dialect has the Styrian vowel system typical of southern Pohorje.

Ključne besede: koroško mežiško narečje, južnopohorski štajerski govor, glasoslovje, oblikoslovje, besedje

Key words: Carinthian Mežica dialect, Styrian local dialect of southern Pohorje, phonology, morphology, vocabulary

0 Za koroška narečja so značilni vsi splošnojužnoslovanski in splošnoslovenski razvoji in inovacije, ki jih je oblikujoči se slovenski jezik izvedel, odkar so se naši predniki naselili v Alpah, na Krasu in v Panoniji. Iz končnega praslovanškega vokalnega sistema: *i, y, u, ɪ, ʏ, e, o, ɛ, ə, ä, a* je nastal na severozahodu dolgi vokalni sistem: *i, u, ɛɛ, ə, ɔɔ, e, a, ɛ, ɔ* ter kratki: *i, u, ə, e, o, eä, ɛ, ɔ*; in iz teh dveh sistemov je nastal v prvi polovici 14. stoletja osnovni koroški vokalni sistem: *i, u, iɛ, uɔ, ɛ, e, o, ɛ¹, ɛ², ɔ + ɛ, ɔ, a* ter kratki: *i, u, ə, e, a, ɛ, ɔ, a*.

¹ Besedilo je napisano s fonetičnimi znaki za knjižni jezik. Tako ostrivec pomeni dolžino, kraticavec kračino, pika pod *ɛ* in *ɔ* označuje ožino vokala, če pod *e* in *o* ni znaka, pomeni, da sta vokala široka. Polglasnik ima znak *ə*.

- Najpomembnejši pojavi so:
- skrajšanje starega praslovanskega akuta (*bréza* > *brěza*) (slovenski, hrvaški in srbski pojav);
 - metateza likvid iz 8. stoletja, ki je v koroščini enaka kot v vsej južni slovanščini (*melti* > *mlěti*);
 - prehod *d'* v *j* (*pręd'a* > *preja*);
 - izenačitev praslovanskega trdega in mehkega polglasnika (*pъsъ* > *pъs*, *mъhъ* > *mъh*) iz 9. stoletja;
 - izenačitev psl. *y* in *i* in prehod v slovenski *i* (*ryba* > *riba*);
 - depalatalizacija soglasnikov pred sprednjimi samoglasniki;
 - naglasna premika *duša* > *dúša*, *zlâto* > *zlatô*, *ôko* > *okô*;
 - podaljšanje kratkih novih in skrajšanih starih akutov v nezadnjih besednih zlogih;
 - razvoj zlogotvornega *ŕ* v *ou*;
 - prehod *-l* > *-u*;
 - ohranitev *o*-jevske barve za praslovanski nosni *ǫ*.

V koroških narečjih so se uveljavile tudi ožje slovenske inovacije: – razmeroma stara (12.–13. st.) je diftongizacija praslovanskega jata v *ie*, *o* v *uo*, na koroškem slovenskem ozemlju pa sta se ta dva diftonga razvila naprej v *iə*, *uə*.

Koroška narečja so dolgo ohranila nosnika *ę* in *ǫ* ali pa je denazalizacija potekala pozneje kot drugod, lahko pa so nazali v posameznih govorih še ohranjeni.

Vokalizacija polglasnika v slovenskih dolgih zlogih v *e* (*den*, *meh*, *len*) družijo koroška narečja s štajerskim in panonskim ozemljem.

Pozno so se podaljševale nezadnje besedne naglašene kračine (kot ob zgornji Savinji in na Pohorju), zato se tod pojavljata po dva različna refleksa za nekdanji praslovanski jat, *e* in *o* (*brěza*, *zěle*, *vǫla*).

Prehod *ta* v *ua/wa* je koroški pojav in prav tako tudi sekundarna palatalizacija velarov pred sprednjimi samoglasniki (*swama*, *čita* < *kita*, *muše* < *muhe*, *druji* < *drugi*).

Samo lokalno koroški pa so pojavi: prehod *nj* > *j*, *lj* > *l*, labiovelarizacija *a* > *o* (Podjuna, severnopohorsko-remšniško narečje pa tudi nekatera štajerska narečja).

Umik dolgega cirkumfleksa zlasti z zadnjega besednega zloga za zlog proti začetku besede (*zlatô* > *zlâto*); pojav je znan tudi v mežiškem narečju.

Lokalno koroški je razvoj nosnega *ę* prek nazaliziranega *an* v *a* in vzporedno tudi razvoj dolgega polglasnika (*traseм*, *vas*, *mah*).

Koroški govori poznajo tudi naglasni pomik dolgega akuta na naslednji zlog: *bábica* > *babíca*, *repíca*; kazalni zaimki in prislovi se v koroščini okrepijo s poudarjevalno členico *š(e)*: *šěti*, *štâk*.

Ziljsko, rožansko, obirsko in podjunsko narečje v Avstriji pozna kvantitetna in tonemska nasprotja, podjunsko na Strojni, mežiško ter severnopohorsko-remšniško narečje v Republiki Sloveniji pa je izgubilo nizko intonacijo, torej akut, ohranila in posplošila se je visoka intonacija – torej cirkumfleks.

1 Govori v Mežici, Črni in na Javorju

Na Karti slovenskih narečij (1983) so označeni kot govori mežiškega narečja, ki od Javorja proti jugovzhodu – proti Razborju – prehaja v severni del srednjesavinjskega štajerskega narečja.

Zgodovinski, zemljepisni in socialni vzroki so vplivali na poseben glasoslovni razvoj teh govorov, saj ne poznajo dvoglasnikov, tipična koroška diftonga *ia* in *ua* sta se namreč zaradi štajerskih diftongov *ej* in *ou* poenoglasila v ozka *é* in *ó*.

Ostaja pa koroški naglasni sistem z vsemi drugotnimi in terciarnimi umiki in koroškim premikom v tipu *babíca* ter koroška padajoča besedna melodija. V Mežici in Črni je še ohranjen prehod *-la-* v *-wa-* – torej švapanje, na Javorju pa tudi ta pojav izginja.

Gradivo za naglasne pomike: *màgwa, stàza, kòsti, zlàto, òko, wàlka, zànas, pàrnas; babíca, repíca, wedèli.*

1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki so: *í, ú, é, ó, é, ó, á, à, àr.*

Dolgi *i* zastopa stalno dolgi, akutirani in umično naglašeni *i*: *líst, píšem, swína, zíma; híša, lípa, ríba; cwílwa, písawa, zíbawa.*

Dolgi *u* je refleks za cirkumflektirani, akutirani in umično naglašeni *u*: *dúša, kúra, lúč, krúha, kúpwa, stúdenc, túlwa.*

Dolgi ozki *e* je zelo pogost vokal, saj zastopa dolgi in akutirani *je*, dolgi in akutirani nosni *ɛ*, dolgi in novoakutirani *e* ter dolgi in novoakutirani polglasnik.

Gradivo: *béu, gréh, lép, mléko, swéča, zvézda; bréza, césta, léto, mésto, nevésta, stréha; pést, pét, pètek, pléšem; dètla, poklèknt, zét; léd, méd, péč; mèčem, nésu, sédn, ušéte, zéle; dén, wés, méša.*

Dolgi ozki *o* je odraz za dolgi cirkumflektirani in novoakutirani *o*, za cirkumflektirani in staroakutirani nosni *o*.

Gradivo: *bóh, mój, nóč, rój;* (slišati pa je tudi *úá: šúawa*); *dóta, hója, nòsim, pròsim, wóla; dróg, klóp, króg, róp, sód; dóga, góba, kóča, tóča, strók.*

Dolgi široki *e* je naslednjik umično naglašene *e*: *čélo, nésem, rékwa, téta, žéna; zélen;* redko se pojavlja kot refleks nosnega *ɛ* v kratkem nedoločniku: *začét, zapét.*

Dolgi široki *o* zastopa umično naglašeni *o* in novoakutirani *o* v edinem zlogu: *kóza, nóga, ósa, róka; kóš, króp, škóf.*

Dolgi *a* zastopa cirkumflektirani in akutirani dolgi *a*: *ápno, dwá, grád, hrást, práh, kráwa, máti.*

Samoglasniški *ar* se izgovarja kot v knjižnem jeziku: *párst, smárt, sárce, wárt.*

V soglasniškem sestavu se pojavljajo naslednje premene:

- rinezem: *mésnc, pájenk, wénc;*
- švapanje se pojavlja redkeje, večkrat imajo besede dvojnico: *šlà/šwà, deláli/déwali;*
- slišati je tudi izgovor trdega *l* kot vpliv štajerskega narečja, zlasti pri starejših govorcih: *blò/bwò, krílo/kríwo, túč/wúč, mǎrzto/mǎrzwo;*
- *-šč-* se olajša v *-š-*: *ogníše, išem.*

2 Šentanel

Šentanel leži na južnih obronkih Strojne in nad Podjuno v Mežiški dolini (688 metrov nadmorske višine). Vas je dobila ime po farnem patronu sv. Danijelu, ki se v listinah prvič omenja leta 1437. Danes spada v Občino Prevalje. Kraj je bil naseljen v 12. in 13. stoletju, saj je naseljevanje potekalo tod mimo, iz Mislinje prek Mežiške doline v Podjuno in naprej na Koroško po nekdanji rimski cesti.

Fran Ramovš je to narečje imenoval mežiško-koroško narečje s štajerskimi elementi (izguba intonacijskih opozicij). Med govoroma Šentanela in Strojne (podjunsko narečje) je velika razlika, verjetno zaradi farne meje. Tine Logar uvršča Šentanel nad Prevaljami v podjunsko-mežiški govor. Obsega Belšak, del Dolge Brde, Jamnico, Šentanel, Suhi Vrh.

2.1 Dolgi naglašeni samoglasniki *í, ú, íə, úə, é, ó, é, ó, á, ár* imajo naslednji izvor: *í* je nastal iz izvornega *i*, *ú* iz izhodiščnega *u*, dvoglasnik *íə* (s polglasnikom v drugem delu diftonga) je naslednik cirkumflektiranega jata in dolgega etimološkega *e*, *úə* (s polglasnikom v drugem delu diftonga) je nastal iz dolgega etimološkega *o*, dolgi ozki *é* je odraz staroakutiranega jata in novoakutiranega *e*, dolgi ozki *ó* je naslednik novoakutiranega *o* in nosnega *ɔ*, široki *e* umično naglašene *e*, široki *o* je nastal iz labializiranega *a*, lahko pa je *a* iz dolgega polglasnika in dolgega nosnega *ɛ*, dolgi *a* iz kratkega ali umično naglašene *a*. Samoglasniški *r* se izgovarja s polglasnikom pred *r*.

Kratki naglašeni samoglasniki so možni v zadnjem ali edinem zlogu, zaradi starejših in mlajših umikov pa tudi sredi besede. To daje slušnemu vtisu govora ritmično razgibanost. Kratki *a* je slišati tudi za umično naglašena polglasnik in nosni *ɛ*: *màgwa, pàsa, màso*.

V soglasniškem sestavu ne najdemo rezultatov koroške sekundarne palatalizacije, velarni *l* se pred *a, o, u* izgovarja kot *w* (*wúč, wáhko*).

3 Kotuljski govor

V vasi Kotlje in okoliških zaselkih: Podgora, Preški Vrh, Brdinje se govori mežiško narečje, kakršno je predstavljeno v Ramovševih in v Logarjevih razpravah. V večjih sosednjih naseljih in mestu Ravne na Koroškem domačini ohranjajo temeljni koroški glasovni sestav, slišati pa je tudi nadnarečni jezik, saj se je prebivalstvo zlasti v 20. stoletju zelo mešalo, priseljevanje iz drugih slovenskih pokrajin se je po letu 1920 povečalo, zlasti pa po letu 1945 se je prebivalstvo povečevalo tudi na račun priseljenih delavcev v mežiškem rudniku in v Železarni na Ravnah iz drugih republik. Nekaj časa so prihajali na Šolski center dijaki iz Bosne, da so se izučili za metalurške poklice. Večina se je vrnila v matične tovarne, nekaj pa jih je ustvarilo novo družinsko gnezdo na Koroškem.

Kotuljski govor je izgubil intonacijske opozicije, ohranjen je le padajoči, visoki naglas na katerem koli zlogu besede. Naglašeni zlogi so dolgo naglašeni, kratko naglašen je lahko ostal zadnji ali edini zlog besede, kratki pa so

lahko tudi drugotno naglašeni zlogi zaradi mlajših naglasnih umikov. Tako se ustvarjata posebna ritmika besede in melodična stavčna zgradba; po ritmu in melodiji prepoznamo rojenega Kotuljčana – Korošca, četudi se prilagaja knjižnemu glasovnemu sistemu.

3.1 Dolgi naglašeni samoglasniki so: *í, ú, íə, úə, é, ó, éleá, óloá, á, ár.*

Izvor:

- *í* je nastal iz dolgega cirkumflektiranega in akutiranega *i*: *líst, píšem, zíma, zít; híša, lípa, ríba, žíla*;
- *ú* je nastal iz dolgega cirkumflektiranega in akutiranega *u*: *lúč, lúpim, lúbje, olúp*;
- dvoglasnik *íə* zastopa cirkumflektirani jat in dolgi etimološki *e*: *gríəh, líəs, slíəp; líət, píəč*;
- dvoglasnik *úə* je odraz za dolgi etimološki *o*: *búəh, múəč, núəs*;
- dolgi ozki *é* je naslednik dolgega polglasnika: *wés, दें, lén, méh*; dolgega nosnega *ę*: *gléda, pét, zébe*; staroakutiranega jata: *bréza, césta*; novoakutiranega *e*: *néso, péko, réko*;
- dolgi ozki *ó* je odraz za dolgi nosni *o* in novoakutirani *o*: *kwóp, róp, sót; xója, nósim, škóda*;
- dolgi široki *e* z varianto *eá* je naslednik umično naglašene *e* in staroakutiranega jata v trozložnicah: *nésem, žéna; deáwat, meátat, reákwa, reázat*;
- dolgi široki *ó* z varianto *oá* je nastal iz umično naglašene *o* in novoakutiranega *o* v zadnjem zlogu: *kótul/koátu, kóza/koáza, oása; čoák, koáš, poát, stroák*;
- dolgi *a* je naslednik etimološkega *a*, redko tudi polglasnika: *dwá, grát, král, práh; část*;
- samoglasniški *r* se izgovarja s polglasnikom pred *r*: *sárce, smárt, párt*.

3.2 Kratki naglašeni samoglasniki *i, u, e, o, a* in *ə* so nastali iz izhodiščnih kratkih samoglasnikov ali pa so postali naglašeni po naglasnih umikih v zadnjih stoletjih. Slišimo jih zlasti v oblikah knjižnega mešanega naglasnega tipa: *núəč – nòči, píəč – pèči, líət – na lèdu, búəx – x bògu, čròwo iz črevó, jəme iz imé; pèkwó : péčem*; v oblikah premičnega naglasnega tipa: *wèčer, wùho*, zelo pogost je kratki naglašeni polglasnik, ki je nastal iz kratkega polglasnika, umično naglašene *e* in kratkega *i*: *dəš – dəža; səno, drəwo; cəgan, məš, nəč, təč, zət*. Kratki *a* je tudi zastopnik kratkega polglasnika in umično naglašene nosnega *ę*: *bàdet, mągwa, paku, pàs, stàbər; mąso*.

Nenaglašeni samoglasniki se lahko reducirajo do stopnje polglasnika, one-mejavajo, nekatere pripone, npr. *-əc-* se izgovarjajo kot *-oc-*: *góboc, koásoc*.

V soglasniškem sestavu je najbolj opazno t. i. švapanje, to je premena nekoč trdega *l* pred samoglasniki *u, o, a* in zvočnikom *r* v *w*: *bwágo, díwawa, kwóp, meátwa*. Narečje ne pozna ustničnozobnega *v*, govori se le dvoustnični *w*: *wága, wéra, wíno, wùho*. Končni zvoneči mehkonobni *g* izgubi zaporo in se izgovarja *h*: *búəh, núəh, rúəh, sníəh, wráh*. Samoglasniški *l* se je razvil v *ou*: *bóuha, wóuk, wóuna*. Kot rinezem se pojavljajo oblike: *míəşęc, pájenčna*,

vénč. Znano je štekanje: šták, šàti; štàm, štódi. Palatalni lj otrdi: púale, nj se razvije v n, j: svína in svíja. Sklop šč se asimilira v -š-: góša, pàše.

4 Govor na Ojstrici nad Dravogradom

Na Logar-Riglerjevi Karti slovenskih narečij (1983) je govor Ojstrice vrisan kot sestavni del mežiškega narečja. Natančna analiza tega govora na glasoslovni, oblikoslovni in besedijski ravnini kaže, da je to podjunsko narečje, podobno podjunkskemu narečju na Strojni, saj se tudi na Ojstrici razvije dolgi polglasnik skupaj z nosnim ϵ v a , torej gre za pozno denazalizacijo in za skupen razvoj s polglasnikom. Tudi dolgi a se labializira v široki o . Takega razvoja a -ja pa mežiško narečje ne pozna. Podoben razvoj je potekal v Dravogradu, na Viču in čez Dravo v Libeličah.

Tonemska nasprotja so se tudi na Ojstrici izgubila, naglas je le padajoč, naglašeni pa so dolgi in tudi kratki samoglasniki.

4.1 Sistem dolgih samoglasnikov sestavljajo: i , $ú$, $íà$, $úà$, $é$, $ó$, $éleá$, $óloá$, $á$ in $ír$. Navaja se gradivo za tiste samoglasniške odraze, ki se ločijo od kotuljskega mežiškega govora.

Za staroakutirani jat se pojavljata dva odraza, široki $eá$ in pred zlogom z $-i$ - ozki $é$.; verjetno gre za vokalno harmonijo: *breáza*, *ceásta*, *deáwati*, *leáto*, *žiweáwa*; *bedeáwa* : *bedéli*, *boleáwa* : *boléli*, *jeádwa* : *jédli*, *kleáwa* : *kléli*, *peáwa* : *péli*. Za novoakutirani e je slišati tudi dva refleksa, $eá$ in ϵ : *mélem*, *zéle*; *neáso*, *peáko*, *reáko*.

Za novoakutirani o je slišati dva refleksa: ozki $ó$ tako kot za dolgi nosni o pa tudi široki $oá$ kot za umično naglašeni o : *hódim*, *módlim*, *nósi*, *hódwa* (ž. sp.); *coáta*, *koáža*, *roáža*, *škoáda*, *groáp*, *koáš*.

Dolgi široki o zastopa večino praslovanskih dolgih a tako kot v podjunkskem narečju: *dówa*, *dwó*, *hwópoc*, *król*, *mó/móde* (ima), *póst* (namenilnik, nedoločnik je *pást*).

Samoglasnik a zastopa dolgi etimološki a v določeni glasovni soseščini, večino stalno dolgih in staroakutiranih nosnih ϵ , dolgi polglasnik, novoakutirani polglasnik v nezadnjem besednem zlogu in kratki naglašeni a : $-au$, $-awa$, $-wa$: *bəršáuka* 'brisača', *gwáwa*, *kráwa*, *práu*, *pwáwa*, *ərxáwi*, *tráwa*, *zdráu*; $-aj$: *bájbika*, *bájta*, *prájli*; $-ra$, $-ar$: *bárt*, *bráda*, *pár*, *Ármeu*; $-an$: *Ánika*, *dwán*, *sántər*, *tántər*.

Za nosni ϵ so primeri: *jáziu se je*, *jázna*, *pátok* 'petek', *potáni* 'potegni', *prádem*, *sádi!* 'sedi!', *stáni se* 'stegni se', *wnále so se*, *ta wáci dwó*, *uzáu*, *zábwo*, *zác*, *začáli*, *zavázali*, *dekláta*, *jənáta* 'juneta', *pišáta*, *teláta*, *žrebáta*; *imána*, *semána*, *wremána*; *dán*, *máh*, *wás*, *máša*, *páhne*, *preməkne*, *wážem*; *brát*. Ker se l pred a , nastalim iz nosnega ϵ , ne premenjuje v w , kaže, da je bil nosni ϵ ohranjen prek časa kot e -jevski vokal, ko se je v koroščini razvijal l pred a , o , u v w , torej v wa , wo , wu , vendar ostane $-l\epsilon$ -, ki se je kasneje skupaj s polglasnikom razvil v $-la$ -.

4.2 Kratki naglašeni samoglasniki so na Ojstrici naslednji: *ì, ù, è/è, ò/ò, ə, a*. Od kotuljskega govora se razlikuje ta sistem pri naslednjih pojavih:

- dolga *i* in *u* se lahko skrajšata pred zaporniki; ta pojav se nadaljuje tudi v remšniškem narečju;
- kratki naglašeni polglasnik je lahko odraz za kratki sekundarno in terciarno naglašeni *i* pa tudi za *e* in jat po samoglasniškem upadu: *màš, jàdi, jàspa* ‘podstrešje’, *màne, oblàčt*;
- kratki naglašeni *a* je naslednik kratkega sekundarno ali terciarno naglašenege *a*, sekundarno naglašenege *ę* in polglasnika: *bràt, zàčne; màdwa, màhki, màso; màgwa, pàku, pàs*.

V soglasniškem sistemu je na Ojstrici znano koroško švapanje, prav tako pa tudi izgovor dvoustničnega *w*.

5 Govor v Pamečah pri Slovenj Gradcu

V Mislinjski dolini so ob Mislinji večji kraji: Otiški Vrh, Šentjanž, Pameče, mesto Slovenj Gradec, Šmartno, Mislinjska Dobrava in Mislinja.

Predstavljena bosta govor Pameč v predmestju Slovenj Gradca, ki kaže v glasoslovju tudi prehodne pojave med koroščino in štajersčino, in govor Mislinje, ki je že štajerski govor, in v njem slišimo le še redke sledi koroških razvojev, zlasti v naglašanju besed in v besedni melodiji. Jedro naselja Pameče je okrog neogotske župnijske cerkve svetega Jakoba, ki se prvič omenja leta 1488, soseska Nova vas pa se povezuje s Trobljami.

Pameški govor je izgubil intonacijsko nasprotje, besedni naglas je le padajoč. Izvršeni so vsi vzhodnokoroški naglasni pomiki: *žéna, nóga; mégla, stéza, óko, zlàto, babíca, palíca*.

5.1 Dolgi naglašeni samoglasniki so: *í, ú, íə, úə, é, ó, é, ó, á* in *ár*. Zastopajo iste izvirne samoglasnike kot v kotuljskem govoru, le da se umično naglašena široka *e* in *o* ne zatezata v dvoglasnik *eá, oá*: *kóza, nóga, ósa, kós, pód; čélo, nésem, téta, žéna*.

Posebnost govora je tudi variantno se pojavljajoči široki *e* za staroakutirani jat: *powédat, rézat*; to je lahko vpliv severnopohorskega narečja.

5.2 Kratki naglašeni samoglasniki *ì, ù, è, ò, à* in *à* so lahko nastali iz akutiranih samoglasnikov v edinem ali zadnjem zlogu besede, po drugem ali tretjem naglasnem umiku pa tudi sredi besede.

Gradivo: *sít, wífred, bli, šli; kùpčat, pùklast, trùgla; kmèta, smèjat se; kònc, zòbi, wòda; óko, šòrek*; iz kratkega *u*: *čòt, kòp, kròh, skòp, štò; dòšit, sòšit; bràta, gàd, nàs*. Kratki naglašeni polglasnik je lahko nastal iz kratkega *i*: *màš, nàč*; iz *i* po terciarnem naglasnem umiku: *càgan, žəwo*; iz umično naglašenege *u* v besedi *làdi*; iz glagolskih osnov pred končajem *-čt*: *slàčt, pàčt, ràčt, ostràčt*; iz kratkega, umično naglašenege *a*: *kàk, tàk*.

Samoglasniški upad se pojavlja ob zvočnikih in v končaju nedoločnika: *žwina, máš, blà, misłt, bábŋca*.

Soglasniški sestav se od kotuljskega razlikuje le po izgubi prehajanja *-la* v *-wa*, torej govor ne pozna več švapanja: *délat, cikláma, lúna*. Druge soglasniške spremene so: *-nj- > -j-*, *-n-*: *čərpíja, kúaj, kostája, čríšna, lúkna*; *-lj- > -l-*: *klúč, král, wóla, zéle; mélem, pélem*; *-vi- > -j-*: *prájla, sprájla*; proteza *j*: *jàdi, jəme*; v se izgovarja dvoustnično: *žəwo; wmə̀t, wpə̀t*; proteza *w-*: *wòni*; ohranjena je skupina *-dl-*: *mòdłt, wédla róža*.

6 Mislinjski govor

Na Karti slovenskih narečij (1983) je vrisan mislinjski govor na vzhodni meji mežiškega narečja ob srednjesavinjskem in južnopohorskem narečju. Gre torej za vmesni govor med koroško in štajersko narečno skupino, ki je zlasti bistveno vplivala na današnjo jezikovno podobo mislinjskega govora.

Kraj Mislinja se prvič omenja 1335. leta kot del slovenjegraškega gospostva. Od leta 1998 je Mislinja občina, ki obsega gornji del Mislinjske doline in na 122 km² živi 4600 prebivalcev. Razvoj kraja se je začel s fužinarstvom. Fužine so začele obratovati leta 1724 in 1754 so prešle v last Michelangela Zoisa, podedoval jih je sin baron Žiga Zois. Rudo so kopali na Pohorju, v okolici Vitanja, oglje pa so žgali v gozdovih visoko nad Mislinjo. Prvo visoko peč je imela Mislinja leta 1762. Lesna industrija je nastala po letu 1900: žage, tovarna lepenke, sodarna, zabojarna. Do danes sta ohranjena še žaga in nasad eksotičnih dreves.

V občino Mislinja spadajo zaselki Vovkarje, Straže, Movže, Šentlenart, Sejmišče, Prisoje, Šolska, Gozdarska in Pohorska cesta. Že iz antičnih časov je znan promet skozi Mislinjo v Stari trg in na Gospo Sveto, v srednjem veku pa se je po cesti Slovenske Konjice – Vitanje – Straže – Slovenj Gradec razmahnilo tovarništvo. Kraj Mislinja nosi ime po reki, desnem pritoku Drave, dolgem 36 km. Poleg tega imena se pojavlja tudi oblika Mislíje – v srednjem spolu.

6.1 Naglasne razmere in glasoslovje

Mislinjski govor pozna jačinsko naglaševanje. Narava tonskega poteka je padajoča, naglašeni zlog je visok. Mesto naglasa je po naglasnih pomikih dokaj različno, naglašen je lahko kateri koli del besede. Samoglasniški sistem pozna dolge enoglasnike in dvoglasnike, kratke enoglasnike in nenaglašene vokale. Poleg splošnih slovenskih naglasnih pomikov pozna govor koroški premik na desno: *babíca, písánka*, pa tudi koroško-štajerski umik na levo. Kratki naglašeni samoglasniki sredi besede kažejo na mlajše naglasne umike.

Gradivo: *buógat* 'bogat', *smo dóubli, govórlí, uótrok* 'otrok', *kòsit, uótprit, sòšit, vòho, živo*. Pogosto se sliši kratki naglašeni polglasnik, za *e, i, o*: *càgan, bàt* 'biti', *jàt* 'iti', *nàs* 'nesi', *na brə̀gu, mə̀so, nə̀bo, tàt* 'toti', *və̀det* 'videti'.

Umično naglašeni *o* se je razvil v dvoglasnik *uo*, umično naglašeni *e* pa v dvoglasniški *eé* ali široki *e*: *kuósa, téta, žeéna*.

Dolgi samoglasniki: *ílj, ú* (redko tudi *úu*), *é, ó, éj, óu, é/eé, ó/uo, á, ár* so nastali iz starih cirkumflektiranih samoglasnikov in starih skrajšanih in pozneje podaljšanih starih in novih akutiranih samoglasnikov sredi besede. Podoben samoglasniški sistem zasledimo v južnopohorskem in severnem srednjesavinjskem štajerskem narečju (zatezanje dolgih *i*-jev in *u*-jev, diftonga *ej* za *ě* in *e* in *ou* za etimološki *o* in *ĭ*, dolgi *ár* za samoglasniški *r*). Na tak razvoj kažejo tudi pojavi parazitskega *j* in sekundarne nazalizacije.

Izvor:

Dolgi *i*, ki se lahko zateza tudi v *ij*, zastopa stalno dolgi *i*: *líst, píšem, svíja, zíma; líjst, síjto*; staroakutirani *i*: *híša, lípa, ríba, žíla*. Slišati pa je tudi kratek izgovor *i*-ja in to daje akustični vtis zasekanosti.

Dolgi *u* (tudi *úu*) zastopa dolgi cirkumflektirani in staroakutirani *u*, lahko pa se tudi skrajša, podobno, kot je to slišati pri vokalu *i*: *lúč* (tudi *líuč*), *lúpim, krúha, kúpa*.

Dolgi ozki *é* je refleks za staroakutirani *jat*, za stalno dolgi nosni *ę*, za dolgi polglasnik in za novoakutirani *e*: *bréza, césta, léto, město, nevěsta; glédam, pét, pléšem, prédem; děn, mēh, vēs; mēša, pēsji, preměkne; něso, pėko, rėko, zėle*.

Dolgi ozki *ó* je odraz dolgega nosnega *o* in novoakutiranega etimološkega *o*: *klóp, otróbi; góba, tóča; nójsim, škóda, vóla*.

Dolgi dvoglasnik *éj* zastopa stalno dolgi *jat* in dolgi cirkumflektirani etimološki *e*: *léjs, mléjtno, svéjča, sméjh, zvéjzda; léjt, péjč*.

Dolgi dvoglasnik *óu* je refleks za dolgi cirkumflektirani *o* in za dolgi samoglasniški *ĭ*: *bóug, móunč, nóunč, róug;* *čóun, dóug, vóuk, žóuna*.

Široki *é* (lahko tudi diftongični *eé*) zastopa umično naglašeni *e* in kratki naglašeni polglasnik *čélo/čeélo, nésem, rébra/reébra, téta/teéta, žéna/žeéna; péés/pés*.

Široki *ó* je odraz za stalno dolgi *a*; to je tipično štajerski in koroški podjunski pojav, medtem ko ga koroško mežiško narečje ne pozna: *dvó, hróst, kovóč, ópno, próh*.

Dvoglasnik *uo* zastopa umično naglašeni *o* in novoakutirani *o* v edinem zlogu: *kuóza, uósa, kuóš, kruóp, puót, škuóf*.

Dolgi *a* zastopa *a* ob *r* in staroakutirani *a*: *bráda, grád; bráta, nás*.

Samoglasniški *r* se izgovarja kot dolgi *ar*: *cvár, čárn, dár* 'drl', *smárt*.

6.2 Kratki naglašeni samoglasniki so *ì, ù, è, à, ò, a*.

Redko so nastali iz starih in novih akutiranih samoglasnikov: *žíla, krúha, kúp, pəko* 'pekel', *nəs* 'nesi', *tət* 'toti', *nət, məš, tək, kək, vzəmi, vəš* 'uš', *səšit, məgo* 'mogel', *vmrət, vpət*; največ je primerov z upadlim kratkim *i*, ki se pogosto izgovarja polglasniško: *jət, jədi, bət, vbət*. Večinoma so nastali po moderni vokalni redukciji iz *e, o, u, a*. Nenaglašeni vokali so dobro ohranjeni. Zlogotvorni *ĭ*: *gréjbĭca, šórkĭ, núdĭci* je pogost v prevzetih besedah.

6.3 Soglasniške premene

Soglasniški sestav se bistveno ne razlikuje od knjižnega. Narečne premene so:

- končni *-l* se lahko izgovarja kot dvoglasniški *u/u*: *-ál > báu*, *-al > délou*, *-iu > sušiu*, *-ul > obú*, *čú* (*u* onemeva), *-əl* se razvije v *o > neso*;
- palatalni *lj* je izgubil mehčanost: *król*, *stéla*, *vóla*, *zéle*, *zémle*;
- zlogotvorni *l* ima odraz *-ou*: *dóug*, *póuh*, *tóučť*, *vóuk*, *vóuna*, *žóuna*;
- skupini *črě-*, *žrě-* sta ohranjeni: *črějšna*, *žgràbľ/žgràbu*, *žrébe*;
- v besedi z nosnim *n* se pojavlja sekundarna nazalizacija: *mléjnko*, *mónka*, *móunč*, *nóunč*, *snéjnk*; to je tipično štajerski južnopohorski pojav; *-enk* je tudi pripona za *-ek* in *-ik*: *močerádjenk*;
- palatalni *nj* sredi besede izgubi nazalni element, na začetku besede, za soglasnikom in na koncu besede pa palatalni element: *kaméje*, *svíja*, *znaméje*; *níva*, *lúkna*, *ójgn/vójgn*;
- zvočnik *v* se izgovarja kot zobnoustnični *v* pred samoglasniki: *svíja*, *víno*; *črějva*; na koncu zloga ali na koncu besede se izgovarja dvoustnično: *udóu*, pojavlja pa se tudi kot proteza pred *u-* in *o-* *vùš/vòš*, *vòho*, *vuòkno*, *vòjgn*, *vòna*, *vuóreh*, le v besedi ‘*iva*’ je slišati protezo *g*: *gíva*;
- zvočnik *j* se izgovarja kot pripornik pred samoglasnikom, za njim pa kot dvoglasniški *-j* (pišem ga kot *j*); značilno štajersko je vrivanje parazitskega *j* pred *d*, *g*, *s*: *hójdim*, *tújdi*; *vójgn*, *ójstro*, *trójsit*;
- sklop *-šč-* se olajša v *-š-*: *góša*, *kléjše*;
- ohranjena sta sklopa *-dl-* in *-dn-*: *mòdľt*, *jédla*, *médnce* kot v koroških narečjih;
- zveneči soglasniki na koncu besede izgubljajo zven: *golóp* *golóba*;
- končni *-g* se lahko izgovarja kot priporniški *h*: *bóuh*, *próh* ‘*prag*’;
- *k* lahko nastane tudi iz *t*: *kédň*, *kékna*, *klóčit*, *tréki*;
- *-dn-* prehaja v *-gn-*: *gnár*;
- na koroški vpliv kaže prehod *-vi-* v *-j-*: *pràjim*.

6.4 Oblikoslovje

V ednini so v mislinjskem govoru ohranjeni vsi trije spoli, nekateri samostalniki srednjega spola se feminizirajo že v ednini; v dvojini in množini so samostalniki moškega spola, tudi s podaljšano osnovo *-t-* ali *-n-* iz edninskega srednjega spola. Prevladuje nepremični naglasni tip, premični je redek, izgubila sta se mešani in končniški naglasni tip.

Samostalniki moškega spola

Vzorec: *mlín -ø -a -u -ø -u -am*; dv. *-a -ou -oma -a -ah -oma*; mn. *mlín -i -ou -om -e -ah -ami/-am*.

V or. ed. je končnica *-am*. Govor ne pozna preglasa *-o-* v *-e-* za *c*, *j*, *č*, *ž*, *š*. V imenovalniku množine govor ne pozna končnice *-je*, prav tako ne podalj-

ševanja osnove z *-ov*: *bráti, síni*; tip *pés/peés* se sklanja: *peésa ali psá*; kratko naglašeni korenski samoglasnik se v pregibanju podaljša: *krùh/kròh – krúha*. Samostalniki moškega spola, ki se končujejo na samoglasnik ali zlogotvorni *l*, podaljšujejo osnovo z *-n-*, in sicer tako kot v nekaterih koroških narečjih: *Már-kona, Stánkona, Tómona, parjótŕna, raunátŕna*; v prevzetih besedah: *árkŕna, pántŕna*. Samostalniki tipa 'lasje' se sklanjajo po vzorcu: *lásí – lásí – lásom – lásí – lásah – lásami* (z *lásam*). Orodnik množine lahko izgubi končni *-i* v končnici *-ami*; v rodilniku ednine je pri starejših govoricah še ohranjena končnica *-u- ród – ródu*, tudi: *dvó ródu*.

Sledovi mešanega naglasnega tipa se po naglasnem umiku kažejo v naglašanju osnovnega zloga: *bréjk bréga na brègu*. 2. in 3. moške sklanjatve govor ne pozna, 4. pa je enaka pridevniški.

Samostalniki ženskega spola se sklanjajo po enakem vzorcu kot v knjižnem jeziku, in to samo po nepremičnem naglasnem tipu: *lípa/lípa* (krajšajo pred zaporniki – štajerski narečni pojav) *líp -a -e -i -o -i -o; -i -ø -ama -i -ah -ama; -e -ø -am -e -ah -ami*. Samostalnika *móti* in *čejra* imata v tožilniku ednine obliko: *mótero, čéjro*.

Že v ednini se feminizirajo številni samostalniki srednjega spola, npr. *rébra, čréjva*, prav tako v množini vsi z nepodaljšano osnovo: *jétre, plúče, úste*.

V II. ženski sklanjatvi je prevladal nepremični naglasni tip, sledovi mešanega naglasnega tipa so v akcentuaciji: *nóunč – nòči, péjč – pèči*. Vzorec: *măš -ø míši -i măš -i -jo; mn. míš -i -i -im -i -ah/-ih- -mi/-ami*.

Samostalniki srednjega spola imajo posebno sklanjatev le v ednini, v dvojini in množini so ženskega ali moškega spola. Vzorec: *mést -o -a -u -o -u -om; mn. méste*.

Skupna, pojmovna in snovna imena so v ednini srednjega spola: *koréje, ogníše, mléjko, măso/meésó*. Med moške samostalnike s premičnim naglasom prehajajo v dvojini in množini: *téle- teléta*; dv. *teléta*; mn. *teléti/télati*; *măče măčéta*; tako še *bréme breména; -a; breméni; séme seména; seméni*.

Samostalnik *deékle dekléta* ima v množini obliko ženskega spola: *dekléte*.

Samostalniški zaimki

Osební zaimki so: *jàs/jàs, méne me, m̀ni mi, méne me, par m̀ni, z méno; tí, tébe te, t̀bi tí, tébe te, par t̀bi, s tébo*.

Za tretjo osebo je lahko osebnozaimkovna sklanjatev *ẁn jéga/v̀nga, v̀nadv̀/v̀nih* iz oblike kazalnega zaimka, s predlogom v tožilniku pa *zájnga, zájo*. V dvojini so oblike: *mădva, nóju, nóma, v̀dva, v̀ju, v̀ma*, v množini pa *mí, nás*. Vprašalna zaimka sta *gdóu, kuóga, kó, čésa*; oziralna sta enaka, *m̀arsikdóu, m̀arsikáj* sta poljubnostna, nikalna *nob̀dŕ, ǹč*.

Pridevniška beseda

Pridevniki so kakovostni, vrstni, svojilni in količinski: *léjp, strójni, mámin*. Pridevniška sklanjatev ima tudi v ednini tematski *i* za moški spol, ženska sklanjatev je enaka knjižni. Vzorec: *léjp -a -o; léjþiga, léjpimu, 2. ali 1., léjþem, léjþim; mn. léjp -i -ih -im -e -ih -imi*. Stopnjujejo se z obrazili *-ši, -þi, -eþši* in opisno: *léjp, léjþši -a -o; nízek, níþji; vèlek -vèþji, stár, staréþši; þol léjp*. Oblika *ta véþi* pomeni tudi 'najveþji'.

Števniki so glavni: *édþ/en, dvó, dveþ, triþi, trí, štírþi, štíri, þét, þéjst, sédþ, ósþ, devét, deset, dvájsti, tríasti, štárdeset, stóu, dvéþ stóu, tauþþt*.

Vrstilni so: *párvi, drúgi, tréki, štárti, þéti, stóuti*; množilni *enóþn, dvóþn*; ločilnih ne poznajo.

Pridevniški zaimki se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi. Svojilni: *mój, tvój, jegóu, jén, nóþin, vójin, jóþin, nóþ, vóþ, þàhou; svój*. Vprašalni: *kó, kéri, þigáu, þigóva, þigóvo*. Oziralni: *kókrþen, kéri*. Drugi zaimki: *néki, mársikók, mársikér, usók, nobén, drúgi, drúga*. Kazalni zaimek: *tàt, tètþi, tísti, vòni*. Oblika *þàtþàti* kaže na koroški vpliv.

Glagoli so nedovršni in dovršni, prehodni in neprehodni, poznajo povedni, pogojni in velelni naklon, tvorni in trpni način, osebne in neosebne oblike. Nedoločnik je kratek, namenilnik ima redke posebne oblike: nedoločnik: *póst*, namenilnik *þénem pást; scát, sóu je scót*. Deležnik na *-l* poznajo vsi glagoli, trpna deležnika se končujeta na *-n* ali *-t*: *nóþþen, zapít*. Drugi deležniki so redki: *þojéþ, gredóþ, biuþi*. Glagolniki na *-þe*: *nóþþeþe, tepéþe, þiuléþe*.

Spregatveni vzorec za sedanjik je samo priponski: *délat*: *déjlam, déjlaþ, déjla; déjlama, déjlata, déjlata; déjlamo, déjlato, déjlajo; tako jéþta, jéþte, véþta, véþte; þòta, þòte; dóta, dóte*; velelnik: *déjlaj, déjlajþa, déjlajþta, déjlajþmo, déjlajþte*; deležnik: *délaþ; sn délaþ, þom délaþ, sþ þiu délaþ, þà délaþ*.

Med prislovi so zanimivi: *górta, dóuta, vònta, gðaj* in *kéda*. Ob glagolih se uporabljajo kalki za pomene: *gor, dol, noter, ven: nàþar þokuóþat, gòr ustát, vàn þotégnat* (ob priponi *-ni-* se pojavlja tudi štajerska *-na-*), *naþaj þràt*.

Med predlogi, vezniki, členki in medmeti ni veliko narečnih odstopanj od knjižnega jezika.

Besedilo v mislinjskem nareþju (Pripoveduje Joþe Oder)

Þe þréjmar (prej) sþ v sóulo sóu, sþ þà mágu óuce pást. Dóma éniþ sédþ, ósþ óuc þa þar sóseþi éniþ sédþ þa þe króve zráuno, tak da sþ mágu pást. To je blo duóþes, do sóule. Jàs sþ ujúþro ob þàstih, þóu sàdmiþ gnáu pást, da sþ napóso óuce soséþdove no nóþe. To je blò þoléþi, þóþli smo þa po góþi. Pozími smo se sánkali, þkijali se réþe no, dáþ þráþo smúþali. Seéþtre so mámi þomógale, þa soséþu so þléé tudi, þa kóka fiþóla je blá za lúþit. Þa so blé za óhtat, Tónka þa Sláuþa je blá ta zódna.

Navódnó si méú éne léjpe súhe, tàste si pač méú za círko. Za šóulo sñ méú pa còkle al pa gájbjne. Poléti pa bóus. Sñ méú sàmo éne hlóce za šóulo, jòpič pa kók polóvar, ko je máma zaštrikala. Pa rokavíce vounéjne, z domóce préje. Ko smo duóma óuce méli, smo pa skærtócli, usè sprédli duóma.

Pærdéjlali smo duóma àrš, kurúzo, krompír/repico, pa še néka je pšenince bló. S króvo smo voróli, na róke žéli, na róke smo mlótlí, pa véli tùt, tóka vijóča je bla. Pó smo pa nàsli v mlín, dáuči, éne trí do štíri kilométre smo nàsli na rómi žito v mlín, pòl smo pa tà m mléli céjlo nóunč učós. Pòl drúgo jùtro smo pa nàsli nazáj al pa vèčer. Pa mlín smo mágli otslúžit, da smo lèhko mléli: plét kàj pa kòsit, pa trójsit pa u góšo jèt von pràglat, dróve napráulat, pa léjs séjkat.

V híši je pa bla híša, štíbč, kúhna, pa lóupa. Na lóupi smo méli tók tóťpét. Nát sta ležóla bráta. Poléti smo pa na góunu ležóli v sènu. Tùdi u štóli smo ležóli. Fójtrali smo pa mlódo própræt, pa sárpje, pa krompír, kóke otróbe.

Za kovóca sñ se navdúšo. Ko sñ hójdo v osnóuno šóulo, sñ vídou éno kováčijo, sñ vído, ko kújejo. To me je navdúšlo, ko je biu vójgñ, pa ko so kowóli, ko so tóukli po àmpusu. Popráulam stóre sekíre, cipíne.

Narečno besedje v mislinjskem govoru (slovensko in prevzeto)

àmpus 'nakovalo', ántuh 'brisača', ájnrikati 'vstopiti v vojsko'; áutarce 'namramnice'; bárčlan 'bršljan', brítóf 'pokopališče'; cigúra 'cikorija', cóta 'krpa', cígo 'opeka'; črámsa 'čremsa'; dóusa 'sem dol', déra 'pograd', dímanca 'dimnica', díle 'podstrešje'; évanka 'babica pri porodu'; fínkslúkna 'kdor za binkošti zaspi', fižólíka 'ženski spolni organ', fértik 'gotov', fájn 'dobro', fórbati 'barvati', fájcou 'ruta', firtuh 'predpasnik'; grúška, góša 'gošča, gozd', glid 'sklep', gíva 'iva', gneét 'gnjat', góuno 'gumno'; hélfér 'pomočnik'; jánka 'krilo', jám 'javor', jížina 'malica, tudi kosilo'; klínc 'klin', kétna 'veriga', kopárc 'igličje', kríspám 'božično drevo', kvartír 'stanovanje', kóčeki 'prašički', kikla 'krilo', knuóf 'gumb'; láufat 'teči', láger 'skladišče', lájbič 'telovnik', léjtance 'peruti'; močerádjenk, médnce 'droži', mónťt 'plašč', núdłci 'rezanci'; póuštar 'blazina', pódo 'podel', póрмаšina 'vrtalo', plòh 'hlod', páuri 'kmetje', písánka 'velikonočno darilo', peép peéba 'fant', platíč 'suho sadje', pàcek 'moški spolni organ', plónt 'blond'; repica 'krompir', róžñkrónc 'molek', régł 'regrat'; snuóp 'butara', sínsvedi 'vsi sveti', sóuštar 'čevljar', špórhet 'štedilnik', štúmfi 'nogavice'; šájba 'šipa', špricati 'škropiti', štàmpet 'postelja', šúhi 'čevlji', štíbč 'sobica', šàti, šták, šták 'takšen', šráuf 'vijak', štálék 'kovani predmet', švásat 'variti', štrózok 'slamnjaka', štrájfat 'veti', štóla 'hlev', šólñi 'čevlji'; tífa 'endivija', trúga 'krsta', tóťñkómra 'mrtvašnica'; vèš 'perilo'; zótlar 'sedlar', zakumrónc 'zaostal v rasti', zós 'omaka'; zíza 'dojka'; žúpa 'juha', žégñpaj, žégñ 'bлагослов'; žnidar 'krojač'.

Značilnosti štajerskega zreškega govora

Mislinjski govor meji na vzhodu na štajersko južnopohorsko narečje, na jugu pa na srednjesavinjsko narečje (vzorec: Zreče, Gaberke).

Za južnopohorsko narečje, ki se po Logarju (1983) govori od Doliča, Vitanja in Konjic na jugozahodu do Ruš, Maribora in Miklavža na Dravskem polju, so značilnosti naslednje (vzorec za Zreče – samoglasniški sestav: *í, ú, əj, əu, é, ó, ié, uó, ó, áj, áu, á, ár*):

- vsi samoglasniki so dolgi, le novonastali polglasnik po skrajšanju starih diftongov je nekoliko krajši;
- za vse samoglasnike je značilno zatezanje, pogosto tudi diftongiranje visokih dolgih *i*-jev in *u*-jev v *-əj*- in *-əu*-: *hájša, zgubájli; drəugi, sləužit*;
- današnja dolga *i* in *u* sta odraza za nekdanji ozki *e* in *o*, nastala iz staroakutiranih *ě* in *e* ter kratko- in novoakutiranih *-o*-: *lító, níč; húdla, pústít*;
- dolga ozka *e* in *o* zastopata nosni *ɛ* in *ɔ* ter dolgi polglasnik: *grém, góba, dén, véš*;
- široki *o* je naslednik starega *a*-ja;
- stalno dolgi *jat* in dolgi etimološki *e* in dolgi *o* sta se prek diftonga *éj, óu* razširila v *áj, áu*: *dváj, pájč; máust*;
- dolgi *a* je nastal iz kratkega *a*: *brát, šlá*;
- dolgi *ár* je zastopnik samoglasniškega *r*.

Soglasniške premene so podobne kot v mislinjskem govoru: *lj > l ziómla, nj > j, jiva, zódn*, sekundarna nazalizacija: *mlájngo*; parazitski *j*: *vuójz, tújdi*.

V oblikospreminjevalnih in oblikotvornih vzorcih sta mislinjski in zreški govor podobna.

Značilnosti govora v Gaberkah

Govor Gaberk spada v obmejno področje severnega dela srednjesavinjskega narečja: s severa nanj močno vpliva koroška narečna baza, z zahoda pa zgornjesavinjsko narečje.

Dolgi vokali so: *í, ú, é, ó, éj, óu, é, ó, eé, uó, á, á + ár*.

Kratki naglašeni samoglasniki so: *ì, ù, ù, è, ò, è, à, ò, à, à*. Silabemi so tudi *ł, ŋ, m*.

Vokali so lahko naglašeni na katerem koli zlogu besede: *mótka, meégla, zláto, kuósti*.

Pri oblikospreminjevalnih vzorcih prevladuje nepremični naglasni tip.

Posebnosti v samoglasniškem sestavu so:

- dolga *i* in *u* se lahko sredi besede pred soglasnikom skrajšata;
- široki *e* se pogosto diftongira v *eé*: *séstralseéstra*;
- dolgi ozki *e* praviloma zastopa staroakutirani *jat* (*léto*), dolgi nosni *e* (*pétek, détela*); dolgi in novoakutirani polglasnik (*lén, dén*); dolgi etimološki *e* (*iména, nésu*);
- dolgi ozki *o* je naslednik dolgega nosnega *ɔ*, dolgega etimološkega *o* (*bóg, nóč*), novoakutiranega *o* (*vóla*);
- diftong *ej* je praviloma zastopnik dolgega *jata* in dolgega etimološkega *e*, se pa lahko že poenoglaša v ozki *e*: *léjt* (rod. mn.), *péjč*;
- *ou* je odraz za samoglasniški *ł*: *vóuk, póuh*;

- široki *é* poleg *eé* zastopa umično in kratko naglašene *e*-jevske vokale: *peés*, *žeéna/žéna*, *kmeét*, *seéno*;
- *uo* je refleks za umično naglašeni *o* in za novoakutirani *o*: *kuóza*, *uósa*; *škuóf*;
- zaokroženi *á* je naslednik akutiranega *a*: *kráva*, čisti *á* pa cirkumflektiranega *a*: *grád*, *král*.

Kratki naglašeni, razen *i* in *u* po položajnem krajšanju, so nastali iz akutiranih vokalov.

Soglasniške premene so naslednje:

- sklop *-vi-* prehaja v *-j-*: *prájla*, *postájli* (koroški pojav);
- parazitski *-j-*: *pójsla*, *nójsla*;
- *nj* > *j*: *svíja*, *žíuléje*;
- *lj* > *l*: *vóla*, *plúče*;
- *dn-* > *-gn-*: *gnár*;
- *dl-* > *-gl-*: *gléjtva*;
- *g* > *-h*: *bóh*.

Moderna vokalna redukcija se pojavlja v končaju nedoločnika, sicer pa ob zvočnikih.

Značilni oblikoslovni dialektizmi so:

- pri samostalniku moškega spola je v mestniku ednine poleg končnice *-u* tudi *-i*; or. ednine ž. sp. ima končnico *-i*; v pridevniški sklanjatvi je v rod. moška končnica *-iga*.

Zaključek

Za koroška narečja so značilni vsi splošni južnoslovanski ter splošno-slovenski razvoji in inovacije, ki jih je oblikujoči se slovenski jezik izvedel, odkar so se naši predniki naselili v Alpah, na Krasu in v Panoniji. Najpomembnejši koroški pojavi so: skrajšanje starega praslovanskega akuta in kasnejše podaljševanje; diftongizacija (12./13. stoletje) dolgega jata v *ie* in dolgega *o* v *uo* in kasneje v diftong s polglasnikom; dolgo ohranjena nazalnost obeh nosnikov; vokalizacija polglasnika v *e*-jevski refleks (*den*, *meh*, *meša*); pozno podaljševanje nezadnjih naglašanih kračin povzroči nastanek različnih odrazov za akutirane jata, *e* in *o*; lokalno koroški so še labiovelarizacija *a* v *o*; umik cirkumfleksa in premik v tipu *babíca*; prehod *la* v *wa*; razvoj *lj* v *l*, *nj* v *j*; okrepitev zaimkov in prislovov s členico *še*: *šeti*, *štak*.

V razpravi je predstavljeno glasoslovje v govorih Mežice, Črne in Javorja, kjer je prišlo do poenoglašanja dvoglasnikov tipa *ie*, *uo*, *ea*, *oa*; v govoru Šentanela, kjer se kaže vpliv podjunskega narečja na labializacijo *a* v *o*, *a* je refleks dolgega in kratkega polglasnika in nosnega *ε*; v kotuljskem govoru so ohranjene vse samoglasniške in soglasniške značilnosti, opisane v teoriji o mežiškem narečju s sestavom dolgih in kratkih samoglasnikov, s švapanjem in

štekanjem; v govoru Ojstrice nad Dravogradom se pojavljajo tudi glasoslovne značilnosti podjunskega narečja, torej se polglasnik in nosni ϵ razvijeta v a -jevski odraz, dolgi a se zaokroži v široki o , pojavljajo se dvoglasniki ie , uo , ea , oa , znano je koroško švapanje in v se izgovarja dvoustnično kot w ; v govoru Pameč pri Slovenj Gradcu so samoglasniški sestavi enaki kotuljskim, izgubilo se je le švapanje.

Na *Karti slovenskih narečij* (1983) je mislinjski govor označen kot koroško mežiško narečje. V samoglasniškem in soglasniškem sestavu pa se pojavljajo značilni štajerski refleksi, tako npr. za dolgi ja in etimološki e diftong ej , za dolgi o diftong ou . Za utemeljitev uvrstitve mislinjskega govora v štajersko narečno skupino so dodane značilnosti južnopohorskega zreškega govora in srednjesavinjskega govora Gaberk.

Novo dialektološke raziskave posameznih govorov dokazujejo, da koroško mežiško narečje v razvoju glasoslovja ni enotno.

LITERATURA

- Tine LOGAR, 1968: Štajerska narečja. *Jezik in slovstvo* 13/6. Ljubljana.
- –, 1984: *Slovenski dialekti – osnovni vir za rekonstrukcijo razvoja slovenskega jezika*. Zagreb.
- Tine LOGAR, Jakob RIGLER, 1983: *Karta slovenskih narečij*.
- –, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Fran RAMOVŠ, 1931: *Dialektološka karta slovenskega jezika*.
- –, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*. Ljubljana.
- Jakob RIGLER, 2001: *Zbrani spisi I*. Ljubljana.
- Zinka ZORKO, 1995: *Narečna podoba Dravske doline*. Maribor: Kulturni forum.
- –, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora, 6).

VIRI

- Terezija BALANT, 1995: *Govor Gaberk pri Šoštanju*. Diplomsko delo. Pedagoška fakulteta. Maribor.
- Vanja BENKO, 1999: *Živalski frazemi v Prežihovi Požganici in v mežiškem narečju*. Diplomsko delo. Pedagoška fakulteta. Maribor.
- Jelka KOS, 2000: *Javorski govor z vzorci iz živalske frazeologije*. Diplomsko delo. Pedagoška fakulteta. Maribor.

Lea ODER, 2003: *Mislinjski govor*. Diplomsko delo. Pedagoška fakulteta. Maribor.

Irena RUBIN SMOLAR, 2007: *Govor Pameč*. Diplomsko delo. Pedagoška fakulteta. Maribor.

THE CARINTHIAN MEŽICA DIALECT IN VIEW OF RECENT PHONOLOGICAL STUDIES

Carinthian dialects are characterized by all of the general South Slavic and universally Slovene developments and innovations that have taken place since the time of our ancestors' settlement in the Alps, Karst and Pannonian regions. The most important Carinthian phenomena include the shortening of the old Proto-Slavonic acute and its later lengthening; the diphthongization of the long *yat* into *ie* and of the long *o* into *uo* in the 12/13th century and afterwards into a diphthong with a semi-vowel; nasalization of both nasals for a considerable period of time; and the vocalization of the semi-vowel into a reflex of *e* (*den*, *meh*, *meša*). Also, the late lengthening of non-final stressed sort vowels entailed the occurrence of various reflexes of the acute *yat*, *e* and *o*. Among other local Carinthian phenomena, we find the labio-velarization of *a* into *o*, the shift of the circumflex in the type *babica*, the transition of *la* into *wa*, the development of *lj* into *l*, *nj* into *j*, and the strengthening of pronouns and adverbs through the use of the clitic *še*: *šeti*, *štak*. This study presents the phonology of the local dialects of Mežica, Črna and Javorje, where the diphthongs of the type *ie*, *uo*, *ea* and *oa* changed into monophthongs. The local dialect of Šentanel reflects the influence of the Podjuna dialect on the labialization of *a* into *o*, while *a* is a reflex of the long and short semi-vowel and of the nasal *ɛ*. The Kotulje local dialect has retained all of the vowel and consonant characteristics (long and short vowel systems as described in the theory of the Mežica dialect) together with so-called *švapanje* and *štekanje*. The local dialect of Ojstrica near Dravograd shows some phonological features of the Podjuna dialect, i.e. the semi-vowel and the nasal *ɛ* develop the *a* reflex, the long *a* is rounded into a broad *o*, and we witness the development of the diphthongs *ie*, *uo*, *ea* and *oa*, the Carinthian *švapanje* and *v* pronounced bilabially as *w*. The vowel systems in the local dialect of Pameče near Slovenj Gradec are the same as those in Kotulje, while the *švapanje* has been lost. *The Map of the Slovene Dialects* (1983) defines the Mislinja local dialect as a Carinthian Mežica dialect. Nevertheless, its vowel and consonant systems show typical Styrian reflexes, e.g. the diphthong *ej* for the long *yat* and the etymological *e*, and the diphthong *ou* for the long *o*. The features of the southern Pohorje dialect of Zreče and of the Middle Savinja dialect of Gaberk are presented to support the classification of the Mislinja dialect into the Styrian dialect group. Recent dialectological studies of individual local dialects prove that the Carinthian Mežica dialect is not uniform in its phonological development.

Raba tujk v mariborskih govornih medijih

ALENKA VALH LOPERT

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, alenka.valh@uni-mb.si*

SCN II/2 [2009], 50–62

V prispevku so predstavljene tujke, ki jih uporabljajo poklicni govorci pri neposrednem in pri reproduktivnem ubesedovanju na dveh radijskih postajah v Mariboru, in sicer na nacionalni *Radio Maribor* in komercialni *Radio City*. Analiziranih je bilo skupaj 34 govorcev, besede so opredeljene glede na izvor, podrobneje pa glede na možnost rabe slovenskih ustreznice.

This article examines the foreign words used by professional announcers in their prepared and non-prepared (spontaneous) speech on two radio stations in Maribor, the national broadcaster (Radio Maribor) and the commercial channel (Radio CITY). The analysis includes 34 speakers; the words were defined according to their etymology and their possible Slovene equivalents.

Ključne besede: slovenščina, jezik medijev, tujke, Radio Maribor, Radio City

Key words: Slovene language, Language of media, foreign words, Radio Maribor, Radio City

1 O medijih

Obstajajo različne definicije medijev. V etimološkem smislu so mediji najprej posredniki sporočil, katerih izvor je ena, cilj pa druga domena komunikacije (Granič 2006: 267–278). Prenašajo sporočila in demokratizirajo kulturo, prenašajo svetovni nazor, politiko, zato tudi pravimo, da globalni mediji tvorijo globalno kulturo. Državni zbor Republike Slovenije je leta 2001 sprejel *Zakon o medijih*.¹ Ta namreč določa pravice, obveznosti in odgovornosti pravnih in fizičnih oseb ter javni interes Republike Slovenije na področju medijev. V 1.

¹ *Zakon o medijih*: Uradni list 35/2001, 11. 5. 2001 (stran 4017). Dostopno oktobra 2009: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200135&stevilka=2043>.

poglavju (Skupne določbe), 1. oddelku (Uvodne določbe), v 2. členu opredeljuje, da po tem zakonu mediji so:

- (1) časopisi in revije, radijski in televizijski programi, elektronske publikacije, teletekst ter druge oblike dnevnega ali periodičnega objavljanja uredniško oblikovanih programskih vsebin s prenosom zapisa, glasu, zvoka ali slike, na način, ki je dostopen javnosti.
- (2) Programske vsebine po tem zakonu so informacije vseh vrst (vesti, mnenja, obvestila, sporočila ter druge informacije) in avtorska dela, ki se razširjajo prek medijev z namenom obveščanja, zadovoljevanja kulturnih, izobraževalnih in drugih potreb javnosti ter množičnega komuniciranja.

Klasifikacije medijev so različne: tiskani (knjige, periodika), elektronski (radio, televizija) so stari oz. klasični mediji; novi so splet, elektronska pošta, sms-sporočila itd. Medij predstavlja konkretizacijo, tj. materialno podstat, brez medijev bi jezik ostal na ravni konstrukta, tj. abstraktni sestav. J. Granić (2006: 268) navaja, da medij ni nevtralen, že sam je sporočilo, in povzema McLuhana in Hymesa, da je govor sporočilo, jezik pa kod, ter Škiljana, da je medij kanal, od katerega je odvisen diskurz. Zato tudi trditev, da je jezik v službi medijev, ki imajo glavno vlogo pri sklepanju kompromisov ali vsaj iluzijo o tem, da se spoštujejo pravila in norme. Pomembni so, ker je od njih odvisna tudi percepcija nas samih, niso statični, nikoli ne »spijo«, nas nadzirajo, kdo, kdaj in kaj bo rekel (Granić 2006: 276). Zato raziskovalci imenujejo radio *nesporno drugotno občilo* (Kosi 2000: 6), pa tudi *najhitrejši medij* (Pivec 2005: 55). Ob številnih sodobnih elektronskih medijih se zastavlja vprašanje, ali je radio kot medij še aktualen. Vendar pa pojavljanje novih radijskih postaj (predvsem lokalnih, komercialnih) kaže na porast le-teh, v ZDA, recimo, od leta 1980 za 22 % (Bartlett 1995, po Zgrabljic Rotar 2007: 22). Za to so (Zgrabljic Rotar 2007: 22–23) pomembni naslednji dejavniki: 1. poslušanje radia je del množične kulture in je medij govora, pri čemer je poslušalec aktiven soudeleženelec, saj si podoba/sliko poročane situacije ustvarja sam; 2. poslušajo ga prebivalci različnih starosti; 3. radio omogoča identifikacijo s skupino in vključenost v družbo; 4. mlajši (14–16 let) poslušajo večinoma glasbo; 5. starejši pa informativne oddaje, in sicer zaradi občutka vključenosti in pripadnosti družbi; 6. radio je po McLuhanu hladen medij;² 7. radio lahko hitreje od časopisa in televizije prenese novice; 8. programsko je raznolik in sorazmerno lahko in hitro pokriva različna po-

² I. Škarić ločuje (po McLuhanu) medije na tople in hladne. Med prve prišteva tiste, ki zaposlujejo eno čutilo z mnogo informacijami in prinašajo dosti podatkov, to so fotografija (ker so pri fotografiji vse točke označene in tako informativne), film (ker ga gledamo v kinodvorani in smo pozorni le na platno), telegraf, pismo; med druge pa tiste, ki ne prinašajo dosti podatkov, to so risba (saj je večina polja neizpolnjena in tako neinformativna), strip, risani film, telefon, televizija (ker se okoli ekrana dogaja še mnogo stvari in nismo osredinjeni le na gledanje) in **govor**. **Govor** ima naslednje značilnosti hladnega medija: je multisenzoričen, poteka v odprtem prostoru, je širokega spektra, ima veliko zvočno dinamiko, je nepopravljiv, prekinjan z odmori, ritmičen, beseda v govoru je večpomenska, ima konotativen pomen in vzbuja asociacije. Kot hladen medij je torej nedorečen in zelo aktivira prejemnika (poslušalca, sogovorca) (Škarić 1982: 24).

dročja družbenega in zasebnega življenja prebivalcev; 9. radio nima le vloge informiranja, ampak tudi povezovanja in pripadnosti; 10. radio ni drag medij.

2 Radio kot dejavnik spreminjanja jezika

Javni govorniki,³ kot so učitelji, politiki, duhovniki, govorniki na raznih javnih prireditvah in posebej govorniki na radijskih in televizijskih postajah bi v skrbi za zborni izrek morali uporabljati ustrezne priročnike.⁴ Družba je namreč vedno bolj govorno usmerjena in tudi v poslovnem svetu je vedno bolj v ospredju govorno sporazumevanje. Na slovenskem jezikoslovnem področju se z analizo jezika v govorjenih medijev (radio, televizija, SMS-sporočila in računalniški klepeti kot nadomestki telefonskih pogovorov) v zadnjih letih v več raziskavah ukvarjajo: H. Tivadar,⁵ L. Kosi, S. Kranjc, M. Kalin Golob, J. Zemljarič Miklavčič, T. Verovnik, I. Orel, A. Žele, A. Valh Lopert. Za analize jezika medijev so večinoma izbrane t. i. informativne oddaje, torej novinarske oddaje, pisane ali samo govorjene, ter nekatere govorno-glasbene oddaje, medtem ko so umetniške (t. i. režirane) neobdelane. Jezikoslovci na problematiko kulture govora v medijih gledajo različno, nekateri zagovarjajo zborni jezik na radiu, drugi sproščenost in s tem odmik od zbornega jezika. Primer za prvo trditev najdemo v Sloveniji že leta 1977 (Kaluža 1977/78: 21–23), ko so v govoru na Radiu Ljubljana ugotavljali razmerje med zbornim jezikom, pogovornim jezikom in narečjem, s tem si radijski program prizadeva biti govorno čim bolj živ in neposreden. Za vse brane oddaje je veljalo, da »po zasnovi terjajo zbornost govora«. Vendar je bila zbornost velikokrat »nefunkcionalno kršena z nezbornim govorom« (Prav tam). Pogovorni jezik in narečje pa lahko delujeta *funkcionalno*, če sta npr. krajevno ali socialno motivirana (pogojno je narečni izgovor opravičljiv in funkcionalen pri novinarjih dopisnikih, če je pokrajinsko in položajsko motiviran).

³ V. Mildner (1998: 349–366) je raziskovala odnos do hrvaških govornih variant v 15 mestih. V večini je bil odpor do Zagreba povezan tudi z odporom do jezika, kakršnega govorijo v Zagrebu. Anketirani so bili študenti FF v Zagrebu. Na lestvici 1–7 so morali oceniti 12 trditev o tem, ali je govor nekega mesta – lastnega in drugih – primeren za govor v medijih ali za učitelja/zdravnika/trgovca. Rezultati, ki nas zanimajo, so naslednji: vprašani so bili najbolj tolerantni do rabe variant jezika v lokalni rabi, najmanj pa v sredstvih javnega obveščanja, kot sta radio in TV. Prav tako lokalnega govora *ne dopuščajo* pri učitelju, nekoliko še tolerirajo zdravniku, najbolj pa trgovcu.

⁴ Novejših priročnikov za govorjeno slovenščino, žal, ni prav dosti. Leta 2003 sta lektorici govorjenega jezika C. Šeruga Prek in E. Antončič izdali priročnik *Slovenska zborna izreka*, ki se opira na obe temeljni deli slovenskega knjižnega jezika, to sta *Slovenska slovnica 2000* in *Slovenski pravopis 2001*.

⁵ Prim. Tivadar 2008: 24–35.

3 Tujke in purizem

J. Toporišič je že leta 1971 (2006: 62–63) uvedel pojem *prevzeta prvina* in jo opredelil kot (Toporišič 1992: 218) besedo, ki se v kateri jezik dobi iz kakega drugega jezika (ali v knjižni jezik iz kakega narečja istega jezika) – lahko gre za občno ime (*sposojenka*, če je jeziku prevzemalcu povsem prilagojena; če ni, ji pravimo *tujka* (Toporišič 1992: 334) ali lastno ime (podomačena, polcitatna imena); za *izposojenko* (1992: 68) je uvedena kazalka na *sposojenka* (299): beseda (besedna zveza), ki je prišla iz drugega jezika in je popolnoma prilagojena zgradbenim lastnostim prvin slovenskega (knjižnega) jezika. M. Snoj (2005: 113–122) pa opredeljuje *izposojenko* kot besedo, ki jo je preprosto ljudstvo prevzelo iz sosednjega narečja tujega jezika v svoje narečje, pri tem gre za prenos iz govorjenega v govorjeni jezik. *Tujko* pa mu predstavlja tista beseda, ki jo je izobraženec prevzel v svoj knjižni jezik iz tujega knjižnega jezika, pri čemer jezik ni nujno sosedski, prenosnik pa je pisni. Prevzete besede vstopajo v slovenski jezik na več načinov: (a) v neknjižni jezik (npr. pogovorno *okej* za angl. *O. K.*); (b) v knjižni jezik stopijo kot strokovni izrazi, se pa prilagodijo slovenskemu izgovoru in zapisu (*code* > *koda*, *kod*); (c) potisnjene so na raven pogovornega jezika, a živijo ob knjižnem izrazu, ki je bil za knjižno rabo pravočasno in ustrezno tvorjen (*grapefruit* > *grenivka*; *bedge* > *priponka*). Pri prenosu iz tujega jezika pa prihaja do semantičnih premikov na različnih nivojih: (a) ničta pomenska širitev, tj. pomen ostane nespremenjen glede na pomen tujke; *box* > *boks* (po Sicherl 1999: 144 še *biftek*, *bridž*, *kilt*, *pulover*, *poker*, *taksi*, *hipi*); (b) oženje pomena, tj. besedo prevzamemo le v enem tujem pomenu: *hobby* > *hobi* ‘imeti hobi/konjiček; imeti kaj za hobi v prostem času’ (za angl. ‘1. *hobby* (sam.) hobi, konjiček; arch konjiček; hist zgodnji tip dvokolesa; majhen sokol lovec; 2. *hobby* (glag.) imeti hobi; imeti kaj za hobi’ (po Sicherl 1999: 144 še *puding*, *štrajkati*); (c) širitev pomena, tj.: *bar* > *bar* v slovenščini ‘nočni lokal’; večinoma pa posplošena raba za ‘lokal, kjer se alkoholne pijače pijejo stoje’ za angl. ‘nočni zabavni lokal z glasbo in artističnimi točkami’.⁶

Dodati je treba, da je prenosnik bil v začetku res pisni, v današnjem času hitrega prenosa informacij pa je to nedvomno tudi ali zlasti govorjeni jezik. Jezik namreč razkriva, kaj smo in kaj želimo biti, zato nas lahko združuje in tudi ločuje. Kaže pripadnost govorca družbi, ločuje posamezne skupnosti, ki oblikujejo svojo govorico (pripadniki manjših skupin, kot so družina, pari, sostanovci, poklicne skupine ...). Prav o pomenu socialnega konteksta piše tudi M. Orožen (2003: 216–233), avtorica posega v preteklost in pojasnjuje razloge za spremembo podobe slovenskih govorov konec 20. st. zaradi izumiranja in izseljevanja prvotnega vaškega prebivalstva, dnevnih migracij v industrijska in mestna središča, drugih načinov dela na podeželju, izginjanja rokodelskih poklicev, vpliva »prestížnega govora« šole, cerkve, RTV. Prevzetih besed je bilo vedno več, in sicer v meščanski kulturi napol ponemčenih mest, v strokovni

⁶ Več glej: M. Kalin Golob 2008: 32–34; E. Sicherl 1999: 144–145.

terminologiji, v obrteh. Zato so bila ob narodni ogroženosti antigermanska puristična gibanja razumljiva (Bezljaj 1967: 34–35). Vendar pa kljub temu ne moremo omejiti vplivanja tujih (zlasti sosednjih) jezikov, ki se nadaljuje tudi v knjižni jezik.

Claude Hagege (2005: 96, 119–124) med pomembne težave jezikov (tudi razloge za izumiranje jezika) na eni strani omenja pomanjkanje prestižnosti jezika, na drugi pa puristično strogost. V *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992: 239) je purizem opredeljen kot »negativno razmerje do (po nepotrebnem) prevzetega ali do prevzemanja iz enega (t. i. prevladnega) jezika v drugega (sprejemalnega)«. Na Slovenskem (Kalin Golob 2008: 11–40) je doživel različne razvojne stopnje, od t. i. zmernega, pozitivnega oz. konstruktivnega, pri katerem jezikovnokulturno prizadevanje teži k vzdrževanju jezikovnih pravil, narejenih zaradi ohranitve jezika in njegove samobitnosti (T. Korošec 1985), do skrajnega, negativnega, zaviralnega, ki preganja besede samo zaradi njihovega izvora (germanizmi, romanizmi, anglizmi ...), za katere nimamo ustreznih slovenskih, to pa nedvomno vodi v siromašenje jezika (Kalin Golob 2008: 19). Še ožje in strožje posege v jezik pa zagovarja t. i. puristična strogost (Hagege 2005: 96), pri kateri je jezik *privzdignjen za obredne namene in nastopa že kot muzejski fosil*, torej ga v vsakodnevem govoru ni več. S slovenskim purizmom se znanstveno ukvarja tudi kanadski jezikoslovec G. Thomas (1991: 58), ki poudarja, da nikakor ne gre le za slovenski pojav. Purizem mu namreč predstavlja željo po ohranjanju danega jezika in njegovega prestiža, obravnava pa kar sedem vzorcev (1991: 158–159): obroben (marginal), grajajoči (trimming), razvojni (evolutionary), nihajoči (oscillatory), stalni (stable, consistent), revolucionarni (revolutionary) in zmerni (moderate, discontinuous).⁷ Slovenskega (kot madžarskega, finskega, estonskega, hebrejskega, hrvaškega) Thomas (1991: 159) uvršča v vzorec razvojnega purizma, ki je nastal kot »vrednostni pojav zgodaj v razvoju knjižnega jezika, ni izpostavljen radikalnim spremembam v usmeritvi in svoj vrh doseže med standardizacijo ter se sprosti, ko knjižni jezik doseže avtonomnost, prestiž in varnost polne rabe«. ⁸ To pa predstavljajo slovnica, slovar in pravopis.

4 Raba tujk v jeziku radia

Glede na druge medije je radio zelo razširjen in poslušan. Če ga primerjamo s televizijo ali s časopisom, lahko ugotovimo, da imamo na televiziji na voljo tudi sliko, v časopisu lahko večkrat preberemo, na radiu pa imamo samo izginjajoč glas. Zato tudi poslušalec ne more sprejeti več ali bolj kompleksnih sporočil hkrati. To je tudi razlog, zakaj mora biti jezik govora radia jase in razumljiv.

⁷ Slovenska poimenovanja šestih so zaradi težnje po enotni terminologiji prevzeta po M. Kalin Golob (2008: 18). V prevodu je dodan *zmerni* (moderate, discontinuous) purizem.

⁸ Prevod po: Kalin Golob 2008: 19.

Zato prispevek prinaša analizo neposrednega in reproduktivnega ubesedovanja na vzorcu 34 govorcev dveh radijskih postaj v Mariboru, in sicer glede na rabo tujk. Gre za nacionalno postajo radio Maribor in za komercialno radijsko postajo City. V prvem sklopu (a) so besede raziskane glede na izvor po *Slovenskem etimološkem slovarju* M. Snoja (dalje SES), ki ustreza potrebam prikaza in odpira možnost natančnejše analize po *Etimološkem slovarju slovenskega jezika* F. Bezlaja; če besed po izvoru ni bilo moč najti v SES, je ta potrjen v drugih (dvojezičnih slovarjih: angleško-slovenski, nemško-slovenski in italijansko-slovenski) in v *Slovarju tujk*. Primer: ali so k nam prišle iz/prek sodobnih evropskih jezikov: angl. *Radar*: Ra(dio) D(etecting) A(nd) R(anging); nem. *stadion*: das Stadion; fr. *solidaren*: solidaire (iz lat., in solido 'v celoti') ...; iz lat./gr. lat. *studio*: 'delovna soba, učilnica', gr. *telefon*: tele 'daleč' in phone 'glas'. V drugem, osrednjem, pa je predstavljeno besedje z vidika (b) možnosti ustreznega slovenskega izraza, saj so slovenske ustreznice v zadnjem veljavnem slovenskem normativnem priročniku (*Slovenski pravopis* 2001, dalje SP 2001) razdeljene v naslednje skupine: *nevtralna ali navadnejša dvojnica*, *enakovredna domača vzporednica prevzeti besedi*, *manj navadna domača vzporednica prevzeti besedi in kot splošna pomenska uvrstitev*.⁹

Prispevek skuša na eni strani pokazati na vpetost prevzetih besed in besednih družin v slovenski jezikovni sistem, na drugi pa na možnosti ustreznega slovenskega izraza in s tem krepitve jezikovnega občutka.

4.1 Analizirano gradivo glede na izvor besed

Popis prinaša pregled besedja, izbranega iz posnetega gradiva spontanega in reproduktivnega govora na Radiu City in Radiu Maribor, pri čemer ni zajeto stilno zaznamovano prevzeto besedje (*fajn, faliti, fejest, filati, fraj, ful, ibercuk, kul, magari, okej, pasati, pir, probati, pubec, rogoviliti, rabiti, rufnem, šalter, šlatati, šparati, špil, štimati, šoder, šoping, šov, tepih, usran, zihér ...*), ki pa je bilo z vidika stilne zaznamovanosti obravnavano v drugih prispevkih.¹⁰

V tej analizi so zajete le tujke, kot jih opredeljuje M. Snoj, in sicer da jih je »./.../ izobraženec prevzel v svoj knjižni jezik iz tujega knjižnega jezika«.

4.1.1 Iz francoščine: **aerodrom**: aerodrome 'tekališče', 'letališče'; **a propos**: frc. cit.: 'ravno prav; saj res; pa še to'; **debatirati**: glag. debattre 'debatirati,

⁹ SP 2001: člen 1063: *ležeče* sopomenka v ležečem tisku brez oklepaja zaznamuje v knjižnem jeziku nevtralna ali navadnejšo dvojnico: *plán -a m ... načrt*; *súbstantiv -a m ... samostalnik*; (*ležeče*) sopomenka v ležečem tisku v okroglem oklepaju zaznamuje enakovredno domačo vzporednico prevzeti besedi: *dialektologija ... (narečjeslovje)*; <*ležeče*> sopomenka v ležečem tisku v lomljenem oklepaju zaznamuje manj navadno domačo vzporednico prevzeti besedi: *brikét ... <stisnjeneč>*; [pokončno] splošna pomenska uvrstitev, npr.: *bájen -jna -o ... poud. ~a pokrajina [nenavadno lepa, čudovita]*.

¹⁰ Prim. Valh Lopert, 2007; 2008.

diskutirati', prvotno 'besedni boj'; ekipa: equipe 'opremiti ladjo z moštvo', 'moštvo; skupina'; **ekranizirati**: (za sam. ekran) ecran 'ekran', za starejše 'zaslon pri pečici'; **parlament**: parlement 'parlament, skupščina'; **premier**: premier 'prvi, najpomembnejši, glavni minister'; **resor/resorsko/(med)resorsko**: ressort 'vzmet, gonilna sila; področje, delovno področje, stroka, posel, pristojnost'; **organizirati**: organiser 'prirediti, urediti'.

4.1.2 Iz oz. večinoma prek nemščine: **adaptacija**: prek nem. adaptieren iz lat. adaptare 'prilagoditi, prirediti'; **agencija**: po zgledu nem. Agent, Agentie, Agentur, frc. agent, agence iz lat. agens 'ki deluje, dela, poganja'; **absolutno**: po zgledu nem. absolut iz lat. absolutus 'dovršen, popoln'; **agresor**: prek nem. Aggression, aggressiv, Aggressor iz lat. aggressio 'napad'; **aktualen**: prek nem. aktuell 'pomemben za sedanjost, dejanski'; [nlat. actualis iz lat.]; **atentat**: prek nem. Attentat iz frc. attentat 'napad, atentat'; **apatičnost**: po zgledu nem. Apatie iz gr. apátheia 'neobčutljiv, stoičen'; **aretirati**: prek nem. arretieren 'zapreti, aretirati' iz vlat. arrestüre 'ustaviti'; **blamirati se**: prek nem. blamieren (iz fr. Blamer, prek lat. iz gr.); **debatirati**: prek nem. die Debatte iz frc. glag. debattre 'debatirati, diskutirati'; **demonstrirati/demonstracije**: prek nem. Demonstration iz lat. demonstrare iz lat. monere 'opozarjati, svariti'; **delegacija**: prek nem. Delegat) iz lat. dēlēgātus 'pooblaščenec, odposlanec'; **disciplina**: prek nem. Disziplin, iz. lat. disciplīna 'nauk, učni predmet'; **ekspedicija**: prek nem. Expedition, iz lat. expeditio 'vojaški pohod, odprava'; **ekstremen/ekstremno**: prek nem. Extrem 'skrajnost' iz lat. extremus 'najbolj zunanji'; **etnijska**: prek nem. ethnisch iz gr. éthnos 'pleme, narod'; **faktor**: event.¹¹ prek nem. Faktor iz lat. factor 'kdor nekaj dela'; **fantastičen**: event. prek nem. za sam. Phantasie iz lat. phantasia (prvotno torej 'misel, privid'); **film**: event. prek nem. Film iz angl. 'film'; **fleksibilen**: prek nem. flexibel 'fleksibilen, elastičen, prilagodljiv, spremenljiv'; **funkcija**: prek nem. Funktion iz lat. functio 'opravljanje dela, dolžnosti'; **grafik**: po zgledu nem. Graphik, iz gr. graphikḗ 'slikarstvo'; **hipodrom**: po zgledu nem. Hippodrom in frc. hippodrome iz gr. hippódromos 'dirkališče za konje'; **idila**: prek nem. Idylle) iz lat. īdylīum 'pastirska pesem'; **ilustrator**: prek nem. Illustration, illustrieren iz lat. illūstrātio 'osvetlitev'; **informativen**: prek nem. (za sam.) Information iz lat. informāre 'upodobiti, predstaviti'; **interesanten**: prek nem. interessant, Interesse, iz. lat. interessens 'biti zraven, pri stvari, prisoten'; 'zanimiv'; **karijera**: prek nem. die Karriere 'poklicna, življenjska pot' iz lat. carrus 'kolovoz, cesta'; **karakter**: prek nem. Charakter, iz g. kharaktēr 'značajska poteza'; **katastrofalen**: prek nem. Katastrophe in lat. catastropha iz gr. katastrophḗ 'uničenje, poguba'; **kolegij**: event. prek nem. Kollege iz lat. collēga 'delavec, tovariš'; **komentirati**: prek nem. kommentieren iz lat., commentārī 'premisлити, preudariti, preučiti'; **kompleks**: event. prek nem. Komplex iz lat. complexus 'prepleten'; **kommunikacija**: prek nem. kommunizieren iz lat. communicāre 'sporočiti, posvetovati se'; **konflikt**:

¹¹ event. za eventualno: *mogoče, morebiti*

po zgledu nem. Konflikt iz lat. conflictus ‘spopad, udar’; **konkurenčnost**: prek nem. konkurrieren iz lat. concurrere ‘skupaj teči, (sovražno) skupaj trčiti’; **kvaliteten**: prek nem. Qualität iz lat. qualitas ‘kakovosten’; **kvintet**: event. prek nem. Quintett, iz lat. quinque ‘pet’; **lokacija**: prek nem. Lokation iz lat. locatio ‘določeno mesto’; **novela**: event. prek nem. Novelle iz it. novella, dobesedno ‘novica’; iz lat. novellus ‘nov, novcat’; **operativen**: prek nem. operativ ‘operativen’ iz lat. operativus ‘dejaven’; **orientacija**: prek nem. orientieren iz frc. orienter, izposojeno iz lat. oriens ‘vzhajati, nastajati’ orientation ‘orientacija, usmerjenost’; **organizirati**: prek nem. organisieren iz fr. organiser ‘urediti; dobiti, priskrbeti’; **originalen**: prek nem. original iz lat. originale ‘prvoten, izviren’; **parlament**: event. prek nem. Parlament, iz frc. parlement ‘parlament, skupščina’; **partner**: event. prek nem. Partner iz angl. partner iz lat. partiōnārius ‘družabnik’; **policist**: prek nem. Polizei, Polizist iz srlat. policia ‘državna uprava, oblast’; **profesionalen**: prek nem. professionell, iz franc., iz lat. professio ‘obrt, stroka’; **produkt**: prek nem. Produkt, produzieren (angl. product), iz lat., prōductum ‘kar je narejeno, ustvarjeno’; **profesorica**: prek nem. Professor iz lat. professor ‘javni učitelj, profesor’; **redakcija**: nem. die Redaktion, ‘uredništvo’; **realizacija**: nem. realisieren ‘izpeljati/izpolniti/uresničiti’; **reforma**: prek nem. (za glag.) reformieren iz lat. reformāre ‘preoblikovati’; **regija**: prek nem. Region iz lat. regio ‘krajina, kraj, meja’; **režim**: event. prek nem. Regime, iz frc. regime ‘režim, oblika vladanja’ iz lat. regimen ‘vodstvo, uprava, vlada’; **rubrika**: prek nem. Rubrik ‘razpredelek’, iz lat. rubrica, ruber do ‘prostor, ki ga zavzema besedilo enega zakona’; **servis**: prek nem. Service iz frc. service ‘servis, postrežba, služba, posel’ iz lat. servitium ‘uslužnost’ v delavnico (ni v pomenu ‘služba’); **simfonik**: prek nem. Symphonie, iz lat., iz gr. symphonía ‘soglasje’; **socialističen**: prek nem. sozial iz lat. sociālis ‘družben, tovariški’; **solidarnosten**: event. prek nem. solidarisch iz fr. solidaire, iz lat., in solidio ‘v celoti’ složen, povezan; **solo**: event. prek nem. solo iz lat. solus ‘sam, edin’; **spektakel**: prek nem. Spektakel iz lat. spectaculum ‘prizor, pogled, gledališče’; **stadion**: iz nem. Stadion ‘prostor za športne igre’ iz grš. stádion ‘tekmovalna steza’; **status**: iz nem. Status iz lat. status ‘stanje, drža, razmere’; **studio**: prek nem. Studio, angl. studio iz lat. studio ‘delovna soba, učilnica’; **termin**: iz nem. Termin; iz lat. terminus ‘mejnik, skrajna točka’; **temperatura**: prek nem. Temperatur iz lat. temperātūra ‘toplota’; **univerziteten**: prek nem. Universität iz lat. ūniversitas ‘združenje profesorjev in študentov’.

4.1.3 Iz angleščine: **bejbi**: baby ‘otročiček, dojenček’; **blok**: (apartment) bloc za slov. blok ‘zgradbo z več stanovanji’; **blues**: blues; **donacija**: donate ‘podariti, darovati’; **fenomenalen**: phenomenal ‘fenomenalen, čudovit, sijajen, nenavaden’; **hit**: ‘popularna popevka’; **impresije**: impression ‘impresija; vtis’; **internet**: ‘medmrežje’; manager prek angl. ‘upravnik, upravitelj, vodja, oskrbnik, gospodar, direktor, poslovodja’ izposojeno iz fr. ménage ‘voditi, vladati’; **kreativen**: creative ‘stvariteljski, ustvarjalni, stvarljiv, tvoren, ploden’; **mejl**: mail ‘pošta’; **radar**: Ra(dio) D(etecting) A(nd) R(anging) ‘odkrivanje in ugotavljanje predmetov’; **rap**: ‘bitovska zabavna glasba’; **rokenrol**: rock’n’roll ‘rok’;

singel: single ‘posamezen, poedin; enojen’; **startati:** start ‘začeti’; **šov** (show gl. šov) show ‘pokazati; predstava, revija’; **terminal:** terminal ‘končna postaja’; **vikend:** weekend ‘konec tedna’.

4.1.4 Iz drugih evr. jezikov, in sicer iz: **avizo:** špan. aviso iz ital. ‘uvodna najava’; **apatičnost:** gr. apatheia; ‘neobčutljiv, stoičen’; **čao:** it. arrivederci, ciao ‘zbogom’; **fluktuacija:** nlat. fluctuatio ‘spreminjanje, gibanje česa’; **inženiring:** prek frc. ingénieur iz it. ingegnere iz lat. ingignere ‘inženirec, strokovnjak za gradnjo’; **mikrofon:** iz gr. mīcrós ‘majhen’ in phōnḗ ‘zvoč’; **monsinjor:** nlat. ‘zaslužni duhovnik’; **sold** (šold): vlat. soldus, iz klas. lat. solidus ‘zlatnik’; **telefon:** iz gr. tēle ‘daleč’ in phōnḗ ‘glas’; **televizija:** iz gr. tēle ‘daleč’ in visio ‘pogled’.

4.2 Analizirano gradivo glede na slovenske ustreznice

Besedje je razvrščeno glede na štiri sklope slovenskih ustreznice, ki jih ponuja *Slovenski pravopis* (2001).

4.2.1 Označeno samo kot *ležeče*, ki pomeni *nevtralno ali navadnejšo dvojnico*: **absolutno:** *nesporno, popolno, vsestransko*; **adaptacija:** *prilagoditev, prilaganje*; **aerodrom:** *letališče*; **agresor:** *napadalec*; **aktualen:** *zanimiv, sodoben, dejanski*; **apatičen:** *brezvoljen, top*, *apatičnost brezvoljnost, topost*; **blamirati se:** *osramotiti se osmešiti se*; **ekipa:** *moštvo, skupina*; **demonstracija:** *predstavitev, prikaz*, še *|izražanje, prikazovanje|*; **e-mail:** *e-pošta, elektronska pošta*; **ekstremen:** *skrajšen, pretiran*; **ekspedicija:** *odpošiljanje, odprava; faktor dejavnika; mat. množec, množitelj*; **fleksibilen:** *spremenljiv, nestalen*, **fleksibilnost** *spremenljivost, nestalnost*; **fluktuacija:** *spreminjanje, gibanje*; še *|menjavanje zaposlitve|*; **impresija** *čutni vtis*, še *|umetniško delo|*; **informacija:** *obvestilo*; **informativen:** *poročevalen, obveščevalen, obvestilen*; **interesanten:** *zanimiv, primeren, sprejemljiv*; **internet medmrežje**; **karakter:** *značaj*; **komunikacija:** *sporočanje, sporazumevanje*, **komunikativen:** *prilagodljiv, družaben; razumljiv, dojemljiv*; **konflikt:** *nasprotje, napetost, nesoglasje*; **konvencija:** *pogodba, sporazum*; **kreativen:** *ustvarjalen*; **kriminaliteta:** *hudodelstvo, kazniva dejanja*; **kvaliteten:** *dober, kakovosten*; **lokalno:** *krajevno*; **menadžer:** *poslovodski upravljavec*; **vodja:** **novela:** *sprememba, dopolnilo*, še *|krajše pripovedno delo|*; **operativen:** *uspešen, zavzet*; **organizirati:** *urediti; dobiti, priskrbeti*; **orientacija:** *usmerjenost, naravnost*; **originalen:** *izviren, prvoten, prvi*; **parlament:** *skupščina*; **premier:** *predsednik vlade*; **profesionalen:** *strokovnen, kakovosten*; **produkt:** *proizvod (izdelek, pridelek)*; **reagirati:** *odgovoriti, odzvati se*; **redakcija:** *uredništvo*; **regija:** *področje, območje, predel*; **režim:** *red, ureditev*; **rubrika:** *razpredelek, razdelek, stolpec*; **ruralen:** *kmetijski, poljedelski, kmečki, podeželski*; **servis:** *začetni udarec (šport)*, še *|delavnica; tehnični pregled|*, *(popravljalnica) strojev*; **solidaren:** *složen, povezan*; **singel:** *mala (gramofonska) plošča*; **startati:** *nastopiti, začeti tekmovati*; **status:** *pravni*

položaj; **términ** *izraz, beseda*, **termín** *rok*; **vikend**: *počitniška hišica; konec tedna*; **vikendaš**: *lastnik počitniške hiše*.

4.2.2 Označeno ležeče v okroglem oklepaju (*ležeče*) in pomeni *enakovredno domačo vzporednico*: **debatirati**: (*razpravljati*); **debata**: (*razpravljanje, razprava*); **konkurenca**: (*tekmovalnost pri trženju*); **partner**: (*sodelavec*).

4.2.3 Označeno ležeče v lomljenem oklepaju <*ležeče*> in pomeni *manj navadno domačo vzporednico prevzeti besedi*: **donacija**: <*podaritev, darovanje*>; **reforma**: <*prenova*>; **hipodrom**: <*konjsko dirkališče*>.

4.2.4 Označeno pokončno med navpičnicama [*pokončno*] in pomeni *samo splošno pomensko uvrstitev*: **aretirati**: [*prijeti, odvzeti prostost*]; **atentat**: [*napad*]; **avizo**: [*uvodna glasba*]; **bejbi.**: [*otrok, mladič*]; **delegacija**: [*odposlanstvo, zastopstvo*]; **demonstracija**: [*izražanje, prikazovanje*] še *predstavitev, prikaz*; **disciplina**: [*mir, red*]; [*panoga, področje*]; **etniya**: [*narod, plemel*]; **fantastičen**: [*izredno dober*]; **fenomenalen**: [*izredno dober*]; **fluktuacija**: [*menjavanje zaposlitve*], še *spreminjanje, gibanje*; **funkcija**: [*položaj, naloga, vloga*]; **hit**: [*popularna popevka*]; **idila**: [*idealno družinsko življenje*]; **impresija**: [*umetniško delo*], še *čutni vtis* **bejbi.**: [*otrok, mladič*]; **inženiring**: [*organiziranje, opravljanje del; podjetje*]; **kariera**: [*uvečjavitev, uspeh*]; **katastrofa**: [*nesreča, pred propadom, uničenjem, smrt*]; **kolegij**: [*strokovna združba*]; [*sestane, posvet*]; **komentar**: [*sestavek, razlaga, pojasnilo, mnenje, stališče*], *glag.* *komentirati* ni zapisan; **kompleks**: [*skupina industrijskih stavb; skupek; občutek*]; [*mnenje, stališče*]; **kvintet**: [*petčlanski ansambel*]; **lokacija**: [*določen prostor za gradnjo*], [*umestitev*]; **monsinjor**: [*zaslužni duhovnik*]; **novela**: [*krajše pripovedno delo*], še *sprememba, dopolnilo*; **radar**: [*naprava*]; **resor**: [*delovno področje*]; **rokenrol**: [*ples*]; **solo** [*ne v zboru*] (*ni v pomenu 'sam'*); **servis**: [*delavnica; tehnični pregled*]; (*popravljalnica*) *strojev*; *začetni udarec* (*šport*) (*ni v pomenu 'služba/usluga'*); **sold**: [*ves denar*]; **status**: *pravni položaj*; **rap**: [*bitovska zabavna glasba*]; **terminal**: [*kraj z objekti za sprejem ali pretovarjanje na začetku ali na koncu prometne poti*]; **tragičen**: [*zelo neugoden, slab*].

4.2.5 Kot peta skupina je dodana skupina tujk, ki so prav tako močno vpete v naš jezikovni sistem, a v SP 2001 nimajo *niti splošne pomenske uvrstitve*: *agencija, blok, blues, film, grafik, ilustrator, mikrofona, policist/polijski, profesorica, radio, realizacija, simfonik, spektakel, socialističen, spektakel, stadion, studio, telefon/telefonski, televizija, temperatura, univerziteten*.

4.3 Ugotovitve

Pregledano gradivo je ponudilo dvojje ugotovitev: (1) pri reproduktivnem govoru (*branju, v glavnem poročil, obvestil*) je raba tujk na obeh radijskih postajah dokaj enaka, saj oboji predstavljajo iste dnevnoinformativne teme. Razlika

postane očitna pri spontanem govoru (glede na pogostost rabe), in sicer je na komercialni radijski postaji City zaslediti več izposojenk (po Snoju), tj. v večini stilno zaznamovanih prevzetih besed (pubec za *pokr. štaj. fant, deček*; čao za *sleng. na svidenje, z bogom*), na nacionalni postaji Radio Maribor pa več tujk (po Snoju). Nacionalna radijska postaja namreč obravnava zahtevnejše teme, cilja na zahtevnejše občinstvo, posledično so zahtevnejši tudi sogovorci, naj bo to v studiu, preko telefona, na terenu ...; (2) namen raziskave nikakor ni preganjati tujke izključno zaradi njihovega izvora, sploh tistih ne, za katere nimamo ustreznih slovenskih besed. To bi vsekakor vodilo v siromašenje slovenskega jezika samega. Vsekakor pa želi izpostaviti pomen sprejemanja pojmovnega sveta prek domačega jezika, posebej v medijih, ki so javno dostopni vsem in morajo ciljno publiko enopravno informirati. Hkrati pa bi poenotena merila za vključevanje pri uvrščanju med slovenske vzporednice v priročnikih in pri normiranju bila v veliko pomoč uporabnikom, predvsem prevajalcem, lektorjem v gledališču, pri filmu, televiziji in radiu (govorcem/piscem v medijih), igralcem in vsem, ki se ukvarjajo z jezikom. Ob pregledu se zastavlja vprašanje ustreznosti uvrščeno-
sti posamezne tujke med t. i. *nevtralno ali navadnejšo dvojnico, enakovredno domačo vzporednic, manj navadno domačo vzporednico* ali zgolj med *samo splošno pomensko uvrstitev*. Kako lahko torej učečemu se slovenščine pojasnimo, zakaj tujka **disciplina**: |mir, red|; |panoga, področje| spada v skupino *samo splošna pomenska uvrstitev*, ne pa, kot **adaptacija**: *prilagoditev, prilagajanje*, v skupino *nevtralna ali navadnejša dvojnica*. Neusklajenost se kaže tudi pri pojasnjevanju pomena posameznih besednih vrst znotraj iste besedne družine, kot nam kaže primer: sam.: **ekstrém** -a m, poj. (e) izogibati se ~ov *skrajnosti, pretiranosti* kot *nevtralna ali navadnejša dvojnica*; prid.: **ekstrémen** -mna -o; -ejši -a -e (e; e) *skrajen, pretiran* tudi kot *nevtralna ali navadnejša dvojnica*; prisl.: **ekstrémno** mer. prisl. -ej(š)e (e; e) poud. ~ težka plezalna smer |izjemno, zelo| pa kot *samo splošna pomenska uvrstitev*.

Enotnost meril bi lahko veliko pripomogla tudi pri tvorjenju slovenskega strokovnega izrazja, ki zaradi (včasih tudi zaradi ležernosti ali neznanja) prevze-manja tujk izgublja svojo pomembno vlogo. Hkrati pa bi poenotenje nedvomno prispevalo tudi k nastanku slovarja sinonimov. Le s takšnim pristopom lahko osvetlimo moč tvorbenih in izraznih sposobnosti slovenskega jezika.

LITERATURA

- France BEZLAJ, 1967: *Eseji o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Claude HAGEGE, 2005: *Zaustaviti izumiranje jezikâ*. Zagreb: Disput.
- Monika KALIN GOLOB, 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ludvik KALUŽA, 1977/78: Govor na Radiu Ljubljana (shematični prikaz). *Jezik in slovstvo* 23/1 (oktober), 21–23.

Lidija KOSI, 2000: *Govorni del radijskega programa na nacionalni radijski postaj*. Magistrsko delo. Ljubljana: [L. Kosi].

Tomo KOROŠEC, Janez DULAR, 1985: Jezikovna kultura in jezikovna politika. *Slovenski jezik 4*. Maribor: Založba Obzorja.

Vesna MILDNER, 2000: Stavovi prema hrvatskim govornim varietetima. *Jezička norma i varieteti*. Zbornik (Opatija 1998). Ur. Boris Pritchard ... [et al.]. Zagreb, Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 349–366.

Martina OROŽEN 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora, 26).

Polona PIVEC, 2003: *Pragmatične pretvorbe v radijskem sporočanju*. Magistrsko delo. Ljubljana: [P. Pivec].

Eva SICHERL, 1999: *The English element in contemporary standard Slovene: phonological, morphological and semantic aspects*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Marko SNOJ, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Zbirka Cicero).

– –, 2005: O prevzetih besedah, tujkah in izposojenkah. *Slovenski jezik*. Št. 5, [113]–122.

Cvetka ŠERUGA PREK in E. ANTONČIČ, 2003: *Slovenska zborna izreka*. Maribor: Aristej.

Ivo ŠKARIČ, 1982: *U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.

George THOMAS: *Linguistic purism*. London, New York: Longman (Studies in language and linguistics).

Hotimir TIVADAR, 2008: Pravorečje, knjižni jezik in mediji. *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji* / 44. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 23. 6.–11. 7. 2008. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 24–35.

Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana.

– –, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

– – (ur.), 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: ZRC SAZU.

– –, 2006: *Besedjeslovne razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2006 (Zbirka Linguistica et philologica, 13). 62–63.

Alenka VALH LOPERT: 2007: Germanismen in der Sprache des kommerziellen Radiosenders Radio City Maribor. *10. Arbeitstagung für bayerisch-österreichische Dialektologe, an der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, vom 19. bis 22. September 2007. Zusammenfassungen*. Klagenfurt: Institut für Sprachwissenschaft und Computerlinguistik der Universität Klagenfurt. (V tisku.)

– –, 2008: Prevzeto besedje v jeziku komercialne radijske postaje (Radio City v Mariboru). *Jezikoslovni zapiski*, 14, št. 1, str. 123–137.

Zakon o medijih: Uradni list 35/2001, 11. 5. 2001 (stran 4017). Dostopno: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200135&stevilka=2043>.

Nada ZGRABLJIĆ ROTAR, 2007: *Radio: mit i informacija, dijalog i demokracija*. Zagreb.

Jagoda GRANIĆ, 2006: Novi »razrađeni« mediji i »ograničeni« kodovi. *Jezik i mediji. Jedan jezik: više svjetova*. Zbornik. Zagreb, Split. 267–278.

USE OF FOREIGN WORDS IN MARIBOR SPOKEN MEDIA

This article examines the foreign words used by professional announcers (34) in their prepared and non-prepared (spontaneous) speech on two radio stations in Maribor, the national broadcaster (Radio Maribor) and the commercial channel (Radio CITY). The first part defines the origins of words used according to the Slovene Etymological Dictionary by M. Snoj, such as *radar* from English *Ra(dio) D(etecting) A(nd) R(anging)*; *stadion* from German *Stadion*; and *solidaren* from French *solidaire* (from *Lat., in solido*). In the second part, possible Slovene equivalents which are no longer stylistically marked are suggested: (1) neutral or common doublet *sdebatirati* > *razpravljati*; (2) adequate equivalents *originalen* > *izviren, prvoten, prvi* or (3) less usual equivalents *reforma* > *prenova*. The analysis shows that many foreign words could be replaced by appropriate Slovene doublets (*trend – težnja, usmeritev; akter – povzročitelj, ustvarjalec*), but nonetheless, some should remain as they have no Slovene equivalents (*scenarij, demokracija*). The analysis leads to the following conclusion: on the commercial radio station, professional announcers use fewer foreign words in their spontaneous speech than announcers on the national radio. The choice depends on their interlocutors (in the studio, on the radio) and even more so on the topic of the conversation. On the other hand, there are almost no differences in their prepared speech.

Germanizmi v frazemih Slovarja slovenskega knjižnega jezika od M do P

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, irena.stramljic@uni-mb.si

SCN II/2 [2009], 63–74

Prispevek obravnava v *Slovar slovenskega knjižnega jezika* sprejete germanizme od M do P, ki so hkrati tudi frazemske sestavine. S pomočjo referenčnega korpusa *Fidaplus* se ugotavlja živost takih frazemov v sodobni rabi in posledično odgovarja na vprašanje, koliko in katere tovrstne frazeme je smiselno upoštevati tudi v novi izdaji slovarja slovenskega jezika.

This article examines the Germanisms included in the Dictionary of Slovene Literary Language (SSKJ) from M to P which are also idiom ingredients. With the support of the reference corpus *Fidaplus*, presence in contemporary use is stated, and, consequently, answers to the questions how many and what kind of idioms would be reasonable to take into account in the new issue of the *Dictionary of Slovene* are suggested.

Ključne besede: leksikologija, frazeologija, frazemi, germanizmi, slovar

Key words: Lexicology, Phraseology, Idioms, Germanisms, Dictionary

0 Uvod

0.1 Za sleherni frazeološki fond jezika velja, da ga sestavljata dve temeljni skupini frazemov. Prvo sestavljajo frazemi, ki so nastali v jeziku samem in izražajo specifične pomene. Pogosto namreč temeljijo na folklornih in nacionalnih motivih ter odslikavajo podatke o narodovem kulturnem in materialnem življenju. Drugo pa sestavljajo frazemi, ki so iz različnih jezikov v različnih časovnih obdobjih prihajali v jezik in se tam tudi ustalili, bodisi v izvorni citatni obliki (*ad acta*, *enfant terrible*) ali kot kalki (nem. *von Hand zu Hand*, angl. *from hand to hand*, hr. *iz ruke u ruku*, slov. *iz roke v roko*) in tvorijo t. i. mednarodno frazeologijo, ki ima lahko antični (*Ahilova peta*, *Damoklejev meč*),

biblijski izvor (*nejeverni Tomaž, Sodoma in Gomora*) ali se širi s prevajanjem književnih (*človek zver* (Zola)) in drugih del (Menac 2007: 109–123).

Domače in prevzeto vselej sobiva v vseh jezikovnih segmentih, torej tudi frazeološkem. Na podlagi jezikovnih, zgodovinskih in kulturnih dejstev pa lahko ugotavljamo, kakšno je trenutno razmerje med njima, kateri del postaja aktivnejši in kateri pasivnejši v rabi (Fink, Menac 2008: 88–100). Premislek o frazemih, katerih sestavina je germanizem, je s tega stališča upravičen tudi v slovenščini. Ker me zanima le živost tovrstnih frazemov v sodobni jezikovni rabi, ki naj bi jo prikazovala tudi nova izdaja slovarja slovenskega jezika (Stramljič Breznik 2009), prispevek nima namere odkrivati, ali je germanizem v frazemu zgolj gostujoč sestavinski element (*glasovalna mašina*) ali gre v celoti za iz nemščine kaliran frazem (*imeti maslo/puter na glavi*, prim. *Butter auf dem Kopf haben*).

0.2 Germanizmi so posledica jezikovnega vplivanja nemščine na slovenščino, ki je trajalo neprekinjeno več kot tisoč let, vse do prve svetovne vojne s ponovnimi poskusi načrtne germanizacije tudi v času druge svetovne vojne. Ves čas pa je severna jezikovna meja ohranjala fizični stik med obema jezikoma, ki ni bil nikoli prekinjen (Stramljič Breznik 2004).

Germanizmi (Toporišič 1992: 299–300) so kategorija iz nemščine prevzetih besed (Toporišič 2006: 62–63), ki so docela prilagojeni zgradbenim lastnostim slovenskega jezika, saj jih je prevzelo ljudstvo na podlagi govornega prenosnika (Snoj 2006: 346), vendar v knjižno normo niso sprejeti. S tega stališča je razumljivo, da je *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, ki jezik prikazuje z vidika zvrstne členjenosti, tj. jezik prikazuje kot sestav, ki ima za vse uporabnike veliko stalnega, skupnega, toda hkrati tudi prvine, ki so v rabi omejene, vključeval tudi germanizme, ker jih je raba na podlagi kartotečnega gradiva potrjevala v dovolj veliki pogostnosti, čeprav precejšen njihov del ni bil sprejet v leksikalni sistem knjižnega jezika. Na to opozarjajo pripadajoči jim stilno-plastni, časovno-frekvenčni ali ekspresivni kvalifikatorji. V njih je mogoče prepoznati prvine purizma, ki določene sestavine označuje kot bolj ali manj zaželeno ter preprečuje vstop nižjepogovornim in drugim neknjižnim prvinam v knjiži jezik (Kalin Golob 2008: 17).

1 Germanizmi kot frazeološke sestavine

1.0 Germanizmi kot tip prevzetega izrazja so bili v slovenistiki pogosto omenjeni kot prvine narečja ali pogovornega jezika, posebej natančno pa so bili besedni germanizmi (Toporišič 1988: 109–119) oz. nemške izposojenke (Jazbec 2007) obdelane tudi pri Trubarju.¹ Mogoče se je strinjati s trditvijo (Topori-

¹ Glede na gradivni obseg prispevka je zanimivo predstaviti, katere nemške korene, osnove ali podstave od m do p navajata oba avtorja. Toporišič (1998: 109): *mahtig, mal-, martr-, mas-, menih, merk-, nid, nuc-, obar-, ofr-, ofert-, papež, paradiž, pekel, persona, petler-*,

šič 2006: 70), »da prevzete in neprevzete besede kakega jezika tvorijo precej nerazdeljivo jezikovno celoto«. To misel je mogoče ponazoriti z naslednjim nizom iz nemščine prevzetih besed, ki jim je etimološko mogoče dokazovati prevzetost, toda njihova stilna vrednost je zelo raznolika. SSKJ in SP 2001 jih namreč s stališča zaznamovanosti različno razvrščata:

- (1) brez kvalifikatorja v obeh priročnikih: **porcelan** < nhd. *Porzellan* < it. *porcellana* (ST, 198; ESSJ III, /; SES, 546);
- (2) knjiž./neobč., *raj*: **paradiž** < mhd. *paradis, paradise* (ST, 189; ESSJ III, 9; SES, 492);
- (3) pog./knjiž.pog. [duševno bolan]: **nor** < bair.-öster. *Narr, kärnt. narre, noar, nor* 'Narr' (ST, 184; ESSJ III, 227; SES, 450);
- (4) pog./knjiž. pog., *redovnica*: **nuna** < ahd. *nunna*: mhd. *nunne, nonne*; nhd. *Nonne* (ST, 184; ESSJ III, 230; SES, 453);
- (5) nižje pog./neknj. ljud., *potrebovati, rabiti*: **nucati** < mhd. *nützen, nutzen* 'gebrauchen, benutzen' (ST, 184; ESSJ III, 229; SES, 453).

Glede na opredelitev germanizmov v Enciklopediji slovenskega jezika (Toporišič 1992: 47) so v najširšem smislu (pomen 2) germanizmi vse besede od 1 do 5. Germanizma, ki v knjižni sistem nista sprejeta (pomen 1), pa sta potemtakem le besedi 4 in 5. Njuna raba je v knjižnem jeziku manj primerna, saj so jima pripisane nevtralne domače sopomenke. Posebno vprašanje sproža primer 3, beseda je zaznamovana v SSKJ kot pogovorna, njena nevtralna sopomenka je lahko tretji pomen besede *neumen*. Obe značilnosti ju uvrščata bližje spodnjemu kot zgornjemu tipu iz nemščine prevzetih besed. Zdi pa se, da je beseda že globoko vraščena v slovenski leksikalni sistem, njenega izvora povprečni uporabnik jezika ne bi več povezoval z nemščino. Na to pa kaže tudi njen socialnozvrstni premik iz pogovorne besede (SSKJ) v knjižno pogovorno (SP: vendar brez dodane sopomenke, v pokončnih oklepajih je naveden le približni pomen).

1.1 Pričujoči prispevek, ki je nadaljevanje raziskave o germanizmih kot sestavnih slovenskih frazemov (Stramljič Breznik 2007: 291–303 in 2007a: 459–473), upošteva v obeh delih postavljeno merilo, da so zajeti le tisti germanizmi, ki so v leksikalnem sistemu že brez podrobnejšega etimologiziranja prepoznani kot nevrščeni.

Zaradi primerljivosti rezultatov je ohranjen enak metodološki pristop. Na podlagi potrjenih nemških izposojenk v slovenščini (Striedter-Temps 1963; ST) in njihovih razlag v obeh etimoloških slovarjih slovenskega jezika Franceta Bezljaja (1977–2007; ESSJ) in Marka Snoja (2003; SES), je bila preverjena njihova vključenost v gradivo SSKJ. Ker je takih izposojenk v slovenščini zelo veliko, sta bila določena omejitvena kriterija: (1) Beseda je po izvoru germanizem, ki

pild, pridig-. Jazbečeva (2007: 55–66) pa besede: *maiefteta, maninga, marin, martra/martrnik/-ica, martrati, maffa, menih, merdar, moister, muia, myto, norroft/nor(r)/norski, nuna, nuz/nuzati, nyd/nid/nidati/nydati, obrupati, offer/offrati, offer/offerten, ordninga, papesh, pehar, petlati, pild, poft/poftiti se, pridiga, pint, purgar*.

pa še ni vraščen v nevtralnno leksiko slovenskega jezika, saj to kaže kateri od kvalifikatorjev, *mašina* pog. < nhd. *Maschine* < franz. *machine*, lat. *machina* (ST, 178; ESSJ II, /; SES, 384). (2) Beseda je sestavina frazema (*glasovalna mašina* pog., slabš. 'vse, kar v zvezi z volitvami, glasovanjem dela kaka skupina za svojo zmago').

Pri tem sem bila posebej pozorna na to, ali taka iztočnica v svojem geselskem članku vsebuje frazem v predvidenem frazeološkem gnezdu (oznaka pred tako iztočnico je 1); iztočnica v svojem geselskem članku vsebuje frazem, vendar ne v predvidljivem frazeološkem gnezdu (oznaka 2) in iztočnica je brez sicer vsaj meni znanega frazema (oznaka 3).

Glede na sedanje aktualno terminološko stanje uporabljam izraz frazem. Kot definicijske lastnosti frazemov upoštevam tradicionalna merila: reproducirnost, najmanj dvobesednost (Kržišnik 1994), ki vključuje tudi tip minimalnih frazemov (tj. takih s strukturo glagola in predložnega prostega morfema ali glagola in zaimenskega prostega morfema v klitični obliki (Kržišnik 2005) ter tudi t. i. dvojčiče raznih tipov (Toporišič 1996)), neizpeljivost pomena iz pomena sestavin, stalnost ter ekspresivnost. Vključeni so tudi nekateri primeri pregovorov, ki sicer ne sodijo v ožje področje frazeologije, določeno s prej naštetimi definicijskimi lastnostmi. Pri gradivu frazemov sem izhajala iz SSKJ, dopolnilna vira sta poskusni frazeološki slovar (Keber 2003; K) in korpus slovenskega jezika *Fidaplus* (F+).

2 Germanizmi v frazemih SSKJ od M do P v korpusu *Fidaplus*

2.1 Germanizmi so zapisani po abecedi tako, da je najprej označen tip iztočnice glede na vsebovanost frazema v SSKJ, iztočnica je izpisana krepko z velikimi črkami, dodane so osnovne slovnične lastnosti in pripisana slovarska kvalifikatorska oznaka. Prikazana je prevzetost iz nemščine na podlagi tujih in domačih etimoloških virov. Izpisan je ustrezeni frazem iz frazeološkega gnezda ali ponazarjalno gradivo, če je v njem vsebovan frazem. V primeru, da frazema v geselskem članku ni, je dodan. Sledijo podatki o pojavitvah v referenčnem korpusu *Fidaplus*, in sicer celega ali ustreznega dela frazema s pripadajočimi zgledi, ki so izbrani tako, da kažejo tudi morebitno variantnost sestavin. Če ni posebnosti ali variantnosti, je navadno zabeležen le en zgled rabe.

2.2 Abecedni prikaz

M

(1) **MALAR** -ja m žarg. 'slikar' < ahd. *malari*, *malon*; mhd. *malaere*, *maler*, *malen*; nhd. *Maler*, *malen* (ST, 175; ESSJ III, 163: *malati*; SES, 375: *malati*).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• pog., ekspr. **vsake oči imajo svojega malarja** ‘vsakdo ima drugačna lepotna merila, drugačen okus’;

F+: *vsake oči imajo svojega malarja* (179 pojavitev): *Glede oblike imajo vsake oči svojega malarja, barvo pa ponavadi določa cena. – Pravijo, da imajo vsake oči svojega malarja.*

(1) **MALHA** -e ž 1. nekdam ‘preprosta popotna torba za čez ramo’ < ahd. *malha, malha*; mhd. *malhe* ‘Ledertasche, Mantelsack’ (ST, 175; ESSJ III, 163; SES, 375).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• ekspr. preg. **vsak berač svojo malho hvali** ‘vsakdo hvali svoje’;

F+: *vsak berač svojo malho hvali* (15 pojavitev): *Ker pa vsak berač svojo malho hvali, mislim, da je ljubljanska univerza kljub množici ... – »Vsak berač svojo malho hvali,« si je rekel Zmago Sagadin in ...*

(1/3) **MARELA** -e ž nižje pog. ‘dežnik’ < avstr. nem. *Amrel* < it. *ombrello* ‘dežnik, sončnik’ (ST, /; ESSJ III, 167; SES, 380).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• pog., ekspr. **ženi se pod marelo** ‘ne da bi imel zagotovljeno bivališče’; pog. zgodba je **napeta kot marela** ‘zelo napeta’;

F+: *ženiti se pod marelo* (0 pojavitev);

F+: *napet kot marela* (7 pojavitev): *Nenavadno žrebanje je bilo napeto kot marela. – Napeto bo »kot marela«, o tem so prepričani vsi.*

Manjkajoči frazeološki pomen v SSKJ:

F+: *važen kot marela* (1 pojavitev): *... so marširali skozi prostore in oddaje nacionalne televizije, važni kot marele in prepričani, da se svet vrti prav zaradi njih.*

(2) **MARNJA** -e ž nav. mn., ekspr., raba peša ‘neresnična vest, izmišljotina’ < stvn. *mari* ‘govorica, pravljica’; srvn. *maere* ‘govorica, sporočilo’; nvn. dial. *maeren, marn* ‘govoriti, klepetati’ (ST, /; ESSJ III, 167; SES, 382).

Neoznačen frazeološki pomen v SSKJ:

babje, škodoželjne marnje; to so prazne marnje ‘vsebinsko prazno govorjenje’;

F+: *biti/ne biti kaj prazne marnje* (158 pojavitev): *To niso nobene prazne marnje.*

F+: *biti/ne biti kaj babje marnje* (4 pojavitev): *Le da je iz njih spravljal le, oprostite, babje marnje.*

(1) **MARTRA** -e ž star. ‘trpljenje, bolečina’ < mhd. *marter, martere, martel, mater* Kruzifix, Qual, Pein, Folter’, prim. bair.-öster. *die Marter*, ‘Kreuz, Kruzifix’ (ST, 177; ESSJ III, 169; SES, /).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• star. **božja** ali **bridka martra** ‘križ s podobo Kristusa’;

F+: *bridka martra* (0 pojavitev);

F+: *božja martra* (0 pojavitev).

(1) **MAŠINA** -e ž 1. pog. 'stroj' < nhd. *Maschine* < fr. *machine* < lat. *machina* (ST, 178; ESSJ III, /; SES, 384).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• pog., slabš. **glasovalna mašina** 'vse, kar v zvezi z volitvami, glasovanjem dela kaka skupina za svojo zmago';

F+: *glasovalna mašina* (8 pojavitev): *Rezultat kaže, da je parlamentarna glasovalna mašina »porezala« enega kandidata ... – Trinajstmilijonska glasovalna mašina je na prvo mesto sklikala južnokaliifornijske ...*

(3) **MEŽNAR** -ja m pog. 'kdor oskrbuje cerkev; cerkovnik' < mhd. *mesnaere, messenaere* 'Küster' (ST, 179; ESSJ III, 183; SES, 399).

Manjkajoč frazeološki pomen v SSKJ, ki pa tudi ni korpusno potrjen: *stati kot mežnar*; 'nedejavno opazovati dogodek, pri katerem bi bila pričakovana, zaželena dejavnost';

F+: *stati kot mežnar* (0 pojavitev).

(1) **MUJA** -e ž raba peša 'trud, prizadevanje' < ahd. *muoi, muoen*; mhd. *müeje* 'Beschwerde, Mühe, Last, Not'; nhd. *Mühe, mühen* (ST, 181; ESSJ III, 205; SES, 423).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• preg. **brez muje se še čevelj ne obuje** 'brez truda, prizadevanja ni pričakovati uspeha';

F+: *brez muje se še čevelj ne obuje* (123 pojavitev): *Predvsem moraš biti pripravljen na sodelovanje, kajti brez muje se še čevelj ne obuje.* – (primer prenovitve: *Lev Kreft je v članku z naslovom Brez Muje se še Bosman ne obuje ...*).

(1) **NUCATI** -am nedov. nižje pog. 1. 'potrebovati, rabiti'; 2. 'koristiti, pomagati' < mhd. *nützen, nutzen* 'gebrauchen, benutzen' (ST, 184; ESSJ III, 229; SES, 453).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• nižje pog. *kaj bi si jezik nucal, saj ga ne prepričaš* 'kaj bi govoril, si z govorjenjem prizadeval doseči'; nižje pog. *fant, pamet nucaj, da ne bo narobe* 'ravnaj, misli pametno, preudarno';

F+: *jezik nucati* (0 pojavitev);

F+: *pamet nucati* (1 pojavitev): *Odgovor je na dlani! Delaj in pamet nucaj!*

(1) **NUNA** -e ž 1. pog. 'članica samostanskega, verskega reda; redovnica' < ahd. *nunna*; mhd. *nunne, nonne*; nhd. *Nonne* (ST, 184; ESSJ III, 230; SES, 453).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• pog. *iti k nunam* 'postati redovnica';

F+: *iti k nunam* (1 pojavitev): *... nisi nobena ženska, še za v posteljo nisi, pojdi k nunam!*«

(1) **OFER** ofra m nižje pog. 'dajanje denarja za cerkvene potrebe, včasih v zvezi s sprevedom vernikov okoli oltarja' < srvnem. *opfarn*, stvnem. *opfaron* 'žrtvovati' (SES, 465; ST, 185; ESSJ III, 242).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• star. *dati komu ofer* 'dar';

F+: *dati komu ofer* (1 pojavitev): *Na Štajerskem so pravili, da je treba vancašu dati ofer (dar), če niso našli vode.*

(1) **PACA** -e ž nižje pog. 'zmes zelenjave, začimb in kisa, v kateri se kvasi meso, navadno meso divjačine; kvaša < bav. nem. *paizen*, kar ustreza knjiž. nem. *beizen* 'lužiti', *Beize* 'lužilo' (SES, 485; ST, 187; ESSJ IV, 1).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• nižje pog. *imeti koga v paci* 'pregovarjati ga, pridobivati ga; pogovarjati se o njem';

F+: *imeti koga v paci* (10 pojavitev): »Danes **imam v paci** še posebej zapleten primer,« se je opravičil. – Tudi v Ljubljani **imajo v paci** podobno akcijo, a v živalskem vrtu primanjkuje slonov.

(2) **PANKRT** -a m slabš. 'nezakonski otrok' < mhd. *banchart, bankart* 'Bastard' (ST, 188; ESSJ IV, 8; SES, 490).

Neoznačen frazeološki pomen v SSKJ:

kot psovka *prekleti pankrt*;

F+: *prekleti pankrt* (5 pojavitev): ... oglasi Kaja in ga gleda, besna, tak **preklet pankrt si**, Iztok. – /.../ je vila roke, češ, kakšno sramoto nam dela, **prekleti pankrt**.

(2) **PARE** par ž mn. pog. 'mrtvaški oder' < ahd.bair. *para*; ahd. *bara*; mhd. *bare* 'Sänfte, Bahre, Totenbahre' (ST, 189; ESSJ IV, 9; SES, 493).

Neoznačen frazeološki pomen v SSKJ:

položiti na pare; *ležati na parah*; *ljudje so se zbrali ob parah*;

F+: *ležati na parah* (17 pojavitev): *Gospodar je še ležal na parah in vdova je bila napol otopela od žalosti. – Mislili smo, da ležite na parah, vi pa tule ... Kako to?*

(1) **PILDEK** -dka m (i) iron. 'slika' < nem. *Bildlein* 'podobica' manjšalnica od *Bild*, bav. *Pild* 'podoba, kip' (SES, 514; ST, /; ESSJ IV, /).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• ekspr. *tak je kot žabji pildek narobe* 'grd, neprikupen'.

F+: *tak je kot žabji pildek narobe* (0 pojavitev).

(1/3) **PLANKA** -e ž 2. mn., pog. 'plot' < mhd. *planke, blanke*, v mn. 'Planckenzaun', nhd. *Planke* (ST, 195; ESSJ IV, 48; SES, 521).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• pog. *skakati čez planke* 'čez plot' (nejasno slovarsko označen pomen le s sestavinsko varianto, ki kaže na pomen 'varati'); ekspr. *videti travo rasti in slišati planke žvižgati* 'videti in slišati stvari, ki jih v resnici ni';

F+: *slišati planke žvižgat* (0 pojavitev);

F+: (*skakati/skočiti/pogledati/pokukati*) *čez planke* (448 pojavitev; večinoma povezane z oddajo *Čez planke*): *Prisiljeni bomo (po)gledati čez planke dlje kot le do soseda*. – *Včasih je vredno čez planke skočiti tudi z dobro knjigo*.

Sestavini *pogledati/pokukati* frazemu lahko dajeta tudi drugačen pomen, nakazan tudi z besedilnim zgledom *čez planke skočiti s knjigo*, saj gre za pomen 'razgledati se, razširiti si meje vednosti', zato bi bilo smiselno ta pomen tudi na novo dodati.

(1) **PLEH** pleha m nižje pog. 'pločevina' < ahd. plēch, blēch; mhd. blēch; nhd. *Blech* (ST, 196; ESSJ IV, 53; SES, 525).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• nižje pog., neskl. pril.: *pleh muzika* 'godba na pihala';

F+: *pleh muzika* (108 pojavitev): *Za njim je stopala lokalna pleh muzika*.

(1) **PRANGER** tudi prangar -ja m zgod., nekdam 'steber, h kateremu postavljajo, privezujejo ljudi za kazen' < srvn. *pranger, branger, prenger, brangel*; nvn. *Pranger* (ESSJ IV, 102; ST, /; SES, 558).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• ekspr. v romanu je avtor *postavil na pranger* tedanje meščane in njihovo moralo 'osramotil, osmešil';

F+: (*postaviti/postavljati/dati/pribijati/privezati*) *na pranger* (88 pojavitev): *V praksi so na prangerju seveda samo mlade muslimanke*. – ... *na ta način branijo zato, ker jih javnost postavlja na pranger*.

(1) **PUKEL** -kla m nižje pog. 'grba' < bair.öster. *Puckel*, nhd. *Buckel* (ST, 203; ESSJ IV, 135; SES, 592).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• pog., ekspr. *tri otroke ima na puklu* 'skrbeti mora za tri otroke'; pog., ekspr. *dobiti jih po puklu* 'biti tepen; biti premagan';

F+: *imeti na puklu koga, kaj* (4 pojavitve): ... *je Larisa lahko vesela, da še med tekom ni imela na puklu kakšnega varnostnika*.

F+: *biti na puklu komu* (1 pojavitev): ... *posmeh bivšim sodelavcem, ter, da nisem nikomur »na puklu«, torej tudi ne Sloveniji*.

F+: *dobiti (jih) po puklu* (0 pojavitev).

(1) **PULFER** -fra m nižje pog. 'smodnik' < srvnem. *pulver* 'prah' od 14. st. tudi 'smodnik'; nem. *Pulver* (SES, 593; ESSJ IV, /; ST, 203).

Označen frazeološki pomen v SSKJ:

• nižje pog. *ta prav gotovo ne bo iznašel pulfra* 'ni posebno pameten, bister';

F+: (*izumiti/odkriti/(i)znajti*) *pulfer* (7 pojavitev): *Brez očitne namere, da bi na novo izumili pulfer, le toliko, da, naj navedem strokovno bedasti ... – ... in o marsikom smo dejali, da pulfra pa ta glih ne bi znašel*. – *Verjetno ne bomo izumili pulfra, če rečemo, da je domovina v nasprotju ...*

(3) **PUTER** -tra m nižje pog. '(surovo) maslo' < bair.öster. *Putter*; mhd. *buter*; nhd. *Butter* (ST, 205; ESSJ IV, 139; SES, 596).

Pogojno manjkajoč • frazeološki pomen v SSKJ, saj prevladuje frazem (F+: *kot po maslu* (1385 pojavitev)) *iti po maslu komu kaj*;
 F+: *iti/delovati kot po putru* (1 pojavitev): ... *kjer mora zavoljo številnih členov v verigi vse delovati kot po putru.*

3 Sklep

Iz tabele je razvidno, da so germanizmi, ki so frazemske sestavine, največkrat označeni s stilno-plastnimi kvalifikatorji (70 %). Med njima sta najpogostejša kvalifikatorja nižje pogovorno (*marela, nucati, ofer, paca, pleh, pukel, pulfer, puter*) in pogovorno (*mašina, mežnar, nuna, pare, planka*), medtem ko je delež časovno-frekvenčnih 20-odstoten in ekspresivnih le 10-odstoten.

Tabela 1: Kvalifikatorske oznake

Kvalifikator	Stilno-plastni			Časovno-frekvenčni			Ekspresivni		
	nižje pog.	pog.	žarg.	star.	raba peša	nekdaj oz. zgod.	ekspr.	slabš.	iron.
<i>malar</i>			+						
<i>malha</i>						+			
<i>marela</i>	+								
<i>marnja</i>							+		
<i>martra</i>				+					
<i>mašina</i>		+							
<i>mežnar</i>		+							
<i>muja</i>					+				
<i>nucati</i>	+								
<i>nuna</i>		+							
<i>ofer</i>	+								
<i>paca</i>	+								
<i>pankrt</i>								+	
<i>pare</i>		+							
<i>pildek</i>									+
<i>planka</i>		+							
<i>pleh</i>	+								
<i>pranger</i>						+			
<i>pukel</i>	+								
<i>pulfer</i>	+								
<i>puter</i>	+								

Če zanemarim označeno ekspresivnost, ki je sploh tipična lastnost vseh frazemov v razmerju do njihovih nefrazeoloških ustreznice, potem kaže primerjava med slovarsko kvalifikatorsko oznako germanizma in frazemom z njim

naslednje. Največja enakost med obema je pri stilno-plastnih oznakah. Pri kar sedmih sta kvalifikatorja namreč prekrivna (navajam le frazeme: *glasovalna mašina*; jezik *nucati*, pamet *nucati*; iti k *nunam*; imeti koga v *pací*; skakati čez *planke*; *pleh* muzika; ne iznajti *pulfra*), pri dveh pa je prišlo da premika iz nižje pogovornega v pogovorno (*ženi se pod marelo*, *napet kot marela*; imeti koga/kaj na *puklu*, *dobiti jih po puklu*).

Pri časovno-frekvenčnih oznaka je prekriven le en primer (*božja/bridka martra*) in le en primer, ko germanizem z oznako nižje pogovorno nastopi v frazemu, ki je označen starinsko (*dati ofer*). Dva germanizma z oznako nek-daj in zgodovinsko pa nastopita v pregovoru oz. frazemih, ki nosita le oznako ekspresivno (*vsak berač svojo malho hvali*; *postaviti/dati na pranger*).

Velik delež frazemov z germanizmi, ki so označeni z (nižje) pogovorno in katerih živost je večinoma tudi korpusno potrjena, podpira razmislek Erike Kržišnik (2009: 53) v zvezi z mestom frazeologije v novem slovarju slovenskega jezika. Če želimo odgovoriti na vprašanje, kaj v novi slovar, moramo namreč definirati njegovo vrsto:

Če govorimo o večjem (večzvezkovnem) slovarju, je treba v zvezi z vprašanjem, kaj je slovenski (knjižni in/ali) standardni jezik danes, odgovoriti tudi na vprašanje, kaj je »danes«. Ta »danes« namreč zajema generacije rojenih govorcev, starih od vsaj petih do skoraj stotih let. S tega vidika se tudi naslanjanje zgolj na obstoječe korpuse, zlasti to velja za sicer najbolj relevanten korpus FidaPLUS, pokaže kot nezadostno.

/.../ Prednost izbire standardnega jezika pred knjižnim bi se za frazeologijo (zlasti za njen jedrni del, torej t. i. frazeologijo v ožjem smislu) pokazala v večji odprtosti za kvalifikacijo tipa *pogovarjalno* (prim. *kolokvialno*). Kvalifikator *pogovorno* namreč ravno pri frazeološkem gradivu najbolj očitno kaže svojo razpetost med socialnozvrstno in prenosniško vrednostjo.

LITERATURA IN VIRI

France BEZLAJ, 1977–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: Založba ZRC.

DUDEN, ²2002: *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Band 11*. Mannheim.

FIDAPLUS: <http://www.fidaplus.net>

Željka FINK, Antica MENAC, 2008: *Hrvatska frazeologija – staro i novo. Komparacija współczesnych języków słowiańskich. 3Frazeologia*. Ur. Walerij Mokijenko in Harry Walter. Opole: Universität Greifswald – Institut für Slawistik in Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. 88–100.

Elizabeta JENKO, 1994: *Sich auf die Socken machen/vzeti pot pod noge. Deutsch-slowenisches Wörterbuch der Redewendungen*. Celovec.

Monika KALIN GOLOB, 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Janez KEBER, 2003: *Frazeološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Erika KRŽIŠNIK, 1994: *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorenja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana.

– –, 2005: A type of minimal phraseological units characteristic of Slovene. *Linguistica* letn. 45. 159–172.

– –, 2009: Kam in kako s frazeologijo v novem slovarju. *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ur. Andrej Perdih. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 53–60.

Antica MENAC, 2007: *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra. 109–123.

Maks PLETERŠNIK, 2006: *Slovensko-nemški slovar. Transliterirana izdaja. Prvi del A–O. Drugi del P–Ž*. Ljubljana.

Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. Ljubljana 1998.

Slovenski pravopis. 2001. Ur. J. Toporišič. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Marko SNOJ, ²2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana.

– –, 2006: O tujkah in izposojenkah v slovenskem jeziku. *Slavistična revija: Slovensko jezikoslovje danes* 54/posebna št., 343–350.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2004: Germanizmi v zahodnem slovenskogoriškem podnarečju. *Annales*, 331–336.

– –, 2007: Samostalniški germanizmi v frazemih Slovarja slovenskega knjižnega jezika od a do h. *Besedje slovenskega jezika*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 50). 291–303.

– –, 2007a: Slovensko besedje v prepletu znotraj- in medjezikovnih razmerij. *Besedoslovne spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 49). 425–474.

– –, 2009: Pomenski opisi rastlinskih poimenovanj v novem slovarju slovenskega jezika. *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ur. Andrej Perdih. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 109–118.

Hildegard STRIEDTER - TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Berlin.

Jože TOPORIŠIČ, 1988: Besedni germanizmi v Trubarjevem *Catechismusu*. *Slavistična revija* 36/1, 109–120.

– –, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– –, 1996: Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini. *Slavistična revija* 44/3, 269–279.

– –, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

– –, 2006: Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika (Glasovi, pisava, oblika, tvorba, besedje). *Besedjeslovne razprave*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 62–72.

GERMANISMS IN IDIOMS INCLUDED IN THE DICTIONARY OF SLOVENE LITERARY LANGUAGE (SSKJ) FROM M TO P

This article uses the methodology for researching Germanisms used as idioms in the *Dictionary of Slovene Literary Language* (SSKJ) from A to L and now from M to P. The methodology has been proven successful in terms of (1) recognition of Germanisms in appropriate foreign and native dictionaries; (2) checking to see if the Germanism is a headword in the SSKJ and whether its phraseological use is marked; (3) checking to see if the Germanism is included in the *Fidaplus* corpus in order to establish its usage in language or to state a new phraseological appearance not marked in the SSKJ.

About 20 headwords recognised as Germanisms have been chosen from the SSKJ and classified into three typical groups:

- (1) the idiom(s) are included in the special phraseological description of a dictionary article belonging to the headword:

mašina pog. < nhd. *Maschine* < franz. *machine*, lat. *machina* (ST; 178; ESSJ II, /; SES, 384);

• pog., slabš. *glasovalna mašina* ‘vse, kar v zvezi z volitvami, glasovanjem dela kaka skupina za svojo zmago’;

- (2) the idiom(s) are/are not included in the special phraseological description of a dictionary article belonging to the headword:

pare par ž mn. pog. ‘mrtvaški oder’ < ahd.bair. *para*; ahd. *bara*; mhd. *bare* ‘Sänfte, Bahre, Totenbahre’ (ST, 189; ESSJ IV, 9; SES, 493): *položiti na pare*; *ležati na parah*;

- (3) the idiom(s) are not included in a dictionary article belonging to the headword at all: **mežnar** -ja m pog. ‘kdor oskrbuje cerkev; cerkovnik’ < mhd. *mesnaere*, *messenare* ‘Küster’ (ST, 179; ESSJ III, 183; SES, 399): *stati kot mežnar*; ‘nedejavno opazovati dogodek, pri katerem bi bila pričakovana, zaželena dejavnost’
-

Poučevanje slovenskega jezika za Poljake v kognitivnem pristopu (izbrani vidiki)¹

AGNIESZKA BĘDKOWSKA-KOPCZYK

*Akademia Techniczno-Humanistyczna, Wydział Humanistyczno-Społeczny,
Ul. Willowa 2, PL – 43-309 Bielsko-Biała, kopczyk@poczta.onet.pl*

SCN II/2 [2009], 75–88

Kognitivno jezikoslovje temelji na spoznanju, da jezik neposredno odraža človekove spoznavne procese. Pomen kot predmet nenehnega pogajanja ni vsota stalne vsebine besed, temveč načina, na katerem je ta vsebina konstruirana v določenem kontekstu; to je pogojeno s strukturo določenega jezika in pogledom na svet njegovih nosilcev. Tako dojemanje pomena vpliva na kognitivni pristop k prisvajanju tujega jezika. V prispevku je predstavljeno kognitivno razumevanje jezika in jezikovne didaktike, nato pa sledijo primeri iz slovenskega jezika, ki so konceptualno zahtevni za poljske študente slovenščine.

Cognitive linguistics is based on the assumption that language reflects human psychological processes. Meaning, as a subject of constant negotiation among people, is not just the conceptual content of the expression, it is the way in which the content is construed in a certain speaking context. It is influenced by both the structure of a given language and the vision of the world of its users. This view influences the cognitive linguistic approach to foreign language acquisition. This paper presents a cognitive approach to language and foreign language teaching; the theoretical section is followed by examples of Slovene expressions which are a conceptual challenge for Polish students of that language.

Ključne besede: kognitivno jezikoslovje, poučevanje tujih jezikov, slovenščina kot tuji jezik

Key words: cognitive linguistics, foreign languages teaching, Slovene as a foreign language

¹ Za posvetovanje glede jezikovnih razlik med poljščino in slovenščino se avtorica zahvaljuje Tatjani Jamnik.

1 Slovenski in poljski jezik, ki spadata v slovansko jezikovno skupino, sta si podobna, vendar je pri poučevanju slovenščine za poljske študente moč opaziti ponavljajoče se slovnične napake, ki so zelo zanimive tako z vidika primerjalnega jezikoslovja kot jezikovne didaktike. Tem napakam se študentje lahko izognejo, če se zavedajo, da razhajanja med obema jezikoma zrcalijo različne poglede na določene elemente sveta oz. njihovo različno konceptualizacijo. Razlago teh razhajanj lahko opremo na kognitivno jezikoslovje, ki se sklicuje na dosežke spoznavne psihologije. Prvi del prispevka je namenjen približanju kognitivnega pristopa k jeziku in jezikovni didaktiki,² drugi pa prinaša analizo izbranih jezikovnih primerov, ki predstavljajo težave za poljske študente.

1.1 Pridevnik *kognitiven* (oz. *spoznavni*) je moč v okviru jezikovne didaktike razumeti v povezavi vsaj s tremi teoretskimi pristopi:

- spoznavno psihologijo,
- tvorbo-pretvorbno slovnico N. Chomskega,
- t. i. kognitivnim jezikoslovjem.

Prvi temelji na spoznanjih kognitivne psihologije in je povezan s strukturo spomina (prim. Čok et al 1999: 21–26), ki je pomembna za učenje in poučevanje ne zgolj tujih jezikov, ampak vseh vrst učnih snovi. Spomin je psihična funkcija, ki omogoča pomnjenje in zapomnitev, ugotavljamo ga s priklicem fizičnih podatkov, predstav, občutkov, slikovnih in motoričnih podatkov (Razdevšek - Pučko v Čok et al 1999: 21). Če govorimo o kognitivnem pojmovanju spomina, človeka primerjamo s procesorjem informacij, pri tem je za vsakega posameznika značilen svojstven način in pristop pri procesiranju informacij ali svojstven spoznavni stil, tj. individualne posebnosti v spoznavni organizaciji in funkcioniranju glede na to, kako sprejema, organizira, ohranja in uporablja informacije (Razdevšek - Pučko v Čok et al 1999: 23–24).

Za naslednji dve teoriji, ki jih priključuje pridevnik *kognitiven*, je skupno to, da sta zrasli na področju jezikoslovja in se sklicujeta na dosežke spoznavne psihologije in psiholingvistike ter da učence usmerjata v zavestno prisvajanje sistema tujega jezika, zlasti slovničnih struktur. To, po čemer se obe metodi bistveno razlikujeta, je drugačen pristop k razmerju med mislijo in jezikom in k jezikovnemu sistemu nasploh.

² V zadnjem desetletju nastaja zmeraj več razprav v zvezi z uporabnimi vidiki kognitivizma, med katere poleg prevajanja in jezikovnega prisvajanja jezika s strani otrok spada tudi poučevanje tujih jezikov (prim. Tabakowska 2001, 2001a, Stanulewicz 2004). Za področje poučevanja slovenskega jezika za tujce je treba omeniti prispevek T. Jamnik (2004), v katerem avtorica v luči spoznanj kognitivnega jezikoslovja obravnava osnove češko-slovenskih medjezikovnih interferenc in njihov pomen med učenjem in poučevanjem slovenskega jezika s strani češkojezičnih študentov.

Kognitivna metoda oziroma posodobljena slovnično-prevajalska metoda poučevanja tujih jezikov (*modified, up-dated grammar-translation theory*)³ je nastala v 60. letih dvajsetega stoletja v okviru tvorbnopretvorbne slovnice N. Chomskyja (prim. Carroll 1966, Marton 1978). Za predstavnike tvorbnopretvorbne slovnice je glavna funkcija jezika sporočanje misli, zato se ukvarjajo predvsem z opisovanjem jezikovne kompetence idealnega uporabnika jezika, torej njegove mentalne slovnice (Kurcz 2000: 88–90). Formalistične teorije, med katere lahko prištejemo tvorbnopretvorbno teorijo, izhajajo iz prepričanja, da je jezik zgrajen iz ločenih in med sabo neodvisnih ravnin, kot so skladnja, fonologija in semantika. Tvorbeno funkcijo jezika v procesu oblikovanja in razumevanja stavkov generativisti povezujejo s skladnjo, se pravi s slovnico v ožjem smislu (Kurcz 2000: 89).

Znotraj kognitivnega jezikoslovja, ki se razvija od 70. let dvajsetega stoletja, se pristop k poučevanju tujih jezikov šele razvija. E. Tabakowska ta pristop imenuje sodobna slovnično-prevajalska metoda (Tabakowska 2001: 26, prim. dalje). Kognitivno jezikoslovje temelji na spoznanju, da jezik odraža človekove spoznavne procese (prim. mdr. Langacker 1987, 1991). Jezik – kot eno izmed orodij človeškega spoznanja – torej ni avtonomen, temveč je tesno povezan s človekovimi kognitivnimi zmožnostmi, kot so npr. percepcija sveta skozi čutno zaznavanje, nadgrajevanje informacij, ki so zbrane v možganih, s podatki, ki jih dobivamo prek čutil, mišljenje s pomočjo analogije, sinteze, abstrakcije, simbolov. Zaradi tega lahko to vrsto jezikoslovja uvrstimo med t. i. spoznavne vede. Po mnenju kognitivnih jezikoslovcev slovar, morfolologija in skladnja tvorijo kontinuum simbolnih enot, ki z namenom, da izrazijo misel, strukturirajo konceptualne vsebine (Langacker 1987: 35). Kognitivisti predlagajo razlikovanje treh tipov struktur, in sicer fonološke, semantične in simbolne enote. Simbolna enota povezuje semantično in fonološko enoto (natančneje: semantični in fonološki pol te enote); to relacijo R. Langacker imenuje simbolizacija (1987: 76–77). Simbolnega pomena pa nimajo le leksemi, temveč tudi morfološke in sintaktične strukture; to pomeni, da je pravzaprav vsa slovnica »upomenjena«, kajti tudi slovnica našemu mišljenju daje določeno strukturo in simbolizira semantično vsebino. Najpomembnejši vidik tega pristopa je pomen, ki bi moral biti v središču pozornosti vsake jezikoslovne raziskave. Cilj kognitivistov je oblikovati tak model jezika, ki bi med drugim uspešno opisoval tako literarne kot metaforične primere, ki ne bi določal meja med normativnim in figurativnim načinom rabe jezika in opisoval t. i. jezik v rabi (*language in use*), med diahroničnim in sinhroničnim obravnavanjem jezikovnih problemov, predvsem pa takega, ki bi upošteval značaj govorca (torej njegov način mišljenja, individualnost, originalnost njegovega pogleda na svet, njegove čustvene reakcije itn.), ker prav ta značaj – skupaj s kulturnimi in družbenimi dejavniki – določa način rabe jezika. Značilnost kognitivizma je njegov interdisciplinarni pristop,

³ Slovnično-prevajalska metoda se je že v 18. stoletju uporabljala za poučevanje predvsem klasičnih jezikov: učenci so posamezne odlomke besedila prevajali v tuji ali materni jezik in ob tem usvajali slovnično strukturo tujega jezika.

saj kognitivisti v svojih razpravah radi segajo ne samo po dosežkih spoznavne psihologije, temveč tudi drugih disciplin, ki preučujejo značaj človeka, kot so antropologija, etnologija, sociologija idr. V razpravi se bom osredotočila na vidike kognitivizma, ki so povezani tudi s poučevanjem tujih jezikov.

2 S tezo, da je jezik naše sredstvo za sporazumevanje, se verjetno strinjajo vsi jezikoslovni pristopi. SSKJ glagol *sporazumevati se* definira kot: 1. 'z dogovarjanjem prihajati do medsebojnega razumevanja, sodelovanja' (npr. *sporazumevati se za cene, državi sta se sporazumevali o novi pogodbi*) in 2. 'izmenjavati, posredovati misli, informacije' (npr. *sporazumevati se v tujem jeziku, mravlje se sporazumevajo s tipalnicami*). E. Tabakowska (2001: 24) v svojem članku na temo triade sporazumevanje – prevajanje – didaktika drugi pomen tega glagola razlaga s pomočjo Reddyjeve metafore posode: ideje, misli, koncepte, informacije spravljamo govorce v posode (besede) in jih posredujemo našemu sogovorniku, ki jih potem iz teh posod »spravi ven« (Reddy 1979). Kot pravi avtorica je ta razlaga verjetno primerna za dojemanje postopka sporazumevanja, vendar temelji na objektivistični predpostavki, da je vsebina teh posod (torej pomen besed ali izrazov) za zmeraj ustaljena in tako za pošiljatelja kot sprejemnika enaka. Ne upošteva torej dejstva, da na pomen lahko vpliva tudi kontekst, ki ga tukaj razumemo ne samo kot situacijo, ampak tudi npr. razpoloženje, kognitivne zmožnosti sogovornika. Te dejavnike lahko vključimo v prvi pomen glagola *sporazumevati se*, ki ga ponuja SSKJ, torej 'z dogovarjanjem prihajati do medsebojnega razumevanja, sodelovanja'. Tako razumevanje komunikacije je mogoče v okviru t. i. konstruktivističnega realizma (John Stuart Mill), ki ga upošteva kognitivna lingvistika (Tabakowska 2001).

Konstruktivistični realizem temelji na tem, da vsako spoznanje, ki izhaja iz izkušnje, predpostavlja aktivno sodelovanje osebe, ki do tega spoznanja prihaja, je torej *ex definitione* subjektivno. Spoznavni modeli ne odsevajo sveta, kakršen je, ampak takšen svet, kakršnega vidimo oz. si predstavljamo. Naši možgani ta svet oblikujejo in (so)tvorijo (Tabakowska 2001: 24). Semantične strukture (npr. besede, besedne zveze, slovnične kategorije), ki so proizvod našega opazovanja sveta in spoznavnih procesov, se razlikujejo od naroda do naroda, od posameznika do posameznika, ker jih določajo (kot smo že omenili) ne samo psihološki procesi, temveč tudi kulturni in družbeni dejavniki (npr. tradicija, kulturne sheme ali scenariji). K. Rajagopalan (2002) pravi, da je vsako sporazumevanje, celo med ljudmi, ki govorijo isti jezik, v bistvu že prevajanje, v katerem se lahko pomen izgubi. Pomembno je torej, da sogovornika zmeraj usklajujeta med sabo t. i. diskurzni univerzum, značilen za določen akt sporazumevanja, in ga nenehno modificirata ter rekonstruirata. Pomen torej razumemo po kognitivistih kot predmet nenehnega pogajanja, in to ne kot vsoto stalne vsebine besed, temveč kot rezultat govornega dejanja v določenem kontekstu. Tovrstnega pogajanja, katerega cilj je doseči čim boljši sporazum s svetom, se učimo hkrati s prisvajanjem maternega jezika. Pri pouku in poučevanju tujega jezika, kot trdi Tabakowska (2001), prideta na

dan oba navedena pomena sporazumevanja. Najprej se učimo, kako najti in uporabljati posode in način, kako lahko pošiljamo svoje misli tujim sogovornikom (če posode metaforično razumemo kot besede, so torej način njihove rabe slovnična pravila). To fazo lahko poimenujemo prekladanje, ki ga razumemo kot prekladanje informacij iz ene posode v drugo. Nato se pojavi vprašanje, ali naš sogovornik v posodi res najde sporočilo, ki smo mu ga mislili posredovati. Če se izkaže, da nas oziroma našega sporočila ne razume tako, kot smo mislili, da bi ga lahko razumel, mu ga pojasnjujemo in razlagamo, dokler mu stvari ne postanejo konceptualno »jasne«.

3 E. Ohnuki-Tierney je opredelila faze človeškega spoznanja in sporočanja o svetu. Izločila je tri glavne faze, in sicer: precepcijo – konceptualizacijo – simbolizacijo (Ohnuki-Tierney po Nowakowska-Kempna 1995: 109). V prvi fazi s čuti zaznavamo svet, v drugi podatke predelamo s pomočjo spoznavnih procesov in oblikujemo koncepte, v tretji sporočamo o naših izkušnjah že s pomočjo leksikalnih struktur oz. simbolnih enot. Kognitivna lingvistika je sprejela tezo, da je način simbolizacije misli v jeziku popolnoma odvisen od načina njene konceptualizacije. Konceptualizacija je torej pomensko blizu pomenu, v katerem se objektivni elementi združujejo s subjektivnimi in tvorijo podobo sveta, ki je enaka za govorce istega jezika (dodajmo, da se v kognitivnih spisih pomen po navadi definira kot konceptualizacija, ne nasprotno). Ta podoba je na eni strani odvisna od percepcije tega sveta, na drugi strani pa je kulturno pogojena. Kot rečeno, med konceptualizacijo izkoriščamo vse spoznavne (kognitivne) zmožnosti, ki nam omogočajo predelavo informacij oz. njihovo procesiranje. V tej fazi se ločita tudi dva procesa, ki sta za kognitivno teorijo jezika izrednega pomena: metaforična preslikava (*metaphorical mapping*) in konvencionalno upodabljanje (*conventional imagery*) ali konstruiranje prizora (*scene construal*) (Langacker 1987: 99–145).

3.1 Teorijo metafore sta razvila G. Lakoff in M. Johnson (1980), ki sta ugotovila, da mesto metafore sploh ni zgolj v jeziku, temveč v mišljenju, in sicer v načinih, kako ljudje dojemamo en pojav v okviru drugega, npr. čas kot prostor (npr. *sredi novembra*) in predmet (npr. *imeti čas*), letne čase kot ljudi, ki se premikajo v prostoru (npr. *bliža se pomlad*), gospodarsko dejavnost oz. trgovino kot borbo (npr. *osvojiti nove trge*), podjetja kot vojsko ali športnike (npr. *zmagovalec na trgu pralnih praškov*) itn. Vse metafore, ne glede na to, ali so konvencionalne (najdemo jih v frazeoloških enotah) ali kreativne (npr. pesniške metafore), so koherentne in imajo konceptualne osnove, ki izhajajo iz človekove izkušnje: bodisi fizične (npr. doživljanje tridimenzionalnega prostora, opazovanje lastnega telesa in narave) bodisi kulturne (npr. ljudska, antična kultura, tradicija, civilizacijski oz. družbeni dosežki). Z drugimi besedami, izkušnja oblikuje naše predstave o svetu (predmetih, pojavih, ljudeh, odnosih), te pa se v možganih strukturirajo v obliki kognitivnih modelov. Konceptualna metafora je torej preslikava strukture kognitivnega modela z izhodiščnega področja (npr. v

primeru metafore *boriti se za zahodne trge* našega védenja o borbi) v ustrezno strukturo na ciljnem področju (npr. našega védenja o trgovini).⁴

3.2 Konvencionalno upodabljanje oz. konstruiranje prizora sta ključni besedi za kognitivno slovnico, ki jo je razvil R. W. Langacker (1987, 1991 in dr.), in (spet) pomen. Lahko ju razložimo kot določen način govorcevega oblikovanja sporočila oz. upodabljanja določene situacije. Lahko torej opišemo prostorsko razmerje *nad/pod* med dvema predmetoma na isti sliki: *luč je nad mizo* ali *miza je pod lučjo*. In prav imamo v obeh primerih, le da v prvem usmerimo pozornost sogovorca na *luč*, v drugem pa na *mizo*, vse pa je odvisno od konteksta sporočila in tega, kaj res želimo poudariti. Upodabljanje je torej naravna človekova sposobnost, ki se kaže, kadar isti pojav (prizor, situacijo, predmet) predstavljamo s pomočjo različnih razpoložljivih, alternativnih sredstev. Ta alternativna sredstva so v langackerjevi slovnici opredeljena kot razsežnosti upodabljanja in sodijo med zgoraj omenjene človekove kognitivne zmožnosti. Povezana so namreč z naslednjimi (mentalnimi in jezikovnimi) procesi: profiliranjem in stopnjo konkretnosti oz. shematskosti, določanjem perspektive in gledišča, orientacijo figura – ozadje, abstraktnim mišljenjem itn. Kot proces, ki se dogaja na konceptualni ravnini, spada sem tudi metaforična preslikava.

Znotraj določenega jezika je upodabljanje konvencionalno zato, ker mora govorec, da bi ustrezno upodobil svojo misel in posredoval sporočilo v skladu s svojimi potrebami in namerami, izbrati poljubno konstrukcijo iz repertoarja možnosti, ki mu jih ta jezik ponuja. Čeprav se vsi govorcevi izbori nahajajo v mejah konvencionalne rabe, kar pomeni, da so mu za izrazitev določene misli na voljo vse možne oblike, so lahko posamezni izbori bolj ali manj konvencionalni, odvisno od strategije oziroma sloga izrekanja (prim. Tabakowska 2001a: 48). Govorec slovenskega jezika lahko na primer reče: *Janez ne prenaša Petra*. Lahko pa uporabi frazem *iti na živce* (*Peter gre Janezu na živce*) ali to situacijo opiše na drug način. Jezikovni izrazi so pogosto funkcionalni ekvivalenti, saj se nanašajo na objektivno isti element zunajjezikovne stvarnosti. Različni pa ostajajo na semantični ravnini, kajti implicirajo različne, kontrastivne načine upodabljanja (ki se realizirajo z različno slovnico organizacijo, Langacker 1987: 39). To je posledica dejstva, da se lahko dva načina upodabljanja iste situacije med seboj razlikujeta po izboru značilnosti te situacije, ki so profilirane kot posebej pomembne, glede na stopnjo abstraktnosti in konkretnosti, s katero interpretiramo situacijo, glede na perspektivo, s katere jo opazujemo, in tako naprej (Langacker 1987: 111).

⁴ V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je kognitivna teorija metafore na osnovi teorije mentalnih prostorov (*mental spaces*) razvila v teorijo spojin (*blending theory*), v skladu s katero metafora nastaja kot povezava izhodiščnega področja (*source space*), ciljnega (*target space*) in področja spojine (*blended space*). Spojina je posledica projekcije izhodiščnega področja na ciljnega in vsebuje značilnosti obeh področij (Fauconnier, Turner 2002).

3.3 Opisani procesi so univerzalni v tem smislu, da nastopajo v vseh jezikih, vendar so njihove konceptualne podlage izkušensko-kulturne narave, zato se posamezni jeziki med sabo razlikujejo. Te razlike so stvar stopnjevitosti – npr. v slovenščini in poljščini, kot v slovanskih jezikih, ki ju govorijo slovanski pripadniki evropske kulturne dediščine, obstaja veliko več konceptualnih podobnosti kot npr. v slovenščini in svahiliju.

4 Novejša psihološka literatura spomin obravnava po analogiji računalniških sistemov in ga primerja s sistemom procesiranja (zato človeka, kot smo prej omenili, pogosto primerjamo s procesorjem informacij). Priklic informacij je odvisen od načina vnosa in predelave le-teh. Procesiranje informacij bi moralo biti prilagojeno spominskim sposobnostim posameznega učenca. Pri tem je pomembno spoznanje, da obstajajo tri vrste spomina: senzorni register (trenutni, začasni spomin), kjer poteka prva selekcija informacij, ki pridejo v kratkotrajni (delovni) register, kjer še vedno poteka selekcija podatkov, ki na tej stopnji pomeni pretvorbo podatkov v simbolno obliko in s tem vstop v dolgotrajni spomin, ki ima neomejene zmogljivosti (Razdevšek - Pučko v Čok et al 1999: 22). Učitelj torej mora tako oblikovati postopek poučevanja, da učencem najprej omogoči čim boljši vnos podatkov v trenutni spomin, potem njihov prehod v kratkotrajnega in njihovo kodiranje v dolgotrajnem spominu. Prva učiteljeva naloga je torej pritegniti in ustrezno usmeriti pozornost učencev; to lahko dosežemo s tem, da oblikujemo pozitivna pričakovanja v zvezi z učno snovjo in na zanimiv način predstavimo informacije, ki jih za ta namen izberemo in oblikujemo tako, da jih učenec – na osnovi dosedanjega znanja – lahko dojema. S tem lahko dosežemo, da nove informacije uspešno preidejo iz učenčevega začasnega spomina v kratkotrajnega. Druga naloga je povzročiti, da se v njegovem spominu ohrani čim več novih informacij, in zagotoviti njihov večji pretok v dolgotrajni spomin. To lahko dosežemo s tem, da učencu zagotovimo čim bolj aktivno predelavo podatkov, in sicer s tem, da v tej fazi učinkovito aktivirajo svoje spoznavne procese, npr. skeniranje spomina in iskanje asociacij, primerjanje podatkov, abstrahiranje, kodiranje podatkov in pretok v dolgotrajni spomin. Učinkovito sprejemanje in procesiranje podatkov pri učencih ponovno vzbudi pozitiven odnos do učnega gradiva in pozitivna pričakovanja v zvezi z nadaljnjimi didaktičnimi postopki. In obratno – neuspeh pri usvajanju nove snovi lahko povzroči, da se učenec mentalno blokira in na ta način zapira svojo pot k nadaljnjemu razvoju na določenem področju. Zaradi tega se mi zdi pomembno pogovarjati se z učenci o njihovem učnem procesu in jih seznanjati z metakognitivnimi procesi, kot so zavedanje, nadzorovanje, usmerjanje in po potrebi spreminjanje lastnih spoznavnih procesov.

Kognitivisti predlagajo, da je za boljši vnos podatkov v trenutni spomin koristno poučevanje tujega jezika preusmeriti iz faze simbolizacije (torej leksikalizacije in strukture jezikovnega sporočila) v fazo konceptualizacije (torej spoznavnih procesov, ki se zrealijo v jeziku). Po mnenju E. Tabakowske (2001: 26–27) bi morali učitelji tujih jezikov svoje študente učiti, kako se lahko zavedajo posameznih načinov konceptualizacije, na katerih temeljijo jezikovne

strukture, in te načine potem med sabo primerjati. Tak didaktični postopek vključuje rabo metajezika, ker drugače nismo sposobni zavestno slediti poteku lastnih spoznavnih procesov. Za te namene nam bo v pomoč analiza diskurza – tako v tujem kot maternem jeziku. Kot pravi Tabakowska, moramo, da bi razumeli tuj način gledanja in dojemanja sveta, najprej spoznati svoj jezik in ga rekonceptualizirati. Šele kontrast nam bo pomagal najti razlike in podobnosti med jezikoma. To metodo avtorica imenuje »moderna slovnično-prevajalska metoda« in predlaga, naj jo – to je njeno že drugič posodobljeno različico – uveljavljamo prav na osnovi spoznanj kognitivnega jezikoslovja. V nadaljevanju razprave predstavljam praktične vidike tega pristopa na primeru poučevanja slovenskega jezika za poljske študente.

5 Med slovanskimi jeziki obstajajo številne podobnosti v konceptualizaciji (tj. načinu dojemanja sveta); to je opazno tako na leksikalni kot skladenjski ravni. Zaradi tega prihaja med slovanskojezikovnimi študenti, ki se učijo drugega slovanskega jezika, zelo pogosto do pozitivnega jezikovnega prenosa oz. mentalne preslikave lastnosti maternega jezika na tujega (prim. Jamnik 2004). Na osnovi večletne prakse pri poučevanju slovenskega jezika opažam, da poljski študentje izjemno hitro napredujejo pri pouku slovenskega jezika na osnovni stopnji, to je v razumevanju slovenskih govorjenih in zapisanih besedil ter tvorjenju preprostih besedil v slovenščini. Kljub podobnostim med obema jezikoma pa obstajajo tudi številna razhajanja, ki zrcalijo drugačen pogled na določene elemente sveta oziroma drugačno konceptualizacijo, kategorizacijo in jezikovno simbolizacijo le-teh (o njihovi vlogi na področju prevajanja mdr. v Pikala - Tokarz, Będkowska - Kopczyk 2002; Pikala - Tokarz 2007). Te razlike bom poskušala prikazati s pomočjo izbranih primerov,⁵ ki jih interpretiram glede na eno od razsežnosti upodabljanja (*dimensions of imagery*, Langacker 1987: 110–116), to je določanje stopnje shematskosti (*schematicity*) in z njo povezane stopnje konkretnosti opisovanih elementov sveta (*level of specificity*) (Langacker 1987: 132–146). Navedla bom tudi nekaj primerov, ki zrcalijo dejstvo, da Poljaki in Slovenci na različne načine dojemamo odnose med objekti v tridimenzionalnem prostoru.

5.1 R. Langacker shematskost razume kot razmerje med shemo⁶ in njeno konkretizacijo, npr. koncept NOGA je shema za KOLENO, ki je hkrati konkretizacija te sheme (prim. definicijo *kolena* po SSKJ: 'del noge ob sklepu med golenjo in stegnom'). Shematskost/konkretnost v upodabljanju prizora je povezana tudi s tem, da lahko v opisu predmetov, ljudi, dogodkov upoštevamo detajle, ki so

⁵ Primeri ponazarjajo najpogostejše napake v rabi slovenščine, ki jih ugotavljam v spisih in govoru študentov slovenskega jezika na Tehnično-humanistični akademiji v Bielskem-Biali.

⁶ Langacker (1987: 168) je shemo opredelil kot semantično, fonološko ali simbolno strukturo, za katero je značilno, da je bolj splošna kot semantične reprezentacije, ki jih določamo v njenem okviru.

za le-te značilni, odvisno od tega, kako natančno želimo opisati določen prizor (npr. NEKDO je v tem primeru lahko shema za: MOJ SOSED; MOJ SOSED MARKO; MOJ SOSED MARKO, KI STANUJE NASPROTI MENE itn.). Obstajajo pa primeri, ko nam jezik oziroma njegova slovnica način gledanja na svet in opisovanja le-tega do neke mere narekuje (prim. konvencionalnost govornikov v 3.2); to se pokaže, ko dva jezika primerjamo med seboj.

5.1.1 Za poljskega študenta slovenščine je prvo kognitivno presenečenje, s katerim se sreča pri učenju tega jezika, dvojina. V slovenščini namreč lahko število predmetov, oseb, pojavov opišemo bolj podrobno (oz. na višji stopnji konkretnosti) kot v poljščini, kjer se razlikuje samo med kategorijo posamičnih entitet (ednina) in kategorijo več kot ene entitete (množina). Dvojine kot slovnične kategorije za označevanje števila se Poljaki dokaj hitro naučijo uporabljati, vendar le v preprostih skladijskih strukturah (npr. *To sta dve punc. Imam dva brata.*). V bolj zapletenih konstrukcijah, npr. pri osebnih glagolskih oblikah (v pretekliku ali prihodnjiku zlasti pri pomožnem glagolu) in sklanjanju dvojniskih osebnih zaimkov prihaja do značilnih napak (npr. križanje dvojniskih in množinskih končnic; o podobnih težavah pri čeških študentih poroča T. Jamnik 2004). To pomeni, da je za Poljake dvojina konceptualno dojemljiva,⁷ vendar je niso vajeni, zato jim jo je v govoru težko avtomatizirati.

5.1.2 Naslednja težava, s katero se poljski študentje soočajo pri učenju slovenskega jezika, je konceptualizacija razlike med statičnim in dinamičnim vidikom pri opisovanju prostorskih relacij; to se v slovenščini razen v rabi glagolov premikanja in glagolov, ki izražajo statične odnose, zrcali tudi v rabi:

- parov prislovnih zaimkov *tu – sem* in *tam – tja*,
- vprašalnih zaimkov *kje* in *kam*,
- tožilnika v predložnih zvezah z glagoli premikanja.

5.1.2.1 V slovenskem jeziku se pomensko razlikujejo zaimki z vidika izražanja dinamike prostorskih odnosov (prim. para *tukaj/tu* in *sem*; *tam* in *tja*), v poljščini pa z istim zaimkom (torej bolj shematsko) izrazimo tako dinamično kot statično situacijo: *tutaj* oz. njegova različica *tu* se uporabljata za ‘tukaj’ in ‘sem’ ter *tam* se uporablja za ‘tam’ in ‘tja’ (npr. *Jestem tam na wakacjach* ‘Tam sem na počitnicah’ in *Jadę tam na wakacje*. ‘Tja grem na počitnice.’). Zato morajo študentje premikanje oseb in predmetov poskusiti dojeti na »slovenski« način, torej doumeti in upoštevati, da je slovensko izražanje v tem primeru bolj konkretno in ponuja namesto ene dve možnosti: *sem* (in ne **tu*), ko prihaja nekdo z neke točke v smer govorca, ter *tja* (in ne **tam*), ko gre nekdo od govorca k nekemu cilju.

⁷ Zaznamovanje dveh stvari je izkušensko znano vsem ljudem, npr. zaradi parnih delov telesa oz. organov. V poljščini najdemo ostanke staroslovanske dvojine ravno v primerih delov telesa, ki jih imamo po navadi v paru: *oko*, *uho*, *roka*, npr. *dwoje oczu* (mn. *oczy*), *dwoje uszu* (mn. *uszy*), *dwoje rąk* (mn. *ręce*).

5.1.2.2 V poljskem tako kot v slovenskem jeziku obstajata dva vprašalna zaimka za izražanje smeri in prostora: za smer – *dokąd* ('kam') in prostor – *gdzie* ('kje'). To bi lahko pomenilo, da je v tem primeru dinamika prostorskih odnosov izpostavljena v obeh jezikih, vendar ni tako, kajti v pogovorni poljščini se raba *kje* širi tudi na *kam* (npr. *Dokąd/Gdzie idziesz?* 'Kam greš?'). To dejstvo pri študentih, vajenih pogovorne poljščine, povzroči, da se koncept dinamičnega prekriva s konceptom statičnega oziroma da se razlike med tema dvema konceptoma sploh ne zavedajo. V slovenskem jeziku torej pogosto nepravilno tvorijo vprašanja za smer, zlasti kadar prevajajo neposredno iz poljščine (npr. **Kje se seliš?* **Kje si to dal?* **Kje greš na počitnice?*). V tem primeru je treba študente seznaniti z dejstvom, da višja stopnja shematskosti v upodabljanju statičnih in dinamičnih prizorov znotraj maternega jezika in pomensko prekrivanje le-teh povzročata nepravilno uporabo navedenih zaimkov. Nato to spoznanje razširimo na slovenski jezik, v katerem sta statičnost in dinamičnost prizora upodobljena na višji stopnji konkretizacije, in sicer z uporabo različnih oziroma neidentičnih zaimkov.

5.1.2.3 Podoben postopek lahko uporabimo za razlago rabe tožilnika v slovenskih predložnih zvezah z glagoli premikanja. V poljskem jeziku je namreč poleg tožilnika (značilnega za opis dinamičnih situacij) mogoče uporabiti tudi mestnik (ki je značilen za opis statičnih situacij); pri tem se obe možnosti pojavljata tako v knjižnem kot pogovornem jeziku (npr. *Książkę kładę na półce* (mestnik) ali *na półkę* (tožilnik) 'Knjigo položim na polico.'). Zdi se, da v poljskem jeziku obstaja tendenca konceptualnega prekrivanja dinamičnega in statičnega upodabljanja situacije (pri tem prevladuje statično) – za ponazoritev tega dejstva lahko prikličemo stavek, v katerem v poljščini ni mogoče uporabiti drugega sklona kot mestnik: *Jan pisze na tablicy* (mestnik) 'Jan piše na tablo'.

5.2 Poljaki in Slovenci na različne načine dojemamo odnose med objekti v tridimenzionalnem prostoru, kar je tudi vir številnih jezikovnih napak pri poljskih študentih slovenščine (uporaba različnih sklonov). Kognitivizem odnose med objekti v prostoru razlaga s pomočjo t. i. shem podob, ki so definirane kot ponavljajoči se abstraktni vzorci, ki se oblikujejo v spoznavnih strukturah od prvih dni življenja, ko se človek začne gibati, premikati stvari ali kako drugače prostorsko zaznavati svet (Johnson 1987). Za preproste prostorske odnose so najbolj pomembne naslednje sheme: POSODA, POT in z njo povezani IZHODIŠČE in CILJ. V slovanskih jezikih so isti prizori v zvezi s premikanjem ljudi in predmetov kodirani s pomočjo drugačnih predlogov in sklonov; to je posledica dejstva, da Slovani: (1) na različne načine vidimo in dojemamo obliko izhodišča ali cilja premikanja ter (2) prizore upodabljammo na različne načine

glede shematskosti in konkretnosti.⁸ Izbor primerne predloga in sklona ima torej pomensko motivacijo (kar na primeru drugih slovanskih jezikov podrobneje raziskujeta Janda 1993 in drugi ter Šarić 2008).

5.2.1 Za poljske študente slovenskega jezika se težave pojavijo tudi pri izražanju prostorskih razmerij, povezanih s premikanjem figure glede na obliko izhodišča. Poljščina ne razlikuje med predlogi, ki pomensko ustrezajo slovenskima *iz* in *z/s* (+ rodilnik) – oba lahko prevedemo s poljskim bolj shematskim zaimkom *z/ze* (+ rodilnik). Pri Poljakih prihaja do pomenskega prekrivanja navedenih slovenskih predlogov, zato ju pogosto napačno rabijo v slovenskem jeziku, npr. **Prihajam iz trga*, **Prihajam s kina*. Konceptualno razliko med navedenimi slovenskimi in poljskimi primeri lahko pojasnimo s tem, da STAVBE (tako Slovenci kot Poljaki) konceptualno dojemamo kot POSODE, v katere vstopimo in iz katerih izstopimo, medtem ko TRGE dojemamo kot POVRŠINE, na katere stopimo in s katerih se vračamo. To sta najbolj prototipska primera delovanja shem POSODE in POVRŠINE (Johnson 1987), ki imata metaforične širitve, npr. *izriniti koga iz srca*, *odstaviti koga s položaja*, in če študentje ne dojamejo konceptualne razlike med njima, lahko postanejo vir napak.

5.2.2. Številne napake se pojavljajo tudi pri izražanju čustvenih razmerij, ki so metaforične širitve prostorskih odnosov med ljudmi. Objekte čustev lahko v obeh jezikih izražamo s predlogom *na* s tožilnikom (npr. *zlošcić się na kogoś – biti jezen na koga*), ki v prostorskih odnosih izraža 'premikanje k zgornji strani česa, tako da nastane neposreden dotik, ali doseg takega položaja'. Ta predlog je metaforično razširjen na izražanje 'usmerjenosti duševne dejavnosti' (SS-KJ). Objekt čustva torej dojemamo kot površino metaforičnega cilja, čustveni odnos pa kot približevanje površini metaforičnega cilja. Tak način izražanja čustvenega odnosa je v slovenščini pogostejši kot v poljščini, v kateri ni mogoče uporabiti istega predloga, ko govorimo na primer o objektu ponosa. V poljščini je objekt ponosa zmeraj konceptualiziran kot njegov vzrok; to izraža predlog *z/ze* z rodilnikom, ki je povezan z delovanjem sheme POSODE: *być dumnym z kogoś* (dobesedno: **biti ponosen iz koga*).

6 Poudarek konceptualizacije pri poučevanju tujega jezika učitelju tujega jezika ne bi smel pomeniti zgolj analize jezikovnih primerov oziroma primerjanja in razlaganja posameznih načinov upodabljanja prizorov. Zelo pomembne so tudi vaje, ki študentom pomagajo izboljšati prenos podatkov iz trenutnega v kratkotrajni spomin, nato pa v dolgotrajnega, kot tudi vaje za utrjevanje pridobljenega znanja. Zelo koristno je, da študente prosimo, naj sami pojasnijo konceptualne razlike med obema jezikoma ali naj razložijo cele skupine razlik (saj je s področja *Gestalt* psihologije znano, da so pojavi, opisani holistično,

⁸ To je dokazano na primeru poljščine, ruščine, bolgarščine in slovenščine (Kaleta, Żeberek, Nowakowska-Kempna, Będkowska-Kopczyk 2004).

pomensko enostavnejši, laže dojemljivi kot njihovi posamezni deli). Koristno je tudi spodbujati študente, naj se ob analizi posameznih primerov pogovarjajo o načinu kategorizacije sveta v poljski in slovenski kulturi, ker slovnične sestavine jezika, kot dokazujejo raziskave na področju kognitivne slovnice (Janda 2008), zrcalijo kulturno interpretacijo fizičnih pojavov. Študentom so lahko v pomoč tudi slavistične raziskave, ki nastajajo na področju kognitivizma (npr. Janda 1993, Šarić 2008, Sicherl 2007 idr.).

Ni treba poudarjati, da se pri pouku tujega jezika (kot tudi drugih predmetov) ne smemo omejevat le na eno metodo, saj ljudje, ki so nam dane različne inteligence (Gardner 1995), na različne načine sprejemamo nove informacije. Zato je pomembno uveljavljati metodološki pluralizem in uporabljati različne metode. Še pomembneje je vzbuditi pri učencih oz. študentih motivacijo za učenje, pri tem meni osebno pomaga pravilo »videti, da je kozarec napol poln, ne pa napol prazen« – na ta način skupaj s študenti gledamo in vidimo njihovo znanje jezika.

BIBLIOGRAFIJA

Agnieszka BĘDKOWSKA-KOPCZYK, 2004: *Jezikovna podoba negativnih čustev v slovenščini. Kognitivni pristop*. Prev. Tatjana Jamnik. Ljubljana: Študentska založba.

John B. CARROLL, 1966: *Language and Thought*. Englewoods Cliffs, New Jersey, Prentice Hall.

Lucija ČOK [et al.], 1999: *Učenje in poučevanje tujega jezika. Smernice za učitelje v drugem triletju osnovne šole*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Koper: ZRS RS.

Gilles FAUCONNIER, Mark TURNER, 1998: Conceptual Integration Networks. *Cognitive Science* 22. 133–197.

Howard GARDNER, 1995: *Razsežnosti uma: teorija o več inteligencah*. Prev. I. Kovačič. Ljubljana.

Tatjana JAMNIK, 2004: Ali ima kača kljun? Konceptualna podlaga češko-slovenskih medjezikovnih interferenc. *Jezik in slovstvo*, 49/3–4, 91–102.

Laura Alexis JANDA, 1993: *A Geography of Case Semantics: The Czech Dative and the Russian Instrumental*. Berlin: Mouton de Gruyter.

– –, 2008: From Cognitive Linguistics to Cultural Linguistics. *Slovo a smysl/Word and Sense*, 8 (2008), 48–68.

Zofia KALETA, Teresa ŻEBEREK, Iwona NOWAKOWSKA - KEMPNA, Agnieszka BĘDKOWSKA-KOPCZYK, 2004: Imagery of the path-goal schema in Polish, Russian, Bulgarian and Slovenian. *Imagery in Language*. Ur. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk. Frankfurt am Main: Peter Lang. 361–372.

Ida KURCZ, 2000: *Psychologia języka i komunikacji*. Warszawa: Wyd. Naukowe SCHOLAR.

George LAKOFF, 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.

George LAKOFF, Mark JOHNOSN, 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Ronald W. LANGACKER, 1987: *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. I. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

—, 1991: *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Waldemar MARTON, 1978: *Dydaktyka języka obcego w szkole średniej. Podejście kognitywne*. Warszawa: PIW.

Iwona NOWAKOWSKA-KEMPNA, 1995: *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*. Warszawa: WSiP.

Bożena PIKALA-TOKARZ, Agnieszka BĘDKOWSKA-KOPCZYK, 2002: Imagery in Translations of Polish Poetry into Slovenian. *Translation and Meaning, Part 6*. Ur. Barbara Lewandowska - Tomaszczyk, Marcel Thelen. Maastricht: Hogeschool Zuyd Maastricht School of Translation and Interpreting. 283–289.

Bożena PIKALA-TOKARZ 2007: Slovníčné kategorie v prevodu na primeru slovenskih in poljskih prevodov. *31. zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev*. Ur. Martina Ožbot. Ljubljana: DSKP. 157–167.

Kanavillil RAJAGOPALAN, 2002: Translation as a Process of Meaning Negotiation: Some Implications for the Semantics of Natural Languages. *Translation and Meaning, Part 6*. Barbara Lewandowska - Tomaszczyk, Marcel Thelen. Maastricht: Hogeschool Zuyd Maastricht School of Translation and Interpreting. 131–136.

Michael REDDY, 1979: The Conduit Metaphor. *Metaphor and Thought*. Ur. A. Ortony. Cambridge: University Press. 284–324.

Eva SICHERL, 2007: Radialni model angleškega predloga *on* v odnosu do slovenskega predloga *na*. *Slavistična revija* 55/2007, 559–579.

Danuta STANULEWICZ, 2004: Językoznawstwo kognitywne a nauczanie języków obcych. *Języki obce w szkole*, 1/2004. 5–11.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1970–1991 (tudi elektronska izdaja). Ljubljana.

Ljiljana ŠARIĆ, 2008: *Spatial Concepts in Slavic. A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.

Elżbieta TABAKOWSKA, 2001: Komunikacja-przekład-dydaktyka. *Materiały z XXI Sympozjum zorganizowanego przez Instytut Lingwistyki Stosowanej UW i Polskie Towarzystwo Lingwistyki Stosowanej, Warszawa, 29–30 maja 2000 r.* Red. Andrzej Kopczyński, Urszula Zaliwska-Okrutna. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. 23–33.

—, 2001a²: *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*. Prev. Agnieszka Pokojska. Kraków: Universitas.

TEACHING POLES SLOVENE LANGUAGE USING A COGNITIVE APPROACH
(SELECTED ASPECTS)

Polish and Slovene belong to the same language group and thus they share many grammatical features. However, when Polish students learn Slovene, they make a number of recurrent mistakes that are interesting from the point of view of both comparative linguistics and language teaching. These mistakes are analyzed in this paper by means of the tools of cognitive grammar. I present a cognitive approach to language and foreign language teaching; the theoretical section is followed by examples of Slovene expressions which are a conceptual challenge for Polish students of that language. Cognitive linguistics is based on the assumption that language reflects human psychological processes, and that every single process of grammar construction is meaningful. Meaning, as a subject of constant negotiation among people, is not just the conceptual content of the expression, it is the way in which the content is conceptualized and construed in a certain speaking context. This content is influenced by the structure of a given foreign language, the vision of the world of its users, and their social interaction. This view has an influence upon the cognitive approach to foreign language teaching which should, among other things, make students aware of the ways of conceptualizations and the ways of the construal of the meaning which underlies both foreign and native language expressions. Such a procedure facilitates foreign language acquisition. The assumptions of the cognitive method (described by E. Tabakowska as a modern grammar-translation method) agree therefore with the assumptions of cognitive psychology, according to which the retrieval of information is dependent on the nature of its input to memory.

Językowy świat małych ojczyzn czyli słowiańskie pogranicza językowe

EMIL TOKARZ

*Akademia Techniczno-Humanistyczna, Wydział Humanistyczno-Społeczny,
Ul. Willowa 2, PL – 43-309 Bielsko-Biała, etokarz@gmx.co.uk*

SCN II/2 [2009], 89–93

Svet malih domovin, izgubljenih v morju različnih, včasih neprijaznih civilizacij in kultur, se je odločno boril za svojo identiteto in veroizpoved ter za svoj jezik. Slovani so živeli na jezikovnih in kulturnih obmejnih območjih, skrbno so se organizirali in poskušali ohraniti svojo drugačnost, zato so v svojo tradicijo vpletali nove vrednote. Za mnoge je slovanska tradicija vir navdiha za nove izzive v sodobnem svetu.

The world of small homelands, lands which are lost in the sea of different and sometimes unfriendly civilizations and cultures, has resolutely defended its identity, its native language and religion. Living on the language borderlines, the Slavic people have put effort into organizing themselves by trying to sustain their identity through incorporating the new values into the native traditions. The Slavic tradition has been the source of inspiration to new challenges in the contemporary world for many of them.

Ključne besede: slovanska obmejna jezikovna območja, diaspora, identiteta, večkulturnost

Key words: borderlines of Slavic language, diapora, identity, multicultural

Współcześni Słowianie obejmują swoim zasięgiem językowym środkową, a przede wszystkim wschodnią Europę i dalej na wschód część północno-wschodniej Azji aż po morza: Chińskie, Ochockie, Berlinga i Ocean Spokojny, zaś na południu prawie całe Bałkany po Adriatyk z jednej strony i morze Egejskiej z drugiej. Od samego zarania byli i do tej pory są w ciągłym ruchu migracyjnym i właściwie ich przedstawiciele można dziś spotkać w niemalże każdym zakątku świata. Nie było, i w dalszym ciągu nie ma, dla nich poważnych przeszkód w przekraczaniu nawet najbardziej egzotycznych i niedostęp-

nych granic, a w każdej sytuacji potrafią zmobilizować się, dostosować i zorganizować. W czasach nowożytnych przekroczyli nawet oceany tworząc niekiedy bardzo liczne diaspory w południowej i północnej Ameryce oraz w Australii.

Tak intensywne rozprzestrzenianie się Słowian spowodowało ich zróżnicowanie niemalże w każdym aspekcie. W zakresie języka szczególnie, mimo ich bliskości genetycznej. Historycznie analizując ten problem język narodowy do czasów rewolucji francuskiej nie był uważany za ważny element tożsamości narodowej, dopiero późniejsze czasy (okres odrodzenia narodowego i romantyzmu) zaczęły preferować kult języka i folkloru jako gwarancję narodowej autentyczności (zob. Bobrownicka 2006: 208). W wieku XIX utrwaliło się to przekonanie warunkujące istnienie narodu od jego języka. Wszystkie separatystyczne dążenia do pełnej niezależności, czy nawet autonomii uzależnione były od własnego, rodzimego języka. Od tamtych czasów język stał się ważnym czynnikiem różnicującym wspólnotę słowiańską, a prace normatywne nad niektórymi językami trwają do dziś.

Na przestrzeni dziejów wśród Słowian w zakresie ich komunikacji przenikały się dwie tendencje: unifikacyjna – nawiązująca do ich wspólnoty etnicznej poprzez wpisanie lokalnej kultury w szerszy kontekst, oraz separatystyczna wyróżniająca własną społeczność poprzez wyodrębnienie m. in. lokalnego języka jako oficjalnego czy urzędowego środka komunikacji.

Zmierzch XX wieku przyniósł Słowianom nowe, dotychczas nieosiągalne, możliwości. W wielowiekowej historii słowiańskich narodów, a zwłaszcza języków i organizacji społeczno-politycznych, nie było tak dogodnego okresu, w którym zrealizowały się właściwie wszystkie ich pragnienia i marzenia.

Upadek dotychczasowych systemów, najczęściej zabarwionych totalitarnie (fasyzm, komunizm) z jednej strony i integracja najbogatszych narodów zachodnioeuropejskich, w ramach struktur Unii Europejskiej, z drugiej, zachwiały istniejący porządek pojałtański. Równoczesność tych procesów spowodowała natychmiastową realizację tendencji tożsamościowych, które chciano usankcjonować jasnym statusem ustrojowym w europejskich strukturach politycznych. Wprawdzie po II wojnie światowej większość narodów słowiańskich znalazła się w zasięgu, w jakimś sensie zróżnicowanych, ale totalitarnych, systemów komunistycznych, posiadając, często teoretycznie, możliwości własnego rozwoju, praktycznie była podporządkowana konkretnej ideologii. Zmuszało to do stosowania określonej polityki, w tym i językowej, dając znacznej części z nich, nierówne szanse. Żyjąc w strukturach wielonarodowych były one podporządkowane ideologii tzw. internacjonalizmu preferującej jeden naród i co za tym idzie jeden język, pełniący funkcję ponadnarodowego środka komunikacji, nie uwzględniając w dostatecznym stopniu potrzeby tożsamościowe pozostałych narodów czy grup etnicznych. Powstanie po 1990 roku nowych organizmów społeczno-politycznych, w miejsce starych, skompromitowanych systemów, wytworzyło m. in. nową sytuację komunikacyjną, mającą zdecydowany wpływ na status współczesnych języków słowiańskich.

Południowa Słowiańszczyzna była w szczególnej sytuacji. Narażona na niebezpieczeństwa ze strony obcych agresorów (Turków Osmańskich) przez

długie wieki broniła się na różne sposoby. Jednym z nich były masowe migracje (selitve) w obrębie Bałkanów, co doprowadziło do zachwiania jej obszaru językowego. Niewielka bariera językowa między poszczególnymi narodami stała się z jednej strony czynnikiem sprzyjającym do kohabitacji, z drugiej zaś czynnikiem konfliktogennym, łatwym do manipulowania ideologicznego czy politycznego (por. Rapacka 1997: 48). Właśnie na tym terenie doszło do największych zmian w zakresie wzajemnej komunikacji, szczególnie w końcu ubiegłego stulecia.

Do chwili obecnej prawie wszystkie narody słowiańskie, za wyjątkiem Łużyczan, Rusinów, Gradišciańskich i Molizańskich Chorwatów w międzynarodowych relacjach wywalczyły sobie status prawnego subiekta, a ich narodowe języki nieomalże automatycznie stały się oficjalnymi, państwowymi standardami. Do tego czasu słowiański świat właściwie zakończył, trwający ponad dziesięć lat, proces dezintegracyjny, a następnie już poszczególne państwa starały się, i do tej pory starają się, wstąpić do struktur Unii Europejskiej. Być może taka kolejność w formułowaniu się nowej sytuacji społeczno-politycznej w Europie była przyczyną nie najlepszych skojarzeń Słowian dotyczących byłych form federacyjnych.

Tak więc w końcu XX wieku południowosłowiańskie narody przeżywały mocne przeobrażenia w sferze politycznej, społecznej i kulturowej. Upadek dotychczasowych systemów jedynie przyspieszył, trwające od kilku stuleci, dotychczasowe starania o uzyskanie pełnej politycznej niezależności, a także nieograniczony rozwój ich lokalnych determinantów dotyczących kultury, w tym też rodzimego języka.

Tendencje unifikacyjne nawiązujące do dawnych więzi plemiennej, etnicznej i kulturowej nie wytrzymały próby czasu. Języki staro-cerkiewno-słowiański czy serbsko-chorwacki, przeznaczone dla szerszych społeczności niż jeden naród, nie uzyskały społecznej akceptacji z różnych powodów i tracąc na znaczeniu zostały zastąpione lokalnymi językami.

Współcześnie tendencje unifikacyjne można zauważyć jedynie w diasporach słowiańskich, przede wszystkim bardziej odległych od macierzy. Prace normatywne języka burgenlandzkich czy molizańskich Chorwatów opierają się na standardzie chorwackim, mimo tego, iż podstawą burgenlandzkochorwackiego języka nie jest sztokawszczyzna (por. Ślęzak 2006). Dla słoweńskich mniejszości narodowych wzorcem języka oficjalnego jest standard słoweński, nie zaś dialekty, którymi na co dzień posługuje się ich społeczność. Zjawisko to można wiązać z europejskim procesem uzyskiwania przez lokalne społeczności większych praw konstytucyjnych, dostępem do mass-mediów i co za tym idzie konieczności szukania szerszych możliwości komunikacyjnych z najbliższymi sąsiadami. Terytoria na których zamieszkują, zwykle nie związane ze strukturami politycznymi, nazywa się małymi ojczyznami. Termin ten jest różnie rozumiany i różnie przyporządkowany w zależności od potrzeb. Według S. Starczewskiego „... Mała ojczyzna jest więc zarówno realną przestrzenią geograficzną i społeczno-kulturową jak i miejscem symbolicznym. Przestrzeń małej ojczyzny nie musi pokrywać się z administracyjnie wyznaczonym

obszarem gminy, małego miasta, wsi czy dzielnicy wielkomejskiej. Jest to przestrzeń bez wyraziście określonych granic, istotną rolę w jej konkretyzacji pełni subiektywna świadomość ludzi utożsamiających się z nią. Przestrzeń małej ojczyzny to miejsce doniosłych doświadczeń i przeżyć osobistych jej mieszkańców, formowania się ich biografii, to świat z którym zrosło się ich życie i z którym wiąże ich częstokroć silna więź emocjonalna. To dostępny zmysłowemu poznaniu, świat wyglądów, kształtów najbliższego otoczenia – świat niepowtarzalnych krajobrazów. Mała ojczyzna jest płaszczyzną tworzenia się więzi lokalnych, zakorzenienia ludzi we własnej tradycji i historii.

W najbardziej ogólnym sensie „mała ojczyzna” oznacza miejsce zamieszkiwania człowieka, które go kształtuje, z którym sprawuje pieczę (...) Dla wielu twórców literatury ich małe ojczyzny pełnią rolę inspiratorską i mitotwórczą, zwłaszcza gdy rozpamiętywane są z oddalenia, nostalgiczne – po utracie

Mała ojczyzna niewątpliwie jest to rodzaj mitycznej przestrzeni, w której się poruszamy, w której czujemy się bezpieczni i w niezależny sposób związani.

„Można rozróżnić dwa zasadnicze rodzaje przestrzeni mitycznej. W jednym przestrzeń mityczna jest mglistym obszarem niedostatecznej wiedzy (...) jest ramą przestrzeni pragmatycznej. W drugim jest przestrzennym składnikiem światopoglądu, koncepcją lokalizacji wartości, w której obrębie ludzie prowadzą swoje zwykłe działania. Swoje małe ojczyzny tworzą w rozmaity sposób, wśród rodzimego otoczenia, w słowiańskich sąsiedztwach lub zupełnie odmiennych kulturach lub cywilizacjach” (Starczewski, 2008: 23).

Świat małych ojczyzn zagubionych w morzu tak różnych, czasami nieprzyjaznych, cywilizacji i kultur, z determinacją bronił swojej tożsamości, języka ojczystego i wyznania. Słowianie żyjąc na pograniczach językowych i kulturowych starannie organizowali się starając się utrzymać swoją odmienność, wplatając w rodzime tradycje nowe wartości. Dla wielu z nich słowiańska tradycja była i jest źródłem inspiracji do nowych wyzwań we współczesnym świecie.

Słowianie żyjący na pograniczach kulturowych, językowych i cywilizacyjnych niewątpliwie są narażeni na rozmaite zagrożenia jakie stwarza zjawisko globalizacji. Ogólnounijne procesy zostały przez nich zastąpione tendencjami globalizacyjnymi. Ostrożność przed jakąkolwiek unifikacją i gwarancja własnej tożsamości każdego z narodów, wynikająca z ich odrębnych czynników geokulturowych, historycznych, cywilizacyjnych, socjologicznych, psychologicznych, językowych, itp. jest realizacją koncepcji wielokulturowości opartej na geokulturowej uniwersalizacji elementu lokalnego w perspektywie wspólnoty europejskiej. Stąd tak intensywne procesy zróżnicowania językowego, zwłaszcza wśród Słowian południowych. Język, literatura i sztuka są istotnymi komponentami wielokulturowości jako działania wartościotwórcze i wartości same w sobie. W ten sposób została przeciwstawiona globalizacji, ciążącej w kierunku unifikacji, globalizacja – oparta na uniwersalizacji elementów lokalnych, której centrum stanowi człowiek rozstrzygający o sobie i o wspólnocie ziemi najbliższej, następnie o wspólnocie narodu, a w końcu o wspólnocie narodów.

BIBLIOGRAFIA

Maria BOBROWNICKA, 2006: *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich*. Kraków: Universitas.

Joanna RAPACKA, 1997: O idei jugosławiańskiej jako idei narodowej. *Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów*. Red. M. Bobrownicka, L. Suchanek, F. Ziejska. Kraków.

Artur ŚLEZAK, 2006: *Burgenlandzcy Chorwaci i ich tradycje językowe*. Bielsko-Biała: Wyd. ATH.

Stefan STARCZEWSKI, 2008: *Małe ojczyzny – tradycja dla przyszłości*. Lublin.

JEZIKOVNI SVET MALIH DOMOVIN – SLOVANSKA OBMEJNA JEZIKOVNA OBMOČJA

Sodobni Slovani jezikovno zasedajo srednjo in predvsem vzhodno Evropo, del severovzhodne Azije vse do Ohotskega in Beringovega morja, Tihega oceana, na jugu pa skoraj ves Balkan do Jadrana na eni strani in Egejskega morja na drugi. Že stoletja so v nenehnem gibanju in jih je mogoče srečati v vsakem delu sveta. Nikoli niso imeli (in še vedno nimajo) težav prečkati celo najbolj eksotične in nepremostljive meje, v vsaki situaciji se znajo organizirati in prilagoditi. V novejšem času so prečkali oceane in včasih ustvarili zelo številne diaspore v Severni in Južni Ameriki ter Avstraliji.

Svet malih domovin, izgubljenih v morju različnih, včasih neprijaznih civilizacij in kultur, se je odločno boril za svojo identiteto in veroizpoved ter za svoj jezik. Slovani so živeli na jezikovnih in kulturnih obmejnih območjih, skrbno so se organizirali in poskušali ohraniti svojo drugačnost, zato so v svojo tradicijo vpletali nove vrednote. Za mnoge je slovanska tradicija vir navdiha za nove izzive v sodobnem svetu.

Slovani, ki so živeli na jezikovnih, kulturnih in civilizacijskih obmejnih območjih, so nedvomno izpostavljeni različnim nevarnostim, ki jih prinaša pojav globalizacije. Splošne združitvene procese so zamenjali z globalizacijskimi težnjami. Previdnost in nezaupljivost do unifikacije ter zagotovitev lastne identitete posameznega naroda, ki izhaja iz drugačnih geokulturnih, zgodovinskih, civilizacijskih, socioloških, psiholoških in jezikovnih prvin, pomeni uresničitev koncepta večkulturnosti, ki sloni na geokulturni univerzalizaciji lokalnih elementov v perspektivi evropske skupnosti. Zato smo priča procesom jezikovne diverzifikacije, predvsem med južnimi Slovani. Bistvene sestavine večkulturnosti kot dejavnosti so jezik, literatura in umetnost, ki na eni strani oblikujejo vrednostni sistem, na drugi pa vrednosti same po sebi. Tako je globalizacija, ki stremi k poenotenju, zoperstavljena globalizaciji, sloneči na univerzalizaciji lokalnih elementov in v središču s človekom, ki sam odloča o sebi in o najbližji skupnosti, narodni skupnosti in končno skupnosti narodov.

Wpływ języka włoskiego na obecny kształt języka molizańskich Chorwatów

KRZYSZTOF FERUGA

*Akademia Techniczno-Humanistyczna, Wydział Humanistyczno-Społeczny,
Ul. Willowa 2, PL – 43-309 Bielsko-Biała, kferuga@ath.bielsko.pl*

SCN II/2 [2009], 94–99

Sobivajoči narodi in njihovi jeziki se ne morejo izogniti vzajemnim stikom, niti sporazumevalnim. To je vzrok za različne interference v lastnem in tujem jezikovnem sistemu. Leksikalnih izposojenk je v vsakdanjem govoru moliških Hrvatov zelo veliko. Njihova raba je odvisna predvsem od uporabnikovih namenov. Govorci poskušajo pri sporazumevanju s starejšimi prilagoditi besedišče obema jezikoma, z mlajšimi ali z vrstniki pa večinoma uporabljajo italijanščino. V prispevku je predstavljen tudi način, kako moliški Hrvati rešujejo težave z novimi besedami, vezanimi na razvoj tehnike, kulture in civilizacije.

Neighbouring nations and their languages cannot avoid mutual contacts, including communication contacts, which lead to different interferences in their own and the other language systems. There are huge numbers of lexical language borrowings in the common speech of Molise Croats that depend on the invention of the interlocutors. They try to adjust their lexis to both languages when they communicate with elder people, whereas they use Italian when they talk to their peers or to young people. This paper shows how Molise Croats cope with new vocabulary connected with development of technology, culture and civilization.

Ključne besede: moliški Hrvati, jezikovni sistem, izposojanje, klišeji

Key words: Molise Croats, language system, transfers, borrowings

Narody i ich języki kohabitujące ze sobą nie mogą uniknąć wzajemnych kontaktów, w tym komunikacyjnych, co doprowadza do rozmaitych interferencji we własnych i obcych systemach językowych. Dochodzi więc do zapożyczeń, kalek itp. Szczególnie narażone są na tego typu wpływy języki, które osłabiły lub utraciły kontakt z własną macierzą. Język molizańskich Chorwatów należy właśnie do najlepszych przykładów obrazujących taką sytuację.

Historyczne analizy wskazują na fakt, iż przodkowie dzisiejszych molizańskich Słowian przybyli do południowych Włoch na przełomie XV i XVI wieku z Dalmacji, z terenów pomiędzy rzekami Cetinią i Neretwą, a dokładniej z obszarów ich ujścia do Adriatyku (Rešetar 1997: 33–37). Przypuszcza się, iż do samego Molise wyemigrowało wtedy kilka tysięcy Chorwatów (Scotti 2006: 16), którzy zasiedlić mieli tam około 15 wiosek (Piccoli 1999: 100).

Od momentu przybycia Słowian na nowe tereny osiedleńcze w środkowo-południowej części Włoch ich język rozwijał się w specyficznych warunkach i okolicznościach, skutecznie izolowany od macierzy, w najbliższym, niesłowiańskim sąsiedztwie. Był więc narażony na intensywne procesy dezintegracyjne, tracąc z czasem wiele elementów rodzimych, począwszy od poziomu fonetyczno-fonologicznego przez morfologiczny po syntaktyczny i przede wszystkim leksykalny. Zachowano więc wiele cech dawnego języka starochorwackiego, którym posługiwali się przodkowie molizańskich Chorwatów, jeszcze przed przesiedleniem się w regiony południowych Włoch, a także języków włoskiego i abruzyjsko-molizańskiego. Język był przekazywany z pokolenia na pokolenie tradycją mówioną i dopiero na przełomie XX i XXI wieku zauważyć można zintensyfikowaną działalność normatywną.

Molizańscy Chorwaci zamieszkują obecnie już tylko 3 wioski w południowo-wschodnim włoskim regionie Molise: Acquaviva Collecroce (m-ch. *Živavoda Kruč*), San Felice del Molise (m-ch. *Filič* lub *Stifilič*) i Montemitro (m-ch. *Mundimitar*). Są to dawne osiedla obronne usytuowane na pobliskich wzgórzach łańcucha apenińskiego, oddalone od siebie o kilkanaście kilometrów na wysokości 200–700 m. nad poziomem morza. Teren ten leży między dwoma rzekami Trigno i Biferno, około 20 km. od wybrzeża Adriatyckiego (port Termoli). Stolicą prowincji jest Campobasso (Kampavaša). Sam region Molise został niedawno utworzony, powstał w 1963 r. z części terytorium regionu Abruzzo i należy do dość ubogich prowincji włoskich.

W chwili obecnej ludności mówiącej *na našo*, językiem molizańskochorwackim, trudno jest jednoznacznie określić. Według oficjalnego spisu ludności z 1991 roku Słowian Molizańskich / Chorwatów Molizańskich było 2. 322 (Piccoli 1999: 71). Obecnie nikt podobnej statystyki nie prowadzi. Sądzi się, że żywą aktywność językową można spotkać u około 2.000 mieszkańców. Wynika to z ich sytuacji społecznej. Na terenie tych trzech miejscowości nie prowadzi się niemalże żadnej poważnej działalności gospodarczej. Starsza ludność żyje z niewielkich emerytur lub rent, trudniąc się jednocześnie rolnictwem (uprawa oliwek, winnej latorośli i zbóż), zaś aktywni zawodowo dojeżdżają do pobliskich miasteczek (Termoli, San Salvo, i in.), młodzież zaś jest zmuszona kształcić się w szkołach ponadpodstawowych i wyższych poza swoim miejscem zamieszkania. Wiąże się to ze znacznym odpływem ludności wiekowo stosunkowo młodej, dochodzi do częstych małżeństw mieszanych, a współczesny styl życia, instytucje wyznaniowe, szkolnictwo, urzędy i media, których językiem był i jest język włoski, mające od wieków ogromny wpływ na system komunikacyjny molizańskich Chorwatów, oraz bilingwizm wszystkich mieszkańców, czynią wielkie spustoszenia w tożsamości, szczególnie wśród młodych ludzi.

Enklawa słowiańska, zamknięta najpierw w obronnych murach na wzgórzach apenińskich, była hermetyczna i kultywowała właściwie bez przeszkód swoje tradycje. Z biegiem lat, wraz z rozwinięciem się struktur przemysłowych, komunikacyjnych i społecznych, molizańscy Chorwaci coraz częściej ulegali kontaktom z ludnością włoską. Coraz częściej w swej codziennej komunikacji wspierają się standardem włoskim i jego okolicznymi dialektami zapożyczając bez ograniczeń wszystkie elementy na wszystkich poziomach języka. A. Piccoli i A. Sammartino zbierając materiał leksykalny do swojego słownika (Piccoli, Sammartino 2000: XXII–XXIII) stwierdzili, iż pożyczki, głównie włoskie i abruzyjskie dotyczą określonych dziedzin życia słowiańskich mieszkańców regionu Molise. Właściwie, to już ich poprzednicy, m.in. J. Smodlaka, M. Rešetar, zajmujący się językiem molizańsko-chorwackim na fakt ten zwracali uwagę. Najwięcej zapożyczeń można spotkać na poziomie leksyki, a dotyczą one np. nazw miesięcy, określenia stopnia pokrewieństwa, liczebników itp.

Nazwy miesięcy:

	m-ch.	wł.	ch.
1.	jenara	gennaio	siječanj
2.	frebara	febbraio	veljača
3.	marca	marzo	ožujak
4.	abrila	aprile	travanj
5.	maja	maggio	svibanj
6.	džunja	giugno	lipanj
7.	lulja	luglio	srpanj
8.	agušta	agosto	kolovoz
9.	sutembra	settembre	rujan
10.	atubra	ottobre	listopad
11.	novembra	novembre	studenj
12.	dučembra	dicembre	prosinac

Ludność słowiańska z języka włoskiego zaczerpnęła określenia nazw miesięcy, jednakże nazwy dni tygodnia pozostały rodzime, np. m-ch. *jutorak*, ch. *utorak*; m-ch. *petak*, ch. *petak* itd.

Liczebniki (Sammartino 2004: 247):

	m-ch.	wł.	ch.
1	un/jena	uno	jedan
2	du/dva	due	dva
3	tre/tri	tre	tri
4	kuatr/četir	quattro	četiri
15	kuinič/petnast	quindici	petnaest
19	dičanov/devetnast	diciannove	devetnaest
23	vinditre/dvadeset tri	ventitre	dvadeset tri
30	trenda/trideset	trenta	trideset
40	kuaranda/četirdeset	quaranta	četrdeset
50	činguanda/petdeset	cinquanta	pedeset

Formy pochodzące z języka włoskiego są częściej używane, niż formy słowiańskie. Molizańscy Chorwaci posługują się najczęściej formami słowiańskimi w zakresie od 1–5, do wyrażania pozostałych liczebników używają głównie zaadaptowanych do swoich potrzeb form włoskich, np.

ch. *tri dana*, m-ch. *tri dana*; ch. *deset dana*, m-ch. *diječ dana*, itd.

Część włoskich wyrazów została zeslawizowana. Również w formach gramatycznych spotkać możemy wpływy języka włoskiego, które widoczne są głównie we wspomnianych już formach liczebnikowych, w sposobie stopniowania przymiotników, ale również w leksyce. Przykładów jest wiele, np. przy określaniu stopnia pokrewieństwa część wyrazów jest pochodzenia chorwackiego, a część włoskiego:

m-ch. *otac*, ch. *otac*;

m-ch. *mat*, ch. *majka*;

ale już

m-ch. *tarela*, ch. *djed*; m-ch. *marela*, ch. *baka*, itp.

Taljanizmy obecne są także w formach gramatycznych języka molizańskich Chorwatów, w szczególności w I i IV koniugacji czasowników (Sammartino 2004: 254–256). Do pierwszej koniugacji należy szereg czasowników pochodzenia włoskiego, zakończonych na *-are*. Czasowniki te w języku molizańsko-chorwackim w bezokoliczniku kończą się na *-at*, np.:

– *rivat* (wł. *arrivare*, ch. *doći*)

– *nduvinat* (wł. *indovinare*, ch. *pogoditi*)

– *tokat* (wł. *toccare*, ch. *taknuti*, *dodirnuti*)

Bezoekolicznik czasowników IV koniugacji kończy się na *-it*. Podobnie, jak przy pierwszej koniugacji, i tu możemy spotkać wiele czasowników pochodzenia włoskiego, które zakończone są na *-ere* i *-ire*, np.:

– *premit* (wł. *premere*, ch. *pritisnuti*)

– *akapit* (wł. *capire*, ch. *razumjeti*)

– *dečidit* (wł. *decidere*, ch. *odlučiti*)

Na wzór języka włoskiego przyswojony został sposób wyrażania przysłówków w odniesieniu do faktu, iż czegoś jest mniej. W języku włoskim używamy wtedy sufiksu *-ino*, w jęz. m-ch. sufiksu *-ico*, np.:

– *malo* (ch. *malo*) – *malico* (ch. *nešto malo*)

– *dobro* (ch. *dobro*) – *dobrico* (ch. *dosta dobro*)

– *grubo* (ch. *ružno*) – *grubico* (ch. *dosta ružno*)

Istnieje także szereg przysłówków, które zostały utworzone poprzez dodanie włoskiego sufiksu *-mente*, który uległ zeslawizowaniu, np.:

– *finalmend* (ch. *konačno*)

– *siguramend* (ch. *sigurno*)

– *čertamend* (ch. *jamačno*)

Zapożyczeń leksykalnych w języku molizańsko-chorwackim są ogromne ilości i zależą one od inwencji rozmówców. W komunikacji z osobami starszymi rozmówcy starają się dostosowywać swój zasób leksykalny do obu języków, z osobami młodszymi lub rówieśnikami przechodzi się najczęściej na język włoski, który coraz bardziej wypiera język molizańsko-chorwacki.

Obecnie, wprowadzając nowy zasób słownictwa do języka molizańskich Chorwatów, związany np. ze współczesnym rozwojem cywilizacyjnym, powstawaniem nowych dziedzin nauki, nowych przedmiotów, urzędzeń, zawodów itp., używa się głównie słownictwa włoskiego, rzadko tworzone są nowe terminy zaczerpnięte z języka chorwackiego. Związane to jest z tym, iż Słowianie w Molise na co dzień używają języka włoskiego, oglądają włoską telewizję, czytają włoskie gazety itd. Dostęp do macierzy nadal nie należy do prostych, pomimo tego, iż w Mundimitrze swoją placówkę ma Honorowy Konsul Chorwacji. Prowadzone są różne akcje mające na celu utrzymanie kontaktów z językiem chorwackim: wydawane są różne publikacje w języku chorwackim i molizańsko-chorwackim, organizowane są wystawy, przeglądy itp. Stanowi to jednakże kroplę wody w morzu potrzeb. Język włoski coraz bardziej wpływa na molizańskich Chorwatów, którzy oprócz nowego słownictwa, które powstaje, a które to czerpią ze standardu włoskiego, często także w codziennych rozmowach *na-našo* nie znając bądź zapominając niektóre słowa, posiłkują się językiem włoskim, częstokroć nie wracając już w rozmowie do języka molizańsko-chorwackiego.

Jak już wcześniej wspomniano, region ten należał i nadal należy do grupy najuboższych w całych Włoszech. Z tego powodu, głównie ludzie młodzi, nie widząc żadnych możliwości na poprawę warunków życia w molizańskich wioskach, opuszczają domy rodzinne emigrując, przeważnie do większych miast włoskich, w poszukiwaniu lepszych możliwości zarobkowych i życiowych. Migrując w inne regiony włoskie, Chorwaci przestają posługiwać się językiem, którego nauczyli się w domach rodzinnych. A w związku z faktem, iż są bilingwalni, nie mają większych problemów w odnalezieniu się we włoskiej rzeczywistości. Część z nich nie zapomina jednakże o swoich korzeniach: ich znajomość języka molizańsko-chorwackiego z czasem ulega coraz większej italianizacji.

BIBLIOGRAFIA

Walter BREU, Giovanni PICCOLI, 2000: *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce. Dizionario plurilingue della lingua slava minoranca di provenienza dalmata di Acquaviva Collecroce in Provincia di Campobasso, dizionario, registri, grammatica, testi*. Campobasso.

Krzysztof FERUGA, Emil TOKARZ, 2007: Świat południosłowiańskich diaspor na przykładzie Molizańskich Słowian. *Świat Techniki i Humanistyki*. Prace Nau-

kowe Akademii Techniczno-Humanistycznej nr 1. Red. E. Tokarz. Wydawnictwo Naukowe ATH. Bielsko-Biała, 213–216.

Agostina PICCOLI, 1995: Fonološki prikaz govora u Montemitru. *Hrvatska Obzorja*, 4/1995, 877–896.

Agostina PICCOLI, 1996: Govor moliških Hrvata. *Tjedan moliških Hrvata*. Hrvatska Matica Iseljenika. 16.–21. 06. 1996. Zagreb, 29–32.

Agostina PICCOLI, 1999: *Ali tagliate. Parole di un libro incompiuto*. Vasto.

Agostina PICCOLI, Antonio SAMMARTINO, 2000: *Dizionario dell'idioma croatomolisano di Montemitro / Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra*. Fondazione „Agostina Piccoli”. Montemitro-Zagreb: Matica Hrvatska.

Milan REŠETAR, 1997: *Le colonie serbocroate nell'Italia meridionale*. Tłumaczenie na j. włoski: W. Breu i M. Gardenghi. (oryginał w j. niemieckim: *Die Serbokroatischen Kolonien Südtaliens*. Wien 1911). Dodatkowe notatki i bibliografia. Campobasso.

Antonio SAMMARTINO, 2004: *Grammatica della lingua Croatomolisana / Grammatika moliškohrvatskoga jezika*. Fondazione „Agostina Piccoli”. Montemitro-Zagreb: Profil International.

Giacomo SCOTTI, 2006: *Hrvatski trokut u Italiji*. Rijeka: Liber.

Tjedan moliških Hrvata. Zagreb: Hrvatska Matica Iseljenika. 16.–21. 06. 1996.

VPLIV ITALIJANŠČINE NA SODOBNI JEZIK MOLIŠKIH HRVATOV

Sobivajoči narodi in njihovi jeziki se ne morejo izogniti vzajemnim stikom, niti sporazumevalnim. To je vzrok za različne interference v lastnem in tujem jezikovnem sistemu. Prihaja do prevzemanja, klišejev itd. Takim vplivom so še posebej izpostavljeni jeziki, ki so povsem izgubili stike z matico ali pa je njihov stik vedno šibkejši. Jezik moliških Hrvatov je zelo dobra ponazoritev opisane situacije.

Prispevek poskuša pokazati vpliv italijanskega jezika na jezik moliških Hrvatov, ki trenutno naseljujejo le tri vasi jugovzhodne Italije: Acquaviva Collecroce (Živa voda Kruč), San Felice (Filič) in Montemitro (Mundimitar). V vsakdanji komunikaciji vse pogosteje uporabljajo italijanščino in njene okoliške dialekte ter si tako izposojajo številne elemente na vseh jezikovnih ravninah. Veliko prevzetih besed in klišejev, pretežno italijanskih in iz jezika Abrucov, se nanaša na določena področja slovanskih prebivalcev italijanske regije Molise. Največ jih najdemo na leksikalni ravni, in sicer za poimenovanja sorodstvenih razmerij, števnikov, imen mesecev ipd.

Leksikalnih izposojenk je v vsakdanjem govoru moliških Hrvatov zelo veliko. Njihova raba je odvisna predvsem od uporabnikovih namenov. V sporazumevanju s starejšimi poskušajo govorci prilagoditi besedišče obema jezikoma, z mlajšimi ali z vrstniki pa večinoma uporabljajo italijanščino.

V prispevku je predstavljen tudi način, kako moliški Hrvati rešujejo težave z novimi besedami, vezanimi na razvoj tehnike, kulture in civilizacije.

Miejsce standardu burgenlandzkochorwackiego wśród języków indoeuropejskich

ARTUR ŚLĘZAK

*Akademia Techniczno-Humanistyczna, Wydział Humanistyczno-Społeczny,
Ul. Willowa 2, PL – 43-309 Bielsko-Biała, aslezak@ath.bielsko.pl*

SCN II/2 [2009], 100–106

Jezik gradišćanskih Hrvatov se je razvil iz severozahodnih hrvaških dialektov med 15. in 17. stol., zato gradišćanski Hrvati ob čakavskem in štokavskem narečju govorijo tudi kajkavsko narečje (zahodna Madžarska). Za ta narečja so značilni številni arhaizmi, obogatena pa so tudi z mnogimi neologizmi. Jezik gradišćanskih Hrvatov je standardiziran v obsežni slovnici Gradišćanskohrvatska gramatika (Željezno 2003).

The language of Burgenland Croats was based on Croatian dialects from the 15 to 17th centuries. Native speakers of the standard use three dialects of the Croatian language, mainly Shtokavian and Chakavian, and Kajkavian, in which there are preserved many archaisms and neologisms. The standard of Burgenland Croats was included in the grammar published in Eisenstadt (Gradišćanskohrvatska gramatika, 2003).

Ključne besede: jezikoslovje, narodne manjšine, slovanski jeziki, jezik gradišćanskih Hrvatov, slovnica

Key words: linguistics, native minorities, slavonic languages, the language of Burgenland Croats, grammar

Języki indoeuropejskie to te, które się rozprzestrzeniły z terenów Indii do zachodniej Europy i dzięki temu faktowi otrzymały swą nazwę. Jednak to nie przestrzeń jest warunkiem przynależności, ponieważ na tym obszarze istnieją także języki nieindoeuropejskie, np.: węgierski, fiński i estoński, turecki itp. Z drugiej strony istnieją także języki indoeuropejskie, które rozprzestrzeniły się na tereny daleko wykraczające poza obszar Europy i Azji. Dlatego językami indoeuropejskimi nazywamy wszystkie te i tylko te, które z powodów

podobieństwa genetycznego uznane zostały za spokrewnione między sobą. Porównując pojedyncze słowa i osobliwości gramatyczne niektórych języków zauważamy, że wykazują one różne stopnie podobieństwa między sobą. W związku z tym dzielimy je na więcej podgrup, do których zalicza się języki narodów słowiańskich.

Języki te wykazują najmniejsze zróżnicowanie zarówno w obrębie leksyki, jak i struktury gramatycznej. Ich wyraźne pokrewieństwo jest wynikiem późnego rozpadu na poszczególne języki. Przypuszcza się, że Słowianie do III wieku n. e. posługiwali się jednym językiem z nieznacznymi różnicami dialektycznymi (Por. Teżak, Babić 1996: 9). Ze względu nie tylko na warunki geograficzne, ale i podobieństwo w budowie gramatycznej i słownictwie wyróżniamy trzy grupy języków słowiańskich: zachodnią, wschodnią i południową.

Grupa zachodnia (północno-zachodnia) obejmuje następujące języki: polski, kaszubski,¹ dolnołużycki, górnołużycki, czeski i słowacki. Do tej grupy należy również wymarły w XVIII wieku język połabski.

Na grupę wschodnią, najbardziej zwartą o największej liczbie użytkowników, przypadają języki: rosyjski, białoruski, ukraiński, rusiński, łemkowski (Por. Sławski 1988: 909).

Natomiast obszar południowosłowiański, najmniej liczny ze względu na użytkowników rodzimych języków, według najnowszych podziałów, wyróżnia kolejne standardy językowe: serbski, bośniacki, chorwacki, czarnogórski (Zob. szerz. Brom 2007), słoweński, bułgarski, macedoński oraz stanowiący przedmiot niniejszego artykułu: burgenlandzkochorwacki, który z racji swej peryferyjności i wielkiego podobieństwa genetycznego do języka chorwackiego, zazwyczaj nie był ujmowany w tego typu klasyfikacjach. Za południowosłowiański w istocie należy uważać także cyrylo-metodejski język staro-cerkiewno-słowiański, najstarszy język literacki Słowian (Sławski: op. cit., 969–977).

W przypadku tych języków stosuje się jeszcze jeden, wyraźnie różnicujący, podział na dwie części: zachodnią i wschodnią (Por. Stieber 1979: 15–16). Pierwsza z nich obejmuje obszar językowy będący głównie pod wpływem oddziaływania kultury, literatury (język łaciński), sztuki i religii historycznych prowincji Cesarstwa Rzymskiego, druga zaś – Bizancjum. Do zachodniej części zaliczamy dzisiejsze standardy literackie Chorwatów, Słoweńców oraz Chorwatów burgenlandzkich.

Genetycznie język burgenlandzkochorwacki wywodzi się z północno-zachodnich dialektów chorwackich XV–XVII w. Dlatego dzisiejsi burgenlandzcy Chorwaci posługują się nie tylko narzeczem czakawskim i sztokawskim, ale także kajkawskim. Obecnie zdecydowana większość tzw. kajkawców zamieszkuje tereny zachodnich Węgier (Zob. Sławski 1962: 83–116).

Narzecza burgenlandzkochorwackie charakteryzują się licznymi archaizmami, a jednocześnie są wzbogacone przez wiele neologizmów, które pokrewnym językom południowosłowiańskim przedstawiają się jako obce. Stało się to za

¹ Nie wszyscy językoznawcy uznają kaszubski za odrębny język i traktują go tylko jako silnie archaiczny dialekt języka polskiego.

sprawą utraty przez chorwackie dialekty – podczas przesiedleń ludności chorwackiej na nowe tereny – w przeciągu stuleci żywego kontaktu z pierwotnym obszarem językowym (macierzą chorwacką), przez co nie dokonał się pełny rozwój języka (Por. Ernst: op. cit., 250).

Podobnie jak w Chorwacji, tak i w burgenlandzkiej diasporze widoczne są znaczne różnice wewnątrzdialektalne. Standardowy język burgenlandzkich Chorwatów ma swój punkt wyjścia i oparcia w mówionej czakawszczyźnie ikawsko-ekawskiej (por. realizacja prasl. *jat'*); jest pod wyraźnym wpływem języka niemieckiego i węgierskiego oraz w nieznacznym stopniu słowackiego. Oddziaływania te nie ograniczają się jedynie do leksyki, ale również silnie zaznaczają się w strukturach składniowych i fonetyce (Zob. Neweklowski 1969: 94–115) mamy do czynienia z ikawsko-ekawską realizacją prasłowiańskiego *jat'*, która jest najbardziej charakterystyczna dla części środkowej dialektu czakawskiego.

W większości przypadków **ě* dało *i*: por. *bižat, človik, dite, divičica, gri, mišat, Nimac, pinezi, ripa, sidit, snig, sime* itd. W niektórych przypadkach realizacją **ě* jest *e*: por. *biela* (powstałe od *bela*), *blied* (od *bled*), *brieza, briest, ciela, ciesta, died, dielo, lieto, sieno, stiena, susied, tiesto, zvezda, želiezo* itd (Por. Težak, Babić 1995: 20–22).

W miejsce dawnej samogłoski *ě* mamy dyftong, który rozwinął się dopiero później i nie ma nic wspólnego z narzeczem jekawskim.

Bardzo charakterystyczne jest to, iż przed spółgłoskami przedniojęzykowymi twardymi *s, z, t, d, l, r, n* pojawia się regularnie samogłoska *e* (niekiedy też pisane *je, ije*), we wszystkich innych przypadkach występuje *i*. Odstępstwa od tej reguły występują w języku gradišćanskochorwackim z powodu zapożyczeń z języka chorwackiego (Zob. Jakubinskij 1925: 381–382). I tak na początku wyrazu *i < ě* z protezą *j*: *jisti, jilo*; *i < ě* w wygłosie por. np.: *doli, dvi, gori, nagli, nutri, vani*; *i < ě* przed *g, k, h* por.: *big, brig, človik, crikva, grih, oblikal, vlikli, mliko, nikoliko, niki* (obok *neki*), *orih, prik, sikira, sikli, smih, snig, uvik* i *usevik* (obok *uvek*) itd.

Oдноśnie wpływu języka słowackiego (Zob. Kučera 1971) nie zauważa się znaczących różnic pomiędzy mową Chorwatów w Burgenlandzie a tych zamieszkujących okolice Bratysławy. Największe istotne zróżnicowanie występuje w Hrvatskim Grobie. Narzeczem jakim się posługuje ta niewielka społeczność uważa się za kajkawskie (Zob. Neweklowski 1978) i faktycznie nosi ono niektóre cechy tego dialektu, por. np.: *vujna, vujček, bubit, kon, iščem, melin* i *lef* (tylko te dwa ostatnie leksemy mają *e* zamiast *a*). Pozostałe elementy tej gwary posiadają typowe cechy dialektu czakawskiego, oprócz nielicznych, których nie można zaliczyć do kajkawizmów; por. np. sztokawskie: *dim* i *blato*. W rzeczowniku rodzaju żeńskiego występuje końcówka *-om*, która jest również charakterystyczna dla dialektu sztokawskiego.

Oprócz typowych cech, dialekt posiada również takie, które sprawiają kłopot w zakwalifikowaniu, np. nie dokonała się jotacja, por.: *pohadjati, kratji* zamiast

pohađati, kraći. Przez co stwarza się wrażenie, że burgenlandzcy Chorwaci posługują się mową czakawsko-kajkawsko-sztokawską.

Z racji bliskości genetycznej obu języków oraz oddziaływania kultury słowackiej, a także znacznego oddalenia od macierzy oraz braku organizacji społeczno-kulturowych, chorwaccy przybysze ulegli w krótkim czasie w znacznym stopniu nieuchronnej asymilacji.

Część Chorwatów, która pozostała na Węgrzech nie jest łatwa do zdefiniowania, ponieważ w wyniku powojennych stosunków byli oddzieleni od Burgenlandu i przez to mniej dostępni (Por. Breu 1970). Najbardziej interesującą dla badaczy języka jest społeczność osady Vedešin (Hidegseg) znajdującej się niedaleko Szopron. Określa się ich jako kajkawców ze Sławonii. Tymczasem gwara jaką się posługują nie pozwala na wysunięcie jednoznacznych wniosków co do pochodzenia jej użytkowników. Cechuje ją bowiem sporo czakawskich elementów, a wokalizacja nie przypomina tej z sąsiednich (poljanskich i dolniskich) czakawskich osadach. Realizacją prasłowiańskiego *jat*’ było *e*, które wydłużone, razem z dawną samogłoską *e*, uległo dyftongizacji i przekształciło się w *ej*, por. np.: *mejšam, mrejt, nejmski, s tejm, mejsu, tersej*, itp. Realizację krótkiego *jat*’ wykazuje dzisiaj: *vjeter, djelat, rjepa*, itp. Podobne zjawisko wystąpiło w przypadku długiej samogłoski *o*, która przeszła w *ou*, por. np.: *vouže* (uże), *pout* (put), *mouš* (muż), *mouka* (muka, brašno); krótkie *o* natomiast w *uo*, por.: *vuodu, luočest, uluovjeni, puoje*, itp.

W miejsce zgłoskotwórczego *r* występuje grupa *er* por. np.: *vert, verč, pomervu, vugerski, hervacki*, itp.

Na wyraźne pokrewieństwo z burgenlandzką czakawszczyzną wskazują zjawiska:

- duża ilość ikawizmów (por. np.: *driva, razumimo, ulipit, vrime*, itp.),
- dźwięczność przed sonantami; por. np.: *tag je* (tak je), *doz je, dičag nam*,
- ubezdźwięcznienie przy *k*, por. np.: *crikfa, takfa, merkfa*, itp.,
- stopnie wyższe przymiotnika, por. np.: *mlaji, čemernije*, itp.,
- leksyka, por. np.: *čuda* (mnogo), *sakorački* (svakakvi), *kade, muotinka, denas, jedinajs, legjecejnu* (lagljeceno, jeftino), itp.,
- formy czasu przeszłego, por. np.: *ču vam poviedat, čemo verč, čemo pout jednuč* (poći čemo jednoč), itp. (Por. np.: Neweklowski 1995: 431–459).

Analizując wpływy niemieckie na język burgenlandzkochorwacki, nie mamy na uwadze niemiecki język literacki, lecz jego dolnoaustriackie i styryjskie narzecza. W okresie osiedlania się ludności chorwackiej na terenie Burgenlandu i w pobliskich prowincjach, niemieckiego języka w dzisiejszym rozumieniu nie było. Prawie w tym samym czasie Marcin Luter rozpoczął kłaść podwaliny pod jednolitą wersję literackiego języka niemieckiego, który obejmie przestrzeń od Austrii i większej części Szwajcarii po Morze Północne (Zob. Szulc 1988: 808–809). Język Lutra powoli docierał do Wiednia i okolic. Trzeba pamiętać, że Chorwaci żyli przeważnie w wioskach i nie mieli częstego kontaktu z wykształconą częścią ówczesnego społeczeństwa.

Oddziaływanie języka niemieckiego na burgenlandzkochorwacki narodowy i literacki język jest ogromny i ma swój znaczący udział w tworzeniu się: nowej leksyki (por. np.: *prik dati* = *übergeben*, *van zgledati* = *aussehen*), form gramatycznych, np. strony biernej (por. np.: *muži su pozvani postali* = *die Männer sind gerufen worden*) oraz na strukturę zdania np. warunkowego, por. np.: *Ako to razgledam tako se načuditi ne moremo*. Jeśli np. w słowie *fieti* (*gotov*) w wygłosie nie ma spółgłoski (*fertig*), wówczas tej zmiany dokonali Austriacy, a nie Chorwaci. Labialne samogłoski *ö* i *ü* powstały pod wpływem niemieckiego; i tak w niektórych osadach *dílat* brzmi *dölat*, a *pondiljak*-*pondüljak*.

W mowie dolnoaustriackich Chorwatów w zakresie fonetyki występują właściwości austriackich dialektów: por. np.: *glijk* (*Glück*), *müli* (*Milch*), *tabaj* (*dabei*), *prauhat* (*brauchen*), *šuidl* (*Schuh*), itp. Ciekawym zjawiskiem jest – pomimo że Chorwaci rozróżniają dźwięczne i bezdźwięczne spółgłoski bardzo wyraźnie – przejmowanie niemieckich leksemów bez tego rozróżnienia: por. np.: *nempaj*-*nebenbei*.

Wraz z zapożyczeniami leksykalnymi idą w parze i syntaktyczne germanizmy por. np.: *visit ostat* (*zapeti*, *hängenbleiben*), *dedan je ovdje biu* (*einer war da*, *netko je bio ovdje*), *uon je pied liet star* (*er ist fünf Jahre alt*).

Często przyjmują się nowe wyrażenia słyszane w języku niemieckim, ponieważ nie próbowano stworzyć własnych odpowiedników, względnie dokonać przekładu na własny język. Dlatego nie należy się dziwić takim twórcom językowym jak, por. np.: *hajpcat* (*poluvrijeme*, *Halbzeit*), *ersoc* (*nadomjestak*, *Ersatz*), *rignšiam* (*kišobran*, *Regenschirm*), *špuotplac* (*igralište*, *Sportplatz*). Czasami nacisk obcego wyrażenia jest tak silny, że wypiera stare słowa będące wcześniej standardem, por. np.: *frpaj* (*prošlo*, *vorbei*), *gifta se* (*ljuti se*, *giftet sich*), *lajdat* (*trpjeti*, *leiden*), *prauham* (*trebam*, *brauchen*), *raufang* (*dimnjak*, *Rauchfang*), *štot vodie* (*umjesto*, *statt*), *štrajtat* (*svađati se*, *streiten*) (Por. Brabec 1966).

Z racji bezpośredniego sąsiedztwa i wzajemnych kontaktów z niemieckojęzyczną ludnością, możemy język burgenlandzkochorwacki porównać z językami dolno- i górnołużyckim oraz językiem kaszubskim, niezależnie od tego, czy ten ostatni traktujemy jako język, czy też jako dialekt. Stanowią one ostatnie relikty języków i dialektów słowiańskich, które się kiedyś rozprzestrzeniły aż po Dolną Saksonię, a między nimi znajdowały się już dzisiaj wymarłe języki: połabski i słowiński wraz z narzeczami (Por. Sławski 1988: 915–934).

Znamienne jest to, że pomimo widocznych granic pomiędzy sztokawskim południem a czakawskim środkowym i północnym Burgenlandem, nie rozwinęły się dwa warianty literackiego języka burgenlandzkiego – jeden dla sztokawskich terenów na południu, a drugi dla czakawskiej północy – tak jak to miało miejsce w przypadku łużyckich Serbów.

Nie bez znaczenia pozostaje fakt nazywania języka burgenlandzkochorwackiego przez samych użytkowników, którzy określają go jako język chorwacki (*hrvatski jezik*), a z kolei chorwacki język literacki nazywają *hrvaćanski* (Zob. Benčić 1972: 23).

Dzisiejsze obszary, na których używa się języka burgenlandzkochorwackiego to dawniej przede wszystkim historyczny Burgenland (*ch.* Gradišće),² a dziś głównie austriacki kraj związkowy o tej samej nazwie oraz zachodnie Węgry (okolice Kőszeg, Szombathely i Sopron), południowo-zachodnia Słowacja (okolice Bratysławy), wschodnia część Dolnej Austrii i południowe Morawy – należące obecnie do Republiki Czeskiej, gdzie jeszcze wśród niewielu zamieszkujących tam chorwackich rodzinach zachował się rodzimy język w różnych wariantach dialektalnych. Mniejsze skupiska można spotkać we Wiedniu i w nielicznych diasporach w Ameryce Północnej i Południowej.

Ostatecznym ugruntowaniem swojej, niekiedy mocno zagrożonej, pozycji wśród standardów indoeuropejskich było dla języka burgenlandzkich Chorwatów ukazanie się w 2003 roku w Eisenstadt (Żelazno) pod red. I. Sučića monumentalnej *Gramatyki gradišćanskohrvarskoga jezika*, co jednocześnie stanowiło zwieńczenie wieloletnich prac normatywnych.

BIBLIOGRAFIA

- J. BREU, 1970: *Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschliessenden Gebieten*. Wien.
- P. BROM, 2007: *Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*. Bielsko-Biała.
- N. BENČIĆ, 1972: *Abriss der geschichtlichen Entwicklung der burgenländisch-kroatischen Schriftsprache*. Wiener Slavistisches Jahrbuch, t. 17. Wien.
- I. BRABEC, 1966: Govor podunavskih Hrvata u Austriji. *Hrvatski dijalektološki zbornik II*. Zagreb.
- L. JAKUBINSKI, 1925: Die Vertretung des urslav. ě im Čakavischen. *Zeitschrift für slavische Philologie I*. Leipzig. 381–382.
- K. KUČERA, 1971: *Hrvati u Slovačkej*. Kalendar Matice iseljenika Hrvatske. Zagreb.
- G. NEWEKLOWSKI, 1969: *Die kroatischen Mundarten in Burgenland*. Wiener Slavistisches Jahrbuch, T. 15.
- –, 1978: *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

² Na mocy umowy państwowej z Saint-Germain z dnia 10 września 1919 r. *Burgenland* został utworzony z zachodnich części komitatów Pressburg, Wieselburg, Ödenburg i Eisenburg. Określenie to pochodzi od powtarzającej się sylaby końcowej *-burg* w nazwach wszystkich tworzących go komitatów.

– –, 1995: Hrvatska narječja u Gradišću i susjednim krajevima. *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Red. I. Kampuš. Zagreb. 431–459.

A. SZULC, 1988: Języki germańskie. *Języki indoeuropejskie*. Pod red. Leszek Bednarczuk, t. 2. Warszawa.

F. SŁAWSKI, 1962: *Zarys dialektologii południowosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*. Warszawa, 83–116.

F. SŁAWSKI, 1988: Języki słowiańskie. *Języki indoeuropejskie*. Tom 2. Pod red. Leszek Bednarczuk. Warszawa.

Z. STIEBER, 1979: *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa.

S. TEŽAK, S. BABIĆ, 1995: *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb.

– –, 1996: *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb.

MESTO STANDARDNEGA JEZIKA GRADIŠČANSKIH HRVATOV MED INDOEVROPSKIMI JEZIKI

Po najnovejših spremembah v razvoju jezikov imajo južnoslovanski jeziki (njihovo skupno izhodišče je stara cerkvena slovanščina) naslednje standarde: srbski, bosanski, hrvaški, slovenski, bolgarski, makedonski in jezik gradišćanskih Hrvatov; slednji glede na svojo obrobnost in velike podobnosti s hrvaškim jezikom praviloma ni bil upoštevan niti v najnovejših razvrstitvah.

Standardni jezik gradišćanskih Hrvatov se je normiral kot nadnarečna tvorba severozahodnih hrvaških dialektov, ki so se govorili med 15. in 17. stoletjem – čakavščina, štokavščina in kajkavščina. Standardni jezik gradišćanskih Hrvatov je v največji meri uzakonil govorjeno podobo ikavsko-ekavske čakavščine, ostaja pa pod močnim vplivom nemškega in madžarskega jezika, deloma tudi slovaškega.

Standardizacija jezika je ohranila številne arhaizme, v knjižnem sistemu pa so opazni tudi neologizmi in slavizacija jezika, kar je predstavljeno tudi v slovnici Gradišćansko-hrvatska gramatika (Željazo 2003). Podobno kot na Hrvaškem so tudi v gradišćanski diaspori opazne precejšnje dialektalne razlike.

Mirror image properties in human languages

IRENEUSZ KIDA

*Uniwersytet Śląski w Katowicach; Akademia Techniczno-Humanistyczna, Wydział
Humanistyczno-Społeczny, Ul. Willowa 2, PL – 43-309 Bielsko-Biała, irekkida@yahoo.com*

SCN II/2 [2009], 107–113

Avtor na podlagi primerov iz angleščine, poljščine, malajščine, gotščine, latinščine in klasične grščine razpravlja o lastnostih zrcalnih podob v človeških jezikih. Kljub upoštevanju omejenega števila jezikov ugotavlja, da je lastnost zrcalne podobe značilnost vseh jezikov sveta. Razprava, ki se začne z opisom naravnega pojava zrcalne slike in se nadaljuje z opazovanjem tega pojava v jeziku, prikazuje lastnosti zrcalne podobe na primeru stavkov, podvojitve in palindromov.

In this paper I discuss the phenomenon of mirror image properties in human languages. I give examples from English, Polish, Malay, Gothic, Latin and Classical Greek. Although I take into consideration only a few languages, my paper has further implications, namely, that mirror image properties exist in any language of the world. I start with a description of the natural phenomenon of mirror image and then extend my discussion to language. I talk about mirror image sentences, reduplication, and palindromes.

Ključne besede: zrcalna podoba, simetrija, soodvisnost, podvojitve, palindrom

Key words: mirror image, symmetry, interdependence, reduplication, palindromes

1 Introduction

People use mirrors every day. Any smooth surface that reflects light rays, rather than absorbs them, is a mirror. Most mirrors are made of a pane of glass that is coated, or silvered, on the back side so that the light cannot pass through but is reflected. The amount of light reflected depends on the kind of material that reflects it, the angle at which the light strikes it, and how polished the

surface is. The more a given mirror is polished, the more light it will be able to reflect. Nevertheless, even the best mirrors never reflect all the light that falls upon them. The reader is probably familiar with the view of a reflected stretch of riverbank landscape in the water. Moreover, the reader may also be familiar with such painters as Salomon van Ruysdael or Paul Signac. Salomon van Ruysdael, in his painting “River landscape with a ferry”, and Paul Signac in his paintings “View of the Seine at Herblay” and “The Island of Lucas near Les Andelys” present us with trees reflected in the surface of the water. We seem to be part of the paintings but somewhat detached from the far bank of the river. Standing on the near bank of the river, we can see the trees and their reflection in the water. We have to deal with an unusual kind of symmetry where the line dividing the two identical parts, that is, the landscape and its reflected image, can be called the axes of symmetry. Moreover, the two parts, one being the reflected image of the other, are dependent upon each other and cannot be separated, unless we remove the water surface and thus are left with a bare piece of landscape. The idea of symmetry is used in geometry and architecture, and it can also be present in art, as we can see in Ruysdael’s and Signac’s pictures. Symmetry can also be found in language.

2 Sentence interdependence as a mirror image property

According to Chomsky (1972), in the English language there are many sentences that can be defined as mirror image sentences and in which there may be dependencies between words that are non-adjacent. It is possible to separate these interdependent words by means of a phrase or clause that contains another pair of non-adjacent words that are interdependent. Lyons (1975: 58) illustrates Chomsky’s idea by the following example:

anyone who says that, is lying

In the above example there is a dependency between the words *anyone* and *is lying*. These words are separated by the simple clause *who says that* in which there is a dependency between the words *who* and *says*. Moreover, on the basis of the example we can easily construct more complex examples like this one:

anyone who says that people who deny that ... are wrong, is foolish

In this example we can observe dependencies between the words *anyone* and *is foolish*, and between the words *people* and *are wrong*. Moreover, in between the words *that* and *are* we can go on inserting a clause which itself contains non-adjacent interdependent words. Lyons says that the result of this will be a sentence with mirror image properties and it will have the form $a + b + c \dots x + y + z$. In this sentence there there is a relationship of dependency between the outermost elements (a and z), between the next outermost elements (b and y) and so on.

Let us consider another example that will further illustrate the existence of mirror image properties in English. According to Chomsky (1972: 21/22/23), if we assume that S1, S2, S3, ... and so on are declarative sentences, then we can obtain such English sentences as described below:

- (i) *If S1, then S2*
- (ii) *Either S3, or S4*
- (iii) *The car which S5, is too expensive*

Chomsky claims that in (i) we cannot have *or* in place of *then*. Moreover, in (ii) we cannot have *then* in place of *or*. And finally, in (iii) we cannot have *are* in place of *is*. In each of these sets there is a dependency between words on opposite sides of the comma, that is, between the words *if – then*, the words *either – or*, and the words *car – is*. In each case we can insert between the interdependent words a declarative sentence S1, S2, S5, and this declarative sentence may in fact be one of (i-iii). In this way if in (i) we take S1 as (ii), and S3 as (iii), we will obtain the following sentence:

If, either, (iii), or S4, then S2

and S5 in (iii) may again be one of the sentences of (i-iii). Let us now take the following data in order to illustrate the whole situation:

- S5 – *I want to buy*
- S4 – *not of the colour I like*
- S3 – (iii)
- S2 – *I will not buy it*
- S1 – (ii)

If we insert the above data into the sentences (i-iii), we will obtain the following:

(iii) *The car which I want to buy, is too expensive*

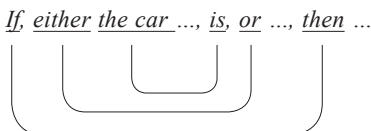
In this sentence the words *the car* and *is* are interrelated. Then we have another sentence:

(ii) *Either the car which I want to buy is too expensive, or not of the colour I like*

In this example, in turn, there is an interdependency between *either* and *or*. And finally, what is left is the following one:

(i) *If, either the car which I want to buy is too expensive, or not of the colour I like, then I will not buy it*

In this example the interdependence exists between the words *if* and *then* which, like the interdependent elements in the previous two sentences (ii) and (iii), are on opposite sides of the comma. In order to visualize the interdependency of the elements from example (i) let us have a look at the chart below:

Chomsky (1972: 22) also says that “in English we can find a sequence $a + S1 + b$, where there is a dependency between a and b , and we can select as $S1$ another sequence containing $c + S2 + d$, where there is a dependency between c and d , then select as $S2$ another sequence of this form, etc”. Moreover, he claims that the possibilities for the construction of such sentences cannot be exhausted and the sentences constructed in this way will have mirror image properties; some of the sentences, however, will sound strange and artificial, but they will certainly be grammatical.

The combinations of the constituent elements may often be such that finding the dependencies that exist between them requires very close scrutiny, especially if the language where these dependencies occur is not our native language. Classical Greek, for example, can be a source of numerous examples of strange, if not eccentric, mirror image properties. Or perhaps instead of saying eccentric, it would be better to describe such sentences as centrifugal, as the interdependent elements of the sentence appear to fly outwards from the centre due to the action of some invisible centrifugal force. In order to illustrate that, let us take the following example:

το των περι Ιλιον μαχων ενκομιον¹ [to:tɔ:n peri ilion maxo:n enkomion]

‘The song of the battles of Troy’

The connecting lines are used to demonstrate which elements are interdependent. They are as follows:

το ενκομιον – the song

των μαχων – of the battles

περι Ιλιον – of Troy

The English literal translation of the above sentence would look something like:

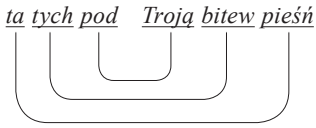
the of of Troy the battles song

In the English version the sentence is completely incorrect and does not make sense. However, since Classical Greek was characterized by a rich inflectional system, sentences of this type could easily be constructed and the meaning conveyed. In Polish it would also be possible to construct a similar sentence but it would be somewhat awkward. Nevertheless, it would be understandable.

¹ I ignored the diacritic marks in the Greek example.

Let us try to translate the Classical Greek sentence into Polish and see what it looks like:

The interdependent constituents in this sentence are the following:

- ta pieśń* – this song
- tych bitew* – of the battles
- pod Troją* – of Troy

The Polish sentence is quite understandable because the Polish language still preserves much of the rich Indo-European inflectional system owing to which the construction of unusual, but understandable, structures is possible.

3 Reduplication

Another mirror image phenomenon in language is reduplication. Bussmann (1998) defines reduplication as follows: “doubling of initial syllables of a root or stem with or without a change in sound to express a syntactic category”. An example of a syntactic category which comes into being in the process of reduplication is the formation of the Indo-European perfect tense; in Latin the perfect form of the verb *tango* “I touch” is *tetigī* “I touched”, in Gothic the perfect form of the verb *haitan* “to be called” is *haihait* “was called”. The above forms are examples of reduplication with a change in sound. In order to see reduplication without the change in sound it is enough to take Malay for example. In this language, as Trask (1999) says, reduplication is employed for several purposes: adverb formation (*baik* “good”, *baik-baik* “well”), indefinite plurality (*bunga* “flower”, *bunga-bunga* “flowers”), and word formation (*mata* “eye”, *mata-mata* “policeman”). Similarly in Latin, reduplication serves different word formation purposes:

- quo* “where to?”, *quo-quo* “wherever”
- quot* “how many?”, *quot-quot* “whoever”
- nequam* “wicked”, *nequaquam* “by no means”

As can be seen, reduplication is a common phenomenon in some languages of the world. It takes a variety of forms and serves a variety of purposes. The reduplicated forms are nothing else than mirror reflections of the base constituents.

4 Palindromes

Finally, I would like to make reference to the occurrence of a strange phenomenon which exists in any language and which, as it seems, crops up unexpectedly and without premeditation or, if somebody is clever enough, after a conscious deliberation. What we mean are palindromes. The word *palindrome* comes from the Greek word *palindromos* which means “running back again”. Bussmann (1998) defines the word *palindrome* as: “a term for a word or phrase that reads the same backwards and forwards”. According to this definition the words *Eva*, *Ada*, *Hanah*, *Otto*, *did*, *gag*, *moon*, *peep* and *radar* are all palindromes. Moreover, even whole sentences can be palindromes. Let us take a few English Examples:

Able was I ere I saw Elba
Madam I'm Adam

Palindromes as long as a sentence exist also in Polish:

Kobyła ma mały bok (Morawski 2008)
 “The mare has a small side”

dał pan wino mało – wola pani ładna
ładna pani wola – mało wino pan dał (Morawski 2009)
 “The lord served little wine – the fair lady shouts
 The fair lady shouts – the lord served little wine”

In all of the above examples we can insert an axis of symmetry and obtain two similar parts, one being a mirror reflection of the other, just as was the case with the river landscape reflected in the water.

5 Ending

To cap it all, we are surrounded by ubiquitous mirror images although we may not be fully aware of the fact. Mirror images exist in nature, language and anywhere else. Although in mirror images the two parts divided by the axis of symmetry seem to be identical, they are different in fact. They are identical superficially, but if one stops and thinks a little, one will notice that the reflected image is exactly the reverse of what it reflects. It is enough to look at a mirror for example. One may think that what one sees in the mirror is his face. But does not he see the very reverse of it?

REFERENCES

- H. BUSSMANN, 1998: *Dictionary of language and linguistics*. London: Routledge.
- N. CHOMSKY, 1972: *Syntactic structures*. The Hague: Mouton.
- J. LYONS, 1975: *Chomsky*. Translated by Stanosz Barbara. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- T. MORAWSKI, 2008: *Kobyła ma mały bok, czyli o polskich palindromach*. Wydawca: Spółdzielnia »Rozrywka«.
- T. MORAWSKI, 2009: *Raz czart raz czar. Palindromy – czytaj tak albo wspan*. Wydawnictwo SORUS.
- R. L. TRASK, 1999: *A dictionary of grammatical terms in linguistics*. London: Routledge.

Internet sources:

<http://www.paul-signac.org/>

http://www.artcyclopedia.com/artists/ruysdael_salomon_van.html

LASTNOSTI ZRCALNIH PODOB V ČLOVEŠKIH JEZIKIH

Razprava je osredotočena na zrcalno sliko. Najprej avtor razpravlja o obstoju tega pojava v naravi, in sicer v vodi. Omenjenih je nekaj slik, ki predstavljajo zrcalno podobo. Potem razmišlja o obstoju zrcalne podobe v človeških jezikih. Ustavlja se ob stavkih, ki so lahko glede na svoje tvorbene značilnosti brezkončni, potem se osredotoča na podvojitve v različnih jezikih in na koncu opazuje še zrcalno podobo palindromov. V empiričnem delu so upoštevani različni jeziki, npr. angleščina, poljščina, gotščina, malajščina, latinščina in klasična grščina. Avtor zaključuje, da je zrcalna podoba univerzalna lastnost vseh jezikov.

Trpljenje nedolžnih in iskanje besede (od)rešitve v dramatiki Stanka Majcna

KAREL GRŽAN

Sladka Gora 11, SI – 3240 Šmarje pri Jelšah, grzank@gmail.com

SCN II/2 [2009], 114–128

Prispevek je prikaz soočanja Stanka Majcna s trpečimi, ob katerih se čuti osebno poklican k dejavnemu premagovanju bolečine nemočnih. Kot družbeno ujet človek tega ne zmore – ostaja na poziciji zavaranih. Njegovo orožje so le besede, s katerimi drami »revolucijo«. Razkorak med besedo in dejanji budi v njem razpetost in neuresničeno čutenje življenja.

This article analyses the presentation of human suffering by Slovene dramatist Stanko Majcen, who felt personally called to actively overcome the pain of the helpless. Ironically, as an individual, he felt imprisoned by his position in society, which prevented him from personal engagement with the oppressed people with whom he identified, so long as he remained in the position of the protected. His weapon was words alone, which he used to try to awaken a “revolution”. The gap between words and actions, however, made him feel as though he were stretched, and ultimately he felt that his life was unfulfilled.

Ključne besede: Stanko Majcen, dramatika, trpljenje, odreševanje

Key words: Stanko Majcen, drama, suffering, redemption

Iz zlate dobe varnosti v izkustvo trpljenja

Stefan Zweig (1958) opisuje čas Evrope pred začetkom prve svetovne vojne kot zlato dobo varnosti. V skoraj tisočletni avstrijski monarhiji je bilo videti, kot da je vse zgrajeno na trajnih temeljih in da je država sama najvišji porok te stabilnosti. Avstrijska krona je krožila v zlatnikih in dajala poroštvo za svojo stabilnost. Vsakdo je vedel, koliko ima, koliko mu pripada, kaj je dovoljeno in kaj prepovedano. Varnost je bila resda najprej privilegij premožnih ljudi, postopoma pa je postajala tudi del širokih ljudskih množic. Delavci so si izbojevali ustaljene mezde in bolniške blagajne. Na socialnem področju je bil viden

napredek: iz leta v leto je posameznik dobival nove pravice, beda množic se ni zdela več nepremagljiva. Sociologi in znanstveniki so tekmovali, da bi pomagali proletariatu do čim bolj zdravega in srečnejšega življenja. »*Ali je torej čudno,*« se sprašuje Zweig,

... če se je to stoletje oplajalo z lastnimi uspehi in občutilo vsako končano desetletje samo kot stopnjo v novo, še popolnejšo dobo? V povratek barbarstva, kot so vojne med narodi Evrope, so ljudje prav tako malo verjeli kot v čarovnice in strahove. Naši očetje so bili trdno prežeti z zaupanjem v zanesljive vezi strpnosti in sporazumevanja. Odkritosrčno so mislili, da se bodo polagoma odstranile meje in nesoglasja med narodi in verami in da bo vse človeštvo doseglo najvišji dobrini: mir in varnost. (Zweig 1958: 23–25)

Ta zlata doba varnosti pa je bila le videz, ki se je drobil v realnih podobah sveta, še posebej v realnosti prve svetovne vojne.

Stanka Majcna so *vznemirjala razmerja v družbi* (Kocjan 1990: 88). Koblar (1939) izjemno zanimivo opisuje njegovo vpetost v ta čas, ki najde izraz v njegovem literarnem ustvarjanju. Za zadnji rod pred prvo svetovno vojno Koblar pravi, da:

... kaže že v svojem začetku izrazite idealistične prvine; najprej je sicer nekoliko sledil novoromantičnim razpoloženjem, vendar vidimo, kako v vsem čuti drobno se celoto človeka. Zato je tudi začel razkrajati življenje v prvine in je vnovič iskal pod krinko videza in laži pravo človeško podobo. Nova umetnostna gesla so ta rod tudi napotila v iskanje novega izraza, zato je prevzel nase naloge iskalcev in oznanjevalcev ter je najgloblje občutil polom starega človeka ob vojski. Med njimi je najostrejši duševni raziskovalec in videc Stanko Majcen, sodnik vojne spačenosti. (Koblar 1939: 264)

Stanko Majcen, ki ga Zorko Simčič (2000) opisuje kot bolešno občutljivega, Slodnjak pa kot »*ostrega analitika*« (Slodnjak v Schmidt 1997: 310), je bil v dunajskih letih (1908–1911) vpet v upanje »*zlate dobe varnosti*« (n. d.), obenem pa vedno znova prizadet ob soočanju s konkretnim človeškim (in ne samo človeškim) trpljenjem. Ni zmožni brezbriznosti, ki jo izraža v črtici V točilnici: »*Da se le spi, nesreča pa ... zunaj pusti,*« kajti kot piše v nadaljevanju: »*Burja pa ni odnehala, zdelo se je, da narašča od ure do ure.*« (N. d.: 25). Bolečina posameznikov ga je vznemirjala, nagovarjala, izvzetega privilegiranemu družbenemu statusu. Ta izvzetost, zavarovanost je v njem samo še poglobljala napetost, ta pa je budila in burila njegova razmišljanja in iskanja, predvsem pa usmerjala njegovo razmišljanje k spoznanju o potrebnosti osebnega vstopa v konkretno bolečino sočloveka. Samo po tem osebnem vstopu v nično točko sočloveka lahko doseže odrešenje.

Marja Boršnik pravilno ugotavlja, da »*Majcen kakor Dostojevski rad brodi po človeškem dnu, pa bi dvomili, da tam ni iskal svetlobe*« (Boršnik 1967: 380). Denis Poniž piše, da je Majcnov »*izraz ekspresivno zelo močan, poln emocije in vitalne sile, zgoščuje se v vizijo stiske in trpljenja*« (Poniž 1990: 44). Ta stiska, to trpljenje prebujata v njem konfliktnost do družbenega in spoznanje, da ostajaš v tem svetu kakor sam s svojim osebnim poslanstvom, zaradi katerega te je, kot pravi v Profesor Gradniku *razvoj na svet poslal* (Majcen 2001, 71).

Dejstvo trpljenja je tako očitno, da bi se morali, če se z njim ne bi hoteli soočiti, umakniti, tako kot puščavnik v njegovi črtici Klic, na samotni otok prirejenega življenja. A to ni mogoče, ker bi nas slej ko prej obiskalo. »*Jaz sem človeštvo in te pridem obiskat.*« (N. d.: 32). Malokopka v Ženinu na Mlaki spregovori: »*Od vsepovsod drži pot na mlako.*« (N. d.: 922).

Majcen uporablja izraz mlaka, blato za konkretno/e stisko/e drugega in širši prostor; dežela te stiske je Mlaka, ki kot v krču kliče po odrešenju. »*Svet se lomi pod nogami ko brod v viharju: zdaj ga ni, zdaj se skopiči do neba.*« (n. d.: 917), pravi v isti drami. Francelj, sluga kraljevega namestnika Vrhovljana; v drami Cesar Janez opiše poti sveta: »*Zlato je kalno od vlage – kaj morem! In hlačnice so oblatene. /.../ Hrib za hribom in še za tretjim hribom hrib, in vse v brozgi do kolen. V Negovi smo mislili, da bomo utonili v blatu.*« (N. d.: 135). Duhovnik Martin v drami Čudež govori: »*Ceste so v blato vgreznjene, truden sem.*« (N. d.: 247)

Po soočenju s fronto prve svetovne vojne piše Majcen pismo Izidorju Cankarju (št. 5):

Vojska je velik ventil, skozi katerega se izlije smrad in gniloba stoletja. Ljudje sami spoznajo, da je blata in brozge že previsoko, zrak prepoln kužne zlobe in zatohle ničvrednosti in si sami odprejo tak ventil. /.../ Tudi žalost je že postala bolezen, ki si sama sebi koplje rov skozi celice telesa in brizga strup v kri. (Majcen 2001: 25)

Čeprav je bil Majcen samotar, je morda prav zato v svojem doživljanju globoko zaznaval bolečino sveta. V njegovi črtici Klic teče beseda o samotarju, ki na pustem otoku živi brez vznemirjanja in se »ohranja srečnega«. V to življenjsko situacijo, ki jo označuje, da je »daleč od ljudi sredi valov morja na samotnem otoku«, kar nenadoma trešči:

A nekoč ga je obiskalo. Prišlo je čez morje do njega in potrkalo. In je prestopilo prag in bilo sključeno in nagubano kakor sto let staro. Dolgi sivi lasje so viseli kakor mah z glave in tanke srebrne trepalnice so trudno ležale na licih. S koščeno roko, oprto na palico, je s težavo prestavljalo noge. (N. d.: 32)

Tisto, kar se je pojavilo, ostaja neznano kot subjekt, je nekaj, kar nima obličja, iz konteksta pa se vidi, da je usodna sila, ki bo pretrgala dotedanjo idilo. Prav takšne sile se v okviru književne avantgarde že dolgo imenujejo Neznani Nekdo. Ta miselna kategorija ostane v veljavi tudi še potem, ko se gost razkrije kot človeštvo. (Pogačnik v Schmidt 1990: 73)

Ana Marija Golar, ob kateri zgodba poteka, zjutraj dejansko najde pred vrati zmrznjenega človeka. Pod oknom leži mrtev človek, kdo ve od kod in kdo ve kam namenjen, z licem naslonjen na borno kočo (Majcen 2001: 33).

Kdo je ta Neznani Nekdo, z licem naslonjen na njeno kočo? Njegov obraz je neprepoznan. Je človek, ki ga moraš v njegovi stiski prepoznati sam, vstopiti v njegovo bolečino, v kateri boš našel odrešenjsko možnost njegovi in svoji bolečini.

Iskanje (od)rešitve

Majcnovo temeljno vprašanje je: »Zakaj trpijo nedolžni?« V mnogočem obvarovan pred trdoto življenja se nenehno sooča z dejstvi bede in s hladno brezbriznostjo tistih, ki so iz nje izvzeti. Njega trpljenje preveč nemočnih vznemirja, da bi lahko molčal, da bi ne protestiral. V enodejanki Profesor Gradnik izpoveduje:

Oprostite, da pri tej priliki nekaj pripomnim, česar ne morem zamolčati. Beda: glad, pomanjkanje v velikem mestu – je fizična bolečina, gotovo. To ni poglavitno. Poglavitno je, česar se v bedi ne osveščaš. Mislim izteče kri, nazorom zmanjka tal, vse obvisi v zraku. S strastjo se poženeš v razne teorije, tolmačiš prikazni s stališč, na katerih zdrav in čil razum nikoli stati ne more. Trudoma pridobljena spoznanja pretiravaš, brez potrebe se vnemaš za odkritja, ki te nič ne brigajo. Revolucija, revolucija, revolucija ti gomazi po glavi. (N. d.: 71–72)

Ta notranji upor ob soočenju s trpljenjem je v Majcnovi zunanji uglajenosti težko prepoznan, pa vendar je očitno izražen v njegovih dramah – njegovem videnju odreševanja niča.

Majcnova zavrnitev možnosti odrešitve po družbenem

Majcnove drame so začele nastajati med najhujšimi svetovnimi pretresi, ko so umetniki iskali nove oblike umetnosti in ko so različne revolucionarne skupine propagirale vsaka svoj načrt družbene prihodnosti. Majcen je poznal ta družbena valovanja, a je do vseh ohranjal osebno odmaknjenost. V črtici Nevernik zapiše: »Živeti treba, umreti treba za domovino, a jaz ne morem ne živeti, ne umreti ... za domovino ...« (N. d.: 124)

Kermauner ugotavlja, da je »Majcnovo razmerje do politike zamotano. Gre za radikalno kritiko slovenske predvojne družbe. Kar veliko pove, če jo izreka bivši podban. /.../ Takšna (ob)sodba ima posebno moralno in intelektualno težo, saj je bil Majcen vrhunski intelektualec.« (Kermauner 1992b: 244). Majcen v svoji dramatiki kritizira in smeši dejansko vse vodilne dejavnike javnega življenja v njihovi izrojenosti.

Majcnova dramatika bi mogla biti po tej plati celo realistična, saj zajema socialno razrednoplastno zelo široko paleto od nemško-avstrijskih plemičev in slovenskih oficirjev, mednarodnih novinarjev, srbskega meščanstva itn. v Kasiji; od nemško-avstrijske uradniške aristokratske oblasti, a enako lumpenploretarcev, konjedercev, otrok v Dedičih; prek inženirjev, kmetov, župnikov, delavcev, učiteljev, koliščarjev, državnih uradnikov v Prekopu; do profesorjev, popov, najrazličnejših poklicev v Apokalipsi; različno v hierarhijo uvrščenih duhovnikov, kmetov, obrtnikov v Mehu; trgovcev, spet duhovnikov, pastirc, obrtnikov v Sveči; do študentov, univerzitetnih profesorjev, služkinj v Revoluciji – komaj kakšen poklic ni upoštevan. (Kermauner 1992b: 245)

Majcen ni bil oseba, ki bi družbene institucije rušila ali jih zapuščala. Prav presenetljivo je v njih dejavno sodeloval. Vendar pa si je dovolil, da je v dramah (in morda res le v dramah) videl sebe drugače in se je resno spraševal o svojih

zmožnostih, o tem, kako lahko sam sebe ustvarja in se predstavlja. Majcnov sodobnik Jakob Levy Moreno je zapisal:

Staro scenarijsko knjigo vrzi proč. Delaj po novem, tu in sedaj. Igraj samega sebe, takega, kakor nisi bil še nikoli. Potem morda lahko začneš biti tako, kot bi ti lahko postal. Dovoli dogajanje! Bodi sam sebi inspiracija, poet, predstavljal samega sebe, bodi sam sebi terapevt in končno tudi stvarnik. (Moreno v Stritih 1996/97: 100)

Z vso resnostjo se je Majcen spraševal, kako naj neha biti družbeni produkt in kako začeti biti sam svoj stvarnik (prav pomenljivo se v Revoluciji tako tudi poimenuje: profesor Stvarnik), vendar ne tako, da bi pretrgal dialog z družbenim. V družbenem je razbiral zakonitosti njenega delovanja, obenem pa iskal prebujene posameznike (v drami Revolucija sin Vanja), ob katerih je lahko spoznaval svojo usmerjenost. Majcen je s svojim življenjem kazal, da je kulturno tisto življenje, v katerem posameznik namesto gotovosti ponavljanja vzame nase negotovost trenutka in zaživi kot človek, s tem da prevzame svoj del odgovornosti. Temeljno Majcnovo iskanje se je dogajalo v okviru zanj najpomembnejšega vprašanja, ko se ob trpljenju posameznika sprašuje o odreševanju.

Majcnova paradoksalna življenjska situacija

Stanko Majcen je kot veliki kritik družbenega izjemno močno ujet v družbeno, podružbljeno. »Paradoks je, da je bil prav Majcen zgleden državni uradnik, podban Dravske banovine. A se je v času svojega uradništva, ki je trajalo skoraj četrt stoletja, odpovedal pisanju umetnosti. Bil je skrajno dosleden.« (Kermauner 1992a: 225). Kljub osebnemu odporu se ni zmožel upreti toku dogodkov, ki so ga vpeljali v politično življenje. Izidorju Cankarju zaupljivo piše (pismo št. 2):

Meni pripravljata oče in stric (kanonik in ud dež. šol. sveta) te dni pot v politično službo. Ime Majcen je v uradnih štajerskih krogih dobro znano in tako ni nič ovir. Da grem jaz tako rad, kakor me radi sprejmejo, bi bilo vse v redu. A mene stane premagovanja in samozataje. Ti ne boš nikdar služil, služil namreč tako, da bo s Tvojim imenom zvezan pojem instance, poosebljen red in avtoriteta. In vidiš, to je najhuje. Zapovedovati drugim in sebi ne moči reči besedice brez bolečine. Naj bo, kaj bo, če bo – pravijo loterijke, pa se še mene loti vratolomnost, srčnost igre. (Majcen 2001: 18)

Biti *nad* je bila za Stanka Majcna »bolečina«. Njegovo mesto, kot ga je doživljal v skladnosti svojega jaza, je bil položaj v. Majcen ostaja *nad* v prizadevanju, da bi ustvarjal juridično območje pravičnosti. Vendar tudi ob tem spoznava nemoč in doživlja razočaranje. V Spominskem zborniku Slovenije za leto 1939 kritizira tedanjo policijsko in administrativno-sodno prakso, že pred tem pa v *Slovcu* (25. april 1936) izraža zavest svojega pogosto sizifovskega uradniškega dela:

Vse daješ in delaš, ne zaleže pa nič. Snuješ, oblikuješ, pa ti prečrta račune čas s svojimi nepredvidenimi zahtevami. [...] Pesimizem, prepuščanje samega sebe in svojega dela usodi, je čest pojav med upravnimi delavci. [...] Prilike, ki v njih živimo in ki jih nismo

zakrivili, so take, da komaj utegnemo misliti na svojo glavno nalogo, na svoj civilizatorski poklic; ne moremo trošiti časa, sil in sredstev za duhovni in materialni napredek, ko gre za to, da se rešuje golo življenje. (Majcen 1939: 136)

Čas je Majcnu prečrtal vse dobre namere. Italijanska okupacija ga je postavila v popolno nemoč, samovolji nemške oblasti pa ni mogel slediti, zato ga je ta 30. junija 1944 upokojila.

Kermauner razmišlja o njegovi situaciji:

Morda je bil Majcen vendar preveč visok uradnik, odvisen od položajev in služb, ki jih je zavzemal, od stranke in strani, ki ji je pripadal ali ostajal zvest, od ljudi, ki so ga ščitili, od institucionaliziranega slovenstva, ki ga je oblikoval v državnopravno formo, skratka od tega sveta, naj je bil še tako distanciran od kulturnega in dobesedno političnega in družbenega življenja. (Kermauner 1990: 132)

Dimitrij Rupel (1990: 161) ga uvršča celo med »neke sorte dvornega pisatelja«. Ob njegovem pisanju o Antonu Korošču označuje Majcna »kot zanesenega in do neke mere naivnega pisatelja. /.../ Takšen tekst (tj. Majcnovi spomini na Korošca, op. p.) spada med značilne hagiografske spise, med pritikline režima, ki nastopa v omenjeni svetosti in slavi. Značilno režimsko pisanje torej!« (N. d.: 161)

Kakor koli, dejstvo je, da je bil Majcen resnično sredi družbenega dogajanja, na neki način celo »dvorni pisatelj« zakonov, protokolov ... Prav uvid v to dogajanje pa mu je omogočil tudi notranji odmik. Bolj ko poznamo zakone sveta, svobodneje se lahko v tem svetu gibamo. Izgubimo se lahko le v okolju nepoznanega. Majcnovo temeljno poznavanje družbenega delovanja mu je ob notranjem odmiku omogočilo osvoboditev in analizo. Ostaja sredi družbenega, a ga v sebi in v izrazu svojih dram notranje že zapušča in preizkuša iskanje novega, bolj odrešenega sveta.

Gledališče je del procesa stvarjenja, del svete igre sveta. /.../ Svet se nam torej kaže kot igra pogledov in videzov. A kdor misli, da se lahko s posnemanjem videza neodgovorno igra, s tem prezre črto, ki omejuje področje, kamor se angeli bojijo stopiti. Igra pogledov in videzov tvori in proizvaja življenje, zato ni v naših rokah, ampak se dogaja. (Stritih 1996/97: 93)

Veliko vprašanje je, kako bi teklo Majcnovo življenje, če ne bi našel tega dogajanja in ga izražal v dramah, predvsem v zadnjem obdobju življenja, ko mu je tudi ironizacija sredi blodnje podružbenega omogočala preživetje. Kot piše Kermauner: »Prevajal je mistične knjige in hodil mnogo k obhajilu. Zaradi nizke pokojnine si je omogočal fizično preživljanje z gojenjem zelenjave, ki sta jo z ženo prodajala na trgu. Bivši podban je torej tudi živel groteskno; a očitno v stoičnem samoposmehu.« (Kermauner 1992b: 244)

Ob spoznanih principih družbenega delovanja je Stanko Majcen nenehno doživljal in preverjal svoj status, mesto in svojo dejavno uresničenost v odreševanju niča. Čutil se je osebno poklican za to, a je bil zaradi brezobzirne grobsti sveta nemočen za dejavni vstop v konkretno nično točko. »Svojo ranljivost prikriva z držo odmaknjenosti, kakor da se ga dogajanje krog njega ne

tiče; a ta navidezna izolacija je le obramba pred brezobzirnostjo in nasilnostjo sveta.» (Glazer 1990: 60). V svojem konkretnem življenju je ostajal zunaj nične točke, na njenem robu le opazovalec, analitik, močno povezan z družbenim, kot ugotavlja Dimitrij Rupel (1990: 153): »Gre za avtorja, ki je imel v slovenski in jugoslovanski oblastni strukturi izjemno visok položaj.«

Moč duha in nemoč dejanj

Majcen se je bal tveganja. Ob močnem duhovnem doživljanju je ostajal v svojih dejanjih nemočen. To je izrazil v že navedeni enodejanki Profesor Gradnik, ko ta doživlja svojo nemoč za dejaven vstop v konkretno živo življenje, ki bi ga potegnilo v nepredvidljive razsežnosti oceana življenja. V drami Cesar Janez pripoveduje:

Revolucija je v nas vseh, sva rekla. Svobode si želimo vsi, krvavo si je želimo, pa makar krvave svobode. [...] Gre le za to, ali bo to svoboda trebuha ali svoboda duha. Če svoboda trebuha, smo zgubljeni, če svoboda duha, smo stopili korak dalje v neznano bodočnost, kjer nas čaka nov prelom, dokler nas ne bo zadnji prelom prelomil za neko bivanje brez prelomov. [...] To je moja filozofija. (Majcen 2001: 193)

Gre za dejavno vključenost v razvoj. Zanj sta otrebni tveganje in dejanje, kot pravi tudi Stvarnik v Revoluciji: »Prav tveganje je tisto, kar miče; kar dosežeš, vselej razočara« (n. d.: 68).

Vendar Majcen ne zmore odločilnega koraka, ker ga je strah; ne zmore koraka v drugo, drugačno, kot beremo v Bogarju Mehu in Mariji:

Meho: Strah me je.

Miholjka: Pred menoj?

Meho: Ni me strah pred teboj, vsega me je strah. Od groze bom umrl. (N. d.: 444)

V tej drami očitno izraža, česa ga je strah: »Strah me je, groza me je – čuj! (Topot množice, mrmranje, pretenje, klicanje na korajžo ...)« (n. d.: 445). Boji se nepredvidljivosti reakcij množice (primerjaj z zaključkom drame Revolucija).

Tudi ko je Majcen svojo »revolucijo« izrazil samo z besedo, ga je strah odziva nanjo. Med premiero drame Kasija 15. oktobra 1919. leta je sedel v gostilni pri Lovšinu (Schmidt 1990: 213), kasneje pa je previdno spraševal, kako je bilo sprejeto sporočilo te drame. Hinku Nučiču¹ je v pismu napisal (št. 1):

Zdaj, ko sem Kasijo videl v Ljubljani uprizorjeno, Vas moram prositi, da te stvari v Mariboru ne igrate. Razlogov bi lahko naštel 10. Navideznih še več. Mislim pa, da Vam kot prijatelju smem razodeti tistega enega, ki je zame najtehtnejši. Moj vprav smrtni strah pred premiero v Ljubljani. (Majcen 2001: 76)

¹ Hinko Nučič je bil leta 1919, ko mu Majcen piše to pismo, umetniški in organizacijski vodja nove slovenske kulturne ustanove, igralec in režiser.

Dve leti kasneje mu je v pismu (št. 2) zaupal, da Kasije ni videl, »saj je še v Ljubljani nisem šel gledat. Imejte to za posebnost mojega značaja, za bojazen, pogledati samemu sebi v oči.« (N. d.: 77)

»Značilno za Majcena pisatelja pa je to, da se popolnoma skriva za dogajanje« (Majcen 1995: 270), ugotavlja Goran Schmidt. Ko je napisal drame *Ženin na Mlaki*, *Brez sveče*, *Revolucija ...*, jih je spravil v predal. Dimitrij Rupel (1990: 154) se sprašuje, »kakšna je narava kritike, ki leži v predalu; ki nastopi javno življenje po avtorjevi smrti«.

Beseda kot orožje

Stanko Majcen se ni čutil dovolj močan, da bi stopil v konkretno dejanje. Vendar je bilo njegovo notranje doživljanje tako močno, da ga je na neki način moral izraziti. Beseda je postala njegovo orožje. V drami *Revolucija* pravi Stvarnik: »Zajel bom vse to gibanje, pretočil ga v epruvete, analiziral, udaril nanje pečat svoje misli, svojega iskanja.« (Majcen 2001: 84) Majcnov upor, njegova »revolucija« se je dogajala po njegovi literarni besedi. Ta je bila samokres, s katerim je streljal in potem (skrit v sosednji gostilni) opazoval in spraševal o njegovem učinku.

V Kasiji pa beremo besede Ivančiča:

Te dobrodelne prireditve so že pravicata nadloga. Bes jih lopi! Družba bi se rada videla, to je. Generalka je dobila novo obleko, občudujte generalko v novi obleki! ...! Do grla mi sega to življenje. Mora se najti beseda, ki o pravem času sprožena udari mednje kakor strela. Te poslikane, voščene, strnjene obraze bi videl osvetljene od strahu in nepopisne groze, groze nenadnega spoznanja. Mora se najti beseda. Pesnik je ne bo našel nikoli. Do krvi prebičan proletarec jo bo našel. ...! Sicer pa dosežem isti učinek, če v tole družbo sprožim samokres. ...! Tako za poskušino namreč. Ženske bi omedlele, kajpak. Ali moški, kaj bi moški? Moške bi si ogledal zapored, natanko in od blizu, naravnost v oči bi jim pogledal. (N. d.: 30)

Majcen si je želel, da bi s svojimi idejami razbijal okostenelo zlaganost časa. »Ali niso to ideje, ki naš čas bijo po zobeh,« piše v pismu Francetu Koblarju (št. 6) (Majcen 2001: 82). Vendar pa ni njegovo poslanstvo v »demonstrativni priključitvi v vrsti«. Po Stvarniku v drami *Revolucija* razloži:

Že samemu se mi je navrgla misel, da bi šel in se demonstrativno priključil. Stopil v vrsto, bil eden od njih. Pa mi ni, pa ne morem. Prelomil bi vero, ki jo imam vase. Mar nisem glasnik duha in kaj ima duh opraviti z 'demonstrativno priključitvijo', z vrsto, ki stoji tam kot cinasti vojaki? (N. d.: 84)

Zato: »Zajel bom vse to gibanje, pretočil ga v epruvete, analiziral, udaril nanje pečat svoje misli, svojega iskanja.« (N. d.: 84)

Tako je utemeljil svoj »revolucionarni« položaj Majcen, vendar se z njim ni nikoli sprijaznil. V isti drami prikaže neučinkovitost besede (ki dosega pri množici nasprotni učinek) in z Vanjevim korakom potrdi pravilnost dejavnega vstopa v nične točke življenja. Samo tako (pa čeprav po smrti) je možen vstop

v nove razsežnosti, je dosežen razvoj, zaradi katerega smo bili poslani na svet (primerjaj z dramo Profesor Gradnik, n. d.: 72). Leta 1961 je pisal pismo Bogi Pretnar-Dajdici (št. 2): »*Včasih sem žalosten, veš, in tedaj mi ni za ves svet. Ni to kaka literarna žalost, iz papirja za papir, temveč tisti pravi obup, ko človek čuti, da ni živel prav, da se mu izteka življenje in da ne more popraviti nič več ...*« (Majcen 2001: 114). V enem od naslednjih pisem (št. 4) jo je opogumljal: »*Ljuba Dajdica moja, ne zavrzi se! Vseeno je, kdo Ti je poklonil te darove – neguj jih, rabi jih, izkoriščaj jih!*« (N. d.: 119)

Iskanje besede

Romano Guardini, katerega misli so bile izziv Stanku Majcnu, je napisal, da je govorica:

... smiselnostni prostor, v katerem živi vsak človek. Je takšna povezanost smiselnostnih likov, ki jo določajo nadindividualne zakonitosti, posameznik se vanjo rodi in ona ga oblikuje. Govorica je nasproti posamezniku neodvisna celota, ob kateri posameznik po meri svoje obdarjenosti nekaj oblikuje. Človek eksistira v tem svetu smiselnostnih likov. Kakor pravi Heidegger, šele govorica daje »možnost stati sredi odprtosti bivajočega«. Tako je govorica objektivni temelj za to, da pride do osebnostnega srečanja. (Guardini 1991: 86–87)

Beseda je Stanku Majcnu najvišji kriterij vsakršne življenjske izjave. V drami Revolucija išče Stvarnik (v njem Majcen izraža sebe) besedo. Na Majcna je močno vplival Guardini, ki trdi, da:

... svet ni izšel le iz moči, a tudi ne le iz mišljenja, ampak iz govora. Tvorbe sveta so besede, s katerimi Bog – Stvarnik izreka svojo smiselno polnost v končnost; pri tem je Bog na poti, da poišče tistega, ki bi jih razumel in bi prek njih stopil z Govorečim v razmerje 'jaz–ti', v razmerje ustvarjenega od Stvarnika. (Majcen 2001: 88)

To dramo je Majcen sicer končal s sporočilom, da množica ne razume sporočila Stvarnikovih besed.

Besedo in jezik je imel Majcen v celoti tudi za natančno merilo vrednosti in ne vrednosti literatovega dejanja: z besedo se literat ali preorje v samosvoj umetniški lik ali pa se zmaliči v besedarsko spako. Prvo se doseže z doživeto in duhovno besedo, zanjo pa si mora prizadevati, ker nič resnično živega ne pride v literarno delo že z besedo samo po sebi. Duh jezika mora ukresati iskro! (Zdravec 1990: 25). V pismu Izidorju Cankarju (št. 2) je petindvajsetletni Majcen zapisal ostre vrstice proti tistim, ki »*še niso ene noči prečuli v mislih, niti enkrat začutili praznost besede in /.../ zdvomili o vrednosti pisanja*« (Majcen 2001: 19). Sam je pisal z naporom. Štiriindvajsetleten je navajal v pismu Joži Lovrenčiču misel Karla Krausa: »*Kaj je tovarniška nesreča proti bolečinam ob porajanju misli? Dnevom lahkotnega izražanja sledijo dnevi, ki se jih bojim, kajti kar sem zapisal z lahkoto, bom moral z veliko težavo popraviti, z veliko žrtvijo, da bom lahko predal strani naprej.*«

Majcen je svoje ideje pretvarjal v besede z veliko težavo. »Črte v rokopisu naj Te ne motijo: imam slabo navado, da nikoli nisem zadovoljen,« je napisal v pismu Francetu Koblarju (št. 6) (Majcen 2001: 83). Kot ugotavlja Goran Schmidt, je nekatere drame napisal tudi v desetih inačicah.

V drami Bogar Meho in Marija Meho izpoveduje:

Umetnik ne more ostvariti podobe, ki jo v sebi nosi, na ukaz prvega osla, ki zariga. Kaj veste vi, kaj je to, podoba v duši? To peče, to žge, to se pretvarja in presnavlja v bolečinah – v krčih, ki vijo telo in dušo, se oblikuje in se ne zoblíči nikoli. Obraz imaš pred seboj, poteze nebeško mile, senco pred očmi, pod vejicami senco sence – ko pa nastaviš dleto in dvigneš bat, so sanje ugasnile. In zopet se ti prikaže in zopet se ti nasmehne obraz iz teme. Že misliš, da ga imaš, že upaš, da te bo dleto ubogalo. Nastaviš, udariš – in je krivo. Krivo ali nekrivo – ne zaupaš si več, ko si si trenutek prej še zaupal. Zato pa pravim: Ne moreš uliti lika, ki ti v duši trepetá, da ga uliješ, če ni čas za to. (N. d.: 406)

Bogar Meho šele ob koncu življenja doživi polnost vizualnega izraza – videnje Marije. Šele smrt odvzame navideznost in odpre videnje popolnosti, kot izrazi to v črtici Trenutek življenja – zapisek zasutega rudarja: »Do mozga se gledam in ne morem izraziti poslednjega. Snemite kožo z lic, meso s kosti, dajte prosto pot svetlobi ...« (n. d.: 112). V iskanju besede je Majcen izražal strah in dvom o smiselnosti: kako naj izrazi, materializira, kar presega zemeljsko. Noben izraz ne more zadostno, kaj šele enakovredno predstaviti »podobe, ki jo v sebi nosi«.

Iskanje besede

Po vendarle besede so. Celó Neizgovorljivi je postal Beseda. Poiskati je treba izraz, besedo, ki bo prebudila življenje in po njej bo človek postal kakor Stvarnik, razlaga v svoji drami Revolucija.

Stvarnik: Tedaj – (S kazalcem v zraku, zlog za zlogom). Treba je najti besedo, ki bo vredna življenja, več vredna od življenja ... vsakega življenja. Izreci jo, pa bo življenje rešeno. Ali razumeš to skrivnost?

Vanja: Pa to so besede.

Stvarnik: Besede so ... v začetku je bila beseda. Pred vsem življenjem je bila beseda. Iz nje je vse rojeno, z njo vse umre. Samo, kje jo najti ... in katera je? (N. d.: 112)

Stanko Majcen je verjel, da je našel sporočilo, sedaj je iskal besedo. Vedel je, da bo ostal nerazumljen, pa vendar je govoril, ustvarjal, saj bo morda njegova (Stvarnikova) beseda v nekom postala življenje v poslanstvu odreševanja ničá: blata, mlake ...

Svoj pristop k dramskemu ustvarjanju je opisal v pismu Marji Boršnik (št. 15): »Zravnal sem linijo do konca – drama, če naj bo drama, mora biti dosledna do konca – komaj pet besed, odločilnih seveda, sem vstavil na pravih mestih, pa je ideja tu« (Majcen 2001: 168). Ko je bil urednik Zore, je nastopal proti besedičenju. Ko je ocenjeval Bevkovo besedovanje, je napisal Joži Lovrenčiču:

Saj sem Ti, upam dokazal na tisti dolgi litaniji, da rabi mesto enega tri stavke. To je eno, drugo pa je, da naj študira jezik. Če sem jaz v Gradcu kedaj koli v tem oziru pretiraval, in pretiraval sem, sem to storil namenoma. Preveč jezikovne tehnike ni namreč nam prav nič ne škodilo, ker je imamo troho malo. Da od gole tehnike ne moreš živeti, veš sam. Kako zelo drugače pa izgledaš, če znaš povedati, kar misliš, sijajno, lehkotno, si izkusil že neštetokrat. Bevk naj se omeji, kondenzira. (N. d.: 37)

Najti besedo je neizmeren napor in zahteva jezikovno vedenje in iskanje. V drami *Revolucija*:

Vanja: Ne trudi se, oče ... se pravi, išči jo! Če si se po tridesetih letih nenehnega pisanja in fabriciranja knjig dokopal do te modrosti, jo boš tudi našel, tisto besedo.

Stvarnik: Ti ne veruješ vame.

Vanja: Rekel sem. Dokler pišeš, verujem. Toda zdaj ni čas pisanja. (N. d.: 113)

Veličina Stanka Majcna, obenem pa tudi njegova tragičnost je v tem, ker bo iz vsega nastala le knjiga, medtem ko okrog njega »poginja ljudstvo« (n. d.: 84). Ni se zmozel »demonstrativno priključiti vrsti« (n. d.: 84), ostajal je samotar in iskal besedo, ki bo močna, ker bo Beseda sama njegovo orožje.

V drami *Čudež* pravi duhovnik Martin Maren:

Ti veruješ vame, to je lepo. A ne v mene moraš verovati, temveč v njega, ki govori iz mene, iz mojih besed. Beseda in človek, to je dvoje. Glej, jaz sem truden nocoj, komaj pol človeka sem, v tvoji roki je moje življenje. A beseda, ki jo govorim zmerom in povsod, je vedno enako močna. Ta ni trudna nikdar, ne potrebuje nikdar podpore ... (N. d.: 248)

Besede so, vendar se zastavlja vprašanje o njihovi učinkovitosti na množico. V koncu drame *Revolucija* je Majcen opisal popolno neučinkovitost, napačno razumljenost besed. Ljudje slišijo, kar hočejo, kar so naučeni slišati. V tem pa je tragičnost Majcna in njegove besede, ki se ni udejanjila.

Ali je sin Vanja našel besedo, ki jo išče oče Stvarnik?

Ob tem vprašanju moram navesti dva odlomka iz drame *Revolucija*.

Prvi odlomek so besede slovesa očeta Stvarnika od svojega na smrt obsojenega sina Vanje:

Nisem ti več oče, prijatelj sem ti. Oče je malo, prijatelj je več. Ali veruješ vame? /.../ (S kazalcem v zraku, zlog za zlogom.) Treba je najti besedo, ki bo vredna življenja. Več vredna od življenja ... vsakega življenja. Izreci jo, pa bo življenje rešeno. Ali razumeš to skrivnost? /.../ V začetku je bila beseda. Pred vsem življenjem je bila beseda. Iz nje je vse rojeno. /.../ Samo kje jo najti ... in katera je? (N. d.: 112–113)

In drugi odlomek, ko Vanja raztrga list z izjavo, v kateri bi podpisal podre-ditev družbenemu. Dr. Štrucar meni, da je Vanjevo dejanje tista beseda, ki jo išče njegov oče.

Treba je najti besedo, je rekel oče, ki bo vredna življenja. Več vredna od življenja ... vsakega življenja, pa bo življenje rešeno. Oče ni vedel za to čečkarijo in vendar je pogodil. Nehote pogodil. Ni vrag, če to ni bila tista beseda ... (N. d.: 114)

Vanja na to molči. Te besede bi lahko izrekel sam. Vendar je njegova beseda njegovo osebno dejanje odvrnitve od pogodbe z družbenim in vstop v dejanje osebnega ljubezenskega odnosa s Sonjo (ne le odnosa z njo, po ljubezni do nje z vsem živim), ki ga po njej vodi v dno družbe, v bolečino in smrt in po smrti v življenje, kot izpove Vanja na začetku prvega dejanja (n. d.: 64).

Ne pisana beseda Očeta – Stvarnika, udejanjena beseda Sina – Vanje (*»in beseda je človek postala«*) v času in prostoru, v konkretno družbenem, je tista, ki nenehno nagovarja: *»Mladenič je bil rojen za čase, ki šele pridejo. /.../ Vanja Stvarnik pa ni od danes. Od zdavnaj je in spet se bo vrnil čez sto let.«* (N. d.: 117)

V sinu udejani vstop v nično točko

V drami Profesor Gradnik pripoveduje:

Tam za tistim oknom, lejte – v mraku je opaziti eno samo razsvetljeno okno – tam za tistim oknom leži žena v neznanskih mukah, da da življenje bitju, ki te reši vsega zlega. Ni veliko, ni razumno, jedva se zaveda, da živi. A tvoja kri je, tvoja duša, toplo se ti ovija krog srca. V neizprosno samoto tvoje borbe, tvojega trpljenja posije obraz, odtis tvojega obraza, le stokrat mlajši, milejši, toplejši. Za vsak tvoj padec obetajoč vstajenje, za vsako razočaranje srečo, za vsak obup novo silo, novo sladko moč ... Gorak obraz v pustinji ledu in snega: kako te pozdravi! Sam si bil, proklet si bil, sojen na vekomaj – zdaj nisi več! Pogledajte mene in tisto okno pogledajte: milost me je obsvetila, živel bom! (N. d.: 75)

Majcen se je pred družbo čutil za »revolucijo« nemočen, ves bolehen od življenja. Bil je sposoben le besedovati. Življenje samo pa je močnejše, je najbolj izpovedna knjiga. Policijski narednik Carneri pravi o Kasiji: *»Naivna je in vendar govori njeno življenje knjige«* (n. d.: 45). V isti drami srečamo časnikarja Erika Mülerja, ki *»piše knjige in skrbi za navdušenje«* (n. d.: 41). Ta časnikar je sicer zaročen s Kasijo, a ona se spogleduje z drugim moškim. Poljub velja drugemu (n. d.: 11), ob katerem zaznava, da bo sposoben vstopiti v dejanje. Ko tega zaradi podružbljenosti ne stori, mu očita: *»Izkusila sem. Vi si niste upali z menoj na tisto pot. Zavoljo ljudi, zavoljo sveta si niste upali. Najti sem morala Mülerja. Vidite, to sem izkusila.«* (N. d.: 51). Najde Mülerja, torej nekoga, ki samo spremlja, opazuje in piše, ne zmore pa vstopiti v ponoreli ljubezenski odnos, ki speljuje po nični točki v novo življenje.

To, česar Müler, pravzaprav Stanko Majcen, ni zmož, je vnesel v sina: v mladostni ogenj, v moč njegovega ljubezenskega odnosa (poljuba); to pomeni sposobnost za tveganje, za dejavni korak v nično točko. V Revoluciji ugotavlja Stvarnik:

Mladina je neupognjena, pa čeprav upogljiva /.../ jeder les, ki prenese težo. Kar na dan z zahtevki, ne bodo krivični. Pretirani bodo – pa saj smo mi tu, da jih umerimo po potrebah. Veseli me, da se je Vanja v usodnem trenutku postavil na vidno mesto ... Nikar se ne smejte, borci, ne šalim se! Sicer imamo dandanašnji vsak glavo v zanki, toda brez tveganja ni življenja. Prav tveganje je tisto, kar miče; kar dosežeš, vselej razočara ... (N. d.: 68)

Vendar pa tudi smeri za korak tveganja osvetlijo besede. Ko Vanja čuti, da mora narediti ta korak, prosi očeta za določitev smeri: »*Poti naravnost me uči, oče, samo poti naravnost, druge nobene hoditi nočem. /.../ Dejanja se mi hoče, dejanja, ti večni teoretik. Vse moje bitje kriči po dejanju. Pokaži mi ga, če ga imaš!*« (n. d.: 84). Izkaže se, da je oče v svojem iskanju besede nemočen. Skušaja se opravičiti, da ostaja le pri besedah: »*Dejanje je lahko tudi prazen zvok*« (prav tam). In ko v nadaljevanju zatrdi, da je najmodrejšje zajeti v besede vse, kar se dogaja, mu sin očita: »... *in bo knjiga. – Krog mene pa poginja ljudstvo*« (n. d.: 84).

Tragičnost Stanka Majcna je v tem, da ni mogel dejavno vstopiti v nično točko; ostajal je le analitik, »*glasnik duha*« (prav tam), Vanji – sinu pa ni bilo za teorijo. »*Storil bom, kar je storiti treba, makar me oznamenijo za Efialta*« (n. d.: 85).

Majcen je vedel, da je bila sinova odločitev – izstop iz podružbljenega v nično točko – pravilna, pa je vendarle izražal bolečino ob privolitvi v sinovo odločitev. Vanja bi moral, da ohrani življenje, da ga ne umorijo, podpisati izjavo, v kateri bi zanikal svoje ideale, moral bi ostati v splošno podružbljenem. Tega seveda ni storil. Besede je potrdil z življenjem.

Stanku Majcnu so umorili sina. V Materah pravi: »*Če bi takle fant, ko pade, vedel, koliko src podre pod seboj, bi se dvignil. Dvignil bi se in planil*« (n. d.: 268). »*Kakor, da se je od mene utrgalo pol jaza, se je od mene odtrgal ta sin. Nisem več jaz, odkar se je to zgodilo,*« izjavlja v Revoluciji (n. d.: 120).

Po Vanjevi (sinovi) smrti dobi Stvarnik (Majcen) moč, pogum – ni več sam. To, kar je udejanjil sin, postaja moč za njegovo življenje.

Stvarnik: Bojim se jih! Imam nekoga, ki je z menoj in ki me ne zapusti. Sam slepec – pa se bom slepcev bal, ko je nad vsemi nami svetloba? Vanja, nebeški vojščak, dvigni svoj meč, da bomo videli, kje smo! (N. d.: 122)

Stvarnik: Tako mi je, da bi jim povedal ... Kakor mi je pri srcu, povedal enkrat za vselej, pa naj me potem križajo, če me hočejo. Mostove za seboj sem podr! – lej ta koš! – nazaj ne morem več. Naprej bi rad, če bi mogel. In morem ... Vanja mi kaže pot. (N. d.: 123–124)

Majcen je uspel po bolečem izkustvu – sinovi smrti prerasti nasprotje med besedo in dejanjem; to je glavna ideja Revolucije, piše v pismu Marji Boršnik (št. 65) (Majcen 2001: 234). Seveda je to uspel le v drami. V stvarnosti pa je do konca svojega življenja ostal družbeno uglajen človek. Kakor koli, vredno je, da ga v njegovem bogatem zapisanem sporočilu naš čas bolj ovrednoti. Morda pa bo takrat njegova beseda prebudila in vzpodbudila tisto, kar je sam želel, pa ni zmožel: učinkovita dejanja v premagovanju trpljenja nemočnih.

LITERATURA

Alenka GLAZER, 1990: Majcnova otroška poezija. *Majcnov zbornik*. Ur. Goran Schmidt. Maribor: Obzorja. 53–62.

- Romano GUADINI, 1991: *Svet in oseba*. Celje: Mohorjeva družba.
- Taras KERMAUNER, 1990: Cesar Janez. *Majcnov zbornik*. Ur. Goran Schmidt. Maribor: Obzorja. 112–143.
- , 1992a: *Majcnova dramatika 1*. Ljubljana: Lumi.
- , 1992b: *Majcnova dramatika 2*. Ljubljana: Lumi.
- France KOBLAR, 1939: Majcen Stanko. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka 2/5, 24.
- Gregor KOCJAN, 1990: Majcnova kratka pripovedna proza. *Majcnov zbornik*. Ur. Goran Schmidt. Maribor: Obzorja. 86–95.
- Stanko MAJCEN, 1939: Uprava v pravni državi. *Spominski zbornik Slovenije ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije*. Ur. Jože Lavrič, Josip Mal, France Stele. Ljubljana: Jubilej.
- , 1971: *Bogar Meho in Marija*. Celje: Nova Mladika.
- , 1981: Ženin na Mlaki. *Dialogi*, 909–931.
- , 1994–2001: *Zbrano delo (1.–8. knjiga)*. Ur. France Bernik in Goran Schmidt. Ljubljana: DZS.
- : *Brez sveče*. Rokopis.
- Denis PONIŽ, 1990: Stanko Majcen, pesnik apokalipse. *Majcnov zbornik*. Ur. Goran Schmidt. Maribor: Obzorja. 43–51.
- Dimitrij RUPEL, 1990: Dvorni pisatelj zgubljenega kraljestva. *Majcnov zbornik*. Ur. Goran Schmidt. Maribor: Obzorja. 153–164.
- Goran SCHMIDT, 1990: *Majcnov zbornik*. Maribor: Obzorja.
- , 1997: *Opombe k peti knjigi v Zbranih delih Stanka Majcna (285–521)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Zorko SIMČIČ, 2000: *Srečanja z Majcnom: Buenos Aires–Maribor: 1961–1970*. Ljubljana: Nova revija.
- Bernard STRITIH, 1996/97: *Razvoj prakse in teoretičnih konceptov skupinskega dela*. Gozd Martuljek: Ad fontes d. o. o.
- Stefan ZWEIG, 1958: *Včerašnji svet, spomini Evropejca*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

THE SUFFERING OF THE INNOCENT AND THE SEARCH FOR WORDS
OF SOLU/SALVA/TION IN THE PLAYS OF SLAVKO MAJCEN

This article examines the issue of the suffering of the innocent, and the attempts to find salvation in the plays of Stanko Majcen. Suffering was, for this exceptional Slovenian playwright, a special problem which touched him deeply. Spared from the harshness of life in many ways himself, he was continuously confronted with the misery and cold

ignorance of those who are saved from it. The suffering of the helpless moved him too much to stay silent and not to protest. In the one-act play entitled *Profesor Gradnik* (*Professor Gradnik*) we read: "Allow me to use this opportunity to remark upon something I cannot silently pass over. Misery: starvation, poverty in a big city – is a physical pain, no doubt. But this is not the main point. The crucial point is what in this misery remains outside your awareness. I mean the blood flows out, the principles lose ground, everything freezes hanging in the air. With all your passion you throw yourself into various theories, you interpret the views on which no common sense can ever rest. You exaggerate with the understanding gained and you unnecessarily get excited about discoveries that are none of your business. Revolution, revolution, revolution is crawling all over your head." (71). This internal revolt at the confrontation with suffering is not easy to recognise in Majcen's refinement; however, it is clearly expressed in his plays, in his understanding of the redemption of nothingness. Majcen was not a personality to demolish and abandon social institutions. On the contrary, he took part in them. However, he did allow himself to perceive himself in his plays (and indeed, perhaps only in his plays) in a different light, and he seriously wondered what his abilities were, how he could create and represent himself. Words became his weapon. He wanted to break up the rigid falseness of the time with his ideas. However, he never came to terms with the fact that words were his only weapon. In his plays he demonstrates their inefficiency, as they often achieve an opposite effect on the crowds from the intended one. Majcen succeeded only after a painful experience, with the son's death in the play *Revolucija* (*Revolution*), the conflict between words and actions is overcome. But then again, he managed to do this only in a play. In real life, he remained a socially refined person till the end of his life. Nevertheless, it is time for his work to receive the recognition it has earned. Perhaps now his words will encourage and enable what he wished, but failed, to achieve: effective action to overcome the suffering of the helpless.

Kreacja mniejszości narodowościowych i problem identyfikacji jednostki – *Grenki med* Andreja Skubica

REGINA WOJTOŃ

Akademia Techniczno-Humanistyczna, Wydział Humanistyczno-Społeczny,
Ul. Willowa 2, PL – 43-309 Bielsko-Biała, rwojton@ath.bielsko.pl

SCN II/2 [2009], 129–138

Prispevek, katerega tema je način predstavitve narodnih manjšin v romanu Andreja Skubica *Grenki med*, je poskus identifikacije pravega junaka romana. V času globalizacije se teh problemov loteva tudi leposlovje. Da bi dosegli zeleni cilj, si avtorji zamišljajo svet in vanj umeščajo glavne like, ki jih lahko analiziramo z različnih vidikov. Ker imajo literarni liki obravnavanega romana težave z lastno identiteto, ne znajo enoumno opredeliti svoje družbene in narodne pripadnosti.

The main subject of this paper is the presentation of national minorities in Andrej Skubic's novel *Grenki med/Bitter Honey*, and an attempt to identify the novel's true hero. In times of globalization, fiction deals with these problems as well. In order to achieve their aims, authors imagine a world, placing in it main characters which can be analyzed from various perspectives. Having problems with their own identity, the characters in the novel are unable to determine their social and national affiliations.

Ključne besede: generacija, globalizacija, migracija, roman

Key words: generation, globalization, migration, novel

Grenki med (Gorzki miód) Andreja Skubica to powieść o cudzoziemcach w Słowenii, cudzoziemcach w Anglii, cudzoziemcach w Szkocji. Głównymi bohaterami są tłumacze oraz lektorzy języka angielskiego, zatrudnieni przez biuro tłumaczeń „Idiom” i Wydział Filozoficzny Uniwersytetu w Lublanie: Brian, Danny, Duane, Jenny i Richard.

Skubic pokazuje antagonizmy na podłożu narodowościowym i kulturowym jako pochodną globalizacji świata. Migracje zarobkowe, konformistyczny pęd

innych kultur za kulturą angloamerykańską, w Europie natomiast proces integracyjny z jednej strony sprzyjają co prawda poznawaniu innych nacji, z drugiej jednak prowadzą do narastającej ksenofobii oraz deprecjacji mniejszości narodowych, a niekiedy również „pielęgnowaniu” osobistych, niejako wpisanych w nacjonalny genotyp autostereotypicznych kompleksów, o których Skubic pisze na „masochistyczne życzenie słoweńskiego czytelnika” (Strsoglavec 2005: 93) chociażby po to, aby ów mógł się czegoś niedobrego na swój temat dowiedzieć.

Nic dziwnego, że Brytyjczyków złości słoweńska biurokracja, malkontencka natura obywateli krajów byłego bloku wschodniego. Nie zaskakuje także fakt, iż nie mogą się odnaleźć w labiryntach administracji państwowej oraz publicznej; zresztą podobne zachowania można dostrzec po drugiej stronie – Słoweńcy widzą Anglików i Szkotów inaczej, niż oni sami. Chodzi o klasyfikację cech narodowych czy chociażby przyzwyczajzeń nie tyle jako aksjologicznie złych, co po prostu nieakceptowanych z punktu widzenia osobistych przekonań, oraz identyfikowanych jako własności nabytych, naturalnie od innych gorszych nacji:

Duane [...] Sendvič odloži na pult, potem pa odpre kredenco in potegne ven veliko džezvo iz rostfraja. Jenny ga z glavo, naslonjeno na dlani, ki ji počivajo na mizi, mrko opazuje. Zakaj si ne moreva nabaviti spodobnega avtomata za kavo? Zakaj se mora afnati s temi balkanskimi pripomočki? Skrajni čas, da si kupim kakšen nescafé. Jebemti, kako je otrojti. Kako fajn se mu zdi, da se lahko dela domačina, jaz pa moram za kazen piti to kavo, ki trga gate. (Skubic 2000: 145–146)

[Duane [...] kładzie kanapkę na blat, potem otwiera kredens i wyjmuję wielką ceramiczną džezwę. Jenny z głową opartą na dłoni, sennie go obserwuje. Dlaczego nie możemy kupić przyzwoitego ekspresu do kawy? Dlaczego musi się bawić tymi bałkańskimi zabawkami? Najwyższy czas kupić kawę rozpuszczalną. Ja cię pierzę, ale jest dziecinny. Wydaje mu się, że jest taki fajny, jeżeli zachowuje się jakby był stąd... A ja muszę, chyba za kawę, pić tę kawę, po której ma się wrażenie, że za chwilę wyskoczy się z portek. (tłumaczenie moje – R. W).]

Njej bi pristal kakšen osladen tip, plavolas šminker iz solarija, mogoče Italijan ali Francoz, bodybuilder, ki za zajtrk poje pol šunke in tri jajca [...] ne pa nekakšen razkuštran vegetarijanski Anglež, ki ga ni nič skupaj in ki ne zna velikemu piru nikoli reči ne. [...] Iain je bil res pravi Balkanec. Tako, kot vsi Škoti. (Skubic 2000: 148–149)

[Jej pasowałby jakiś słodki typek, jasnowłosy lalusz prosto z solarium, być może Włoch a może Francuz, jakiś paker, który na śniadanie zjada pół szynki i trzy jajka [...] a nie jakiś rozczochrany Anglik – wegetarianin [...], który nigdy nie odmawia sobie dużego piwa. [...] Iain był prawdziwym Bałkańcem. Jak i wszyscy Szkoci. (tłumaczenie moje – R. W.)]

Bohaterowie Skubica niekiedy z góry deprecjonują „innych”. Począwszy od reprezentowanych przez nich hierarchii wartości i poziomu intelektualnego, na preferencjach towarzysko – seksualnych skończywszy:

Na srečo je razvil svojo teorijo v drugo smer. Kaj, tebe spolno vznemirjajo samo še Slovanke, je rekel ... Zelo dobro, Charles Atkinson. Toda nazadnje se je Chaz vseeno nekoliko obrnil in sledil mojemu pogledu. Znotraj lokala, tik za oknom, tako, da jih je bilo mogoče dobro videti, je bila večja družba iz hostla ... že precej vesela. Tik pred oknom,

skoraj naslanjala se je nanj, je stala mlada, suha ameriška receptorka. Chazov pogled se je osredotočil naravnost nanjo. Potem se je znova obrnil proti meni in mi pomežiknil. Tako torej, je rekel, ampak Duane, jebemti boga, ona je Američanka. Kje so tvoji etični zadržki?

Jebiga, Chaz, sem rekel, od kdaj imajo kurci etične zadržke? (Skubic 2000: 114–115)

[Sam sobie wydawałem się trochę głupi. Chaz miał rację. W końcu pomyśli jeszcze, że zostałem biednym, nudnym impotentem. Na szczęście swoją teorię rozwinął w innym kierunku. No i jak... Podniecają cię tylko Słowianki? [...] Bardzo dobrze, Charlesie Atkinsonie... W końcu Chaz, niby nic, trochę obrócił się w moim kierunku i podążył za moim wzrokiem. W środku, tuż za oknem, tak, że można ich było dobrze widzieć, było większe towarzystwo [...] już w odpowiednim nastroju. Tuż obok okna, a właściwie oparta o nie, stała młoda, chuda amerykańska recepcjonistka. Wzrok Chaza skoncentrował się dokładnie na niej. Potem odwrócił się do mnie i mrugnął okiem. – Więc tak... – powiedział – na litość boską, Duane, to jest Amerykanka. Gdzie sa twoje hamulce etyczne? Spadaj, Chaz – powiedziałem – od kiedy kutasy mają hamulce etyczne? (tłum. moje – R. W.)]

Obraz relacji jakie budują bohaterowie Skubica odzwierciedla kondycję społeczną jemu współczesnych, gdzie tworzone więzi międzyludzkie mają karykaturalną postać, niweczą bowiem zaufanie, którego miejsce „zajmuje powszechna podejrzliwość. Wszystkie więzy uznaje się za niepewne i niewiarygodne, wszędzie węszy się podstęp i pułapkę, dopóki nie znajdzie się dowód na to, że jest inaczej. [...] Próby nawiązania i zacieśniania więzów zmieniają się w nieskończony ciąg eksperymentów. A jako czysto eksperymentalne przyjęte jedynie „na próbę”, wciąż poddawane próbie i zawsze prowizoryczne [...] międzyludzkie sojusze, zobowiązania i więzy nie mają zbyt wielkiej szansy, aby okrzepnąć na tyle, by można je było uznać za w pełni wiarygodne. Zrodzone z podejrzliwości rodzą same podejrzenia” (Bauman 2004: 144–145).

Bohaterowie wiodą „życie ludzkie, odarte z zaufania i przesiąknięte podejrzliwością [padają] łupem sprzeczności i wieloznaczności” (Bauman 2004: 145), z którymi nie umieją sobie poradzić. Ich życie wygląda niczym niepewny bieg znaczoney „kolejnymi rozczarowaniami i frustracjami, i zawsze dociera ono do tego właśnie punktu, z którego chciało się uciec, rozpoczynając podróż w nieznanie. Życie w ten sposób przeżywane pozostawia po sobie cały szereg chybionych i poniechanych związków – odpadów wytwarzanych w warunkach globalnego pogranicza, gdzie zaufanie jest znakiem naiwności, pułapką na niezaradnych i łatwowiernych” (Bauman 2004: 146).

W obliczu takiej sytuacji bezpiecznie poczuć się nie sposób. Brak wzajemnego zrozumienia, niechęć do negocjacji pomiędzy przedstawicielami poszczególnych narodowości Skubic niejako sygnalizuje za pomocą nazwy biura tłumaczeń – „Idiom”, w której zatrudnieni są bohaterowie powieści *Grenki med*. Idiom – „jako pewien stały zwrot frazeologiczny, występujący w określonym języku i nie dający się przełożyć w sposób dosłowny” (Jaworski 2001: 91), stanowi znaną każdemu uczącemu się języków obcych barierę – wyzwanie, któremu ten albo podejmuje się sprostać albo ignoruje je kosztem lepszej znajomości danego języka. Próba przetłumaczenia pewnej frazy najczęściej

polega na odnalezieniu możliwie najbliższego ekwiwaleentu na gruncie języka rodzimego, z uwzględnieniem specyfiki obydwu kultur. Ogólnie rzecz ujmując, chodzi o poszukiwanie wspólnego lingwokulturowego mianownika idiomów. Sukcesem będzie zatem, jeżeli nawet nie odnalezienie pełnego odpowiednika, to możliwie głębokie zrozumienie obcej frazy.

I tak, jak napotykanie nieznanne słowa bądź frazy prowokują do znajdowania ich znaczenia, tak samo ich nosiciele – obcy są niejako pretekstem do zmiany dotychczasowej optyki widzenia siebie, czasem i ich domniemanym zaprzeczeniem. Na zasadzie wyostrzonego kontrastu można zobaczyć więcej, a niekiedy również docenić.

W powieści Skubica na zasadzie przeciwwagi Anglików oraz Szkotów występuje kilku słoweńskich protagonistów; wśród nich najbardziej wyprofilowana jest postać Jany, która poprzez spontaniczne wypowiedzi i przemyślenia znajomych jej cudzoziemców bodajże najgłębiej analizuje swoją tożsamość narodową (Strsoglavac 2005: 98), biorąc pod uwagę także różnice dzielące samych Słoweńców, na przykład tych mieszkających w stolicy i tych, którzy mieszkają na prowincji. Mieszkańcy stolicy Słowenii w przeciwieństwie do prowincjuszy postrzegają siebie jako obywateli Europy, a zatem chętnie i bezkrytycznie naśladują inne „europejskie” wzorce (np. angielskie), co oczywiście z jednej strony ma doprowadzić do osiągnięcia „europejskiego” ideału, z drugiej wyleczyć owe „słowiańskie” kompleksy. Jana mówi:

Všeč so mi tile podeželani. Čisto nekaj drugega so kot tista ljubljanska evropska kvazismetana. Tudi do tujcev se obnašajo veliko bolj naravno. Niso tako klečeplazni kot Ljubljančani, ki se grejo svetovljane in so Angleži zanje kot nekajšen čuden civilizacijski ideal. Tile kmetje so sproščeni, ker so neobremenjeni. Oni so tukaj doma. Ti si obiskovalec, in kot tak boš tudi postrežen, ne bodo te skušali impresionirati, kako zelo so ti enakovredni. (Skubic 2000: 285)

[Podobają mi się ci prowincjusze. Są zupełnie inni niż ta lublańska europejska quasi – śmietanka. W stosunku do cudzoziemców też zachowują się bardziej naturalnie. Nie schlebiają tak, jak lublanianie, którzy myślą, że są święci, a Anglicy dla nich są jakimś dziwnym ideałem cywilizacyjnym. Ci ze wsi są zrelaksowani, bo nie są ograniczeni. Oni tutaj są w domu. Ty tutaj jesteś gościem i tak też będziesz traktowany. Nie będą starali się wyrzucić na tobie wrazenia, ponieważ mają takie same poczucie własnej wartości. (tłumaczenie moje – R. W.)]

Bohaterowie Skubica to współczesne nomady poszukujące swojego miejsca na ziemi. Swoje nowe domy nie oceniają pod względem kryterium użyteczności materialnej, ale atmosfery danego miasta. Dom jest według nich wszędzie tam, gdzie czują się dobrze. Nie decyduje o tym bynajmniej identyfikacja etniczna, ale związki międzyludzkie, umiejętności przystosowawcze w nowym środowisku, a nie patriotyczny sentymentalizm, reasumując: poczucie niezależności, a nie przynależności. Ich ojczyzna to pewien „zbieg okoliczności, ziemi i nieba” (tłumaczenie moje; Садловский 2005: 41). To współcześni kosmopolici – poszukiwacze, których domem jest droga albo raczej cały dostępny im świat. Pewną analogią literacką będzie tutaj bohaterka Olgi Tokarczuk, która tak opisuje jej „sposób na życie”:

Jej domem jest droga, mieszka w podróży. A podróż nie jest linią, która łączy dwa punkty w przestrzeni – to inny wymiar, to stan. Nic w nim nie jest oczywiste, nic nie jest nieprawdopodobne; szlaki są gęste i splątane przenikają się w nieoczekiwanych miejscach. (Tokarczuk 2004: 260)

Przedstawicielem tego pokolenia jest Duane, który nie traktuje siebie jako mieszkańca rodzinnego Newcastle; woli być cudzoziemcem mieszkającym w Lublanie, która to wydaje się być absolutnym przeciwieństwem miasta, z jakiego pochodzi:

Newcastle ... kako out sem v tem času vmes postal tukaj. [...] Tukaj od mene vsi pričakujejo, da se bom počutil, kot se spodobi za nekoga, ki je po nekaj letih prišel domov. Domov? Kakšen dom neki. V vseh teh letih me ni niti enkrat vleklo v Newcastle. Niti enkrat samkrat. Ko je bilo takrat Prage konec, sem prišel domov z eno samo mislijo; kako se čim prej spet pobrati stran. V tem sivem in rjavem in rdečem mestu sem preživel dvaindvajset let, pa se nisem nikoli navijal.

[...] Zakaj naj bi se po vseh teh letih vračal? [...] Ljubezen do mame, navezanost na rodni kraj? Ja, pa kaj še. Odkar se spomnim, sem se počutil zares udobno, resnično domače samo zunaj tega kurčevega Newcastla. Na obisku pri Chazu, ki je študiral v Glasgowu. V Pragi. Na obisku pri Toszki doma v Krakovu. V Ljubljani. [...] Ljubljana mi ni dala nobene druge možnosti, kot da sem to, kar sem. Nobene. Ko pripotuješ v Ljubljano, te že takoj na začetku postavi na pravo mesto; na mesto tujca. S tega mesta se da sicer počasi napredovati, ampak samo toliko, kolikor sam hočeš. V Ljubljani lahko, če hočeš, za vedno ostaneš tujec. Nič lažjega: celo spodbujala te bo pri tem. Ljubljana se diči s takimi, kot sem jaz. Šarmanтни tujec z Newcastla. (Skubic 2000: 43–46)

[Newcastle. [...] jak bardzo jestem daleki od tego miejsca. [...] tutaj wszyscy oczekują ode mnie, że będę się czuł jak ktoś, kto po latach wrócił do domu. Do domu? Cóż to za dom? W ciągu tych wszystkich lat, ani razu nie ciągnęło mnie do Newcastle. Ani razu. Kiedy wróciłem z Pragi, myślałem tylko o jednym: jak najszybciej stąd wyjechać. W tym szaroburym i czerwonym mieście przeżyłem dwadzieścia dwa lata, ale nigdy nie czułem się tutaj jak w domu. Nawet nie kibicowałem drużynie piłkarskiej z Newcastle. [...] Do czego niby mam tutaj wracać? [...] Miłość do mamy, przywiązanie do rodzinnego miejsca? Tak... I co jeszcze... Odkąd pamiętam, najlepiej czułem się poza tym pieprzonym Newcastle. U Chaza, który studiował w Glasgow. W Pradze. W domu Toszki w Krakowie. W Lublanie. [...] Lublana nie dała mi żadnego wyboru, poza tym, że tutaj jestem tym, kim jestem. Żadnego. Kiedy przyjedziesz do Lublany, od razu znajdziesz się na właściwym miejscu; na miejscu cudzoziemca. Z tego miejsca da się powoli, bardzo powoli ruszyć do przodu, ale tylko tyle, ile sam chcesz. W Lublanie możesz zostać cudzoziemcem na zawsze. Nic prostszego: to miasto utwierdzi cię w tym przekonaniu. Lublana ozdabia się takimi jak ja. Szarmanckim cudzoziemcem z Newcastle (tłum. moje – R. W.)]

Specyfika powieści Andreja Skubica polega na rozszyfrowaniu języka bohaterów, których wielojęzyczność w pewnym sensie jest „przetłumaczona” w słoweński socjolekt z prowokującą mimetycznością (Zupan - Sosič 2003: 148) języka potocznego poszczególnych postaci. Jana, Duane, Chaz nie stronią od wulgaryzmów, wszechobecnych anglicyzmów, których okcydentalność podkreśla przynależność do ponowoczesnego świata. Ten język „zdaje się odzwierciedlać potrzebę oderwania się członków społeczeństwa od dawnej

epoki i zaistnienia w nowej rzeczywistości” (Mosiołek – Kłosińska 1999: 38) Ich indywidualizm dodatkowo jest zaznaczony w warstwie graficznej utworu; monologi wewnętrzne zaznaczone są kursywą, mniejszą, kilkupunktową zaledwie czcionką zaś są wyróżnione listy internetowe, co pozwala stwierdzić, iż *Gorzki miód* nosi znamiona powieści epistolarnej (listy noszą wszystkie cechy tej formy komunikacji, a więc m.in. skrótowość motywowana ekonomizacją języka, potoczność i indywidualne nacechowanie stylu).

Skubic w ten sposób nobilituje Internet, co każe się również zastanowić, nad klasyfikacją tejże powieści, a więc czy należy ona do literatury pięknej czy popularnej (w Polsce podobne zjawisko miało miejsce w momencie wydania tryptyku Janusza Leona Wiśniewskiego noszącego znamieny tytuł *Samotność w sieci*; Wiśniewski 2001). Ponadto zwraca uwagę na stopniowe zacieranie się granicy pomiędzy kulturą wysoką a kulturą masową, co przekłada się również na kondycję literatury, która zmuszona została do konkurencji z innymi środkami przekazu, a zatem sama musi zadbać o utrzymanie swojej pozycji rynkowej.

Nie chodzi tutaj tylko o zawartość i nawet o sam potencjał informacyjny „stron WWW”, ale bodaj przede wszystkim o Internet, który stanowi obecnie najważniejsze narzędzie komunikacji masowej. Wszak w dobie globalizacji to podstawowe medium, sukcesywnie zastępujące dotychczasowe formy porozumiewania się, takie jak poczta, telefon, telegraf, aż wreszcie osobiste kontakty międzyludzkie. Zygmunt Bauman pisze w *Płynnych czasach*, o dotkliwej samotności współczesnego człowieka usilnie leczonej za pomocą czyjejkolwiek obecności, choćby i nawet wirtualnej (Bauman 2007: 37). Nie budzą już niczyjego zdziwienia ani wirtualne przyjaźnie czy też związki partnerskie nawiązane bądź za pomocą komunikatorów bądź wyspecjalizowanych portali towarzyskich. Nie zaskakują także społeczności skupione wokół określonego problemu czy pasji omawiających dane zagadnienia na forach internetowych. Dzięki portalom społecznościowym typu „facebook”, którego polskim odpowiednikiem jest „nasza-klasa”, możliwe jest odnowienie więzi bądź nawiązanie nowych znajomości, gdzie liczba tzw. „znajomych” świadczy w pewnym sensie o byciu osobą towarzyską, cieszącą się zainteresowaniem, a co za tym idzie, wartą zainteresowania innych.

W wirtualnym świecie to jednostka sama kreuje swój wizerunek. Zaczyna od wyboru strony „WWW” – swoistej przestrzeni w której ma życzenie zaistnieć. Tam udostępnia wybrane przez siebie prawdziwe lub fałszywe informacje na swój temat. Za pomocą zamieszczonej fotografii może pokazać innym „forumowiczom”, „blogowiczom” czy też „randkowiczom” i pozostałym „znajomym” jak wygląda, czym się zajmuje, ile ma lat, co oczywiście w żadnym wypadku nie oznacza zgodności ze stanem faktycznym; zresztą to, czy dojdzie do ewentualnej konfrontacji internetowych danych z realną rzeczywistością również zależy wyłącznie od niej. Dysproporcja pomiędzy Nadawcą a Odbiorcą, wskazuje na masowy charakter komunikatu internetowego. Nadawca wysyła pewną informację/informacje do anonimowej grupy Odbiorców. Wówczas twórca komunikatu internetowego staje przed koniecznością paradoksalnego pogodzenia perswazyjnej intymności przekazu z powszechnością oddziaływania, niekiedy

tak jak w komunikacie reklamowym posługując się formułą, zamierzonego kłamstwa” (Bralczyk 2004: 46).

Z drugiej strony Nadawca komunikatu może sobie pozwolić na większą szczerość w stosunku do Odbiorcy/Odbiorców. Retoryka każdego osobistego listu sprzyja otwartości (mam na myśli to, iż jest obojętne, czy jest to list przyniesiony przez posłańca, listonosza, czy otrzymana internetowa wiadomość). Podobnie rzecz się ma w przypadku rozmawiających za pomocą komunikatorów, gdzie fizyczna „nieobecność” uczestników komunikatu paradoksalnie sprzyja szczerości wymiany poglądowej.

Warto się przyjrzeć również przestrzeni wirtualnej i realnej. Otóż w obliczu takiej sytuacji samo określenie „realna rzeczywistość” nie może już być postrzegane jako wyrażenie pleonastyczne, gdyż obecność przymiotnika „realna” pozwala uniknąć denotatywnych nieporozumień; stworzenie przestrzeni wirtualnej doprowadziła do swoistego rozszczepienia rzeczywistości właśnie na realną i wirtualną, a co za tym idzie odpowiednio do swoistej schizofrenii realnych osób biorących udział w internetowej komunikacji.

To swoisty sposób autokreacyjnej promocji samego siebie, autolicytacji, niewiele tak naprawdę różniące się od reklamowania przedmiotu, bowiem „w świecie, gdzie jednostka pozostawiona jest sama sobie, [...] większość jednostek przekształciła się w narzędzie wzajemnej promocji. [Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest – R. W.] nowy indywidualizm, błędnie ludzkich więzi i wędnięcie solidarności wybite [...] na jednej stronie monety, której rewers przedstawia mgliste kontury „negatywnej globalizacji” (Bauman 2007: 37).

„Samotność w sieci” poszukuje ukojenia wśród innych „samotnych” (Wiśniewski 2001). Niezaspokojone pragnienie zarówno bliskości człowieka jak i jego przynależności do określonej wspólnoty dotyczy również bohaterów Andreja Skubica. Na przykładzie stworzonych przez siebie postaci i ich losów zwraca uwagę na coraz bardziej jako nękające współczesnego człowieka poczucie osamotnienia, strachu niemalże o wszystko oraz chęć poszukiwania miejsca sprzyjającego harmonijnemu rozwojowi osobowości. Tymczasem, współcześni rzućni w tygiel wielu kultur i nacji, nie zawsze potrafią się w nim odnaleźć i albo demonizują obcych ludzi i miejsca, albo doprowadzają do ich skrajnej idealizacji. Wszędzie obcy, z poczuciem bycia „ludzkimi odpadami, [dla których – R. W.] nie istnieje żadna użyteczna funkcja, którą mogliby pełnić w kraju, do którego przybywają i w którym tymczasowo przebywają, pozbawieni perspektywy asymilacji i wcielenia w nowy społeczny organizm” (Bauman 2007: 60).

To przedstawiciele tzw. pokolenia X – ludzi urodzonych w latach 70 – tych XX w. Wielkiej Brytanii i innych krajach rozwiniętych, które boleśnie „doświadczą bolączek nieznanym wcześniejszym pokoleniom. Bolączek niekoniecznie większych czy też bardziej dominujących, niosących więcej udręk i upokorzeń, ale z pewnością zasadniczo odmiennych, nowych – rzecz by można, bolączek i utrapień, właściwych dla płynnej fazy nowoczesności. Pokolenie to ma również całkiem nowe powody (które częściowo zastąpiły stare, a częściowo

nawarstwiły się na nich), by nosić w sercu poczucie zagubienia, niepewności...” (Bauman 2004: 22).

Wszeghroganiający „lęk jest prawdopodobnie najstraszniejszym z demonów gnieźdzących się w otwartych społeczeństwach naszych czasów. Jednak to niepewność terażniejszości i przyszłości dają początek najbardziej nieznośnym z naszych lęków. One same z kolei rodzą się z poczucia bezradności: utraciliśmy najwyraźniej wszelką kontrolę, indywidualnie, oddzielnie i kolektywnie – a na domiar złego brakuje narzędzi, które pozwoliłyby nam na odzyskanie kontroli nad siłami kształtującymi nasze wspólne życie, które decydują jednocześnie o zasięgu naszych własnych i ograniczeniach nakładanych na naszą wolność wyboru: kontroli, która wyslizgnęła się albo została brutalnie wyrwana z naszych dłoni. Demona lęku nie da się przegnać, dopóki nie znajdziemy (a dokładniej – nie skonstruujemy) owych narzędzi” (Bauman 2007: 40).

Współcześnie, jak nigdy dotychczas, ludzie świadomi są wrogości cywilizacji. Nowe choroby, mutacje genetyczne, zanieczyszczenie środowiska powodujące zmiany klimatyczne, wymieranie całych ekosystemów – to tylko początek listy zagrożeń, jakie niesie cywilizacyjny postęp. Historia ludzkości to pasmo rozkwitów i upadków wielkich idei oraz cywilizacji. Nigdy to, co przeminęło nie pozostawiało po sobie próżni – na jego miejscu powstawało nowe, niekoniecznie jednak dobre dla wszystkich. Pozycja lidera przynależała silniejszym i trwała dopóty, dopóki na to miejsce nie znaleźli się inni pretendenci.

Okazuje się jednak, iż stały od wielu stuleci wzrost populacji, zwielokrotnienie ilości i tempa przekazywanych informacji pozwala w każdym nowym pokoleniu pomnażać dziedziczone w spadku po przodkach dokonania. W XIX wieku dokonano więcej wynalazków niż przez wszystkie poprzednie tysiąclecia historii, a w wieku XX, każde nowe pokolenie dodawało do ogólnej wiedzy ludzkości tyle, lub nawet więcej, co wszystkie dotychczasowe pokolenia razem wzięte. Jednakże demonizacja, nazwijmy to, dobra, jakie stworzyła ludzkość i które ona nazwała cywilizacją, nie jest motywowana skostniałym konserwaryzmem teraz żyjących. Świat jeszcze nigdy dotąd nie był tak świadomy zagrożeń i jednocześnie tak chętny do podjęcia ogólnoziemskiej – ogólnoludzkiej dyskusji na ich temat.

Nigdy dotąd zjawiska entropijne nie miały miejsca na taką skalę; nigdy też nie było tak nierównych szans. „Nie potrafiąc spowolnić przyprawiającego o zawrót głowy tempa zmian, a co dopiero przewidzieć i kontrolować ich kierunku, koncentrujemy się na rzeczach, na które możemy (albo wierzymy, że możemy) wpływać: próbujemy kalkulować i minimalizować ryzyko, że my sami, bądź nasi w danej chwili najbliżsi, możemy paść ofiarą niezliczonych i niepoliczalnych zagrożeń, które ten mętny świat i jego niepewna przyszłość mogą na nas sprowadzić. Jesteśmy pochłonięci doszukiwaniem się „siedmiu oznak raka” lub pięciu symptomów depresji”, albo przeganiem widma podwyższonego ciśnienia krwi, wysokiego poziomu cholesterolu, stresu lub otyłości. Innymi słowy, szukamy *zastępczych* obiektów, na których można by wylądować nadwyżkę egzystencjalnej trwogi” (Bauman 2007: 20–21).

Przed oczyma czytelnika współczesnej powieści oto jawi się obraz zagubionej jednostki – masy, która wszakże szuka potwierdzenia swojej indywidualności, prawa do bycia „innym”, ale nie „obcym”, jednostki spragnionej poczucia bezpieczeństwa, jasnych kryteriów oceny rzeczywistości. Problemem okazują się być niezbyt jasno określone role społeczne, a co za tym idzie, błędnie wytyczone wektory społecznego postępowania. To znak naszych czasów, bowiem „...nigdy dotąd jednostka nie była tak pozostawiona sobie samej jak obecnie [...]. Powiedziano mi: Wymyślaj siebie sam, sam wymyślaj swoje własne życie i urządzaj je, jak chcesz zarówno w każdej aktualnej minucie, jak i od początku do końca”. A czy mnie na to stać? Tak całkiem bez pomocy, prób przysmiatek, pomyłek i poprawek, a przede wszystkim bez wątpliwości?” (Mrozek 2000: 101). Takie pytania zadają sobie współcześni. Takie same lęki nękają bohaterów Andreja Skubica, nadając ich egzystencji posmak goryczy.

LITERATURA

- Zygmunt BAUMAN, 2004: *Życie na przemiał*. Tłum. T. Kunz. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- , 2007: *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*. Przeł. M. Żakowski. Warszawa: Wydawnictwo Sic.
- Jerzy BRALCZYK, 2002: *Język na sprzedaż*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Stanisław JAWORSKI, 2001: *Podręczny słownik terminów literackich*, Kraków: Universitas.
- Katarzyna MOSIOŁEK-KŁOSIŃSKA, 1999: *Ślady polskich przemian po 1989 roku w słownictwie ogólnym. Polszczyzna w komunikowaniu publicznym*. Red. J. Bralczyk, H. Majkowska. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sławomir MROŻEK, 2000: *Smutek czy depresja, Małe listy*. Warszawa: Nor sur Blanc.
- Юрій САДЛОВСКИЙ, 2005: *Природа танцю або тактом звідусіль*. Рига – Львів: P.K.S.
- Andrej SKUBIC, 2000: *Grenki med*, Ljubljana: DZS.
- Đurđa STRSOGLAVEC, 2005: *Meje moje kulture so meje mojega sveta (Večkulturnost v prozi Polone Glavan in Andreja Skubica)*. 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Zbornik predavanj. Ljubljana: Filozofska Fakulteta.
- Olga TOKARCZUK, 2004: *Ostatnie historie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Janusz Leon WIŚNIEWSKI, 2001: *Samotność w sieci. Tryptyk*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, Prószyński.

Alojzija ZUPAN-SOSIČ, 2003: *Zavetje zgodbe*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

OBLIKOVANJE NARODNIH MANJŠIN IN PROBLEM IDENTIFIKACIJE POSAMEZNIKA – *GRENKI MED* ANDREJA SKUBICA

Prispevek, katerega tema je način predstavitve narodnih manjšin v romanu Andreja Skubica *Grenki med*, je poskus identifikacije pravega junaka romana. Vprašanje je, ali je to celotno prebivalstvo Anglije, Škotske in Slovenije ali samo njihovi predstavniki. Kako avtor oblikuje glavne like? Ali je res mogoče razlikovati med identiteto posameznika in pojmom narodnosti? Kako avtor predstavlja posamezne nacije in kako se ta projekcija kaže v luči socioloških raziskovanj? Kakšna je definicija narodnosti in identitete posameznika? In končno, kako narodna pripadnost oblikuje posameznika?

V času globalizacije se teh problemov loteva tudi leposlovje. Da bi dosegli želeni cilj, si avtorji zamišljajo svet in vanj umeščajo barvite like, ki jih lahko analiziramo z različnih vidikov. Ker imajo omenjeni literarni liki probleme z lastno identiteto, ne znajo enoumno opredeliti svoje družbene in narodne pripadnosti. Pri tem jim ne pomaga niti globalizirana kultura niti dolgoletne življenjske izkušnje, ki jih dejansko približujejo bolj h kosmopolitizmu kot k nacionalizmu.

Danes ima na posameznikove izkušnje še večji vpliv kot prej komunikacija, predvsem internet, ki ni samo orodje za sporazumevanje, ampak tudi prostor, kjer se do resnice oblikuje ambivalentna virtualna realnost. V njej se človek pokaže, kakor sam želi. Prav ta izbirnost informacije lahko gradi drugačno sliko posameznika, kar pomeni, da ne prenaša samo vseh njegovih želja po izgledu in osebnosti, ampak oddajniku pokaže samo tisto informacijo, ki jo sam želi. V tem primeru se pokaže njegova zelena prisposoba, lahko bi rekli »okužena« avtoidentiteta.

Skubičev roman se loteva prav problema nepotešene potrebe po samoopredelitvi.

Igre z mimezismom v poljski in slovenski prozi devetdesetih let

BOŻENA TOKARZ

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut Filologii Słowiańskiej,
Ul. Żytnia 8, PL – 41-200 Sosnowiec, btokarz@gmx.net

SCN II/2 [2009], 139–153

Igre z mimezismom med množico različnih struj in individualnih poetik v poljski in slovenski prozi devetdesetih let določajo model recepcije in strukturo besedil. Naklonjene so prečkanju žanrskih, zvrstnih, kulturnih, predstavitvenih mej, tako da strukturo besedila spreminjajo v polje dialoga, ki bralcu nudi drugačna doživetja kot zaprta fabula.

Games with *mimesis*, present among the numerous trends and individual poetics in Polish and Slovene prose of the '90s, define the model of receiving compositions and the model of their structure. They conduce to crossing borders between genres, cultures, borders in imagination, through making a field of a dialogue in the structure of a text. That field delivers other reading experiences than a closed story.

Ključne besede: mimezis, fikcija, fabula, igre, poljska in slovenska proza devetdesetih let

Key words: mimesis, fiction, story, games, Polish and Slovene prose of the '90s

Mimesis kot estetsko kategorijo opazujemo s širše antropološke in filozofske perspektive, kar se odraža v raznolikih načinih njegovega razumevanja in obsežni strokovni literaturi. V 19. stoletju so ga močno povezovali z realizmom, kar je privedlo do pomenskega izenačenja obeh pojmov, v skladu s tem pa tudi do prizadevanja za ustvarjanje iluzije resničnega bivanja v predstavljenem svetu. Literarni programi realizma, oprti na filozofsko verovanje v obstoj objektivne resničnosti, so se osredotočili na tehnike vernega predstavljanja, kar je poudarilo objektivnost obstoja pojavov, s tem pa spoznavno(stno) resnico predstavljanih svetov. V literaturi druge polovice 19. stoletja se je realizem izoblikoval kot litararni tok in slog (Głowiński in drugi 1988: 422–423; Mar-

kiewicz 1991: 816–819; Mitosek 1991: 909–921). Bil je najizrazitejša realizacija mimetičnosti, skupaj s poznejšim naturalizmom, v katerem je mogoče videti najskrajnejšo obliko mimetizma.

Alternativna (literarna) resničnost je bila, skupaj s svojo potencialno manipulativnostjo, zaradi narave jezikovnih upodablajočih sredstev čedalje odločneje postavljena pod vprašaj – kot lažna podoba, literarna sredstva ekspresije pa so začela vstopati v javno življenje. 20. stoletje je sprva podvomilo, končno pa zavrglo tezo o literarni fikciji kot iluziji, prevari, ki na osnovi lastnih domišljjskih predstav povzroča lažni občutek prisotnosti stvari. Vprašanja o *mimezisu* in realizmu, ki so se pojavila v 20. stoletju, zrcalijo večno ontološko protislovnost literature; protislovnost, ki spada med distinktivne značilnosti tudi drugih vej umetnosti. Literatura z lastnimi jezikovnimi in kompozicijskimi sredstvi gradi avtonomno resničnost, alternativno zunanji resničnosti. Istočasno je v manjši ali večji meri prepuščena različnim družbenim nalogam. Njena služnostna funkcija je povezana z dejstvom, da sodeluje v komunikacijskem procesu, v katerem vstopa v interakcijo z drugimi oblikami kulture, npr. z drugimi umetnostmi, znanostjo, s politiko in z vsakdanjim življenjem. Z njimi jo povezuje izpolnjevanje komunikacijskih funkcij: estetske, spoznavne in vzgojne. Na specifičnost, drugačnost vsakega posameznega literarnega kaže in jo poudarja vsakokratna samosvojost v izbiri gradbenih elementov in načinov uporabe jezika. Ker literatura živi v simbolnem prostoru, prejemnika v enaki stopnji zaslužuje (s tem, da ga vleče v predstavljeni svet) kot osvobaja.

Literatura tako presega meje resničnosti; ko se poslužuje tako neracionalne oblike spoznavanja, kot je intuicija, pogosto vstopa v svet magije in metafizičnih vrednot. Vedno pa obstaja določena stopnja homologije med umetnostno strukturo dela in strukturo resničnosti (v kateri delo obstaja): vizualno, mentalno, intelektualno ipd. Način vključitve človeka v sodobni svet, sprejemanje ali zavračanje le-tega določa mimetičnost, ki je nekje v razponu »med pretvarjanjem in referenčnostjo«, kot piše Zofia Mitosek (2002: 25–46). Ponovno utelešenje realističnega *mimezisa* ni mogoče, saj se ni spremenil samo svet (zaradi konkretnih človekovih dejanj), ampak je danes drugačen tudi način njegovega prebiranja (prim. Eco 1999), ki je vedno odvisen od časa in znanja.

S posnemanjem, *mimezism* že Aristotel ni mislil na trpno kopiranje sveta, saj naj bi bilo preslikovanje povezano z igranjem resničnosti v umetnosti, tj. predstavljanjem (*Słownik terminów literackich*: 284–285; prim. Arystoteles 1989). Posnemanje in igranje resničnosti se izvaja v okvirih predstavljenega sveta, ki ga vsebuje fabula literarnega dela. Predstavna/predstavljalna funkcija fabule lahko služi posnemanju resničnosti ali pa gradnji fantazijskih svetov, pri tem pa imajo tako prve kot druge alternativni značaj, tj. motivacijsko izvirajo iz notranje resničnosti.

Mimezis določajo aktualna ikonosfera in trenutna komunikacijska orodja; oboje vpliva na opazovalni efekt in izkoristek spomina. Svet, katerega alternativa je literatura, funkcionira skladno s splošno spoštovanimi normami, brez možnosti pogajanja. Pogajalski značaj literature izvira iz dialoga, celo polemike s podobo resničnosti, ki jo slika avtor, saj je umetnikova naloga videti več in

bolje kot ostali – kot je pisal Marshall McLuhan: »Umetniku pripada [...] v družbi vloga navigatorja, ki pravilno bere kompas in določa kurz [...] Je [...] svetovalec tako v sferi delovanja kot v sferi razmišljanja. [...] naloga umetnosti je omogočiti percepcijo otopelim ljudem, katerih sposobnosti opažanja je zavrla okolica, ki jih ne opazi« (prim. McLuhan 1975: 304, 307; prevod iz poljščine); pa tudi videti predmet skupaj z njegovo strukturo in njenim vzrokom – kot je slikovito prepričeval Roland Barthes v zapisu o Charlieju Chaplinu, ki da »[...] kaže publiki svojo slepoto na tak način, da bi (publika) hkrati videla slepca in predstavo slepca. Videti, kako nekdo ne vidi, je najboljša pot proti jasnemu opažanju tistega, česar sam junak ne dojame [...]« (Barthes 1970: 63; prevod iz poljščine).

Od časa, ko sta oba raziskovalca podala citirani izjavi – šestdesetih let prejšnjega stoletja – se je na področju samozavedanja umetnikov veliko spremenilo, a so se komunikacijski procesi razvili v smer, ki sta jo opazila. Čeprav so sicer umetniki čedalje pogosteje izgubljali vero v idejo, da igrajo pomembno vlogo v potrošniški družbi, niso povsem opustili alternativne drže v odnosu do norm, ki veljajo v resničnem življenju.

Literaturi pripisana polemičnost do zunanjega sveta se je v prozi 90. let podvojila v polemičnost do same literature, kar je še vedno povezano z umetniškim samozavedanjem in pisateljevo pozicijo v multimedialni kulturi. Na Poljskem in v Sloveniji so se spremembe dotaknile tako družbenopolitičnih razmer kot tudi kondicije samega pisatelja, ki zdaj ni bil le osvobojen obveze biti vest naroda ali njegov učitelj, ampak se je znašel v medijsko konkurenčnem prostoru. Z možnostmi, ki jih ponuja tehnika, povezani civilizacijski razvoj dvajsetega stoletja je vplival na umetniško, antropološko in komunikacijsko-družbeno zavest pisatelja. Vendar pa se dotlej nikjer v srednji Evropi (razen v kratkem dvajsetletnem obdobju med svetovnima vojnama na Poljskem) politični dogodki niso v istem času in prostoru tako intenzivno srečali s civilizacijsko-kulturnimi: osamosvojitve slovenske države, prekinitev s sovjetsko (rusko) politično-družbeno dominacijo in rekapitalizacija ter demokratizacija na Poljskem na eni strani in kulturni pojavi komunikacijske multimedialnosti na drugi. Poljski in slovenski kritiki so od te situacije pričakovali prelom (prim. Kos 1991). Pričakovane so bile radikalnejše spremembe od teh, ki so se res zgodile, zlasti na Poljskem. Te prognoze kot da niso upoštevale umetniške evolucije proze, ki je jasno razvidna vse od sedemdesetih let, njene simptome pa je bilo mogoče zaznati že veliko let prej.¹

Alternativno držo v prozi devetdesetih let je mogoče opaziti na ravni relacije z zunanjo resničnostjo in z literaturo kot formo konceptualizacije te resničnosti v obliki dveh tipov umetniških preferenc: obrata v smer magije in materialistične metafizike ter obrata v smer metafikcije. Iz magičnega realizma pisatelji

¹ Prim. mdr. Stala 2000: 1; Czaplinski 1997 – v pogovoru *Przeboleć przelom. Rozmowa z historykiem literatury i krytykiem – Przemysławem Czaplinskim* (»Pro Arte« 1998, zv. 4) je končal spor o vlogi iz leta 1989 in to obdobje v razvoju proze imenoval »neprelomen prelom« (»przełom nieprzełomowy«).

devetdesetih let izbirajo relativizem dveh svetov – notranjega in zunanjega – ter fabularni mimetizem. Opiraje se nanju, usmerjajo svojo pozornost proti literarnim mehanizmom, ki so zaradi tega, ker so nosilci pomenov in smislov, tudi sami pomenski elementi. Multimedialna in večjezična kultura je namreč sprožila razmišljanje o celoti kot o fragmentu in o fragmentu kot o celoti; po tem ne more nič več motivirati obstoja meja: med tem, kar je mentalno, in tistim, kar je fizično, med orodjem in izdelkom.

Igra, magija in metafikcija so odgovor na aktualni čas: na potrebo po novem pogledu na resničnost (avantgardna gibanja); na ogroženost, ki jo prinašata človek in tehnika, ki jo slednji ustvarja; na razbitje identitete, ki zahteva stalno lepljenje; na čedalje večjo etično prožnost; na pomanjkanje spoštljivosti do drugačnosti; na potrebo po prijetnosti, igri, zabavi, ki aktivira posameznika. Nezaupanje v možnost predstavljanja in poimenovanja fenomena človeškega bitja, stvari, sveta in odnosov človeka z njimi izvira iz zavedanja, da so meje med njimi gibljive. Ambivalentni odnos do literarnega *mimesisa* je korak v smeri »obzorja pričakovanj« – kot bi to označil Husserl (prim. Święcicka 1993), Eco pa imenoval »sistem prejemnikovih pričakovanj« (prim. Eco 1972: 94; prevod iz poljščine). Tako »obzorje« kot »sistem« sta rezultat skupinske in posameznikove izkušnje, tj. prebiranja od magičnega realizma je v bistvu njegovo ponovno postavljanje s strani ustvarjalnega subjekta, torej ne preprosta reprezentanca, ampak predstavljanje, ki se dogaja skladno s pričakovanji modelnega bralca (prim. Eco 1993: 72–96; prevod iz poljščine): kritičnega, a čustveno doživljajočega resničnost in distanciranega, zavedajočega se mehanizmov, ki vladajo svetu in literaturi. Prvi pričakuje fikcijsko iluzijo, ker – kot piše Federman – pomeni »ustvarjati iluzijo [...] zavračati resničnost, predvsem prepričanje, da je resničnost resnica« (Federman 1984: 424; prevod iz poljščine). Drugi bi voljno vstopil v interakcijo z oddajnikom, torej od fiktivnega sveta, ki ga je slednji ustvaril, pričakuje povabilo k igri – igra pa je tudi predstavljanjsko upodabljanje resničnosti.

Igra s fabulami je tudi igra s fikcijo, saj spada fabula poleg naracije, junaka, dogodka, časa in prostora med elementarna orodja za ustvarjanje fikcije, pri tem pa jo je treba opazovati tudi kot spoznavni način. To pomeni, da sta fabula in fabularizacija kot mentalni shemi izraz identitete in njene funkcije – svetovnega nazora. Posebna vloga v fabularizaciji pripada naraciji in akciji: dejavnikoma, ki usmerjata branje, postavljata literarno delo v določen komunikacijski model. Fabula je identična z akcijo samo v pripovedih in nekaterih realistično-naturalističnih romanih, oprtih na vzročno-posledični determinizem. Njuna sinonimnost je zamajana že v romanih z več zgodbami, ki niso povezane v hierarhični red, ampak so vzporedne ali enakovredne. Akcija (kot element literarnega besedila) obsega dejansko zaporedje dogodkov in oseb v določenem času in prostoru ter pripovedovalčevo perspektivo, s premori in prostorsko-časovnimi premestitvami ter komentarji vred. Fabula pa je mentalni konstrukt, ki nastane na podlagi akcije – torej jo v svet fikcije postavljata oddajnik in prejemnik; vsako besedilo namreč vsebuje svojega modelnega bralca, adresata; slednji se aktualizira v neskončnem številu empiričnih bralcev, ki

v manjši ali večji meri vstopajo v igro z besedilom. Odločitev v odnosu do polnega obsega fabule je v veliki meri odvisna tudi od bralčeve intertekstne kompetence, čeprav sicer interpretacijsko hipotezo najde v besedilu.

Vlogo igre, ki predstavlja enega aspektov fikcije, poudarjajo raziskovalci, ki sicer zastopajo različne metodološke opcije, kot npr. Umberto Eco, ko analizira repertoar prijemov v okviru notranjih interakcij, ali Kendall Walton, ko predstavlja fikcijo kot »igro pretvarjanja«.

Igra z besedilom, ki se jo igrata oddajnik in prejemnik, je lahko razvidna v različnih merah. Njen pomen je tako velik, da Kendall Walton »igro pretvarjanja« (game of make-believe) razglasi za temeljni označevalnik fikcije in nanjo opre svojo teorijo (prim. mdr. Walton 1984). Podobno tudi Eco pojasnjuje – čeprav še vedno izhaja iz semiotičnih postavk – mehanizme oddajnikovega ustvarjanja fikcije v besedilu, ki bralca vlečejo v svojo mrežo. Prejemnika besedilo (fabula, intriga, ekspresija) emocionalno modelira ali pa se prejemnik – če ima veliko bralnih izkušenj in visoko kulturno zavest – z besedilom igra, tako da predvideva njegov zaključek (prim. Eco 1993: 125–148). Oba raziskovalca se razlikujeta v tem, da isti pojav pojasnjujeta s pomočjo različnih pojmov. Eco izbira iz analize literarnih del repertoar prijemov, ki prejemnika vlečejo bolj v interakcijo z besedilom kot z oddajnikom, Walton pa s pomočjo oznak, kot so imaginacija, navideznost, igra, predstava izpostavlja perspektivo in s tem v središče pozornosti postavlja imaginacijo ter čustveno razpoloženje; Anna Łebkowska (2001: 230–235) opaža, da sežemo po knjigo, ker se želimo angažirati v svetu, ki ga ustvarja, in skupaj z literarnimi osebami doživljati postaje njihove usode, čeprav vemo, da takšen svet ne obstaja.

Walton pojasnjuje zasvajajočo moč fikcije s scenarijem (kot bi se izrazil Eco) otroške zabave, ki mu je zavezana. Slednja mu predstavlja prototip bralčevega psihičnega sodelovanja v fikcijskih dogodkih, in sicer pod pogojem, da se zaveda svoje vloge udeleženca oz. 'tistega, ki rešuje križanko'. A v obeh situacijah – vere in distance do predstave – se bralec z besedilom igra »igro pretvarjanja« oz. se igra z besedilom tako, da »izkorišča svoje izkušnje, znanje in način« branja sveta, tj. »horizont pričakovanj«. Fiktivni *mimezis*, ki izpolnjuje tudi ludično funkcijo, je vpisan v antropološko perspektivo, saj človek v zabavi in igri podvaja svoje življenje.² Tak je tudi značaj otroške zabave.

Sodobni odnos do *mimezisa* kot estetske kategorije, ki se s pomočjo fabule uresničuje v podobi literarne fikcije, izvira iz aktualnih percepcijskih mehanizmov, znanja/znanosti, odnosa do preteklosti, prihodnosti in spomina, ki so posledica izjemno dramatičnih civilizacijskih procesov (znanstvenih, političnih, družbenih, komunikacijskih) 20. stoletja. Igre z *mimezismom*, mdr. s pomočjo oblik magičnega realizma in literarne samorefleksije, opozarjajo na vlogo konstrukcijskih elementov proze. Literarni kod se je poistovetil s kontekstom, saj je v obliki vsebovana interpretacija resničnosti.

² Prim. Lotman 1978; na to besedilo se sklicuje tudi A. Łebkowska.

Slovenska in poljska proza 90. let nočeta več posnemati resničnosti, čeprav se ne odrekata njenemu opisovanju (deskripciji). Pisatelji, zavedajoči se specifičnosti literarnega izraza, postavljajo resničnost sveta 'v oklepaj', za t. i. literarno resnico. Hkratnost teh tendenc, torej pravica proze do tvorjenja možnih svetov in istočasno demaskiranje v njih ustvarjanje iluzije, se na posebno izrazit način kaže v prozi Vlada Žabota in Olge Tokarczuk. Žabot vleče bralca v magijo možnih svetov, Tokarczukova pa istočasno izkorišča inspiracijo z magičnim realizmom in izkušnje z metafizično prozo; njena proza se opira na protislovja: na intelektualno distanco in čustveno poistovetenje.

Čeprav je ves čas postavljana v oklepaj, fiktivna verjetnost Žabotovi prozi dovoljuje ustvarjalno izkoriščanje elementov igre pretvarjanja.³ Literarne osebe so igralci, ki igrajo različne vloge, zgodbe pa so najpogosteje fizično neverjetne. So produkti fabul, ki jih je ustvaril avtor in so kot takšne argumenti za psihološko poistovetenje. Zato lahko pretvarjanje, ki junaka Sukuba vodi v paranojo, služi tudi samospoznavanju. Če se posameznik sooča z različnimi vlogami, množi svoje življenje, tako kot to za zabavo počne otrok, in se s tem bogati (prim. Lotman 1978). Nenavadne zgodbe predstavljajo konstrukcije, ustvarjene brez potrebe po mimetični predstavitvi resničnosti. Sicer so identifikacijske fabule, a so osvobojene preprostosti emblema. Od bralca, ki ima do njih različen odnos, zahtevajo interpretativni napor. Bralčevi občutki se oblikujejo na širokem področju med podreditvijo fiktivnemu svetu in zavračanjem njegovih podob. Cilj je samoopredelitev. Žabot provocira. Ko plete svoj roman, skrbi za to, da bi se bralec znašel znotraj sveta, ki (mu) ga je ustvaril; pripoved neprestano prekinja, saj v resnici v njej ni dogodkov, ki bi bili predstavljeni v vzročno-posledičnem zaporedju, cela pripoved pa je zabrisana.

Vedno pa pripovedovalec izhaja iz fizičnega prostora in se osredotoča nanj. Sprva realistični opis ali pripoved o običajnih dogodkih se preoblikuje v verigo spletovalnih situacij in izgledov, ki jih ni mogoče enostavno pojasniti. To namreč ni prostor, ki bi kazal na svoj neposredni designat. Ta prostor je projekcija psihičnega stanja, ki ga popolnoma obvladuje *libido*. Podrobnost dobi v njej gargantuistični značaj, v katerem pa ni več karnevalskega optimizma (prim. Bachtin 1975). Namesto slednjega dominira mračnost prvotnega elementa.⁴ Žabota namreč zanima neuzaveščena identiteta posameznika, ki sebe in svet doživlja in spoznava iz magične perspektive. Zato čutnost in animistična doživetja dominirajo nad intelektom, s pomočjo katerega ni mogoče prodreti do pomena skrivnosti, saj je razum odgovoren za podobo t. i. objektivne resničnosti, slednja pa se izkaže za igro zornih kotov. Smisel ostaja v ozadju.

Osnovno sredstvo je jezik in v njem konceptualizirana domišljija, intuicija, intelekt, čustva in doživetja. Odtod izvira mdr. Žabotov odnos do fikcije. Čeprav je literarna fikcija pogosto zaznamovana z vprašajem, o njenem obstoju pisatelj

³ Prim. Walton 1984; termin izhaja od navedenega avtorja.

⁴ Prim. Jung 1981. Koncept posamezno in kulturno motivirane podzavesti izvira iz Freudove psihoanalize, iz kategorije *id*. Prav tako iz Freudove psihoanalize prihaja Žabotovo prepričanje o organizacijski moči *libida*.

ne dvomi. Po njeni zaslugi se bralec prepusti prilaščanju, se pusti ugrabiti – kot piše Kendall Walton – in pri tem ostane v položaju ambivalentne odvisnosti od nje: prepustitve in distance.

Posameznikova izkušnja je v tej prozi takó to, za kar se zdi, da je že biló in na kar bi bilo najbolje pozabiti, kot tudi tisto, kar tiči globoko v podzavesti; je mračno in čeprav privlači, hkrati poraja upanje, da se nikoli ne bo zgodilo. Odtod izvira prenikanje literarnih oseb in svetov v romanih *Stari pil*, *Pastorala* in *Volčje noči*, podobno kot se je to dogajalo že tudi v pisateljevi debitantski pripovedni zbirki *Bukovska mati*, ki je napovedala značaj njegove ustvarjalnosti.

V noveli Vlada Žabota *Skrivnost grajske kapelice* se gradi dvojna sanjska resničnost. Sanjane podobe s fresk v grajski kapelici odpirajo eksistencialno prvotnost oseb, ki kasneje postanejo junaki drugih, iz prvih izvirajočih sanj. Zarino prebujenje pomeni prehod v globlji sen. Ista grajska kapelica, ki je prisotna tudi v njem, vznemirja, še bolj pa preseneča z osebami na freskah. So primitivne, razmazane, daleč od molitvenega zamaknjenja in gotsko-renesančnega vzorca. Njihova čutnost je zajeta v barvi, ne obliki, saj se je slednja utelesila v dogodkih sanjane resničnosti. Opis fizičnega prostora je preoblikovanje sna (fikcije) v drugo sanjano resničnost, z voznikom in vozom, ki spominja na mrliški voz, gozdom, zidom, podobnim pokopališkemu obzidju, graščino s kapelo. Čedalje globlje vstopanje v podzavest, ki jo obvladujeta čutnost erotike in smrti, se dogaja v simbolnem prostoru, njegovi designati pa s svojo večpomenskostjo ustvarjajo utvaro.

Pešpot Fiale Kalmana ima izrazito realističen okvir potovanja. Junak je bil vržen v magičen, tesnobo vzbujajoč, zlovešč in svojevrsten prostor. Določajo ga stene gostišča, v katerem bo prišlo do ritualnega spolnega akta, ki naj bi stari, zaprti družbi pomenila nadomestek življenja. Notranjost gostišča je nasičena z ritualno potencialnostjo. Notranja napetost predstavlja opozicijo brezizhodnemu zunanjemu svetu, ki izginja v megli, plohi in šumenju vode in v kateri vlada neskončna ter večno ponavljajoča se smrt. Fizična osnova *Bukovske matere* sta prostora gozda in hiše.

Literarne osebe Žabotovih novel ne prestopajo meja prostora, v katerih dominirata metafora in magija (v *Bukovski materi* – sprememba ženske iz matere v pocestnico, ljubimko, nevesto; v *Pešpoti Fiale Kalmana* – Lucije v Lučko, odrasle ženske v dekle, erotike v smrt; v *Skrivnosti grajske kapelice* pa – telesnosti v sanje čedalje bolj oslabelega telesa). V svetu, ki ga ustvarja pripovedovalec, kljub mešanju realnega z nerealnim ni univerzalne simpatije. Nasprotja ostajajo v protislovnem razmerju, ki v telesnem krču, ki ga enkrat povzročata erotična ekstaza, drugič pa smrt, vzbuja strah.⁵ Skrivnost tega prostora in vzrok njegovega pojava je mogoče pojasniti psihoanalitično: s stanji ekstaze prostora, z občutkom izgubljenosti in nekrivdno krivdo ali pa s hrepenenjem po varnem zavetju toplote telesa. Vedno pa je predstavljeni svet prostor eksistencialnega strahu (prim. Žabot 1986).

⁵ Prim. Eco 1999 – na temo simpatije.

Doživljanje celega sveta je namreč zvedeno na telesno čutnost, na freudovski *libido*. Pri Žabotu torej ni več možnosti za izravnavo oz. pogreznjenje človeka v stvar, saj prevzame pri njem celo mrtvo telo lastnosti erotičnega telesa, ne pa stvari; mrtvi se ponovno rojevajo v različnih osebah. Kljub zakonitostim razkroja predstavlja to telo nedvoumen konkretni element, neke vrste univerzalni gen, ki jamči za obstoj sveta.

V svetu skrivnostnih sil in življenjske potencialnosti vladata – tudi v svetu, predstavljenem v *Nimfi* in *Sukubu* – strah in napetost. Če želi preživeti, mora subjekt sprejeti konfrontacijo z utvaro in zlom, ki ga obkrožata, pa tudi z mistiko in mitičnostjo življenja. Vzrok paranoje so prav sile, ki se jih posameznik ne zaveda, a upravljajo z njim. Pregarjavice, zlasti tiste z erotično podlago, ki so sicer najpogosteje skrivane, povzročajo pogrezanje junaka *Sukuba* Valenta Kosmine v prepad. Njegov svet je niz skrajnih sprememb, podobno kot svet junakov drugih Žabotovih romanov. V tem svetu strah nikoli ne izgine, posameznik pa se mora do njega nekako opredeliti.

Nenepomembno, inspirativno vlogo v njegovi prozi igrata psihoanaliza S. Freuda (sila *libida*) in magični realizem. Metaliterarna sila magičnega realizma tiči v njegovi vkoreninjenosti v različne tradicije: evropsko in ameriško. Iz tega sledi, da ga po eni strani spremlja prepričanost v človekovo zvezo z Zemljo in Vesoljem, po drugi pa drža, ki se je oblikovala skozi kritiko razuma, evropsko metabesedilno tradicijo in, končno, literarno ter kulturno izkušnjo, oprto na Jungovo psihoanalizo. Ta lastnost pojasnjuje razliko med evropsko različico magičnega realizma in njegovo iberoameriško mutacijo kot pravega literarnega toka (ki je v drugi polovici 20. stoletja začel svoj povratek v Evropo – prevodi) in postmoderno remutacijo; odgovarja na dvome z izteka prejšnjega stoletja. Ena temeljnih razlik je v tem, da v iberoameriški prozi dominirata magična konkretnost in magija, zrasla iz metisaža in ameriške hibridnosti.

Olga Tokarczuk izraziteje kot Žabot kaže, da zanjo predstavlja tehnika magičnega realizma eno izmed orodij v procesu zastavljanja vprašanj o kompleksnosti in skrivnosti človekovega bivanja v svetu. Medsebojno prenikanje zunanjega in notranjega sveta vzbujata tako nemir kot tudi distanco in nezaupanje do vsega, kar je stalno in se zdi zanesljivo. Pripoveduje torej zgodbe, neverjetne v vsej svoji verjetnosti. Ustvarja fabule, ujete v okvire psihološke verjetnosti, kot so *Zadnje zgodbe (Ostatnie historie)*, mitične, kot *Anna in v grobnicah sveta (Anna In w grobowcach świata)*, prostore naravne magije v romanih *Pravek in drugi časi (Prawiek i inne czasy)* ali *Poli/Pola (Bieguni)*. Njihova interpretacija, tako kot svetovi, ustvarjeni v njih, se dogaja na polju med željo po zatopitvi v verjetje in nezmožnostjo razglašanja resnice: vse je namreč hkrati mogoče in nemogoče. Njena proza je fikcijska in metafikcijska, opušča vero in nevero v ustvarjene možne svetove. Odgovarja na vprašanja literarnega prejemnika, ki, ko sega po knjigi, od slednje pričakuje možnost potopitve v resničnost, drugačno od tiste, v kateri živi. Ob tem se sicer zaveda logične nepravilnosti knjižnih svetov, a vanje vendarle vnaša svoj intelekt in emocije. V literarne svetove hoče verjeti – ne toliko zaradi udobja, ampak predvsem zaradi v njih ustvarjene možnosti odhoda in prekinitve rutine (brez prevzemanja odgovor-

nosti), konvencije, norme; njegova »vera« torej izhaja iz želje po transgresiji, iz želje po prekoračitvi lastnih meja. Literatura takó ni izključno sprostitev, pobeg, saj prinaša spodbude za samospoznanje, samokreacijo in spoznanje, ob tem pa ponuja tudi veliko prijetnih občutkov, kakršne pričakujemo od zabave.⁶ Prejemnik tako postaja sokreator, čigar sodelovanje zajema ustvarjalne dejavnosti, ki zahtevajo invencijo in sodelovanje v virtualnem prostoru predstavljenega sveta. Tako deluje junakinja pripovedi Olge Tokarczuk *Odpri oči, ne živiš več* (*Otwórz oczy, już nie żyjesz*) (prim. Tokarczuk 2001: 7–45).

Junakinja C. ni brez razloga bralka kriminalk. Ta literarna zvrst namreč ne skriva, da se opira na igro s prejemnikom celo v primeru novih zvrstnih različic, ki jih C. imenuje »kriminalke mešanke«. Pripovedovalka predstavlja junakinjo, ko riše njen psihološki portret kot portret osebe, ki v branju takšnega tipa literature išče močna doživetja in s tem nasprotje svoje vsakdanje eksistence – sive uradnice, ki z ničimer ne vzbuja posebne pozornosti. Pripoved rekonstruira bralni akt v perspektivi njegove neomejene interaktivnosti. Junakinjina zaljubljenost v kriminalke v resnici predstavlja ponovitev sheme uradničinega razumskega dela, le da jo spremlja potreba po presenečenju, ugrabljenosti. Presenečenje in ugrabitev sta tu pasivni drži, prav pasivnost pa jo v življenju najbolj moti, jezi in frustrira.

Če bi bili vsi bralci pasivni in bi se zgolj prepuščali »ugrabitvi« s strani fikcijskega sveta, bi literatura izpolnjevala samo vlogo »zapolnjevalca« notranje praznine in relaksacijsko funkcijo – kot zaustavljalka realnega časa. Ko prejemnik vstopa v interakcijo z literarnim delom, mu oddaja tudi sebe, svoje ustvarjalne sposobnosti, saj predvideva nadaljnjo usodo likov, se vznemirja zaradi njih, včasih pa jih hoče celo braniti pred nevarnostjo. Želi si posegati v usodo predstavljenega sveta in njegovih likov (prim. Eco 1993: 162–178). Zato C. vstopa v virtualni svet, predstavljen v romanu, v dveh vlogah, in sicer v vlogi: (1) kreatorja, pri čemer prevzema avtorsko oblast, in (2) *agensa*, ki ga sam priključuje z namenom spremembe fabule. V povesti je zanimiv način C.-jinega zagona mehanizma interferenčnih izletov glede brane knjige. Sklicevaje se na (intertekstne) scenarije drugih kriminalnih romanov, ki jih pozna, spreminja fabulo in se izmika dominaciji besedila. Išče nove rešitve avtorskega projekta, noče se več vračati k pripovedovani zgodbi. Izraža svoj upor – kot aktivna in svobodna ustvarjalka pa tudi kot negativna junakinja.

V pripovedi je bil poudarjen dinamičen značaj literarnega dela, oprt na komunikacijsko interaktivnost, ob tem pa so bile izpostavljene ustvarjalske možnosti, kakršne ustvarja usmeritev kreativne pozornosti (tvorca in prejemnika) na konstrukcijske elemente (npr. fabulo), ki jih aktualizira bralec. Obračanje literarnega komunikata k samemu sebi zajema tudi njegov ontološki status, ki ga fikcija zagotavlja celo v primeru, če jo opremimo z oznako negacije. V svetu fikcije je vse mogoče, vendar razkritje njenih gradbenih načinov suspendira resničnost in verjetnost.

⁶ Prim. Walton 1984 – širše na temo literarne igre pretvarjanja.

Zunanje okvire povesti *Odprti oči ...* določa pripovedovalec, ko označi njen začetek in konec: nakup knjige in policijski avto pred blokom. Čeprav puščata bralca v izključujočem protislovju med resnico in neresnico ter mu uzaveščata zapeljivost in nevarnost virtualne resničnosti, literarno delo zaradi njiju pridobi navidezno interpretativno kohezijo. To je pripoved o bralni prigodi ženske, ki v knjigi išče novo življenje, pa tudi – o terapevtski funkciji literature. Avtorica postavlja zaskrbljujočo diagnozo resničnosti, ki ni prijetna, saj v njej nastopajoči ljudje iščejo terapijo. Literatura izpolnjuje tudi ta pričakovanja, mnogopomensko odgovarja na prejemnikove potrebe.

Pripovedi, zbrane v prvem delu knjige *Igranje na veliko bobenčkov (Gra na wielu bębenkach)* so v večji ali manjši meri metafikcijske: *Škotski mesec (Szkocki miesiąc)* se dotika problema dvojne imitacije, kar plastično predstavlja velik dom za lutke; v pripovedi *Subjekt (Podmiot)* je obravnavano vprašanje identitete subjekta teksta in avtorskega subjekta; *Otok (Wyspa)* pa je konstrukcija, ki s tem, da v oklepaj postavlja oddajnika in pripovedovalca primarnega besedila, pod vprašaj postavi nujnost in stabilnost literarnega komunikata. V vseh pripovedih je relativizirana mimetičnost literature in njena brezpogojna avtonomija. Razumevanje teh pripovedi je brez upoštevanja obrtniške in ontološke zavesti bralca v interpretacijskem polju omejeno, saj fabule, ki jih narator pripoveduje ali sliši, niso informacije same na sebi, ampak služijo prenašanju bolj zapletenega komunikata, katerega bistvo tiči v skrivnosti človeške psihe, ki omogoča obstoj virtualnih svetov.

Po Tokarczukovi obstaja odvisnost med realno doživeto resničnostjo in virtualnimi svetovi, ki jih v obliki računalniških svetov, literarnih del, umetnosti, magije, sanj in zabave z nadevanjem mask (dobesednim in v prenesenem pomenu) ustvarja človeška domišljija.⁷ V virtualnem prostoru literature se dogaja srečanje dveh različnih osebnosti, pri tem pa se struktura dela ne spremeni. Zato oddajnik usmerja proti prejemniku signale tako, da bi bil sporazum mogoč v različnih stopnjah. Skrivnost teh prostorov tiči v človeškem razumu, knjiga pa »dokazuje« – kot piše avtorica – »da se vsa resničnost nahaja v človeški psihi« (Tokarczuk 2001: 14). Ta pa kljub temu selektivno – po Eleonor Rosch – zadržuje informacije in podobe resničnosti in gradi subjektivne modele sveta (prim. *Cognition and Categorization*, 1978; Taylor 2001), tako da obstajajo medsebojno komplementarne slike resničnosti, konceptualizirane v jeziku na vseh njegovih nivojih. Njihovo srečanje se dogaja v prostoru literature, v postopkih predvidevanja, ugotavljanja in razočaranja. Zato se interpreti zgolj približujejo razumevanju polnega smisla literarnega dela, ki ostaja sicer neznan tudi samemu avtorju. Iz takšnega razmišljanja lahko izvira prepričanje, da je svet neskončna pripoved – kot v povesti-bajki Salmana Rushdieja *Harun in morje zgodb*, v kateri je bralčeva pozornost usmerjena na pripovedni način, torej na strukturne elemente, ki so nosilci pomenov in smislov.

⁷ Prim. Sartre 1970; domišljijo opisuje kot specifičen, v razumu ustvarjen analogen resničnosti.

Zanimanje za virtualne svetove literature (in umetnosti nasploh) je razvidno v vsem opusu Tokarczukove: v *Potovanju ljudi knjige* (*Podróż ludzi księgi*) so šifrirane v simbolu knjige in življenja knjižnega človeka, tj. oblikovanega skozi znanje, pridobljeno iz knjig in literature (to se ponovi v pripovedi *Škotski mesec* (*Szkocki miesiąc*)); v *Praveku in drugih časih* (*Prawiek i inne czasy*) svet obstaja na meji med magijo prostora in časa ter predstavitev realnih dogodkov; v *Deus ex ...* se pripoved nanaša na srečanje človeške inteligence z umetno inteligenco računalniških možnih svetov; pa tudi v *Zadnjih zgodbah* (*Ostatnie historie*) ostajajo tri sorodnice (mama, babica in vnukinja) v virtualni zvezi – ko vsaka pripoveduje iz lastnega zornega kota, si ureja doživljeni svet skupaj z njegovo »nevidnostjo«, ki je vpisana v to, kar je vidno. Ko se istovetiš (identificiraš) in sodeluješ v virtualnem svetu, ga lahko v vsakem trenutku zapustiš ali izbereš drugo pot; lahko tudi preveriš svoje možnosti, nadarjenost in občutljivost; pred dramatičnostjo nas brani konvencija, ker:

[...] doživete (v tem svetu – op. B. T.) emocije niso radikalne, a v določenem smislu tudi so, ter hkrati niso resnične. Bralec se lahko od besedilnega sveta distancira, saj je njegov gospodar. Razgibana domišljija bere zgodbo v svojem ritmu, sledi podobam. Je aktivna, a se pusti voditi. V romanu srečuje osebe, v katerih vidi predvsem vloge, napisane prav z namenom, da bi se lahko z njimi poistovetila. Tedaj se pojavlja možnost za doživetje očiščujočega strahu, vseh varnih (ker so virtualne) reakcij (Tokarczuk 2001: 14).

Avtorica *Igranja na veliko bobenčkov* sproža prejemnikovo domišljijo, ko dela svoja besedila v precejšnji meri samorefleksivna. Bralčevo pozornost usmerja na orodja za gradnjo literarne fikcije, ki so nosilci in kažejo na možnosti za aktualiziranje in razširjanje njegovih razumskih in mentalnih izkušenj. Zato se v svojih metafikcijskih pripovedih ne izogiba fabuli in v izrazito fabularna besedila vključuje metafikcijske digresije. Bralec nima vtisa, da se ukvarja z »motnim morjem pripovedi« celo v neverjetnih zgodbah (npr. *Subjekt* (*Podmiot*) ali *Otok* (*Wyspa*)), ampak ima nejasen občutek približevanja nekakšni skrivnosti, ki prekoračuje meje čutnih in razumskih izkušenj. Njena metafikcijska proza je odločno fabularna in nemara prav zaradi tega dosega visoko stopnjo bralnega zanimanja s strani oseb z različnimi bralnimi izkušnjami, neodvisno od tega, če v njej prepoznavajo znane sheme ali ne. Sheme so znane tudi iz drugih povesti, a tu – zaznamovane – pomenijo nekaj drugega in na drugačen način spreminjajo kaos v red.⁸

Pisatelji segajo po vzorec proze magičnega realizma z ozirom na ontološki status, ki se v njem pripisuje resničnosti, in zaradi obrtniško-tehničnih razlogov. Objektivni obstoj sveta sicer ni odločno zanikan, vendar ni več pojasnjevan s pomočjo principa identičnosti, odsotnosti nasprotja in principa izključitve tretje možnosti. Za razlago raznolikosti aktualnega sveta ne zadostuje več razumevanje zahodnega racionalizma, t. i. *modus ponens*, oprtega na vzročno-posledično pojasnjevanje (prim. Eco 1999). Na vsakem področju vseh dejavnosti prisotni

⁸ Prim. Czaplinski 1997: 109–164; klasifikacije metafikcijskih naracij (fabularne in nepične).

element spremembe usmerja pozornost ustvarjalcev na skrivnost, neskončnost, dostop, do katerih omogočajo orodja tradicionalne logike, pa tudi njihovo prekoračevanje vse do stopnje zanikanja in razbitja vzročno-posledične verige, ko lahko posledica povratno deluje na lasten vzrok. Magični realizem je ponudil – skupaj z njegovo kritično smerjo – interpretacijo sveta, ki ni nivelirala protislovnosti, potemtakem je bila neredukcionistična.

Virtualnost literarnih svetov, ki so jo pisatelji opazili pred več stoletji, preden so jo razširile računalniške prakse, je literarno mimetičnost postavila pod vprašaj, vse do njenega zanikanja. Kot rezultat procesa razširjanja zavesti o virtualnem obstoju literature pod vplivom prihajajočih družbeno-kulturnih sprememb (z velikim deležem tehnike) je postajala referenčnost literarnega dela čedalje manj vezana na predstavljanje, ujeta v izrazite okvire fikcije (prim. Mitosek 2002: 25–46; Lebkowska 2001).

Fikcija, konkretizirana v fabuli, ima svojo ontološko-logično razsežnost, ki jo izraža način obstoja literature – intencionalnost. Fikcija (ki jo konstituira dejavni besedilni subjekt, ki v jeziku gradi možne, čeprav ne nujno tudi resnične svetove) je nosilec intencionalnosti; odloča o identiteti literarnega dela, slednja pa obstaja glede na kaj zunanjega (avtorja, kulturo, komunikacijske stile, položaj jezika, jezikovno in filozofsko znanje o njem ter okoliščine) in kaj notranjega (koherenco, intenčnost in akceptabilnost). Je pretvarjanje, oprto na številne nivoje verjetnosti, in čeprav verjetnost ni identična resnici, omogoča svobodo domišljije, svobodno projekcijo lastne osebe in bralca ter podoživljanje dogodka in usod posameznih literarnih oseb.

Proza Olge Tokarczuk se razlikuje od proze Vlada Žabota. Njena meta-fiktivnost ima fabularni značaj, s katerim deluje na bralčeva čustva. Žabotov fabularni svet pa sekundarno spodbuja metabesedilno refleksijo, ki prehitveva doživetje.

V njuni prozi se fikcija realizira v fabuli, ki jo pripoveduje pripovedovalec, torej v epizodah, usodah literarnih oseb in v dogodkih. Njihova fiktivnost ni niti v stvareh niti v ljudeh, ampak v nemogoči (v realnem svetu) verjetnosti tega, kar se dogaja med njimi. »Fikcija torej ne temelji na prikazovanju tega, kar je nevidno, ampak na kazanju, v kakšni stopnji je nevidna nevidnost tega, kar je vidno« (Foucault 1999: 180; prevod iz poljščine). Foucaultovo opažanje se v tem primeru nanaša na pojav, ki ga podobno ali identično ocenjujejo raziskovalci, ki se sicer poslužujejo drugih metodoloških prijemov, npr. McLuhan.

Fikcija relativizira prenikanje pripovedovalčevega zunanjega in notranjega gledišča (V. Žabot) in okvire, ki jih pripovedovalec ustvarja za predstavljanje dogajanja (O. Tokarczuk) in ki dopuščajo različne zorne kote (prim. Npr. O. Tokarczuk: *Otok (Wyspa)*, V. Žabot: *Stari pil*).

V antropološko-kulturnem diskurzu literatura z izkoriščanjem možnosti, ki jih skriva fikcija, čedalje pogosteje uzavešča svojo labilno naravo. Pisatelji se čedalje pogosteje poslužujejo igre s fikcijo, da bi sodelovali v kulturnem oblikovanju osebe. Z izkoriščanjem ontološkega statusa literature zaznamujejo svojo lastno subjektivnost in njeno potrebo po voditeljstvu.

Razumevanje *mimezisa* se je v 20. stoletju obogatilo zaradi interpretiranja prvotne Aristotelove definicije. Treba se je strinjati z Adornovo sugestijo, da je razumevanje *mimezisa* odvisno od filozofske drže, tj. sprejetega pogleda na resničnost, in ontološkega statusa, ki mu je pripisan. Za sodobno družbo 20. in 21. stoletja je značilno srečevanje nasprotij: racionalizma znanosti in njeno nemočjo ob mnogih pojavih ter potrebo po skrivnosti; hrepenenja po stalnosti s potrebo po stalni prostosti. Forma magičnega realizma uteleša takšno razumevanje *mimezisa* in pojasnjuje različne igre s fikcijo in avtonomijo literature.

Igra z *mimezismom* v prozi O. Tokarczuk in V. Žabota, čeprav v različni obliki in različnih prostorskih okoliščinah, opozarja na znani obvezujoči umetniški imperativ: dvom. Predstavlja tudi odgovor na pojav redukcije in površnosti v zgoščujoči se medijski komunikaciji. »Obstaja možnost redukcije – ne do nedorečenosti (*reductio ad absurdum*), ampak do svobode« – kot piše o Magritovem slikarstvu John Berger (1999: 217; prevod iz poljščine). Opozarja tudi na prevratno porušeno v jeziku izraženo miselno linearnost, saj je slednja zajeta v tem, kar je skrito za konvencijo, podobo ali njenim opisom (deskripcijo).

VIRI IN LITERATURA

ARYSTOTELES, 1989: *Poetyka*. Prevedel in priredil (v poljščini) H. Podbielski. II. izd. Wrocław.

Michail BACHTIN, 1975: *Twórczość Franciszka Rabelais*. Prev. A. in A. Goreniow. Obdelava, uvod in verifikacija prevoda S. Balbus. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Roland BARTHES, 1970: *Mitologie codzienne*. Prev. J. Błoński. *Idem: Mit i znak*. Izbor in spr. beseda J. Błoński. Warszawa: PIW.

John BERGER, 1999: *Magritte i niemożliwe. O patrzaniu*. Prev. Sławomir Sikora. Warszawa: Fundacja Aletheia.

Cognition and Categorization. Eds. E. Rosch, B. B. Lloyd. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1978.

Przemysław CZAPLIŃSKI, 1997: *Ślady przelomu. O prozie polskiej 1976–1996*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Umberto ECO, 1972: *Komunikat estetyczny. Pejzaż semiotyczny*. Predgovor M. Czerwiński. Prev. A. Weinsberg. Warszawa.

– –, 1993: *Lektor in fabula*. Prev. P. Salwa. Warszawa.

– –, 1999: *Czytanie świata*. Prev. M. Woźniak. Kraków: Znak.

Raymont FEDERMAN, 1984: *Surfikcja – cztery propozycje w formie wstępu*. Prev. J. Anders. *Nowa proza amerykańska. Szkice krytyczne*. Izbor, priredba in uvod Z. Lewicki. Warszawa.

Michel FOUCAULT, 1999: *Powiedziane, napisane. Szaleństwo i literatura*. Prev. B. Banasiak, T. Komendant, M. Kwietniewska, A. Lewańska, M. P. Markowski, P. Pieniążek. Izbor in priredba T. Komendant. Zaključna beseda M. P. Markowski. Warszawa.

Michał GŁOWIŃSKI, Teresa KOSTKIEWICZOWA, Aleksandra OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, Janusz SŁAWIŃSKI, 1988: *Słownik terminów literackich*. I. izd. Wrocław.

Carl Gustaw JUNG, 1981: *Archetypy i symbole*. Uvod in prev. J. Prokopiuk. Warszawa: Czytelnik.

Janko KOS, 1991: *Teze o slovenskem romanu*. Literatura, št. 13.

Anna ŁEBKOWSKA, 2001: *Między teoriami a fikcją literacką*. Kraków.

Jurij LOTMAN, 1978: *Lalki w systemie kultury*. Prev. P. Ustrzykowski. »Teksty«, št. 6.

Henryk MARKIEWICZ, 1991: Realizm. *Słownik literatury polskiej XIX wieku*. Ur. J. Bachórz in A. Kowalczyk. Wrocław.

Zofia MITOSEK, 1991: Realizm. *Słownik literatury polskiej XX wieku ... 909–921*. – –, 2002: »Mimesis« – między udawaniem a referencją. *Przestrzenie Teorii*, št. 1, 25–46.

Marshall McLUHAN, 1975: *Wybór pism*. Izbor J. Fuksiewicz. Prev. K. Jakubowicz. Uvod K. T. Toeplitz. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe. Warszawa.

Jean-Paul SARTRE, 1970: *Wyobrażenie*. Prev. P. Beylin. Warszawa: PWN.

Słownik terminów literackich ... 284–285.

Marian STALA, 2000: Coś się skończyło, nic się nie chce zacząć. »Tygodnik Powszechny«, št. 2.

Krystyna ŚWIĘCICKA, 1993: *Husserl*. Warszawa.

John R. TAYLOR, 2001: *Kateogryzacja w języku*. Prev. A. Skucińska. Kraków: Universitas.

Olga TOKARCZUK, 2001: *Lalka i perła*. Kraków.

– –, 2001: Otwórz oczy, już nie żyjesz. *Idem: Gra na wielu bębenkach*. Wałbrzych: Ruta.

Kendall WALTON, 1984: Uznanie fikcji: zawieszenie niewiary czy udawanie wiary. Prev. P. Mróz. *Estetyka w świecie*. Izbor besedil in redakcija M. Gołaszewska. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Vlado ŽABOT, 1986: *Bukovska mati*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

GAMES WITH *MIMESIS* IN POLISH AND SLOVENE PROSE OF THE '90S

The '90s have been defined as a turning-point without a turn in Poland. Transformations in poetry and prose had a more evolutionary than revolutionary character. However, it is a fact that there was a wave of widely-read débuts in prose (metafictional), reporting, science-fiction, fantasy, prose of every-day life, prose on the border of metaphysics and prose on unpopular themes.

Slovenian critics noticed a clear turning-point in the prose of the '90s, and in literary life as well. The turning-point was marked by a freeing of the artistically aesthetic imagination from the duty of being a guide to the national awareness, that is from its didactic function. Metafiction, urbanism, lyricism, the fantastic, small dialectal homelands, and minorities of different kinds, all attracted attention in prose.

The artistic and thematic diversity of prose has its appeal in both literatures as an artistically aesthetic phenomenon and as an expression of the awareness of the turn of centuries. Games with *mimesis*, present among numerous trends and individual poetics, define models of receiving compositions and models of their structure. They conduce to crossing borders between genres, cultures, borders in the imagination, and through making a field of dialogue from the structure of a text. That field delivers other reading sensations than a closed story.

The prose of Olga Tokarczuk, Magdalena Tulli, Andrej Blatnik, and Vlado Žabot provides different examples of cognitive and aesthetic attitudes and artistic forms based on awareness, which are created by contact with possible literary worlds.

Paralely mezi slovinským a českým dramatem 60. let

ALENKA JENSTERLE - DOLEŽAL

*Filozofická fakulta FU, Praha; Filozofická fakulta MU Brno,
Nám. Jana Palacha 2, CS – 11683 Praha 1, alenka.dolezalova@ff.cuni.cz*

SCN II/2 [2009], 154–166

Namen prispevka je tematizirati sorodnosti med slovensko in češko poetično dramo v šestdesetih letih 20. stoletja. V primerjalni analizi so izpostavljene vzporednice med dramami Daneta Zajca in Josefa Topola ter Josefa Topola in Gregorja Strniše. V Zajčevih in Topolovih dramah se pojavljajo podobne intimne teme in motivi, kot sta fenomen ljubezni in časa. Najbolj izrazite so sorodnosti med Topolovo igro *Slavček za večerjo* in Strniševimi *Ljudožerci*. Pri obeh se dogajanje razvije v groteskno, absurdno igro, ki že izraža doživetje in spoznanje o absurdu v svetu.

This article concentrates on the parallels between Slovene and Czech poetic drama in the nineteen sixties. I recognise similarities between the playwrights Dane Zajc, Josef Topol, and Gregor Strniša. Comparative analysis of Zajc's and Topol's texts exposes similar intimate themes, such as motives of love and the phenomena of time. The most vivid comparison is between Topol's play *Slavik v večerí* and Strniša's play *Ljudožerci*. In both plays, the dramatic plot is constructed as grotesque and absurd play. The dramatic perspective shows the experience of the absurd in the world.

Ključne besede: slovenska poetična drama, češka poetična drama, srednjeevropska dramatika v 60. letih, primerjave sodobnih dramskih del

Key words: Slovene poetical Drama, Czech poetical Drama, Central European Literature in 1960s, Comparison of Slovene and Czech Literature

V příspěvku bych naznačila možné paralely mezi slovinským a českým poetickým dramatem v 60. letech, nejdřív bych načrtla situaci v divadle a dramatu v obou kulturách a následně bych zdůraznila některé zřejmé paralely mezi konkrétními texty.

Slovinské poetické drama 60. let lze považovat za „zlatý věk“ slovinského poválečného dramatu. Na rozdíl od českého a polského dramatu, které bylo v tomto období v znamení absurdity a groteskna, na slovinské scéně převládaly nerealistické, imaginativní hry a existencialisticky zbarvené situace volby. Podobně jako srbští a chorvatští dramatici se i slovinští dramatici nechali ovlivnit především existencialismem. V těchto letech dramatici z jedné strany navazovali na ty nejlepší tradice slovinského dramatu, a z druhé čerpali ze středověké a barokní představitosti. Poetické drama ve Slovinsku bylo klíčové pro 60. léta a výrazně obohatilo slovinskou literaturu. Pokračovalo v tradicích slovinského lyrického expresionistického a symbolistického dramatu a inspirovalo se tradicí antické mytologie a slovinské lidové slovesnosti. Tato generace byla také ovlivněna francouzským a anglickým proudem poetického dramatu a existencialismem. Zaměřím se i na podobné tendence v dramatech ve středoevropském kontextu, slovinská dramata se budou srovnávat s českými dramatech.

Zajímavé je i srovnání slovinského poetického proudu dramatu s chorvatskou¹ a srbskou situací.² Podobně jako na slovinské scéně se i v těchto dvou literaturách po ideologizovaném období sociálněrealistických dramatu na konci padesátých let objeví nová dramata zaměřená na psychologii jedince, která zachycují extrémní situace v životě. V těchto literaturách dramatici navazují především na mýty: na starořecké, a v srbském případě i na historické mýty. Filozofická a poetická jsou i dramata srbského autora Jovana Hrističe (1933–2002), vůdčího představitele druhé poválečné generace dramatiků. I on svou dramatickou výpověď navazoval na starořecký mýtus, o čemž svědčí i fakt, že tehdejší autoři z bývalé Jugoslávie přijímali především francouzské modely, byli ovlivněni francouzským poetickým dramatem (Giraudouxem, Anouilhem) a i existencialistickou literaturou a myšlenkami, na rozdíl od české a polské situace, kde scénu v šedesátých letech především ovlivňovalo západní absurdní drama.

Po druhé světové válce se ve Slovinsku objevovaly realistické dramatické texty, které zachycovaly socialistickou atmosféru. Témata byla podřízena ideovému světu tvůrců – především jejich ideologii. Obrat k psychologizování

¹ Chorvatská dramatika se začala vracet k mytologickému a poetickému dramatu už v padesátých letech. První mytologické drama dokonce napsal Miroslav Krleža: *Aretej ili Legenda o svetoj Ancili, Rajskej ptici* (Aretheaios aneb Legenda o svatě Ancille, rajském ptáku, 1959). Nejvýraznější představitel je Marijan Matković, který napsal trilogii I bogovi pate (I bohové trpí, 1962). Cyklus tvoří tři dramata na antické náměty: *Prometej* (Prométheus), *Heraklo* (Hérakles), *Ahилоva baština* (Achillovo dědictví).

² Srbská dramatika se začala vyvíjet v druhé polovině 50 let – s druhou poválečnou generací. Jednu linii uvedla filozofická, historická hra *Nebeská rota* (Nebeský odred) D. Leboviče a A. Obrenoviče, a druhou též jako ve Slovinsku představuje proud myticko-poetických dramatu, které zahájil Oto Bihajli Merin z dramatem o Antigone mezi druhou světovou válkou *Nevidljiva kapija* (Neviditelná brána) v roce 1956. Hlavní představitelé tohoto proudu jsou básníci Miodrag Pavlović, Velimir Lukić, Borislav Mihajlović-Mihiz a Jovan Hristić, kteří jako ve slovinské situaci v poetickém dramatu navazují na starořecké i srbské historické mýty a jsou ovlivněni především existencialismem i absurdním dramatem.

válečných hrdinů a zrádců nastal dramatem Igora Torkara *Pisana žoga* (Barevný míč) z roku 1955, které podnítilo vlnu tzv. sentimentálního humanismu v 50. a 60. letech. Přetrvávající realisticky komponovaná dramata se obracela do nitra postav a soustřeďovala se na etické problémy. V 60. letech, podobně jako v dramatech jiných slovanských národů, nastal přelom, slovinské drama a divadlo poznamenal nový generační nástup. Autoři začali v tematice zobrazovat existenciální výpověď o člověku jako osamělé, tragické bytosti. Příznačný byl i návrat k mýtu, což souznělo s návratem k starořeckým a k národním tématům obecně v jugoslávském prostoru. Období problematizování světa se překrývá se začátky existencializmu ve Slovinsku. V tomto období se v kultovní revue *Perspektive*, kolem které se tato generace soustřeďovala, publikovaly překlady Camusových a Sartrových teoretických děl. Jože Koruza pojmenoval vlnu nové generace ontologický nadrealismus (Koruza 1967), Taras Kermauner³ zase kritická generace a Denis Poniž perspektivistická generace (Poniž 2001). Vedle poetických dramát existovaly i jiné modely: Primož Kozak psal politicky angažovaná dramata, objevovala se už také absurdní dramata Petra Božiče a Dušana Jovanoviče. Nastupující generace se vyznačovala novou senzibilitou a vztahem k realitě a vyjadřovala netradiční názory na divadlo a literaturu právě v jedinečném divadle *Oder 57* (Jeviště 57), které existovalo od roku 1957 a v roce 1964 bylo z politických důvodů zrušeno. Ve slovinské kultuře sehrálo podobnou roli jako Grossmanovo Divadlo Na zábradlí v tehdejší Československu. Zde byly poprvé inscenované i hry této nové generace. Jeviště 57 hned na začátku uvedlo dvě náročné, absurdně zaměřené inscenace Eugena Ionesca *Lekce* (*La lecion*), a *Plešatá zpěvačka* (*La cantatrice chauve*).

V tomto období (konec 50. let, a během 60. let) se otvírali mladí dramatici Evropě a vstřebávali vlivy existencializmu: především Sartra a Camuse (a také Giraudoux a Anouilhe). Mezi prvními dramatickými novostmi, které formovaly povědomí slovinského intelektuála, byla právě anglická poetická dramata Thomasa Sternsa Eliota a Christophera Fryho, a jak zdůrazňuje teoretik Koruza, Fry ve vlivu zastínil Eliota.

Slovinské poetické drama také navazovalo na silnou tradici slovinského lyrického dramatu. Na začátku 20. století se slovinské drama otevřelo evropským literárním proudům, symbolismu a nové romantice. V proudu lyrického dramatu 20. století se musíme zmínit o dramatu Otona Župančiče *Noč na verne duše* (Noc věrných duší) z roku 1902 a o historicko poetickém dramatu *Veronika Deseniška* z roku 1924, o dramatu Ivana Cankara *Lepa Vida* (Krásná Vida) z roku 1912, které zakódovalo model symbolistického dramatu. Lyrická dramata představují i expresionistická dramata představ Mirana Jarce, zvláště jeho *Ognjeni zmaj* (Ohnivý drak, 1923), což je moralita na základě motivu biblické apokalypsy. V lyrickém dramatu po druhé světové válce pokračoval Vitomil Zupan například v hře o lásce *Ladja brez imena* (Lod' bez názvu) z roku 1953.

³ Taras Kermauner první analýzu této generace učinil v knize *Trojni ples smrti* 1968 a následně v dalších knihách.

Jeden z elementů lyrického dramatu – poetický verš – dostal specifické místo v dialozích slovinského dramatu 20. století a poetická dramata v 60. letech byla dokonce napsaná ve verších.

V roce 1968 Jože Koruza (Koruza 1997) formuloval čtyři základní vlastnosti slovinského poetického dramatu: veršová struktura dramatického textu, která se nezakládá na metrickém schématu, minimální dramatický děj s minimálním dramatikovým popisem scény, zobrazení poetických vizí i hledání nové pravdy o člověku a o světě ve spojení s mýtem. Tito dramatici kromě Smoleho, který byl prozaikem, byli už renomovaní básníci s několika básnickými sbírkami.

České poetické drama se objevilo jako jeden ze směrů v českém dramatickém a divadelním životě. Na české scéně nedominovalo tak vítězně jako dramata slovinská. České scéně v 60. letech vládla tzv. malá divadla, z kterých bylo nejznámější divadlo Semafor. Divadelní scéna byla pestřejší a bohatší než slovinská. V 60. letech byly v české kultuře nejmarkantnější absurdní dramata Václava Havla, která inscenovali v divadle Na zábradlí (pod vedením známého režiséra Jiřího Grossmanna)⁴. Podobně jako ve Slovinsku paralelně existovala i politická a poetická dramata.⁵ České poetické drama se dvěma typickými představiteli, Františkem Hrubínem a Josefem Topolem, představuje výrazně čechovovskou linii v české dramatice. Zvláště dramata Františka Hrubína jsou realističtější než ta slovinská: ukazují komplikovaný obraz mezilidských vztahů. František Hrubín, když napsal svá klíčová dramata, byl podobně jako Strniša a Zajc, už také renomovaným básníkem.

Statická dramatika s minimem dramatického děje je více divadelní než slovinská, zabývá se základními mravními a filozofickými hodnotami, je více intimní a odhaluje psychologické konflikty v sociálním kontextu. Není napsána ve verších ale představuje poetické zobrazení reality. Dramatici zdůrazňují otázku jazyka jako prostředku komunikace, zajímá je experiment s jazykem, a tím navazují i na českou meziválečnou avantgardu Voskovce a Wericha. V textu evokují jeho metaforickou rovinu, zajímá je problém percepce reality a jejích možných podtextů, metaforická úroveň textu je obecně v popředí rozumění...

Vyznačila bych několik možných paralel mezi slovinským a českým poetickým dramatem v 60. letech. Jak slovinská, tak česká poetická dramata jsou básnické, metaforické ztvárnění reality. I česká poetická dramata navazovala na tradici: na čechovovskou linii v divadle a na meziválečné avantgardní divadlo. I česká poetická dramata jsou sémanticky otevřená a vícevýznamová, sugerující symbolické rozumění reality, dokonce většinou existují dvě roviny, reálná a poeticko-symbolistická. Podobnosti můžeme hledat i v strukturaci dramatického děje: děj ve většině českých poetických dramát je oslaben, a v pozdějších

⁴ Nejznámější období Divadla Na zábradlí je mezi roky 1962–1967, když se inscenovala Beckettova hra *Waiting for Godot* (Čekání na Godota) a Kafkův *Proces*. Havel zde inscenoval své hry *Zahradní slavnost* v roce 1963 a *Ztížená možnost soustředění* (1968).

⁵ Marketa Goetz Stankiewicz ve své knize dělí česká dramata v 60. letech na absurdní, poetická a politická (Goetz Stankiewicz 1979).

hrách Josefa Topola z šedesátých let (Hodina lásky, Slavík k večeři) můžeme mluvit také o abstrakci charakteru. Česká poetická dramata se nespojují tolik s mýtem, jsou více divadelní a neveršovaná. Nedominují tak vítězně na české scéně, která je pod nadvládou malých divadel pestřejší a bohatší než slovinská.

Návrat k mýtu jako jedna z možných paralel mezi slovinským a českým poetickým dramatem

Čeští dramatici se v tomto období nevracejí k mýtu tak často jako slovinští, i když ojedinělé případy existovaly. Zde se nabízí paralela mezi Smoleho *Antigonou* z roku 1960 a Milana Uhdého *Děvkou z města Théby* z roku 1967, která sice patří do českého absurdního dramatu. Dominik Smole se v prvních hrách zabýval otázkou smyslu lidského bytí. Antigona, inscenovaná v roce 1960, aktualizovaná parafráze antického dramatu, ovlivněná i Anouilheovou i Sofoklovou Antigou, byla tehdejší slovinskou a jugoslávskou kritikou hodnocena jako nejpozoruhodnější dramatický text od časů Ivana Cankara. Hlavní téma dramatu tvoří konflikt mezi individuem, jeho etickou volbou, a byrokratickou, despotickou vládou, kterou zastupuje Kreon. Denis Poniž (Poniž 2001: 268) poznamenal v roce 2001, že v této variantě mýtu se ukrývá velké slovinské historické téma nepohřbených mrtvých – válečných a poválečných obětí. Překvapení vyvolalo pozoruhodné dramatikovo rozhodnutí, že Antigona se na jevišti vůbec neobjeví a že se o její akci dozvídáme z dialogu jiných. Vliv existencializmu na toto drama zjišťovali četní teoretici a kritici: pohřeb Polyneika je nejen pro Antigonu, ale i pro ostatní především volba, etické rozhodnutí. Právě na interpretaci a recepci Antigony se třibily různé slovinské filozofické teorie: od existencialistů, heideggerovců do lacanovců.

Smoleho *Antigona* (1960) má svou antigonovskou paralelu v dramatu Milana Uhdadata *Děvka iz města Tebe* z roku 1967, která sice patří mezi česká absurdní dramata a pokračuje v linii Havlových dramát. Milan Uhde ztvárnil mýtus o Antigoně v politickém významu. Uhdého antické Théby jsou sociálně lépe popsány než u Smoleho a jsou alegorií morální špíny ve společnosti, spojené se zánikem civilizace, alegorií české situace před rokem 1968. V tomto městě – na rozdíl od Smoleho nekompromisní idealistky Antigony – už neexistuje dosti silný hrdina, který by naplnil tragický úděl. Obětává, morální Antigona se v takovém městě změní v děvku. Takový čin v absurdním světě už není možný.

V poetické hře *Krst pri Savici* (Křest na Savici, 1969), po dvou satirických textech *Veseloigra v temnem* (Veselohra v smutku, 1966), a *Cvetje zla* (Květy zla, 1967), Smole naopak ztvárnil mýtus ze slovinských dějin: historické téma pokřtění Slovinců, známé z Prešernova romantického eposu z roku 1836: konec eposu představuje začátek historického dramatu, zobrazující klíčový okamžik slovinských dějin: pokřtění Slovinců jako tragický proces ztráty suverenity. V pesimistickém dramatu moderní absurdní hrdina Črtomir, posedlý vůlí vládnout a nastolením nového náboženství, uznává jen princip smrti, religiózní

hra, jak píše prof. Borovnik, se stává politickou. Hlavní protagonista Črtomir je případ extremistického vůdce, který je posedlý jen zlem, a na konci zničí i sám sebe.

František Hrubín, podobně jako Smole, je průkopník českého poetického dramatu s hrou *Srpnová neděle* (1958), ve které ukazuje spleť obraz mezilidských vztahů v čechovovsky melancholické atmosféře ospalého českého provinčního města u jezera. V dramatu ztvárnil pocitu ztracené poválečné generace, která marně hledá základní hodnotu lásky. V roce 1969⁶ Hrubín tradiční metodou napsal drama *Oldřich a Božena, aneb krvavé spiknutí v Čechách*, v které se jako Smole vrací k českému národnímu mýtu jako konstitutivnímu prvku české literatury. V srovnání se Smoleho Křestem přelomový historický okamžik zachytí s větší patetikou a sentimentalitou – jako tragické období v českých dějinách, jako krizi v českém středověkém státě. Jako základ mu slouží legenda o knížeti Oldřichovi, který se zamiloval do vesnické dívky Boženy. Drama není představeno jako tragédie lásky (těhotná Božena se na jevišti vůbec neobjeví), ale jako drama českého národa v klíčových okamžicích střeoevropského státu, jako drama pasivních a nerozhodných jednotlivců z národa.⁷

Paralely mezi jednotlivými dramaty

Naopak dramata *Děti řeky* Daneho Zajce a *Kočka na kolejích a Hodina lásky* Josefa Topola (1935) mají společné rysy v tematickém a motivickém zaměření. I Josef Topol ve všedním příběhu dvou milenců hledá existenciální význam fenoménu lásky, a postavy skličuje fenomén času, ve kterém se láska ztrácí. V *Hodině lásky* v dialogu dvou typizovaných postav muže a ženy ještě zdůrazní nečasovost problému křehké lidské existence a jejího hledání druhého.

První drama Daneho Zajce (1929–2005) *Otroka reke* (Děti řeky), inscenovalo na Jevišti 57 v roce 1962 (knižně vyšlo v roce 1963), zakódovalo jeden z modelů poetického dramatu. Skutečný dramatický děj se nere realizuje, eliminuje se psychologie osob a časoprostorové dimenze, nadčasový děj se jen naznačuje v sugestivních poetických obrazech.

Na začátku dramatu se zobrazí ideální láska mezi Dnem a Řekou, kteří jsou nositelé dvou životních principů: ženského pasivního, čekajícího a nevěrného a mužského dobrodružného, tvořícího. Děj je zářmován do dialogu mezi Básníkem a Ženou, kteří představují profánní podobu dvou milenců v realitě. Den se rozhodne odejít do světa pro ptáka, protože je neklidným poutníkem a hledá poznání, Řeka čekání nevydrží a zradí ho s Cizincem. Na konci se naleznou jako Oidipus před Sfingou – Kamenným ptákem, který jim jen potvrdí myšlenku o ztracenosti a osamocení současného člověka. Milenci umřou, jejich

⁶ František Hrubín, *Oldřich a Božena*, Praha: Orbis 1969.

⁷ Drama ztvárnili jen několik týdnů po sovětské okupaci a také na jevišti se zdůrazňoval charakter politické utopie.

těla uschnou, zbytky uklidí vojáci. Tragický závěr sugeruje skepsi a rezignaci nad lidským osudem.

Čas je zobrazen jako pramen neštěstí a jeho protikladem je láska – základní hodnota světa. Podoba člověka osciluje mezi groteskními metamorfózami části těla a duchovním životem. Děj se odehrává v jakémisi pohanském, osudovém kruhu obětování a darování, kterého si musí být vědoma tragická lidská existence. Sbor je nositelem vložených meditací o životě.

Archetypální obrazy jsou ovlivněné známými starořeckými mýty: o Orfeovi a Eurydice, o Odysseovi ve scéně s čarodějnici Kirké, sugeruje se i scéna Oidipova setkání se Sfigou. Toto drama můžeme považovat za první surrealistické drama ve slovinské literatuře: obrazy se spojují podle asociativní metody, pro poetický jazyk jsou příznačné též groteskní metafory a paralelismus členů ve verši. I ve svých dalších poetických dramatech ze 70. a 80. let s názvy *Potohodec* (1972), *Voranc* (1980), *Mlada Breda* (1981), *Kalevala* (1986), *Medeja* (1988) Dane Zajc propojil lyricko-filozofickou výpověď s mýtem.

Kočka na kolejích Josefa Topola měla premiéru 1965 v Divadle za branou v režii Otomara Krejči. To bylo divadlo, kde se inscenovaly poetické hry, a které bylo v roce 1972 oficiálně zakázáno.⁸ Josef Topol (podobně jako Dane Zajc) ve všedním příběhu dvou milenců hledá existenciální význam lásky. V dialogu mezi Vénou a Evou, kteří po výletě na spustlém nádraží marně čekají na vlak, který nepřijíždí, jako Vladimír a Estragon v Becketově hře marně čekají na Godota a v mezidobí si kladou otázky o svém vztahu. Je to dialog dvou osamocených lidských existencí, kteří hledají společnou komunikaci a spojení v lásce. Evi je jako první žena, Věna jí nazývá (metaforickým syntagmatem) kočka na kolejích. Situace mezi osobami se mění ve filmovou koláži, oba jsou něžní, projevují si lásku, a v dalším okamžiku si jdou na nervy. Jsou spolu už sedem let, nemůžou být jeden bez druhého. V ironickém, vážně nevážném rytmu zjišťují, jaký je stav věci, všechny zkušenosti a poznatky si vyměňují v lehkém ironickém tónu, i když jsou si vědomi, že jsou na rozcestí, buď zůstanou spolu a budou se brát nebo se rozejdou. Dialog zůstává bez závěru stejně jako není možná žádná interpretace lásky, všechno je nejisté jako je nejistá i lidská existence obecně. I zde podobně jako u Zajce existuje mužsko-ženský stereotyp: muž je ten, který rozhoduje, přichází a odchází, on opouští ženu a ta ho čeká, nebo jak zjišťuje Věna na konci: „Chvíli tě vidím, chvíli nevidím, jednou tě hledám, pak zase nehledám, dneska jsem tady, zejtra budu pryč, jako když se mnou hází kyvadlo: když jsem ti nejbliž, už ti utíkám, jak jsem ti nejdál, už jdu zase blíž – a tak by sis mě měla přidržet, jak jednou přijdu, už mě nepustit, čím – to já nevím, jen ne rukama, to by se ve mně něco zlomilo, nějaký pero, co mě pohání...“⁹ Na rozdíl od Zajcovy abstraktní, nereálné hry je Topolův lyrický monolog ukázán jako parabolický útržek z reality.

⁸ Dokumenty z tohoto období jsou sebrány v knize *Josef Topol a Divadlo za branou* (red. Barbara Mazáčová), Praha: Český spisovatel, 1993.

⁹ *Ibid.* 164, 165.

V dalším dramatu *Hodina lásky*, které mělo premiéru v roce 1968 v Divadle za branou, dramatik Josef Topol v podobném milostném dialogu dvou typizovaných žensko mužských postav Ela a Eli (pojmenována podle francouzského zájmena) ještě zdůrazní fenomén lásky, v které se ocitne křehká lidská existence, když hledá toho druhého. Drama je velmi abstraktní, uzavřené, plné tragických, vážných podtónů, lehkost dialogu z předešlého dramatu se ztratí. Lásky je podobně jako v Zajcově dramatu *Otroka reke* ohrožena v času a s časem. Na začátku dramatu se totiž ukáže, že mají milenci jen hodinu na všechny výrazy lásky. Podobně jako stín Kamenného ptáka připomene osobám v Zajcově dramatu osamocení lidské existence v uzavřeném prostoru lásky, je v pozadí Topolové hry ještě jeden prostor, který odděluje závěs a kde leží jen evidentně bezmocná stařenka Teti – která se mění v symbol konce a smrti. Teti upozorňuje na přechodnost a okamžitost lásky, nemožnost trvalé lásky. Čas lásky se sice na konci telegramem prodlouží do nekonečna, ale obě osoby jsou si vědomé, že je to jen klam, láska se musí nutně skončit. Prostor se zde omezí, uzavře, podobně i protagonisty nemají tolik možností, už nečekají, jejich život čerpá ze vzpomínek, z minulosti, osoby se připravují na konec. Výrazy lásky přerušuje zlá a lhostejná Teti jako symbol nicoty a nemožnosti této lásky, jako osoba, která nepřijímá Ela do rodiny, která jím opovrhne a nevěří v jeho lásku.

Motivickéové paralely jako obraz názorového a filozofického přesvědčení 60. let v tomto středoevropském prostoru v kontextu poválečné evropské duchovní kultury, se nabízejí mezi dramatem Josefa Topola *Slavík k večěří* (1967) a dramaty slovinského autora Gregora Strnišy *Žabe, Žáby* (1968) a *Ljudožerci*, *Lidožrouti* (1972).

Gregor Strniša (1930–1987) napsal více poetických dramát, z kterých je nejpůsobivější především *Samorog* (Jednorozec), inscenováno na Jevišti 57 v roce 1964. Základní existenciální a etické kategorie jsou přítomné v binárních opozicích hříchu a nevinnosti, zrady a lásky. Strniša se v námětech a ve veršované struktuře vrací ke slovinské středověké lidové písni, například o rybě Faronice, na které stojí svět a v obrazech evokuje středověkou představivost. Svou druhou hru s názvem *Žabe ali prilika o ubogem in bogatem Lazarju* (Žáby anebo podobenství o ubohém a bohatém Lazarovi, vydanou knižně v roce 1969 a inscenovanou na jevišti Mala drama SNG v roce 1970) Strniša pojmenoval moralita. Drama je plné groteskních prvků. Starodávná hospoda na okraji lublaňských bažin je hranice prostoru, kde je propast mezi fyzickým světem a duchovním, nadreálným světem jen úzká, je neviditelná jako hranice mezi sny a realitou. I zde má svět kontury středověkého prostoru a je rozdělený na dobro a zlo, jednání osob ovlivňuje pokušení a hřích. Hospoda je moderní obraz pekla, ve kterém vládnu stará Babička a Hospodský – který je v podstatě Dábel. Tyto osoby si začnou pohrávat s pošťákem Lazarem, parafrázovanou postavu z bible, mužem, který vstal z mrtvých. Objeví se i motiv lidožroutství, který bude klíčový v dalším dramatu: ďábel sbírá ztracené duše a proměňuje je v žáby a i ty musí pojídat i Lazar. Děj je založen na Faustově motivu: ďábel promění Lazara v boháče, když mu za to upíše svou duši. Nabízí mu i krásnou,

smyslnou Evicu, v kterou se změní stará babička, ta ho svádí. Evica je zároveň i dívka, do které byl kdysi zamilovaný, svedl ji a posléze odmítl. Lazar ji zabije, jak mu to sugeruje ona a pan vrchní probodne i jeho. Na konci se Lazar jako pošťák probudí z opilosti a nevíme, jestli ten celý příběh fantastických změn spolu s brutálními vraždami nebyl jenom sen. Reálný prostor se stává záminkou pro metafyzický děj. Hra ďábla s člověkem figuruje jako příklad, jak snadno člověk podlehne metafyzickému a reálnému zlu. Gregor Strniša v dramatu *Žáby* (1968) také zobrazí modelovou hororovou hospodskou rodinu jako zosobnění zla, která vraždí své návštěvníky z vnějšího světa. Děj je zabudován do středověké metafyzické struktury dobra a zla. Přítomnost je ale pekelná, hospodský, který je ve skutečnosti čert, sbírá dušičky lidí. Obyčejný člověk, ten, který přichází do rodiny z venku v naivní víře, že ho členové rodiny přijmou, je jako postavy u Topola vydaný na pospas zlu, zákeřné hře lásky a svádění, je součástí hry, jejíž metafyzická pravidla pochopí až pozdě. V obou případech je to hra na život a na smrt, smysl života se v obou případech v groteskních dialozích postupně ztrácí, pro všechny osoby, které přicházejí z venku do uzavřeného prostora rodiny nebo hospody, příchod znamená také konec, smrt, už od začátku se sugeruje vražda. Paralely jsou viditelné, setkáváme se s podobnými pocity ohrožení a totální filozofické nejistoty jedince: rodina v dramatu jak českého tak slovinského autora figuruje jako místo nejistoty ve světě jedince, u obou jsou vztahy mezi nejbližšími jako vztahy mezi vrahy a oběťmi. V Topolově dramatu je rodina lidožroutů groteskní podoba dehumanizované kafkovské společnosti, kde členové rodiny pojídají nápadníky své dcery k večeři. Hra se Slavíkem se řítí v groteskním tempu ke konci, směřuje ke smrti v rámci jakoby nezávazné absurdní konverzace především rodinných příslušníků, hra je už poznamenána absurdním divadlem.

U obou se dramatický děj buduje na základě hry a typizovaných osob. Krutá hra v Slavíku k večeři se odehrává mezi typizovanou rodinou: otcem, matkou, synem, dcerou a Slavíkem, chlapcem, kterého pozvali na večeři. Večeře je ale jen klam, chlapec musí být obětovaný v rodině lidožroutů, kde pozabijeli i předchozí nápadníky a ženichy své dcery a vytvořili pro ně na zahradě pěkný hřbitov, kde je jen málo místa pro poslední mrtvolu. Groteskní, vtípní absurdní hra se Slavíkem se ukáže jako smrtelně vážná, ve skutečnosti se skončí vraždou a i lidožroutstvím. Členové rodiny použijí vražednou zbraň v temné hře na pravdu a klam. Podobně i u Strnišy se hra stává smrtelně vážnou, osoby se transformují do středověkých typů: číšník se promění v ďábla, stará baba v Evicu, která pošťáka svádí a zároveň obviňuje. Lazar vraždí a je zavražděn a pak zase ožije, protože hra se musí pirandellovsku zase opakovat.

Podobný motiv rodiny jako místa émonického zla, přímo spojený s motivem lidožroutství Gregor Strniša také ztvárnil v *Lidožroutech*, dramatu z roku 1972, inscenované až v roce 1977. ještě v krutější, naturalističtější, grotesknější podobě: Strniša hledá mystický středověký prostor, který figuruje jako protiklad dramatické současnosti, vítězství zla znázorněné v příbězích groteskní rodiny, která se snaží v kontextu druhé světové války přežít na nelidským způsobem

– lidožroutstvím. Patologickou rodinu tvoří řezník Pajot, jeho dcera Majdalena, kuchař Falac, prvorozená dcera Marta a jeho druhá dcera Marija a matka Matilda. U Strnišy i u Topola se ironizuje konvenční obraz rodiny, stereotyp šťastného společenského života. V historickém kontextu druhé světové války dcery a manželka Pajotovy rodiny svádí muže a přivádějí je do rodiny, aby je řezník Pajot a jeho pomocník Falac mohli zavraždit a jejich těla rozporcovat a maso následně zkonsumovat nebo prodat. Zlo a vražda se už nedají zastavit, zemřou i členové rodiny Pajotů. Základem dramatického děje je u Strnišy i u Topola krutá, temná hra, vtípná i humorná, také dramatikova perspektiva je podobná – humorně groteskní, hra se stupňuje, smrt je v dramatickém prostoru stále více přítomná. V obou hrách se v závěru princip lidožroutství zvrhne, Pajot totiž v pokračování děje ještě zavraždí manželku Matildu a dceru Marii (která se nejvíc vzpírá principu lidožroutství a s vraždami nesouhlasí). Pajot a Falac pozabijejí všechny, dokud nezůstanou sami. Také v Topolově hře Slavík k večeři se částečně objevuje nesoulad v rodině, když se hra blíží k tragickému konci. Vztahy v rodině jsou od začátku kruté: matka pravidelně fackuje dceru. Dcera na konci už nechce zavraždit muže, protože se v Srdcového kluka Slavíka zamiluje. Rodinní příslušníci hrají karty o člověka, dcera ho dostane v kartách. Tento muž by měl být její poslední, s ním bude plodit děti, pokračování rodiny, a na hřbitově stejně už není dost místa. Ale rodina nechce žádné změny, trhliny se musejí odstranit, ve hře se musí pokračovat. Otec jen připustí, že se dcera může pěkně starat o hrob a nosit na hrob mrtvého kluka kytičky, dcera upadne do bezvědomí a Syn odveze Slavíka do horních místností, kde se bude opakovat vražda.

Motiv lidožroutství na rozdíl od Strnišy není představen v historickém kontextu a nemá spojení se středověkým mýtem nebo metafyzickou strukturou zla, typizovaná rodina ukazuje na situaci absurdnu, který vládne ve světě.¹⁰ To je také nejabsurdnější a nejtemnější Topolova hra. Po lyrických dramatech je to drama o smrti¹¹ a opakujících se vraždách a zlu, čekající na nevinného chlapce, který jen zatoužil po lásce.

Podobně také Strniša v Lidožroutech tematizuje temný obraz světa, světa řezníků, kteří v válečných podmínkách zabijí a požírají lidi z vypočítavosti a hlady.

U obou hrách se vyzdvihuje problém jazyka jako prostředku komunikace.¹² Autoři si pohrávají s dvojsmyslným významem jazyka, jazyk se mění ve vra-

¹⁰ „Nejbliže k postupům absurdního dramatu, jeho důrazu na hyperbolizované groteskní situace a na hru s jazykem, pokleslým na frázi, má Topolova aktovka *Slavík k večeři*.“ (Janoušek a kolektiv 2008: 456)

¹¹ Smrt má zvláštní místo v Topolově dramatu, vše od holiče Smrtky v jeho první hře Konec masopustu, Teti v Hodině lásky je zosobnění zla, všechno se točí kolem vražd a obětí také v Slavíku k večeři.

¹² Fenomén jazyka a problémy v komunikaci se také stávají jedním ze základních problémů v Havlových hrách (především v hře *Ztížená možnost soustředění* (a obecně v absurdním divadle)

žednou zbraň, prostředek manipulace s jinými, jazyk se zakládá na lži, významy anticipují něco jiného, znamenají vraždu a smrt.

Závěr

Paralel mezi slovinským a českým poetickým dramatem je několik. Na začátku jsem nastínila návrat k starořeckým a národním mýtům v obou dramatikách jako jedné z možných východisek pro srovnání. Výrazné jsou také motivické a tematické paralely i podobná filozofická východiska, která sice neukazují přímý vliv, ale podobné duchovní a ideové pojetí v evropském prostoru, což musíme zmínit v paralelách mezi dramaty *Děti řeky* slovinského autora Daneho Zajce a českého autora Josefa Topola *Kočka na kolejích* a *Hodina lásky*. Dramatici v tematickém zaměření vycházejí z podobných humanistických perspektiv: zvláště důležitým pro 60. léta se stává téma lásky. Láska v rámci typizovaného milostného dialogu a setkání se tematizuje jako absolutní kategorie, kterou ničí čas.

Zvláště výrazné jsou paralely mezi Strnišovými *Žábami* a *Lidožrouty* a Topolovou hrou *Slavík k večeři*. Při srovnání *Lidožroutů* a *Slavíkem k večeři* už musíme mluvit o absurdních východiscích, zvláště když víme, že česká dramata v 60. letech ovlivnila absurdní dramata, která byla známa také ve slovinském prostoru. V dramatické struktuře se opakuje princip hry, naznačuje se podobná atmosféra šibeničního humoru, absurdita vládne v dramatickém prostoru, osoby jsou typizované. Zvláště důležité je hra s jazykem, jazyk se stává nástrojem nejen komunikace, ale spíše nástrojem násilí, manipulace s jinými, jeho skutečný význam, spojení s násilím a smrtí, se ukáže až nepřímě. Rodina u Strnišy a Topola se stává prostorem zla, dějištěm absurda, u obou se objevují lidožroutské motivy. Fantasticky hrůzné činy jsou u obou vtipné, s masopustní nevázaností zachycují vážnou nevážnost světa. Pramenem filozofických a mravních poznatků je zlo jako protiklad humanistické perspektivy na začátku 60. let. Jednotlivec se stává politováníhodnou existencí, která vraždí pro přežití. Zmíněná dramata se objevila jen s několikaletým odstupem nebo současně a podvědomě vycházela z podobné duchovní atmosféry, podobných evropských myšlenkových vlivů.

Své srovnání slovinského a českého kontextu, slovinského a českého poetického dramatu bych zakončila posledním osudovým rozdílem: čeští dramatici se po roce 1968 museli odmlčet nebo tvořit ve ztížených podmínkách, slovinskí dramatici v 70. a 80. letech psali poetická dramata dál: objevili se i noví autoři, mezi nimiž je nejzajímavější Ivo Ivetina s náměty z orientálního světa. Slovinskou divadelní scénu také ovládli noví autoři, jako Dušan Jovanović, Rudi Šeligo a Drago Jančar.

LITERATURA

Silvija BOROVIK, 2005: *Slovenska dramatika v drugi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

Denis PONIŽ, 2001: *Dramatika: Slovenska književnost III*, (autoři J. Pogačnik, S. Borovnik, d. Dolinar, D. Poniž, I. Saksida, M. Stanovnik, M. Štuhec, F. Zadavec). Ljubljana: Državna založba.

Marketa GOETZ-STANKIEWICZ, 1979: *The silenced Theatre. Czech Playwrights without a Stage*. Toronto: University of Toronto Press.

Jože KORUZA, Franc ZADRAVEC, 1967: *Slovenska književnost 1945–1965*. Druga knjiga. Dramatika ter knjižna esejistika in kritika. Ljubljana: Slovenska matica.

Jože KORUZA, 1997: *Slovenska dramatika od začetkov do sodobnosti: literarno-zgodovinske razprave*. Ljubljana: Mihelač.

Barbara MAZÁČOVÁ (red.), 1993: *Josef Topol a Divadlo za branou*. Praha: Český spisovatel.

Jan LEHÁR, Alexandr STICH, Jaroslava JANÁČKOVÁ, Jiří HOLÝ (red.), 1998: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.

Pavel JANOUŠEK a kolektiv, 2008: *Dějiny české literatury 1945–1989*, III. 1958–1969, Praha: Academia.

O divadle, [samizdatový sborník], 1987: [neuvedení redaktoři]. Praha.

VZPOREDNOSTI MED SLOVENSKO IN ČEŠKO POETIČNO DRAMO

V prispevku primerjam slovensko in češko poetično dramo v šestdesetih letih in se omejim na podobnosti med posameznimi dramami. Slovenska poetična drama pomeni eden izmed vrhov v razvoju slovenske poetične drame. V šestdesetih letih je na Češkem v bogati paleti malih gledališč obstajala tudi poetična dramatika, čeprav je na dramski in gledališki sceni dominirala absurdna dramatika Václava Havla.

V obeh dramatikah odkrijemo podobne tendence. Tudi češke drame so, podobno kot slovenske poetične, metaforične poustvaritve resničnosti. Teksti so semantično odprti in mnogoznačni, sugerirajo simbolične pomene, dostikrat razkrivajo dve možni ravnini razumevanja, realno in poetično. Dogajanje je največkrat oslABLJENO, statično, dramski značaji izgublajo svoje mesto v dramskem dogajanju. Češke poetične drame se za razliko od slovenskih ne povezujejo toliko z mitom, so bolj gledališke in niso napisane v verzih. V sestavku primerjam igre *Otroka reke* (1962/63) Daneta Zajca in *Kočka na kolejích* (Mačka na tirih, 1965) ter *Hodiny lásky* (Ura za ljubezen, 1968) Josefa Topola. V njih primerjalno analiziram tematizacijo ljubezni in časa. Ponujajo se tudi podobnosti med dramo Josefa Topola *Slavik k večeri* (Slavček za večerjo, 1967) in *Žabami* (1968) ter *Ljudožerci* (1972) Gregorja Strniše. V obeh prvih dramah Topola in Strniše se dramsko dogajanje organizira na principu duhovite groteskne igre, ki se konča s smrtjo in z umorom. Podobno je zastavljen tudi motiv ljudožerstva v zadnji Strniševi in Topolovi drami (pri Strniši je motiv dan v zgodovinskem kontekstu, pri Topolu je razplet dogajanja na osnovi motiva ljudožerstva odraz filozofskega prepričanja o nesmislu, ki vlada v svetu).

Pomembna prvina v obeh dramah je tudi poigravanje z jezikom – jezik se izkaže kot sredstvo manipulacije. Obe drami izražata tudi vpliv dramatike absurda.

Sorodnosti med slovensko in češko poetično dramatiko tako ni mogoče zanikati; izpostavimo lahko dramske vzporednosti in jih razložimo s podobno srednjeevropsko duhovno in kulturno atmosfero, podobno kulturno podzavestjo ter podobnimi vplivi.

Ján Kollár avagy a szláv nemzet jó tulajdonságai?

KISS SZEMÁN RÓBERT

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Bölcsészettudományi Kar, Szláv Filológiai Tanszék, Múzeum krt. 4/D, HU – 1088 Budapest, rkiss@centrum.cz

SCN II/2 [2009], 167–181

Študija opozarja na Kollárjevo parno pridigo, ki je imela velik vpliv na nacionalno zavest sodobnih slovanskih narodov. Kollár razpravlja o petih dobrih lastnosti slovanskih narodov: njihovi pobožnosti, marljivosti, veselosti, ljubezni do materinščine in popustljivosti do drugih narodov. Med možne prototipe te pridige sodi članek Jánosa Horvátha z naslovom *O verskem in moralnem stanju starih Madžarov* v izdaji Tudományos Gyűjtemény iz leta 1817. Način prevzemanja lahko razumemo tudi kot ustvarjalno umetniško dejavnost, s katero je Kollár znatno reinterpreteral omenjene lastnosti in jih prenesel na slovanski narod.

This study calls attention to Kollár's two-part sermon which exerted a large influence on the national consciousness of the modern Slav nations. Kollár discusses five good qualities of the Slav nation: its godliness, diligence, cheerfulness, love of mother tongue, and forbearance towards other nations. Among the possible prototypes of this sermon are a paper by János Horváth, entitled "On the Religious and Moral Condition of the Hungarians" in the 1817 volume of *Tudományos Gyűjtemény*. The manner of adoption can be seen as creative artistic activity, in the course of which Kollár significantly reinterpreted the qualities in question and applied them to the Slav nation.

Ključne besede: nacionalna zavest slovanskih narodov, zgodovina v obdobju romantike, romantična inačica »ogledala duše«, pridiga v 19. stoletju, moderna nacionalna identiteta, madžarska, češka/slovaška literatura v 19. stoletju

Key words: National consciousness of the Slav nations, history in the Romantic Age, romantic version of the "mirror of the soul", sermon in the 19th century, modern national identity, Hungarian and Czech/Slovak literature in the 19th century

Jede Nation muss es fühlen lernen, dass sie nicht im Auge anderer, nicht im Munde der Nachwelt, sondern nur in sich, in sich selbst gross, schön, edel, reich, wohlgeordnet, tätig und glücklich werde und dass sodann die fremde wie die späte Achtung ihr wie der Schatte dem Körper folge. (Herder 1986: 268)

Tudományosság és történetiség

A romantikus történetiség az újkori európai kultúrtörténetnek abban a szakaszában fejlődött ki, amely a pozitívizmust közvetlenül megelőzte. A romantikus történetiség ezért semmiképpen sem mérhető a pozitivisták tudományosság mércéjével.

A pozitívizmus előtti és a pozitívizmus utáni történetiség különbözőségét leginkább azzal szemléltethetjük, ahogyan a pozitivisták tudomány a romantikus történettudományhoz viszonyult. Az empirikus adatgyűjtés és logikus rendszerezés módszertani bástyái mögül a pozitivisták történettudomány egyszerűen hamisnak minősítette a 19. század első felében a kreativitás és fantázia segítségével létrehozott történeti tényeket, alkotásokat. Nem jártak jobban megalkotói sem, akiket a pozitivisták tudomány egyszerűen kiiktatott a történeti hagyományból. Ily módon szorult a tudomány és a művészetek közötti senkiföldjére a romantikus történettudomány számos jeles képviselője, többek között Ján Kollár is. Kollár hatalmas történettudományi munkásságot hagyott maga után, és életpályáján előre haladva egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított ilyen irányú tevékenységének. Ezzel a tudománytörténeti folyamattal magyarázható, hogy Kollár történelmi témájú munkái hosszú időre kikerültek a kutatók figyelmének középpontjából. Marginalizációjuk eredményeként (a szerző szándéka ellenére (a kollári mű helye is megváltozott a nemzeti kultúrában és tudományban).

Ugyanakkor számos jel mutat arra, hogy ezen alkotások jelentős része beépült a modern nemzeti kultúrába és tudatba, és hatása mindmáig érezhető és látható. Akárcsak azon csillagok fénye, amelyek olyan távolságban helyezkednek el bolygónktól, hogy fényüket még látjuk, bár a fényforrás talán már réges-régen kialudt. Egy ilyen ikercsillagot választottam e dolgozatomban a vizsgálat tárgyául, és megkísérlem rekonstruálni azokat a körülményeket, amelyek egykor hathattak ennek a páros égitestnek a keletkezésére. *A szláv nemzet jó tulajdonságai* címet viselő iker-prédikáció egyike a legnagyobb hatástörténettel rendelkezőknek a 19. század első felében. Jelentőségét nem lehet túlbecsülni a cseh és a szlovák emblematiszta nemzetrájk romantikus fejlődésében, hiszen a nemzeti önismeret olyan darabjáról van szó, amely fontos szerepet játszott a nemzetről való gondolkodás fejlődésében.

A szláv nemzet jó tulajdonságai prédikációk keletkezése

A szláv nemzet jó tulajdonságai című prédikációk elhangzásának pontos idejét Kollár az 1822-es év Szentháromság ünnepe utáni hatodik vasárnapjára, Péter

Pál napjára datálta. Mindez a prédikációk második megjelenéséből világlik ki, amikor is Kollár beleszerkesztette őket 1831-es prédikációgyűjteményének az első kötetébe. „W den Petra a Pawla a w neděli ssestau po S. Trogici (1822)” (Kollár 1831). Az első megjelenés alkalmával az iker-prédikáció külön füzetben jelent meg huszonhat számozott oldalon (Kollár 1822), ám ez a kiadás az évszámon kívül nem tartalmaz pontosabb utalást az elhangzás időpontjára, ami nyilvánvalóan arra utal, hogy a két prédikáció az elhangzás évében még élénken élt a gyülekezet emlékezetében, ezért fölöslegesnek látszott ennek a ténynek a hangsúlyozása.

(Az első és második megjelenés szövege közötti különbségek első pillantásra nem haladják meg a helyesírási kérdéseket. Tüzetesebb összevetés során azonban adódik még néhány egyéb jellegű különbség, amelyekre e tanulmányban csak abban az esetben fogok kitérni, amennyiben az fontos a dolgozat tárgya szempontjából.)

A történetiség szempontjából lényeges, hogy milyen körülmények indították Kollárt arra, hogy a nemzet kérdését a szöszékre vigye, és ezáltal a szakralitás dimenzióját kölcsönözze olyan világi jelenségnek, mint a nemzet. A világi témák megjelenése a szlovák evangélikus gyülekezetek istentiszteleti rendjében a prédikáció-történetnek számos korszakában megfigyelhetőek (Raffay 1944). Ján Kollár prédikátori tevékenysége ahhoz a korszakhoz kötődik, amelyet a felvilágosodáskori racionalizmuson belül is a gyakorlatiasság (prakticizmus) jellemez. Az ebbe a csoportba sorolható igehirdetők a tanításra helyezik prédikációik hangsúlyát. A legfontosabb kérdés a számukra, milyen hatást gyakorolnak a hallgatóságra, mennyire képesek pasztorációs céljaik szolgálatába állítani prédikációjukat. Ezért az Igéhez való viszonyuk többnyire praktikus jellegű és erkölcsi tanító célzatú. Számos esetben attól sem riadnak vissza, hogy az Igét alárendeljék az erkölcsi vagy más egyéb pasztorációs célnak (sőt, olykor erőszakosan hozzáidomítsák prédikációjuk világi, gyakorlati mondanivalójához (Michalko 1955: 44–102).

A pesti evangélikus gyülekezethez érkező Kollár rövidesen élére állt a szlovák hívek önállósulási törekvéseinek, amelyek a gyülekezeti életen belül érintették az önálló szlovák lelkész és a szlovák kántor státusát, a szlovák istentiszteletek rendjét és a szlovák iskolát (Matus 2000). Az önállósulási törekvések legfőbb akadályát az új német lelkész, Joseph Kalchbrenner, a német istentiszteletek túlsúlya és elsőbbsége, a német kántor túlterheltsége és a szlovák tanító-kántor és iskola hiánya jelentette. A 20-as évek elején tehát a szlovák nemzeti emancipációs törekvéseket a gyülekezeten belül elsősorban a szervezeti, anyagi és létszámbeli fölényben lévő német közösség korlátozta. Olyan időszak ez a magyar és a szlovák nemzeti ébredés időszakában, amikor a domináns némettel szemben, különösen, ha az az evangélikus egyház keretein belül zajlik, az érdekezésség következtében kialakulhatott szövetség a szlovák és lélekszám tekintetében jóval kisebb magyar közösség között. Ennek a ténynek a leszögezése azért fontos, mert megvilágíthatja a magyar és szlovák együttműködés tényét, aminthogy a későbbi nemzeti küzdelmek, amelyek a magyarok túlsúlyát hozták, ugyanezen szövetség és együttműködés későbbi elleplezését vagy nyílt megtagadását is eredményezhették.

A prédikáció keletkezésének immanens tényezői

Visszakanyarodva Kollár prédikációihoz elmondhatjuk, hogy azok egyértelműen apologetikus jellegűek – olyan vallási közösség és a vallási kereteken belül is megnyilvánuló nemzeti érdekek védelmére irányulnak, amelyet mind a korabeli jegyzőkönyvek tanúbizonysága (Matus 2000: 23). mind Kollár utólagos interpretációja szerint („A szlovákok, látván, hogy elhanyagolják őket a németekhez képest, akiket persze jobban elláttak, részesítettek az istentiszteletben, minden vallással és vallási fölkészüléssel szemben szinte hideggé és érdektelenné váltak.”) (Kollár 1831: III) azzal vádolnak, hogy közömbös a vallása iránt és elhanyagolja ilyen irányú kötelességeit. Nem csodálható tehát, ha a prédikátor költő a szláv nemzet első és legfontosabb jó tulajdonságának az „*istenességet*” („nábožnosť”) tette meg. Ez a pesti evangélikus gyülekezet belső életéből fakadó fenomén kitüntetett helyet kapott Kollár prédikációjában. A hangsúlyos első hely egyben arra a tényre is utal, hogy az evangélikus egyházi élet olyan keretként is szolgált a 19. század első felében, amelyben a nemzettel kapcsolatos kérdések és a nemzeti küzdelmek is manifesztálódtak (Kertész 2007) (Kollár 1842).

A második szláv jó tulajdonságnak Kollár a „*dolgosság*”-ot látta. A *dolgosság* és szorgalom erényként való szerepeltetésének egyik lehetséges kézenfekvő magyarázatát a polgári fejlődés bizonyos fokához kötődő protestáns munkaerőkölcs nyújtja. Eszerint a munkavégzés az imádság egyik fontos és lehetséges formája. Az imádságos és dolgos életből fakadó isteni áldást pedig már ószövetségi vonatkozásaiban is az anyagi javak bősége kísérte. A pesti evangélikus egyházköztség esetében a gyülekezet vagyonosabb és tekintélyesebb részét a németajkúak alkották. Ezért a kevésbé tehető és a társadalmi ranglétra alacsonyabb fokán álló szlovák hívek számára a kollári prédikáció második pontja, ha védelmet nem is jelentett az ilyen jellegű kritikával szemben a német gyülekezet részéről, (Matus 2000: 15–30) de legalább némi vigaszt nyújtott az elmérgesedő egyházközségen belüli vitákban.

A *dolgosság* mint erény megjelenése ugyanakkor a népiességhez is kapcsolódik azáltal, hogy a paraszti élet részét alkotó nehéz fizikai munkához kapcsolódó énekek és mesék a 19. század folyamán bekerültek a felvilágosodás kori magas nemzeti kultúrákba. A plebejusság mint fenomén ugyan egyre távolabb került Kollártól élete folyamán, ám mind népköltészeti gyűjtésében (Kollár 1831a: 277–318), mind pedig a következő erény, az ártatlan vidámság taglalása során előkelő helyet biztosított a legnehezebb fizikai munkát végző társadalmi osztály *dolgosságának*. A *dolgosság* szinonimájaként a szorgalom erőteljes hangsúlyt kapott J. G. Herder szláv népekkel kapcsolatos eszmefuttatásaiban is – Kollár ezzel a külső tényezővel erősítette meg a fenomén immanens jelenlétét a prédikációiban. A szakirodalomban meglehetősen eltérő nézetek találhatók azzal kapcsolatban, milyen hatást gyakorolt Herder Kollárra. Rudo Brtnář tanulmányában tagadja a közvetlen hatást, és inkább a hazai irodalmi hagyományból származtatja a gondolatokat (Brtnář é. n.: 31 skk.). Elena Várossová ezzel szemben kézenfekvőnek tartja a herderi hatást (Várossová 1963: 42

skk.). Herder a történelem kerekének forgandóságán morfondírozva úgy látja, hogy a háború szellemét föl váltó csöndes szorgalom beköszöntő korszaka meghozza a jobb jövőt Európa számára, a szláv népek pedig, amelyek egykor „szorgalmasak és boldogak” voltak, fölébrednek álmukból és megszabadulnak rabszolgálcáiktól.

Das Rad der ändernden Zeit drehet sich indess unaushaltbar; und da diese Nationen grösstenheils den schönsten Erdstrich Europa's bewohnen, wenn er ganz bebauet und der Handel daraus eröffnet würde, da es auch wohl nicht anders zu denken ist, als das in Europa die Gesetzgebung und Politik statt des kriegerischen Geistes immer mehr den stillen Fleiss und das ruhige Verkehre der Völker unter einander befördern müssen und befördern werden, so werdet auch ihr so tief versunkene, einst fleissige und glückliche Völker endlich einmal von eurem langen trägen Schlaf ermuntert, von euren Sklavenkettten befreiet, eure schönen Gegenden vom Adriatischen Meer bis zum karpatischen Gebirge, vom Dom bis zur Mulda als Eigenthum nutzen, und eure alten Feste des ruhigen Fleisses und Handels auf ihnen feiern dürfen (Herder 1792: 42).

A herderi gondolatmenet, amely összekapcsolja a szorgalmat és a boldogságot, elvezet a Kollár által harmadik helyen megnevezett szláv jó tulajdonság tárgyalásához, amelyet a prédikátor „ártatlan vidámság”-nak nevezett el. Kollár az egész napos mezei munkáról hazatérő, vidáman daloló szláv parasztok képével egy ókori toposz modern szláv bukolikus változatát indította útjára.

A felvilágosodás és romantika korának természetesség-kultuszával és népiességével magyarázható a szlávok negyedik jó tulajdonsága, az „anyanyelv szeretete” is, amely a pesti szlovák evangélikusok esetében a húszas évek elején inkább hő óhaj, semmint realitás volt. A magyar királyság „Londonjába” (Horvát 1810: 25–26) mint gyorsan iparosodó nagyvárosba munka után érkező és megtelepedő szlovákok többségére sokkal inkább jellemző volt a nyelvi asszimilációs készség.

Ennek a hajlandóságnak a folyománya lehetett a „más nemzet iránti türelem” is mint ötödik szláv jó tulajdonság. Az alacsony iskolázottságú, szakképzetlen vagy mesteremberként érkező észak-magyarországi szláv népesség alkotta elsősorban a pesti evangélikus szlovák gyülekezetet, amely a más nemzet (elsősorban a német) iránti türelem erényét kénytelen volt gyakorolni a pesti német őshonos polgársággal szemben. Amiért ez a tulajdonság mint erény mégis bekerült Kollár prédikációjába, az inkább annak a kifejeződése, hogy a Pesten új otthonra találó, számban és vagyonban gyarapodó szláv/szlovák közösség nevében prédikátoruk kifejezze azt a kívánságot és igényt, hogy a más nemzet iránti türelemnek kölcsönösnek kell lennie.

A szláv nemzet jó tulajdonságait („vallásosság, dolgosság, ártatlan vidámság, az anyanyelv szeretete és a más nemzet iránti türelem” („Nábožnost, pracovitost, newinná weselost, milowánj swé řeči a snášeliwost naproti giným národům.” /Kollár 1831: 6/) oly módon ismertettük, hogy közben igyekeztünk rámutatni azokra a forrásokra, amelyeket a szakirodalom lehetséges eredetükként jelölt meg. E tulajdonságok egy részének a bekerülése tehát a prédikációkba immanens módon következett a pesti evangélikus egyházközség életének többé-kevésbé ismert eseményeiből, amelyeket Kollár igyekezett a

felvilágosodás racionalizmusának megfelelően magasabb eszmei síkon megfogalmazni. E tulajdonságok másik része ugyanakkor eredeztethető olyan külső impulzusokból is, amelyeket Kollár történelmi és filozófiai olvasmányából, elsősorban a felvilágosodás kori német filozófiából merített. (Matthias Murko feltételezése szerint Kollár pesti éveiben nyúlt Herder műveihez, és alaposan megismerkedett velük. /Murko 1897: 216. 1. jegyzet/) Harmadik lehetséges forrásként a 18. század végének és a 19. század első évtizedeinek német és szláv nyelvű történelmi és földrajzi munkáit jelöli meg a szakirodalom, amelyek a nemzetkarakterológia tárgykörébe tartozó szövegeket is tartalmaztak. Így például a *Staré noviny*-ban (1785: 37) található Ján Hrdlička írást, amelyben a szerző kiemeli a szlávok bizonyos tulajdonságait („úctívost’, dobrotívost’, milosrdnost’, prívétívost’ k host’om, štedrost’, v’údnost’, pracovitost’, usilovnost’ a spôsobnost’ literárnu i v učení sa jazykom” (Brtáň, é. n.: 8).

A szláv nemzet jó tulajdonságainak magyarországi forrásvidékén

A lelkipásztori szolgálatnak, amelyet Kollár majdnem harminc évig látott el Pesten, vannak és mindig is voltak olyan kényszerítő körülményei is, amelyekről a szakirodalom ezidáig kevésbé vett tudomást. Az evangélikus egyházközségek, amennyiben a történelmi körülmények engedték, pontosan szabályozták a lelkészi hivatalt betöltő prédikátor kötelességeit, többek között a heti rendes és rendkívüli prédikációk számát is. Az ezzel kapcsolatos szabályozások jól ismertek a magyarországi evangélikus egyház történetében (Michalko 1955: 18–19) mindazonáltal ezidáig nem tulajdonítottak ezeknek a tényeknek túl nagy jelentőséget Kollár művészi életművének, az életmű keletkezésének a szempontjából. Ján Michalko prédikációs irányzatokat bemutató monográfiája nyomán a szlovák irodalomtörténészek közül néhány elálmódzott arról, hogy Kollár, mivel köztudomásúlag lelkiismeretesen igyekezett teljesíteni lelkipásztori kötelességeit, harminc éves pesti működése során hány prédikációt tartott és vetett papírra (Michalko 1955: 70). Az impozáns számok bővületében (mintegy száz kötetről lenne szó), az ezzel kapcsolatban megfogalmazott gondolatok közben azonban elsikkadt az a tény, hogy különösen a racionalista-gyakorlatias egyházi beszédek megírásához és megtartásához, amelyekbe nagyon sok nem biblikus jellegű tartalom is beszüremkedett, óriási mennyiségű világi és tudományos információra volt szükség. Ezt a hatalmas olvasmány- és műveltséganyagot Kollár a rendelkezésére álló valamennyi eszközzel igyekezett megszerezni. Levezetésének nagy részében találhatóak olyan kérések, amelyek könyvek és folyóiratok beszerzésére irányulnak. Ezek tetemes része német és szláv nyelvű munkákra vonatkozik, amelyek beszerzése időbeli korlátokba és egyéb nehézségekbe ütközött pesti környezetében. Ugyanakkor a magyar szlavisztika megkezdte azoknak a forrásoknak a föltárását is, amelyek Kollárnak a magyar kulturális élethez való viszonyát tárgyalják (Sziklay 1965: 139–175; Fried 1995: 133–136; Fried 2004: 51–68). Ezekből az írásokból, amelyek egyrészt személyes kapcsolataira, másrészt olvasmányélményeinek föltérképezésére irányulnak,

egyértelműen kiderül, hogy pesti tartózkodásának évtizedei során az anyanyelvi és német műveltségi ismeretei mellé folyamatosan fölzárkóztak az egyre nagyobb számban megjelenő magyar irodalmi és tudományos kiadványok is.

Közéjük sorolható többek között a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat is. A Tudományos Gyűjtemény mintegy negyedszázadon át meghatározta a kialakulóban lévő modern közép-európai nemzetekről való gondolkozást. Hatása ezért nemcsak a magyar, hanem más nemzetiségű értelmiségi körökben is mérvadónak nevezhető. Kulcsfontosságú voltára a szlovák szellemi életben legújabbán Peter Macho mutatott rá tanulmányában, amelyben érintette többek között Kollár és a lap kapcsolatát is (Macho 2006: 110–124).

Ennek a folyóiratnak az 1817-es évfolyamában látott napvilágot Horváth János veszprémi kanonoknak (1769–1835) egy olyan tanulmánya, amely a kollári prédikációk genezisének a szempontjából is figyelmet érdemel. *A' régi Magyaroknak Vallásbéli 's Erkölcsi Állapottyokról* című tanulmány (Horváth 1817: I. 27–66, II. 67–91) egymást követő két részben, hatvannégy oldalon keresztül taglalja a régi magyarok vallási és erkölcsi szokásait, tulajdonságait. Horváth János tíz pontba rendezte a témával kapcsolatos gondolatait. Az első fejezetben általános vallástörténeti szempontból közeledik a problémához, amelynek keretében a hit és a poézis viszonyát vizsgálva megállapítja, hogy a költészet, ameddig a hit szolgálatában áll, helyénvaló, míg ha önálló utakra tér, annak következménye az elvallástalanodás. A hit megőrzésének legfőbb példájául a zsidókat nevezi meg, akik hosszú történelmük során a leginkább megőrizték eredeti vallásosságukat. (Kollár 1829) Ugyanez a motívum Kollárnál is megtalálható egyrészt a textus kiválasztásában (1Mózes 12. V. 1–2.) tükröződik, másrészt a zsidó bölcsere való hivatkozásban, akiket Horváth is említ. Horváth a hit és az ész viszonyát elemezve arra a megállapításra jut, hogy a racionalizmus magasabb szinten meghaladja önmaga vallásellenességét. Az okfejtés kapcsán Horváth tanúbizonyosságát adja filozófiai műveltségének, hiszen a német romantikus történelemfilozófia egyik fontos terminusát, a *Weltgeist*-et magyarítja „a' Világ lelke”-ként (Horváth 1817: I. 50). A horváthi gondolatmenet meglehetősen nagy ívű, hiszen az ősvallással kezdődik és egészen az újkori nihilizmusig terjed. Az első fejezet utolsó gondolata, amelyben Horváth annak a nézetének ad hangot, hogy a más népekkel való közösködés is hátrányosan befolyásolhatja egy nemzet valláshoz való viszonyát, szintén utat talált Kollár prédikációjába. Horváth azt írja, hogy a történelem folyamán „a' babonás vagy istentelen népekkel való öszve elegyedés 's közösülés is, sokakban megrongálta, elcsufította a' tisztább ismérteket [a vallásról] (Horváth 1817: I. 51). Kollárnál ez a gondolat ugyanebben az értelemben jelenik meg: „sőt azt sem titkolom, hogy természetesen e nemzetben is található sok rossz keresztény, nemtörődöm, hideg, istentelen, különösen ott, ahol már másokkal szomszédsgba és kapcsolatba keveredtek” („ba y to nezatagjm, že se všem y w tomto národu nalezej mnozí zlj křesťané, nedbanliwj, studenj, bezbožnj, obzwláště tam, kde již s ginými do sausedstw j a spogenj přišli” (Kollár 1822: 7). A horváthi hosszadalmas vallásról szóló bölcselkedés további része mind-

azonáltal a fölvetett témát csak variálja, ezért Kollár számára nem tartalmazott további különösebb kamatoztatnivaló gondolatot.

Sokkal inkább fölkellette érdeklődését a tanulmány második része, amely *A' Magyaroknak Istenről való isméretök* címet viseli. Ez a fejezet abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy benne Horváth hosszas magyarázattal szolgál a magyar Isten szó eredetével kapcsolatban. Az etimológiai kalandozás során Horváth sorra veszi a magyar őstörténet idejében virágzó jelentős kultúrákat, és lehetséges perzsa, egyiptomi, ógörög, héber etimológiákkal áll elő. A magyar szerzővel Kollár mint szláv literátus-etimológus régiségi versenybe száll. Kollár, nem akarván alulmaradni a küzdelemben, a vallásos dolgok megnevezésének szláv nyelvben megtalálható gazdagságára irányítja hívei figyelmét, és Horváthtal szemben azt hangsúlyozza, hogy a szláv nemzet nagy mennyiségben alkotott *saját* szavakat és kifejezéseket a vallásos élet dolgainak megnevezésére: „aligha rendelkezik más egyéb nemzet a szavaknak olyan gazdagságával a saját nyelvében, amelyekkel megnevezhetné a szent dolgokat mint pl. vallás, szentség, tempom és sok egyéb” – „sotwy ktorý giný národ má takowau hognost vlastnjch slow we swé řeči kterýmby swaté wěcy poznamenal k. p. náboženstwj, swátost, chrám, a mnohé giné” (Kollár 1822: 6). A prédikáció mint műfaj azonban nemigen visel el több filológiai példát, így Kollár újból figyelmen kívül hagyja Horváth több tucat oldalon keresztül tartó fejtegetéseit az ősmagyarok lélekkel, áldozással, táltosokkal, ünnepeikkel, házassági és temetkezési szokásaival kapcsolatban. Helyette figyelmét a tanulmányban inkább az a rész kötötte le, amelyben a magyar szerző megkezdi a magyarok erkölcsi állapotának tárgyalását. Horváth János a második részt tíz fejezetre tagolta, amelyek a következő címeket viselik:

- § 1. Az ő értelmökben a' jó és ros
- § 2. A' vitézség vala a' fő virtus
- § 3. Az istenesség
- § 4. 'S igasság az ő gondolkozások szerint
- § 5. Házi érzeménnyek
- § 6. Tisztaság szeretetök
- § 7. Vendégeskedéseik 's mulatságaik
- § 8. Más nemzettségbeliekkel való bánások' módgya
- § 9. Kevélységök
- § 10. Pénzre vágyások, 's elvadások

Miként az a fejezetcímekből nyilvánvalóan kiderül, Horváth János tanulmányának esetében a vallási irodalomból ismert lelki tükör mint műfaj egyfajta újkori alkalmazásáról és újraértelmezéséről van szó, amely a reformkor szellemének megfelelően vizsgálat alá veszi a nemzeti erényeket és hibákat. A nemzeti lelkiismeret-vizsgálat célja megegyezik a keresztény lelkiismeret-vizsgálatával. A lelkiismeretvizsgálat szakrális célja az istenszeretben való tökéletesedés, amely az üdvözülés feltételét jelenti. A 19. század elejének nemzettel kapcsolatos gondolkodásmódja a lelkiismeret-vizsgálatnak ezt a formáját

szekularizálta. A nemzetszeretetet állította a vizsgálat középpontjába, és a nemzeti iránti elkötelezettség jegyében kreálta meg, gyakran retrospektív módon, a nemzet történelmi múltját is. Ugyanakkor a nemzeti történelem tanulsága a jelen nemzedékének szolgál példával, és annak jövőbeni boldogulását célozza.

Mivel azonban a történelmi Magyarország nemzetei, a magyar és a szláv/szlovák a nemzeti és társadalmi fejlődés más-más szintjén állt ebben az időszakban, ezért a nemzeti lelkitükrök is eltérő sajátosságokat mutatnak. A horváthi magyar nemzeti lelki tükör a jó és rossz tulajdonságok kiegyensúlyozott arányával tűnik ki. Nemcsak hogy a jó és a rossz nemzeti tulajdonságok kiegyenlített arányban vannak jelen, hanem minden tulajdonság esetében megfigyelhető egyfajta történeti viszonyulás a tárgyalt jelenséghez. Kollár prédikációjának magyar előképéről tanúskodik többek között a szláv prédikátornak az az elszólása is a mű bevezető szakaszában, amelyben azt vetíti előre, hogy – Horváthhoz hasonlóan (ő is hiteles képet akar festeni a szláv nemzet jó és rossz tulajdonságairól: „Tak weliký, tak starožitný, slawný a pamatný národ dozagista zaslaužj aby sme geho žiwot, powahu a vlastnosti y před trůn náboženstwj postavili, a sprawedliwě ohlédali y co dobrého y co chybného při sobě má abychom znali gakowými prowinnostmi y my k němu zawázání gsme.” A görbe tükör azonban, amelyben megmutatkoznának a szlávok rossz tulajdonságai is, kiegyenesedik és megfényesedik, és a szerzői ígéret ellenére csupán a szláv erények tűnnek elő bennük.

A horváthi lelki tükör további sajátossága, hogy egy több száz éves rendi államiság morális és vallási örökségét kísérli meg az alakulófélben lévő modern nemzeti keretek között értelmezni. A kollári nemzeti tükör ezzel szemben a magyar államiság jelenlétének hiányával tűnik ki, amely megelőlegez egyfajta nemzeti kivonulást ezen államiság keretei közül (Kiss Szemán 2007: 5–32). A kivonulást az tette szükségessé, hogy a bomlófélben lévő rendi államiság keretei szűknek bizonyultak valamennyi magyarországi modern nemzet számára. A berendezkedő modern magyar nemzet ugyanis sajátján kívül nem ismert el más nemzeti jogokat. Költözéskor pedig általában az ember csak azt viszi magával, ami a legfontosabb számára. A magyarországi szlávok úti batyujából azért volt teljes mértékben kihagyható a vitézség erénye, mert az elsősorban a magyar királyság évszázados továbbélését volt hivatva biztosítani a történelmi viharokban, s mint ilyet, kontinuusnak csupán a modern magyar nemzeti tudat építette magába. Az így támadt úrt azonban, amely az erények csomagjában a magyar vitézség virtusának kiesésével keletkezett, Kollár a „szorgalmas dolgoosság” mint szláv jó tulajdonsághoz tartozó békeszeretetének hangsúlyozásával ellenpontosította: „Gsauce dle přirozenj swého wětsj milownjcy pokoge nežli bogowánj” (Kollár 1822: 8).

Horváth tanulmányában a magyarok vitézségének bemutatása után az *istenesség* tárgyalása következik. A veszprémi kanonok az istenességet alapvetően vallástörténeti szempontból közelítette meg. Ennek a történeti nézőpontnak az az eredménye, hogy a szerző az ősmagyarok istenességét már az ősmagyar történelem során is történetiségében differenciáltan jeleníti meg. Horváth szerint a kezdeti idilli állapotot, amely a nemzetek geneziséhez köthető, amely során

minden nemzet egyenlő mértékben részesült az isteni kegyelem ajándékából, a magyarok esetében a későbbi nemzedékek vallásos elhidegülése követi. A nemzedéki hanyatlás okát a szerző látszólag a hidegebb baskíriai éghajlatban jelöli meg („Onokáikban ellenben már meghűle Baskirban a’ fagyos éghajlat alatt az istenes buzgóság, a régi Cultusok nyomorúlt Samanizmussá változván.” (Horváth 1817: 70), valójában azonban annak az ókor óta jól ismert vallástörténeti toposznak az alkalmazásáról van szó, amely a történelmet és az emberi nemet hanyatló tendenciájában mutatja be.

Horváth a negyedik fejezetben pendíti meg a más nemzetségbeliekhez, *más népekhez való viszony* témáját. E tekintetben leszögezi, hogy a magyar csak a saját nemzetségbeliekhez való viszonyában követte az igazságosság elvárását, az idegen népekkel szemben nem: „miképpen más nyers népeknek önnön csoportyok szűk korláttyain túl nem egykönnyen terjednek ki társaságos érzeményeik, ’s e’ szavaknak: *idegen és ellenség* nálok ugyanazon értelmök vagyon (...) az idegeneknek személyekre, javaikra, gyermekeikre nézve pedig azt tartották, *a’ ki győzi, az bírja*” (Horváth 1817: 73).

A hatodik, rövid fejezet a magyarok *tisztaságszeretetéről* szól, amely nem a test, hanem a lélek erkölcsi tisztaságát és tartózkodását jelentette. Ebben az értelemben használja a tisztaság mint erény fogalmát Kollár is az első prédikáció záró bekezdésében. Ez az a klauzula vagy összefoglaló rész, amelynek legfontosabb mondanivalója, hogy a szláv nemzet a tárgyalt erényeken kívül természetesen még számos egyéb jó tulajdonsággal is rendelkezik, amelyekről hely és idő hiányában a prédikátornak csak rövid formában adatik meg szólni. A kollári fősorolásban a szláv nemzet *tisztasága* (čistota) közvetlenül a szemérmesség (stud) erénye után szerepel, amely egyértelművé teszi, hogy Kollár azonos erkölcsi értelemben használja a fogalmat, mint a magyar szerző. Hasonlóképpen a tisztasághoz a prédikáció végén fősorolt egyéb erények sorában megjelenik még a *háziasság* (domácnost) is, amely Horváthnál a házi érzeményekről szóló 5. fejezet egyik fő motívuma, valamint a *vendégbarátság* (pohostinství), amely Horváth János tanulmányának most következő 7. fejezetében kapott hangsúlyos helyet.

Ez a rész a magyarok vendégeskedéseit és multságait írja le. A szerző a honfoglalás eseményeihez kötődő duhaj multságokról ír: „Árpád pedig és az ő Fő emberei gyözödelmelkről (sic!) tudatosítatván egész héten nagy pompáson, és vígan ettek, és ittak, és majd nem minden nap megrészegedtek, ennek a nagy örömmek a megtörténéséért.” (Horváth 1817: 79) Horváth „a’ részegeskedésre való hajlandóságot” (Horváth 1817: 81) történelmi örökségnek tartja, és főként a magasabb társadalmi osztályhoz köti. A multságok természetes részének tartották a többféle fajta táncot is. Kollár az effajta dionüszoszi multság szokását ellentétesnek tartja a protestáns puritanizmussal. A szláv nemzet jó tulajdonságai közé a vigasságnak puritán, „büntelen” változatát emelte be az „*ártatlan vidámság*” erényével:

Bizony ki merészelné szigorú arccal morgolódni az ilyen vidámság ellen, amely se nem zabolátlanság, se nem dorbézolás, hanem az egészséges és tiszta szív jele? Az öröm is szülőanyja lehet az erénynek, az lágyítja meg legjobban a kemény embert, szelídíti meg

legkönnyebben a vadat, a kegyetlent legbiztosabban hajlítja kegyességre és szeretetre, az öröm megkönnyíti minden munkát, enyhíti a nehéz bánatot, és kellemesebben vezet az Istenhez és az éghez mint a szigorú, néma, szomorú élet vagy az állanó sírás, so-pánkodás és kétségbeesés.

A kdo by směl s přjnsnu twářj reptati proti takovéto weselosti, která nenj rozpustilost ani prostopášnost, ale znamenj zdrawého a čistého srdce? I radost zajisté může býti matka a půwodkyně cnosti, ona twrdého člowěka neylépe obměkčuje, diwého neysnadněgi krotj, nemilosrdného neygistégi k milosrdenstwj a k lásce nakloňuge, ona každau práci polehčuje, těžkau žalost mjrnj, a přjgemněgi k Bohu a k nebi wede nežli přjsně, němě, smutné žiwobytyj anebo ustawičný pláč, skuhráni a zaufňj (Kollár, 1822: 10).

Horváth János tanulmányának 8. fejezetében az *idegen nemzetségekkel és nemzetekkel való bánásmód* változását mutatja be. Elrugaskodási pontul ismét a magyar őstörténet szolgál, amelyet Anonymus krónikája alapján elevenít fel: „Régi dicséret Eleinknek Őseikről, hogy a’ Szittyai nép igen bölcs és szeléd volt légyen” (Horváth 1817: 84). Ám míg Baskíriában békésen éltek együtt számos más néppel, a honfoglalás idejére erényeik igencsak *megfogyatkoztanak*. Az őstörténetet megelevenítő lelki tükörben tehát egyrészt megjelennek az erkölcsi fogyatkozásban szenvedő honfoglaláskori ómagyarok, és megpillanthatják magukat a kortárs magyarok is. Horváth ősmúltat (ősmagyarok vándorlása) és régmúltat (ómagyarok honfoglalása) szembeállító gondolkodásmódjával ellentétben Kollár prédikációjában csupán a jelen állapotát rögzíti. A *most* szolgál számára kiindulópontul a jövő számára is. Ilyen fajta történetiség Kollár prédikációjában nem jelenik meg. Kollár számára a szláv történelem ekkor még nem rétegződik régmúlt és múlt korokra: toposza szerint a szláv nemzet természetéből fakadó szelídsége állandó tényező, amely mit sem változott a történelem folyamán.

A prédikációk olyannyira gyakorlatias célokat szolgálva szóltak a jelenhez, hogy azok első, 1822-es kiadásához Kollár még nem készített történeti tárgyú hivatkozásokat. A szláv népek elszenvedett sanyargatásaival kapcsolatos jegyzetek, amelyekben Gebhardira, Lützowra, Karamzinra és Weselyre hivatkozik, csupán az 1831-es Kázně kiadásába kerültek bele. Ezek közül az utolsóban Eugen Wesely: *Serbische Hochzeitslieder-jére* utalva (Pest, 1826) a szerbek hősi harcait is csupán önvédelminek minősíti (Kollár 1831: 235). (A jegyzetek megjelenésének ténye kilenc évvel a prédikációk megírása után azt a másutt megfogalmazott feltevésünket támasztja alá, hogy Kollár tudatos filológiai munkával igyekezett eltüntetni bizonyos nyomokat, amelyek a prédikációk keletkezésének magyar forrásaihoz vezettek volna.) Kollár ebben a művében bocsátja szárnyára a nagy történelmi utat megtett „galambnemzet” toposzát (Kollár 1822: 13) is, amely egyik alappillérévé vált a 19. század első felében kikristályosodó cseh és a szlovák emblematisz nembzetrajznak (Kiss Szemán 2005).

Horváth János szomorúan állapítja meg, hogy a magyarok „Későbbben (...) vadabbakká lettek, mintsem Baskirból jöttek volt; ’s a’ külföldiek eránt minden igasságérzésök elaludt, ’s minden emberségből kivetköztek” (Horváth 1817: 87).

A veszprémi kanonok a fenti hangnemben folytatja az ómagyarok ostromozását az utolsó két fejezetben is. A megfogalmazott kritika a magyarok kevélységét veszi célba, amely a honfoglalás sikere során erősödött meg a főurakban, és vált a későbbiek során a nemzet egészének rossz tulajdonságává, melynek következménye, hogy magukat más magyarországi nemzet fölé helyezik (Horváth 1817: 88). A kollári nemzetkonceptió ennek a magyar nemzetképnek az ellenében fogalmazódott meg. Kollár iker-prédikációjában a *más nemzetek iránt tanúsított türelem* a legékeesebb szláv jó tulajdonságok közé tartozik. Kollár prédikációjában is utal a Horváth által megidézett ismert magyar történelmi eseményekre. Szerinte míg más nemzetek a harcaikkal és háborúikkal büszkélkednek, a szlávok csendességükkel és szelídségükkel megbékítik őket.

Horváth János szerint a honfoglalást kísérő erkölcsi hanyatlás folytatódott a későbbi évszázadban is. Az ország meghódoltatása után a más nemzet iránt tanúsított türelmetlenséghez további bűnök társultak, mint például a gazdagság utáni vágy. A magyarok hódolatra és pénzre vágyásuk további következményének tekintette a kalandozások korát, amely csak pusztulást és kint hozott Európára. Horváth magyar történelmi lelki tükre ezzel a végkicsengését tekintve meglehetősen borús eseménysorozattal zárult. Mindazonáltal Horváth János lelki tükre, a magyar történelem további eseményeinek ismeretében és papi hivatása tudatában, más összefüggésben értelmezendő. Az ősmagyarok erkölcsi hanyatlása az eredeti ősvallás jó erkölceitől való eltávolodás következménye, ugyanakkor azonban a hanyatlás az új erkölcsi fölemelkedés előfeltétele, amelyre már a kereszténység jegyében került sor.

Mint a fenti párhuzamokból kiviláglik, Kollár *A szláv nemzet jó tulajdonságai* című iker-prédikációját a pesti evangélikus gyülekezet belső történetéből merítve annak szükségleteihez igazította. Ehhez rendelte hozzá történelemfilozófiai olvasmányából fakadó, elsősorban Herder munkáira építő ismereteit. Horváth János tanulmánya egyrészt ihlető erejével hatott az iker-prédikáció megszületésére, másrészt a jó és rossz tulajdonságok alapos számbavételével, műveltséganyagával olyan forrást jelentett számára, amelyből szerzői szándéka szerint meríthetett vagy elhagyhatott. Mindenesetre abszolút kreatív módon viszonyulva a fent nevezett forrásokhoz saját, önálló művet alkotott, amelyet művészi és tudósi pályafutása során továbbfejlesztett, és amely szervesen beépült a közép-európai modern szláv nemzetek történelmébe és kultúrájába.

IRODALOM

Rudo BRTÁŇ, é.n.: Vznik, vývin a verzie Kollárovej rozpravy o literárnej vzájomnosti. Štúdia (S faksimile, autografom a 5 prílohami). Vydal Transcius v Liptovskom Sv. Mikuláši.

István FRIED, 1995: Ján Kollár és a magyar irodalom. Gál, Evžen, Berkes Tamás, Kolmanová, Simona (szerk.): K sedmdesátinám Petra Rákose. Rákos Péter hetvene-

dik születésnapjára. *Slavica Pragensia* XXXVII. Ab imo pectore. Praha: Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum.

– –, 2004: Ján Kollár és a magyar irodalom. Uő: *A névadás lehetségessége. (Nemzetiség, régió, Európa)*. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium.

Johann Gottfried HERDER, 1792: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit von Johann Gottfried Herder. Vierter Theil*. Riga und Leipzig bei Johann Friedrich Hartknoch.

Johann Gottfried HERDER, 1986: Briefe zur Beförderung der Humanität. Vierte Gesinnung. Geläuterter Patriotismus. Herder. *Ein Lesebuch für unsere Zeit*. Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag.

István HORVÁT, 1810: *Pest szabad királyi városnak régi Ofen német nevééről*. Pesten: Trattner Mátyás Betüivel.

János HORVÁTH, 1817: A' régi Magyaroknak Vallásbéli 's Erkölcsei Állapotokról. A' magyar Anyaszentegyház' Történeteinek Próbájából. Első Rész. A' Régi Magyaroknak Vallásbéli Állapotyok. *Tudományos Gyűjtemény* 1817: II. kötet 27–66. Második Rész. Erkölcsei állapotyok. 67–91.

Botond KERTÉSZ, 2007: *Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848-49-ben*. Budapest: a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület kiadványai 5. Societas et ecclesia.

Róbert KISS SZEMÁN, 2005: Ján Kollár, veľký kreator. Grundlage II. Emblematický národopis: zeměpis, národopis, přírodopis a zoologie. *Slovanský přehled* 4/2005. 557–563.

– –, 2007: Magyarország panaszától Szlavia panaszáig. *Magyarország panaszától Szlavia panaszáig. Irodalmi tanulmányok*. Budapest: ELTE Szláv Filológiai Tanszék.

Ján KOLLÁR, 1822: *Dobré vlastnosti Národu Slowanského. Dwoge kázanj od Jana Kollára, Kazatele cjrkwe ewangel. Peštansko-Budjnské*. W Pešti, pjsmem Jana Tomáše Trattnera z Petroce.

– –, 1829: *Proč se Bůh Syna swému a Spasiteli světa práwě mezi židovským národem naroditi dal*. Wánočnj kázánj w druhau Slawnost roku 1829. od Jana Kollára. Wydané od posluchačů. W Pešti u P. J. M. Trattnera a Št. Károliho.

– –, 1831: *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára, cjrkwe ewangelické Peštansko-Budjnské sl. b. K. učené Společnosti krakowské úda*. W Pešti, tiskem Trattnera a Karoliho.

– –, 1831a: *Národní Zpiewanky čili Pjsně swětské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i wyšjch stawů, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wyswětlenimi opatřené a wydané od Jana Kollára. Djl perwý*. Wydánj hogné rozmnožené i perwé dwa tištěné swazečky w sobě obsahujej. W Budjně w Král. Univeršické tiskárně.

– –, 1842: *Kollár levele (1842, július 19.) Jozeffy Pálhoz* Szlovák Nemzeti Könyvtár Irodalmi és Művészeti Levéltár – Slovenská národná knižnica Archív literatúry a umenia M23 L30/2.

Peter MACHO, 2006: Poznámky k charakteru slovanských materiálov v maďarskej predrevolučnej tlači (na príklade „Tudományos Gyűjtemény”). *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v Strednej Európe*. Szerk. Tatiana Ivantyšinová.

Slovanské štúdie. Zvláštné číslo 4. Vydáva Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy a Historický Ústav SAV.

Matthias MURKO, 1897: *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Mit einem Anhang: Kollár in Jena und beim Wartburgfest*. Graz: Verlags-Buchhandlung „Styria“.

László MATUS, 2000: *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, szakdolgozat, történelem szak.

Ján MICHALKO, 1955: *Kázňové smery*. Vydal Tranoscius, Lipt. Mikuláš v cirkevnom nakladateľstve Bratislava.

Sándor RAFFAY, 1944: Az evangélikus egyház liturgiája. *Evangélikus templomok*. Készült az Országos Luther Szövetség munkaközösségében Kemény Lajos a szerkesztőbizottság elnöke Dr. Gyimesy Károly felelős szerkesztő vezetésével. Budapest: Atheneum, 473–478.

László SZIKLAY, 1965: Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten. *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Elena VÁROSSOVÁ, 1963: *Slovenské obrodenecké myslenie. Jeho zdroje a základné idey*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

JÁN KOLLÁR OZIROMA DOBRE LASTNOSTI SLOVANSKEGA NARODA?

Študija opozarja na metodološke in nazorske razlike zgodovinske vede pred in po pozitivizmu ter poudarja, da se smejo Kollárjeva zgodovinska dela presojati le na podlagi metodologije romantične zgodovinske vede, v kateri je pomembno vlogo igrala tudi umetniška kreativnost. Med romantična dela sodi tudi Kollárjeva parna pridiga z naslovom *Dobre lastnosti slovanskega naroda* (prva objava leta 1822, druga leta 1831), ki je v veliki meri vplivala na narodno zavest sodobnih slovanskih narodov.

Glavni razlog za nastanek pridig je bil ta, da je v peštanski evangeličanski skupnosti nastal resen nesporazum med dominantnejšo, petičnejšo nemško skupnostjo in revnejšo slovaško skupnostjo, ki se je borila za enakopravnost. Pridigi imata prav zaradi tega apologetičen značaj, njun namen je zaščita slovaškega/slovanskega naroda. Kollár v njiju obravnava pet dobrih lastnosti slovanskega naroda: pobožnost, delavnost, nedolžno prešernost, ljubezen do maternega jezika in strpnost do drugih narodov. (Med temi lastnostmi se v določenem obdobju številne pojavljajo bolj kot želja in ne kot realnost.) Med možne vzorce teh dveh pridig sodi prispevek Jánosa Horvátha, kanonika v Veszprému, z naslovom *O verskem in moralnem stanju starih Madžarov*, ki je izšel leta 1817 v Tudományos Gyűjteményu. Kollár je namreč v Pešti leta 1819 začel tridesetletno dušnopastirsko službo. Sam je bral in citiral v listu objavljene članke ter polemiziral z avtorji. Horváth je v svoji študiji, ki je bila bistveno obsežnejša kot Kollárjeva, v desetih točkah zbral lastnosti Madžarov, ki vsebujejo tudi kreposti in napake starih Madžarov:

- § 1. Dobro in zlo v njihovem razumevanju
- § 2. Glavno junaštvo je viteštvo
- § 3. Pobožnost
- § 4. Pravica po njihovem razmišljanju

- § 5. Domača občutenja
- § 6. Čistoča
- § 7. Gostovanja in zabave
- § 8. Način ravnanja z drugimi narodi
- § 9. Oholost
- § 10. Želja po denarju, podivjanost.

Žanr Horváthovega dela je posodobljena oblika „duhovnega ogledala“, znanega iz verske literature, ki se ujema s procesom sekularizacije. Zgodovinsko duhovno ogledalo za madžarske nacionalne namene je spodbujalo oblikovanje sodobne nacionalne identite. Kollár je iz Horváthove študije pustil Madžarom lastnost viteštva, povezano z obrambo madžarske državnosti (§ 2.), in slabe lastnosti (§ 9., § 10.), hkrati pa je elemente razmišljanja in velik del kreposti prevzel v svoji pridigi (§ 3.–8.). Prevzem zdaleč ni le zgolj prepis, ampak je kreativna umetniška dejavnost, s pomočjo katere je Kollár te misli v določeni meri prikrojil in prilagodil slovanskemu narodu.

Deveta dežela, podobi pojugoslovanske sedanjosti in antiutopična podoba (evropske?) prihodnosti

MLADEN PAVIČIĆ

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Bölcsészettudományi Kar, Szláv Filológiai Tanszék, Múzeum krt. 4/D, HU – 1088 Budapest, mladen.pavicic@gmail.com

SCN II/2 [2009], 182–192

Osrednja tema prispevka je pojugoslovanska večjezičnost ljubljanskega blokoveškega naselja Nove Fužine, kakor se kaže v romanih *Fužinski bluz* Andreja Skubica in *Čefurji raus!* Gorana Vojnovića. V uvodu je podanih nekaj zanimivih utrinkov o Evropi, slovenščini in slovanski samoupravni ljudovladi iz utopije *Deveta dežela* Josipa Stritarja, za konec pa nekaj misli o sodobni antiutopiji *Spremeni me* Andreja Blatnika, v kateri mračna vizija prihodnosti ne zadeva slovenskega jezika.

The central theme of this article is the post-Yugoslavic multilinguism of the block settlement Nove Fužine in Ljubljana, as it is presented in the novels *Fužinski bluz* by Andrej Skubic and *Čefurji raus!* by Goran Vojnović. The introduction includes some interesting thoughts about Europe, Slovene language and Slavic democratic self-government from the utopian *The Ninth Land* by Josip Stritar, while the conclusion presents a few thoughts on the modern antiutopian *Change Me* by Andrej Blatnik, where the dark vision of the future does not concern the Slovene language.

Ključne besede: Nove Fužine, jezik priseljencev, slovenščina, sociolekt, utopija, antiutopija

Key words: Nove Fužine, language of immigrants, Slovene language, sociolect, utopia, antiutopia

Deveta dežela

Zadnja leta me dogodki doma in po svetu vedno znova spomnijo na Stritarjevo *Deveto deželo*. Gre za njegov nedokončani utopični spis o idealni državi, katerega nekaj nadaljevanj je objavil leta 1878 v *Zvonu* pod psevdonimom Negoda.

V *Deveti deželi* so ljudje neskončno poštene, prijazni in gostoljubni. Na pogled so lepi in preprosto, a lepo oblečeni, lepe so tudi njihove zračne hiše. Prijazni so s služinčadjo in z živalmi, zato divjačina pred njimi ne beži, konji pa jih ubogajo kar brez vajeti. Za bolne, stare in onemogle je lepo poskrbljeno, v vsaki vasi imajo brezplačno knjižnico, kriminalna dejanja pa pomnijo le najstarejši. Seveda lepo skrbijo tudi za otroke, za vsak primer pa jih svarijo pred tem, kako kruto je lahko življenje, in sicer jih strašijo z Evropo:

Po daljšem izpraševanju sem zvedel, da je devetodeželanom Evropa nekaj takega, kakor je nam deveta dežela. V basnih, pripovedkah in pregovorih jo jemljó v misel; vendar ne tako kakor mi deveto deželo; za strašilo jo imajo otrokom! (Stritar 1954: 316)

Predvsem pa se v *Deveti deželi* govori najlepša, blagoglasna slovenščina, tudi zaradi tega, ker je *Deveta dežela* otok:

Rekel sem, da mi je mož odgovoril v najlepši slovenščini; to je še premalo. Lepa je bila ta slovenščina, kakor se pač nikjer ne govori po slovenskih deželah; še več, reči smem, da nisem še nikoli slišal tako lepega, tako blagoglasnega jezika. (Stritar 1954: 309)

Premišljevanje o tem, ali je Stritar s tem nedokončanim spisom mislil dobesedno, kot sta menila Fran Celestin in urednik njegovega Zbranega dela France Koblar (Stritar 1954: 447–448), ali pa gre za parodijo Bleiweisovih zamisli, kot mi je v telefonskem pogovoru 27. oktobra 2008 dejal zgodovinar Peter Vodopivec, ki se ne spomni, ali je to kje prebral ali gre za njegovo ugotovitev, presega okvire tega prispevka, z gotovostjo pa lahko zapišem, da Stritar ni slutil, kako bomo mi, Slovenci z začetka 21. stoletja, brali njegove ideje o ljudski demokraciji in samoupravljanju:

»Kako pa živite, pod cesarjem, ali kraljem ali kako?« /.../ »Ne, kaj takega ni pri nas; mi se sami vladamo.« Ljudovlado torej imajo devetodeželjani; to je zopet slovansko! (Stritar 1954: 319)

Sodobna Slovenija vsekakor ni otok, marveč se nahaja v tej strašni Evropi, za seboj pa ima tudi skušnjo s samoupravno ljudovlado v slovanski državi. Kakšne sledi je ta doba pustila v slovenskem jeziku, presega okvire tega zapisa, nedvomno pa je ustvarila določene sociolekte. Blokovsko naselje Nove Fužine je eden tistih koticov naše domovine, v katerih je te sociolekte najpogosteje slišati.

Nove Fužine

V drugi polovici sedemdesetih let in v osemdesetih letih 20. stoletja – torej v času najbolj intenzivnega priseljevanja v Slovenijo – zgrajeno blokovsko naselje, v katerem po ocenah živi vsaj 18 tisoč ljudi, je z uradno 385 prebivalci na hektar (v resnici je številka verjetno še višja) najgosteje poseljeno območje v Sloveniji (Wikipedija: Nove Fužine).

Po podatkih, pridobljenih ob popisu prebivalstva leta 2002, se je 57,4 % prebivalcev Novih Fužin opredelilo za Slovence; v Ljubljani je po teh podatkih

manj Slovencev (33,6 %) le v Rakovi Jelši, naselju s precej nelegalnimi stavbami brez kanalizacije in vodovoda, ki stoji na potresno in poplavno nevarnem močvirnem robu Ljubljane (Komac idr. 2007: 51). Vzrok za večjo gostoto neslovenskega prebivalstva v blokovskem naselju Nove Fužine tiči v tem, da je bilo v njem precejšnje število t. i. solidarnostnih stanovanj, »ki so bila namenjena prebivalcem z nižjimi dohodki« (Komac idr. 2007: 51). »Ker so priseljenci iz drugih jugoslovanskih republik pogosto sodili v kategorijo socialno šibkejšega sloja zaposlenih,« so prejeli precejšen delež teh stanovanj, poleg njih pa so bila v Novih Fužinah kadrovska stanovanja, ki so se dodeljevala tudi prebivalcem z višjimi dohodki (Komac idr. 2007: 51) – v tem je vzrok za nenavadno pestrost prebivalcev Novih Fužin. Spomnimo se, da tam stanujejo tudi donedavna ljubljanska županja Danica Simšič, zvezda televizijskega dnevnika Pop TV Matjaž Tanko in profesorica z ljubljanske slovenistike Erika Kržišnik. Soseska je na precej slabem glasu, statistike pa so s tem v popolnem nasprotju: Nove Fužine so po njih med varnejšimi ljubljanskimi soseskami (Močnik 2005: 26). Raziskava Mirovnega inštituta za Mestno občino Ljubljana je pokazala, da je bilo leta 2001 glede na število prebivalcev v Novih Fužinah manj kriminalnih dejanj kot v drugih mestnih skupnostih, prav tako to naselje po podatkih Rdečega križa ne izstopa po revščini – mesečno tu razdelijo okoli 200 paketov s hrano, v trikrat manjšem in neprimerno uglednejšem Trnovem pa 100. Naselje je infrastrukturno zelo dobro urejeno – ima zdravstveni dom, nekaj šol, banko, pošto, knjižnico, trgovine, številne lokale in obrtnike, urejene skupne površine, sprehajalne poti ob Ljubljani in Fužinski grad z ljubljanskim arhitekturnim muzejem (Leskošek 2005: 32). Nekaj podobnega pove tudi Andrej Skubic:

/R/ealno gledano so Fužine super: krasno naselje, zelo solidno zgrajeni bloki, lep razpored naselja, infrastruktura, vzdušje pa veliko bolj prijetno kot v vsaki Zupančičevi jami. Lokali so domačni, ljudje se tam dobivajo in pozdravljajo. In čeprav je naselje ogromno, ima svojo domačnost in idetiteto, ki je drugačna od ljubljanske. Mit o Fužinah je seveda nekaj drugega. Že takoj ko se pripelješ v Fužine, vidiš grafit ‘Vstopate na lastno odgovornost!’ Tukaj pa bo zanimivo, sem si mislil. Pa ni bilo nič od tega. /.../ Z ženo so nama, na primer, vdrli v avto, ko sva ga imela parkiranega v Trnovem, na Fužinah pa nikoli, čeprav sva ga kdaj tudi pozabila odklenjenega. Po drugi strani se ti v Fužinah razvažalci ne upajo pice z dvigalom prinesiti do stanovanja, ker se bojijo, da jim bo spodaj medtem babbav požrl avto. V Trnovem ti jo seveda prinesejo. (Jan Jona Javoršek 2005: 69)

Fužinski bluz

Prav to pestrost prebivalcev Novih Fužin predstavlja roman Andreja Skubica *Fužinski bluz*. Mitja Čander opozarja, da so Nove Fužine v zadnjem času trendovski prostor. Literarna kritika zaradi pogostosti Fužin in podobnih predmestnih naselij v sodobni slovenski književnosti uporablja celo izraz fužinska literatura. Fužine so »emblem urbanosti, s svojo jezikovno, etnično in socialno raznoterostjo so še najbližje velikomestnim koloritom. /.../ Fužine

so nekakšen koncentrat tistega, kar zaznamuje celotno slovensko tranzicijo« (Čander 2005: 15).

Fužinski bluz, drugi roman Andreja Skubica, se dogaja 13. junija 2000, na dan nogometne tekme med Slovenijo in Jugoslavijo. V njem je raznolikost tega naselja prikazana s pomočjo štirih prvoosebni pripovedovalcev, sosedov v desetem nadstropju fužinskega bloka: upokojene univerzitetne profesorice slovenskega jezika Vere Erjavec, nekdanjega voznika avtobusa, zdaj nepremičninskega posrednika, lastnika *Fix Properties, d. o. o.*, srednjih štiridesetih Igorja Ščinkovca, dobrih trideset let starega hevimetala, ki se preživlja s prodajanjem *Salamonovega oglasnika*, Petra Sokiča, in šestnajstletne srednješolke, po očetu Črnogorke, Janine Pašković. Vsak izmed njih govori svoj sociolekt.

Za temo tega prispevka je zborna slovenščina 65-letne Vere Erjavec popolnoma nezanimiva.

Jezik dvajset let mlajšega Igorja Ščinkovca je nižje pogovorno obarvan in daleč od višin intelektualnega jezika upokojene profesorice.

Ljubljanska pogovornost je stilizirana s pomočjo zmerne vokalne redukcije (npr. *kolk* namesto *koliko* – 158), pogovornih kratkih nedoločnikov, določnega člena *ta-* pri pridevnikih (*tapravi* – 158), na skladijski ravni pa s povedmi, začetimi z naslonkami (*Se mi obupno zdi, da bom novega rabil.* – 159), ali skladijsko ne povsem pravilno sestavljenimi povedmi tipa *Meni se zdi, da glih toyote, da so pisali, da imajo najmanj okvar na daljši rok, vse švabe so prešlišali.* (179), s težavami z dvojino: *!...! ekipe že stojijo, pripravljene na žogo* (gre seveda za ekipi Jugoslavije in Slovenije – 218), predvsem pa z leksiko, v kateri najdemo dobre stare germanizme naših babic (*prešaltati* – na kaj bodo lahko *Fix Properties, d. o. o.*, *prešaltale, parkplac* – 31, *glih* – 32, *špricalo* – 40, *cajt* – 98, *kofo* – 109, *zalavfat* – 158, *fajn* – 158, *zic* – 160, *foh* – 162), nekaj anglicizmov (*keš* – 158), predvsem pa se v njegovem jeziku kaže bogata dediščina nekdanje države južnih Slovanov. Najopaznejša je na leksikalni ravni (*džeparac* – 30, *komad, dasa* – 33, *očerupan* – 34, *munjen* – 35, *prepucavat* – 97, *zgaziti* – 108, *sudija* – 160, *našutirati* – 162), v tem jeziku najraje preklinja (*jebemti; Jebem mu mater!* – 31, *pizda mu materina* – 32, *mamu mu* – 35, *kurac* – 37, *zajebancija* – 41, *jebemti* – 99, *popizditi* – 163), čeprav zna izražati svoje nezadovoljstvo tudi slovensko (*Menda se bo zdaj še Zoki usral* – 32, *jebela cesta* – 32, *Pašković je navadna mala rit* – 32, *klinc* – 35), pa tudi v kalkih iz štokavskih jezikov, npr. *nisem jaz te sreče!* – 31 ali *Ne gre to tako* – 32, pa tudi v skladnji (*Tamala ima, da odraste pa gre študirat !...!* – 108).

S podobnimi, a veliko radikalneje uporabljenimi sredstvi je upodobljen ljubljanski sleng dobrih trideset let starega hevimetala Petra Sokiča. Vokalna redukcija je veliko izrazitejša. Vzemimo za primer prvi Ščinkovčev odstavek:

Ma, lej ga pedra, kam se ti spravi. Lej ga! Ti klinc policajski! Pa bog te nima rad, tukaj se pred bloke zavija! Kje naj ti tukaj kdo ustavi! Pa kaj zdaj, a si boš zmisllil, da sem na teh grbinah na gas pritiskal, ali kaj? Preklet pezde, samo da imaš kaj za delat. Pa to pa res ni za nikamor. (Skubic 2001: 28)

in ga primerjajmo s prvim Sokičevim:

Ma, pizda, pa te kaplce. Kaplce kaplce. Vroče noči. Lučke – teh bo konc. Kaplce – spod pajske. Leze dol – se ti strga. To je od pira. Pir dela kaplce. Najprej na flaši – mrzli. Pol pa na koži. Kožo mam tud mrzlo. Se kar paca. Ampak pod pajsko. Za popizdit. (Skubic 2001: 9)

Tudi ostala stilizacijska sredstva so tu uporabljena v bistveno večji meri kot pri Ščinkovcu. Preklinja še več od njega, večinoma po balkansko, dobrih starih germanizmov (*pir, cajt, švoħ*) je manj kot pri Ščinkovcu, zato pa toliko več anglicizmov (npr. *tivi, tu mač*, kar nekaj je celih povedi, npr. *Fresh college beaver; No such luck* – verjetno gre za citate iz kakšnih priljubljenih hevimalatskih pesmi), dediščina nekdanje države pa ni opazna le v kletvicah (*šta, vodna stvorenja, kučni ljubimac; evo, zora se zori, drugovi junaci; bunar, šetajo; Irena, ljubavi moja jedina, nikad ne prežaljena, Alo, konobarica* – 209, *šmeker*); nižja pogovorna ljubljansščina je izražena še z besedami tipa *kva* in pogovornim mestnikom: *na svojmu tastaremu naslovu?* (84), *na unmu koncertu* (164).

Za temo tega prispevka je najbolj zanimiv sociolekt 16-letne Janine Pašković. Poglejmo njen prvi odstavek:

Jao, u pičku materinu, što sam mamurna, a nijesam ni pila toliko jučer. Kamoli da pijem, mamicu mu, ima da je sve to od pušenja, previše cigareta, mater im jebem pušačku, pušačima. E, mamu mu, ovi žurevi usred tjedna, šta li mi to treba. (Skubic 2001: 42)

Slovensko spregovori šele v četrtem odstavku:

»Blo bi ful bolš, če bi bli mi zdele not pa neb mogli ven«, je reku Rožca. Sem misnla, da se bom poscala. »To bi blo ful bolš.« Kako smo spizdil ven, sploh ne vem, sam da smo se pol nekaj znajdl pri Valentinotu. (Skubic 2001: 42)

Podobno kot Petrova je tudi njena slovenščina ljubljanski sleng, le da je njena ljubljansščina še izrazitejša, vokalne redukcije močnejše, število besed neslovenskega izvora pa še večje: nekaj je germanizmov (*zluftati* – 42, *pošteka* – 44), veliko anglicizmov (*Totalno bed* – 42, *kul* – 43, *ful* – 47, *lajf* – 132, *bajla* – 213).

Predvsem pa se v njenem govoru prepletata slovenščina in črnogorščina. Od tod verjetno izvirajo njene precej hude težave z dvojino: *Dašo med odmorom nisem nič vidla, sam sej smo itak zmenene za pol. Ob šestih smo obedve že skupi dol pod blokom.* (131) Težav nima vedno: *Sam bolil naju je kurac.*

Kadar misli ali govori slovensko, pogosto naletimo na neslovenske besede ali besedne zveze, npr. *Mogoče, da bo kakšnega modela iz Štepanjca ulovu pa ga mal išamarao.* (43) *Še k Samiri na ljubavni sestanek ni mogu prit, ne da bi prej eno trubo potegnu.* (55) *Če bi mene vidl, kdo sem, bi bla takoj čez noč v čuzi.* (138) Vendar pa gre pri tem praviloma za posamezne besede, stavki so sicer praviloma jezikovno enotni, kar pa ne velja za povedi:

Ne vem, ko sem na Mirsadovi gandži, opasna ti je to roba, se mi zmeri cajt tko nekaj pospeši. (42) *On se je sam naslanju na zid z unim svojim pirom, blazno kul – a, zdej se spomnim, vmes smo se ustavl v trgovini na Puharjevi pa kupl pir – a ona je iznenada odlučila da se sakrije neđe u žbunje.* (43) *A onda je niko nije jebao ni pet posto, a meni je postalo dosadno s trojicom tipova, vsi so bli še zmeri zadeti ko afne.* (43) *Prid mal sem, stari, da ne budem sama.* (55)

Nekoliko večja jezikovna »mešanica« se pojavlja v redkih povedih tipa *Če jo kdo kej užal ali kej tazga, se ona zmer skrije nekam u žbunje pa čeka, da neko dođe i uvjerava je kako je svi volimo* (43), kjer je pol drugega stavka slovenskega, pol pa črnogorskega.

Da v obeh jezikih veliko in grdo preklinja, je bilo razvidno že iz navedenih primerov.

Seveda je zanimivo vprašanje, kdaj uporablja kateri jezik.

Iz večernega prizora, v katerem pride domov s prijateljico Dašo in na svoje neljubo presenečenje odkrije, da sta oče in stric, ki sta Črnogorca, doma, je razvidno, da z njima govori v očetovem jeziku, kadar ni prisoten noben Slovenec ali vsaj nobeden izmed tistih, ki so zanjo pomembni. Ko se stric Mladen z njo vztrajno pogovarja črnogorsko, mu dvakrat odgovori slovensko, tretjič pa črnogorsko, a pri tem pomisli: *Ove moje riječi mi zvuče malo čudno pred Dašom, ali jebiga, šta se tu može* (181).

Bolj zapleteno je vprašanje, v katerem jeziku misli. Najprej je to povezano s tem, na kaj oziroma na koga misli. Ko v pravkar omenjenem prizoru odkrije, da sta oče in stric doma, začne premišljevat v očetovem jeziku. Ko začne komunicirati z Dašo, misli slovensko do trenutka, ko odpre vrata kuhinje, v kateri sta oče in njegov brat. Do preloma pride sredi povedi *Daša se sezuje, a ja otvorim vrata od kuhinje* (180).

Drugi dejavnik, ki vpliva na izbiro jezika, v katerem misli Daša (kot je že bilo velikokrat opozorjeno v zapisih o tej knjigi), pa so čustva – črnogorščina je njen čustveni jezik, slovenščina racionalni: *Znamo svi da je bez veze, pa ipak nekako dolazimo. Menda sam zato, ker Mirsad upa, da bo kdo uletu iz Sulca pa da se bo hotu klofat. Mogoče, da bo kakšnega modela iz Štepanjca ulovu pa ga mal išamarao. Sej ni zdej, ni zdej cajt za to.* (43) *A onda je niko nije jebao ni pet posto, a meni je postalo dosadno s trojicom tipova, vsi so bli še zmeri zadeti ko afne.* (43) V prvem primeru je prva poved izrazito čustvena, naslednje tri pa racionalnejše. Drugi primer je podoben, le da se to dogaja na ravni trostavčne povedi, v kateri sta prva stavka bolj čustvena, tretji pa njuna racionalna razlaga. Predvsem pa je izrazit primer tega čustveno nabiti lezbični prizor z Dašo, v katerem najprej misli slovensko, nato pa sredi stavka preklopi na črnogorščino: *Pol ko je ona mene prva počela* (252). Sledi črnogorščina, v kateri na Dašino veliko presenečenje tudi spregovori: *»Lezi na krevet, Daša, ne boj se. Smiri se. Ššššš.«* (253; vse navedene strani iz Skubic 2001)

Čefurji raus!

Prav Janinin jezik je tisti, s katerim kaže primerjati jezik *Fužinskega bluza* z jezikom v romanu *Čefurji raus!* Gorana Vojnovića.

Skozi to knjigo nas vodi en sam prvoosebni pripovedovalec, najstnik, nardarjen košarkaš, sin bosanskih staršev Marko Đorđić, ki prav tako kot akterji *Fužinskega bluza* stanuje v Novih Fužinah, kjer se roman večinoma tudi dogaja. Vodi nas po žalostni poti od zmagovitega koša v zadnji sekundi do prisilnega

odhoda v Bosno, s katerim naj bi se izognil odhodu v zapor zaradi sodelovanja pri kaznivem dejanju.

Vojnović je o nastanku knjige v televizijski oddaji *Knjiga mene briga* (prvič je bila predvajana 23. junija 2008) izjavil, da je bil glavni motiv za nastanek romana sam jezik, »fužinščina«. Dokler si je zgodbo predstavljal v pogovornem ali knjižnem jeziku, se mu ni zdela literarno zanimiva, razmišljal pa je o filmskem scenariju.

Kakšen je ta jezik?

Če bi v skladu s svojo predstavitvijo sociolektov v *Fužinskem bluzu* najprej prebral prvi odstavek prvega poglavja *Zakaj nimam svojega fuzbal kluba*, bi razen kletvic, ki pa jih uporablja tudi prenekateri prebivalec Murgel, ki so v romanu slovenski protipol »čefurskim« Fužinam, le s težavo našli še kakšen podkolpanski element. Namesto tega že v naslovu najdemo germanizem *fuzbal*, kasneje anglicizem *sfajtati se*, nekaj ljubljansko reduciranih besed, npr. *tuki*, pogovornih oblik, kakršna je *očkatovih* namesto *očkovih*, in elemente mladostniškega slenga, npr. *ker je to češko, itak*. Več pričakovanega besedja je že v naslednjem odstavku, kjer najdemo *Boli jih patak!, šamari, lemati, papak, šetati, njuška* (Vojnović 2008: 11–12). Kmalu vidimo, da so citati drugačni – najprej je tu kletvic poln citat govora Zvezdinih navijačev v srbsčini, pa Zagrebčanov v hrvaščini. Do prave »fužinščine« se prvič dokopljemo v citatih dialogov z nekdanjih fužinskih nogometnih tekem – govorijo jo tisti, »ki so se naučili malo slovenščine, pozabili pa malo čefurščine in so zdaj govorili neko mešanico.« Njihovi dialogi so takile: »Podaj mi žogu! Zvio sam si gležanj! Ščipa me u hrbtnicu!« (Vojnović 2008: 15).

Ena najopaznejših razlik med romanoma je torej ta, da ima *Fužinski bluz* štiri pripovedovalce, izmed katerih je narodna tematika tematizirana le pri enem, Janini, *Čefurji raus!* pa ima enega pripovedovalca, ki skozi ves roman poleg opisovanja pripetljajev razglablja o razlikah med Slovenci in »čefurji«. Kot sem že omenil, najdemo v njegovem jeziku številne elemente slovenskega slenga, kakršni so številni anglicizmi, npr. *bazrbitr, lajif, kul* (vse 17), *Ampak Olimpija je fakin šit!* (17), *hartatek* (23), *šejkati* (41).

Čisto štokavščino najdemo v kletvicah, pri katerih gre Vojnović dlje od tega, kar pogosto slišimo po Sloveniji zunaj narodnostno močnejše mešanih naselij: *Jebo sam im kevu bogatu, kume!* (19), *Mamicu im nabijem pedersku!* (23), *jebala vas Amerika po sred šupka* (47), *Jebo vas Milan Kučan, da vas jebo!* (58) in v citatih govora staršev ter drugih »pravih čefurjev«: »Ma nije tako! Je li me ti slušaaaš?«, »Jesi li rekla, da si stavila šerpu na balkon? Jesi li reklaaa?« (25)

Marko govori s starši bosansko, mladi med seboj pa govorijo v celoti neslovensko le v citatih: »Mogu samo da nas mrze, oni što nas vole!« (turbo folk pesem, ki jo poje Mitar Mirić), »Vozi Miško za Beograd!« »Može Miško i zatvorenih očiju!« (22)

Ljubljanska vokalna redukcija, ki jo najdemo v *Fužinskem bluzu* v toku zavesti treh pripovedovalcev, je tu bolj razvita le v dialogih:

»Boš vidu, da smo bli v Črnučah.«

»Dej kup časopis pa poglej, kje je una lovska koč. Ziher je v črni kroniki, da smo jo razbil.«

»Sej je kle tut not črna kronika!« (29)

Pripovedovalec govori cele stavke v bosanščini predvsem v posameznih stavkih in povedih: *Odnio vrag šalu*. (22) *Ode mali kući plakajući!* (36), *I piši kući propalo* (48) *Jebem ti košarku i ko je izmisli* (49) *Odnijela ga magla* (59).

Seveda pa najdemo tudi precej primerov prepletanja obeh jezikov. Največkrat najdemo posamezne izraze s štokavskega jezikovnega področja v slovenščini: *Ali si najboljši na svetu ali pa šilji olovke, kot bi rekel Radovan* (13).

Globlje v ustroj jezika priseljencev grejo primeri, ki imajo v slovenščini skladnjo, kakršna je značilna za jezike s štokavskega jezikovnega področja: *!.../ mi je pa brez veze* (12) ali *To ne moreš verjet, kot bi rekel moj komšija Senad* (17) ali za priseljence s področja bivše Jugoslavije z značilnim pregibanjem: *Ker katero naselje ima svoje viceve?* (177) ali *Pa pokal je vzel s sabo in jim razlagal, da je njegov sin Marko zmagao in da ga malo proslavljaju in da se malo veselijo, ker je dao koš v zadnjoj sekundi in je dobio pokal za najboljšega strelca turnira* (20). Skozi ves roman dosleno piše na *Fužinama* (npr. 45).

V podobno kategorijo sodijo kalki iz štokavskega jezikovnega področja v slovenščini: *Kere buče* (45) *!.../ kaj mu bo delalo !.../* (46) *Ampak to mi je sedlo* (178).

Prepletanje med jezikoma poteka tudi v nasprotni smeri: ko priseljenci govorijo svoj materni jezik, so v njem elementi slovenščine, npr: *Jebem jim jst mater!* (24), *In Duško ga se propio* (48), »*Zar ne možeš jedan trening preskočiti pa malo pogledat tu zgodovinu? Što se nisi javio, da te vpraša?*« (60)

V naslednjih primerih se je težko odločiti, kateri jezik je osnovni, katerega elementi pa so mu dodani:

Slažeš šuplje po domače (28); *Cigara, ena, dve, to ni nič takega, saj je tudi Radovan pušil, ko je bil mlad, ampak če bi popušil en džoint, letio bi kroz prozor naglavačke sa trinaestog sprata !.../ Ode glava*. (36); *Userem se živ, ko jo vidim* (41); *Ko sem tako hodal in se delal, da sem najjači in da ne jebem žive sile in da me zaboli uvo za cel svet, me je zjebal zvok tapkanja iz dvorane* (46); *Mene je jebala una pederčina in jaz sem završio priču* (107); *Za nagrado, ker sem enemu Olimpijinemu klokanu prošetel zubiče levo desno po brnjici, sem bil suspendiran za en teden* (44).

Zabaven primer tega je pripovedovalčev dialog z očetom: »*Jesi napiso domaču nalogu?*« »*Aha!*« »*Jel danas tekma?*« »*Sutra.*« (32)

Najmočnejši pripovedovalčev čustveni izliv v knjigi se začne v slovenščini, nato preide v jezik svojih staršev, ki po kratkem intermezzu v slovenščini dokončno prevlada:

Ranka me poskuša ustavit, a ne more. Naenkrat nešto u meni pukne i rasplačem se skroz. Do konca. Urlam, a suze teku i ne mogu ih više zadržat. Udaram šakama u zid i urlam. Nikad u životu nisam ovako plakao. Tresem se i plačem i jedva dišem. Sve, što se skupljalo, sad se skupilo i najednom izletilo iz mene. Tuga, muka, jad, samo bijesa više nema. Plačem ko malo dijete. I Ranki dozvolim, da me zagrlji, i plačem joj na ramenu.

Gotov sam. Ne mogu prestat, nema šanse. Osjećam se, ko da je sve, što se skupljalo danima, sad procurilo iz mene velikim mlazom. Puko sam. Ko malo dijete. Na maminom ramenu. Mokrom od mojih suza. (104–105; vse navedene strani iz Vojnović 2008)

Spremeni me

Ker sem svoj prispevek začel z utopijo iz 19. stoletja, naj ga zaključim z nekaj mislimi o morda najnovejši slovenski antiutopiji (čas utopij je žal minil), dobro leto starim romanom Andreja Blatnika *Spremeni me*, ki se dogaja v prihodnosti. Če za *Fužinski bluz* vemo natančen datum dogajanja, ga lahko za *Čefurji raus!* sklepamo s pomočjo debate o tem, »a ima več šans za predsednika Amerike pička ali niger« (Vojnović 2008: 47), glede Blatnikovega romana pa na datum dogajanja sklepamo s pomočjo prišleka iz Argentine in njegovega domobranskega dedka, ki svoje dolgo življenje zaključi proti koncu romana. Poleg tega lahko vsak malo boljši poznavalec Ljubljane že na prvih straneh prepozna nekaj prizorišč – hostel Celica, bližnje kulturno ministrstvo, avtomehanično delavnico, narodopisni muzej in ambulanto za pomoč odvisnikom.

V črni podobi ne preveč oddaljene prihodnosti lahko, kot je to pri antiutopičnih delih običajno, prepoznamo preštevilne elemente današnjega sveta, ki pa so toliko stopnjevani, da se nam (vsaj zaenkrat še) zdijo absurdni: narava je že tako močno načeta, da so umetna drevesa veliko lepša od naravnih, hrana je sintetična, pravo sadje je na razpolago le na črnem trgu, ljudje so oboroženi, stanovanja dobro zavarovana, prodaja organov lastnega telesa pogost način zaslužka, svetu vladajo mogočne korporacije itd.

Knjiga je napisana v zglednem zbornem jeziku, ki ga krasijo izvrstni neologizmi, npr. *stičnik*, *globaleščina*, *vikipedirati se*. Od zbornega jezika odstopa le nižji pogovorni jezik brezdomcev. Z jezikom priseljencev iz nekdanjih bratskih republik se Blatnik ne ukvarja, begunci pa so skrbno zaprti v begunski center.

Sklep

V Stritarjevi *Deveti deželi*, državi s slovansko ljudovlado, se govori najlepša slovenščina. Pozneje smo Slovenci živeli v takšni državi, posledice tega obdobja pa so zelo opazne v narodnostno najbolj mešanem ljubljanskem blokovskem naselju Nove Fužine, ki je prizorišče dveh obravnavanih romanov.

Skubičev *Fužinski bluz* s pomočjo skrbno izklesanih sociolektov štirih junakov skozi njihove notranje monologe prikaže pestrost prebivalstva tega naselja. Upokojena profesorica govori zorno slovenščino, nižje pogovorna slovenščina petinštiridesetletnega nepremičninskega posrednika je predvsem polna srbokroatizmov, precej manj je germanizmov, anglicizmi pa so redki. Sociolekt predstavnika naslednje generacije, Petra Sokiča, je še nižje pogovorna slovenščina, ki je polna srbokroatizmov in anglicizmov, najbolj zanimiv pa je sociolekt šestnajstletne Janine Pašković, s pomočjo katerega je prikazana

razdvojenost in izgubljenost druge generacije priseljencev, saj ne le govori, temveč tudi misli zdaj v enem, zdaj v drugem jeziku, ki ju do neke mere tudi meša; pri tem stavki (z izjemo leksikalne ravni) ostajajo jezikovno enotni, kar pa ne velja za povedi.

V *Fužinskem bluzu* torej Janina kot pripovedovalka govori enkrat v slovenščini, drugič v črnogorščini, v romanu *Čefurji raus!* Gorana Vojnovića pa pripovedovalec govori slovenščino, ki je »obogatena« s srbokroatizmi, pa tudi z anglicizmi in drugimi slengizmi. Izraziteje je novofužinska mešanica jezikov razvidna iz dialogov. Z njeno pomočjo je prikazana izgubljenost ljudi, ki so zapustili dom, niso pa se popolnoma vživeli v novo okolje, kar se kaže tudi v njihovem mešanju materne jezika z jezikom okolja, saj nobenega ne obvladajo pretirano dobro, hkrati pa je seveda prav jezik eden od razlogov njihovega težjega vživljanja. Tudi v tem romanu pripadniki druge generacije močnejša čustva izražajo v jeziku svojih staršev.

V grozljivem okolju antiutopije *Spremeni me*, ki se dogaja v ne tako zelo oddaljeni prihodnosti, polni prepoznavnih, a stopnjevanih elementov današnjega sveta, je slovenski jezik v odličnem stanju, kar je razvidno iz domiselnih neologizmov, s katerimi so poimenovane tehnične novosti. Jezikovno je stiliziran le nižje pogovorni jezik brezdomcev, in ko eden izmed njih prizna, da je v resnici uporniški izobraženec, takoj začne govoriti zborna. Tematika priseljencev se v tem romanu ne pojavlja.

LITERATURA

- Andrej BLATNIK, 2008: *Spremeni me*. Maribor: Litera.
- Mitja ČANDER, 2005: Fenomen Skubic. *Fužinski bluz. Gledališki list SNG Drama*. Ur. Jan Jona Javoršek. Ljubljana: SNG Drama Ljubljana. 14–17.
- Danilo DOLENC, 2007: Priseljivanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni. *Priseljenci*. Ur. Miran Komac. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 69–102.
- Jan Jona JAVORŠEK, 2005: Socialni nadrealizem. *Fužinski bluz. Gledališki list SNG Drama*. Ur. Jan Jona Javoršek. Ljubljana: SNG Drama Ljubljana. 66–70.
- Miran KOMAC idr. 2007: *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!!? Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vesna LESKOŠEK, 2005: Esej o slepoti (po slovensko). *Fužinski bluz. Gledališki list SNG Drama*. Ur. Jan Jona Javoršek. Ljubljana: SNG Drama Ljubljana. 31–37.
- Rastko MOČNIK, 2005: Kjer je Ljubljana skoraj metropola. *Fužinski bluz. Gledališki list SNG Drama*. Ur. Jan Jona Javoršek. Ljubljana: SNG Drama Ljubljana. 26–28.
- Andrej E. SKUBIC, 2001: *Fužinski bluz*. Ljubljana: Študentska založba.
- Josip STRITAR, 1954: *Zbrano delo 4*. Ur. France Koblar. Ljubljana: DZS.

Goran VOJNOVIĆ, 2008: *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba.
Wikipedija: Nove Fužine http://sl.wikipedia.org/wiki/Nove_Fu%C5%BEine, 24. april 2009.

DEVETA DEŽELA/THE NINTH COUNTRY, IMAGES OF POST-YUGOSLAV
PRESENT AND AN ANTI-UTOPIAN IMAGE OF THE (EUROPEAN?) FUTURE

The Ninth Land by Josip Stritar, is an ideal state, where children are bullied by Europe, located on a deserted island. The most beautiful, sweet-voiced Slovene language which is spoken on the island is a result of its isolation. Today Slovenia is not an island; it has behind it a good seven decades of the influence of its South Slavonic neighbours, which left marks on the language.

This article focuses on a linguistic analysis of the novels *Fužinski bluz* by Andrej Skubic and *Čefurju raus!* by Goran Vojnović. The setting in both novels is Nove Fužine, the largest urban settlement in Ljubljana, where a large number of immigrants from the former Yugoslavia and their descendants live alongside purebred Slovenes from all kinds of social backgrounds.

The diversity of the settlement's residents influenced the formation of some interesting sociolects. In *Fužinski bluz* the variegation is presented with the help of four very different narrators, each of whom speaks a different sociolect: a professor of Slovene language speaks literary Slovene, a real estate agent uses a less refined Slovene, a youth who listens to heavy metal music speaks slang, and the sixteen-year-old descendant of Montenegrin immigrants alternately uses Slovene slang and the language of her parents. Her sociolect is comparable to the language in Vojnović's novel. The narrator's predominantly Slovene speech is »enriched« with numerous elements from the Shtokavian linguistic region. It is possible to find a real mixture of languages in the dialogue.

As a counterweight to Stritar's introductory utopia, the article concludes with some thoughts on the antiutopian *Change Me* by Andrej Blatnik. In this novel we find a rather dark vision of Slovenia in a not particularly distant future; in the novel we can recognize numerous phenomena of our everyday lives. Apart from the literary language, only the lower colloquial language of the homeless stands out, while technical innovations include some excellent neologisms.

Literatura – kultura – (kon)tekst

JUTKA RUDAŠ

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, jutka.rudas@uni-mb.si*

SCN II/2 [2009], 193–200

Razprava razgrinja poglobitve (kon)tekste, v katerih je Esterházy artikuliral nove modele resničnosti in literature, tiste umetnostno-estetske premike, ki so kritično spodkopali tradicionalna pojmovanja resnice. Prikaže resnično prelomne razsežnosti intertekstualnosti, v katero je ujet vsak tekst, kjer je meja med znotraj- in zunajtekstualnim zabrisana, branje pa docela pretkano s citati, referencami, z različnimi kulturnimi govoricami, družbeno-kulturnimi kodi. Podrobneje želim prikazati to zapleteno mrežo prelomov in prehodov v konstrukciji Esterházyjevih del, predvsem v *Harmoniji caelestis*.

This paper intends to show all the (con)texts in which Esterházy articulates new models of life and literature, and the aesthetic changes which rock the traditional concept of justice. It further shows the importance of intertextuality, according to which each “text is an intertext”, and each text is a patchwork of quotations and the previous or environment-shaping culture. I also deal with the unique dance of these figures in the “Celestial Harmonies”, as it is this kind of creativity and textuality that makes Esterházy’s texts work.

Ključne besede: postmodernizem, intertekstualnost, referencialnost, kulturna koda

Keywords: postmodernism, intertextuality, referentiality, Culture Code

Velik preobrat v madžarski literaturi se začne na koncu sedemdesetih let, ko se s t. i. »novo prozo« začne notranja prenova celotne proze. V tem obdobju je bila svobodna književnost neznan in napačno razlagan pojem, literatura je bila še skrajno spolitiziran diletantizem. Da bi bila književnost v pravem pomenu besede svobodna, je bila potrebna reorganizacija. Določeno mejo svobode je sicer dopuščala »mehkejša oblika diktature«, vendar je prenova pomenila avtonomizacijo književnosti z vso ignoranco političnega mišljenja. »Čista« književnost lahko obdrži politično relevantno, in sicer ne kot zunanji ideološki

balast, marveč kot razcvet v samem tekstu, iz oblikovanja le-tega, imanentno. Pravo stilistično revolucijo ter polemično os zoper tradicionalno razumevanje leposlovja je v madžarski literaturi izvedel Péter Esterházy. V madžarsko književnost je prinesel nov val sprememb s samosvojim »esterházyjevskim« slogom, z interteksti, s hiperteksti, citati, z aluzijo, s parafrazo, pastišem, z močno kulturno tradicijo, s fragmentacijo, prefinjeno erotiko itd., z vsemi elementi postmoderne. Pri poetiki Pétra Esterházyja je intertekstualno nanašanje na (paradigmatična) besedila in tematske sisteme tisti dejavnik, ki je oblikoval literarno zvrst, modificiral njihovo strukturo, funkcijo, predvsem pa jezik. S paradigmatičnim delom *Proizvodni roman (Termelési regény, 1979)* je Esterházy prinesel na plano poetiko z močno notranjo intertekstualno hermenevtiko, kjer besedila nenavadno močno samorefleksivno aktualizirajo sama sebe, s tem omogočajo na eni strani koherenco, na drugi pa vedno nove kontekstualne relacije odprtosti in lahko tudi neskončnosti. To pomeni, da so lahko teksti brani v svoji avtonomiji, po drugi strani pa omogočajo take interpretativne možnosti, v katerih zaznavanje intertekstualnosti omogoča globlje razumevanje besedila. V proizvodnem romanu so realni elementi vzeti izven konteksta realnosti in na igriv način prepleteni med sabo v novo kombinacijo, v fiktivni kontekst. Z znamenitima stavkoma – danes obravnavanima kot topos-stavka: »Ne najdemo besede. Okameneli smo« – avtor vpelje bralca leta 1979 v svoj tekstualni svet. Ta začetna epizoda skupaj z naslovom daje asociativno moč, tj. ironičen diskurz vzhodnoevropske diktature pod sloganom: »Proizvajajmo v ljudski demokraciji«. Roman je igrivo prikazana kvazizgodba, kako se lahko v jezik useda kulturni spomin, ali, kakor je avtor dejal v nekem intervjuju, zna biti besedilo drugačno v diktaturi in v demokraciji, drugače se obnašajo besede, jezika se je potrebno učiti na novo. Esterházyjevi posebni jezikovni »prijemi« kot kategorični imperativi lebdiijo pred nami, kjer je velikokrat citirana pomenljiva misel Ludvika Wittgensteina, da besede nimajo pomena same po sebi, ampak dobivajo pomen iz sobesedila, torej konteksta, ter da zna govoriti tisti, ki zna upati, in nasprotno.

Esterházy je s petimi romani s podnaslovom *Uvod v leposlovje (Bevezetés a szépirodalomba, 1981–1985)* ustvaril tako poetično polje, kjer mora bralec bodisi iz samega teksta ali njegovega konteksta dekodirati, identificirati in smiselno razumeti navezave na tuje predloge.

Prva knjiga iz *Uvoda v leposlovje* z naslovom *Odvisno (Függő, 1981)* se začeneja z magdalenicami in z lipovim čajem. Začetek romana s svojo medbesedilno predpostavko priključuje ustrezne elemente (v tem primeru »prebujanje spomina«) in vse, kar je v njem implicitno, tako rekoč virtualno, tekstualizira, kar spominja na besedilo *Iskanje izgubljenega časa* Marcela Prousta. »In tedaj se mi je spomin nenadoma prikazal. Tisti okus je bil okus po koščku magdalenice, ki mi ga je teta Léonija ob nedeljskih jutrih v Combrayu (...), ko sem ji prišel voščiti v spalnico za dobro jutro, zmeraj pomočila v ruski ali lipov čaj in mi ga ponudila.« To literarno delo bi brez navezave na to tuje ozadje skoraj izgubilo svojo pomensko in estetsko figuro.

Podobna intertekstualna kategorija se kaže v romanu *Mala madžarska pornografija* (*Kis Magyar Pornográfia*, 1984), ki v samem naslovu aludira na zaprt diktatoričen sistem komunistične države. Prve črke naslova KMP (Kommunista Magyar Párt) so inicialke: Komunistična madžarska partija. Celotno besedilo je glede na paratekst postavljeno v družbeno-zgodovinski kontekst, v obdobje tako imenovane »mehkejše oblike diktature« ali po esterházyjevsko »soft porn«. To besedilo vstopa v dialoško interakcijo življenje (družba) – literatura. Sporočilnost citatnosti omogoča literarno-kulturni intertekstualni kod, ki mora biti vsaj delno skupen avtorju in bralcu. Če je ta koda bralcu tuja (to se največkrat zgodi s prevodno literaturo) je potrebno branje opreti z opombami. Ker so v Esterházyjevo literarno igro vključene predloge, dostopne le ožjemu krogu bralcev, in glede na kulturno raven ciljnega občinstva, je veliko avtorjevih del v prevodu (kljub njegovemu nasprotovanju) oprto na filološke aparate.

Aluzivni priklic znanega naslova v romanu *Pogled grofice Hahn-Hahn – po Donavi navzdol* (*Hahn-Hahn grófnő pillantása – lefelé a Dunán*, 1992) je avtorjeva duhovita domislica, naslovna junakinja, parafraza grofice, pisateljice Ide von Hahn-Hahn je izposojena iz satirične pesnitve *Nemőija*, kjer se Heine norčuje iz pisateljic, češ da imajo eno oko na papirju, drugo pa vselej na moškem – izvzemši grofico Hahn-Hahn, ki je na eno oko slepa.

Najbolj kodirano, samorefleksivno, zabrisano, dvoumno Esterházyjevo delo je nedvomno *Harmonija caelestis* (2000), opus magnum, roman izjemnega obsega in kvalitete ter dodatek k omenjeni knjigi *Popravljená izdaja* (*Javított kiadás*, 2002).

Malo je ljudi, ki znajo opraviti z bližnjo preteklostjo. Dogaja se namreč, da nas bodisi sedanost s silo priklene nase ali pa se zgubimo v preteklosti in poskušamo, kolikor je le mogoče, spet priklicati in obnoviti, kar smo nekoč docela izgubili. Celó v velikih in bogatih družinah, ki veliko dolgujejo svojim prednikom, se utegne zgoditi, da se bolj spominjajo deda kakor očeta.

Tak je moto – intertekst – zgodovinsko-družinskega romana, nebeške harmonije očetov in sinov, katerega osrednja figura je oče kot steber družine oz. očetje različnih generacij od 17. stoletja pa vse do 70-ih let 20. stoletja, čigar cilj je ustvarjanje določenih povezav med nebeškim bliščem in okusom smrti – zato je harmonija caelestis, nebeško sozvočje. Metafori celotne mojstrovine sta nebo in zemlja. Metafora tu ni samo ena izmed literarnih figur, ki bi služila kot okras delu, ampak – če se navežem na Ricoeurja – je tvorba, »živa metafora«, ki da misliti in s tem odpira nove pomene, kajti samo metafora, ki je hkrati »dogodek« in »pomen«, je živa. »Moč metafore izhaja iz mimesis, ki v poetiki izvira iz njenega namena, da opiše človeško delovanje višje, kot je dejansko v vsakdanjem življenju. Če torej poetičnost ustvarja nek nov in višji svet, potem ji dejansko ustreza govorica, ki obvaruje in izraža njeno kreativno moč v tem posebnem kontekstu« (Ricoeur 2001: 300). Knjiga, kjer te žive metafore prinašajo možnosti razodetja resničnosti, je sestavljena iz dveh zelo različnih delov, v katerih se pisatelj večinoma dialoško spoprijema s svojimi lastnimi in tujimi spisi. Esterházy je življenje svojih grofovskih prednikov najprej razstavil (de-

konstruiral), šele nato spet sestavil v romanu. Če za prvega velja razdrobljenost, katere osnovno vodilo je dekonstrukcija, katere jezik je izjemno radikalen, v katerem si dogodki sledijo bliskovito (zato so povedi nedokončane, s številnimi izpusti, zamolki), kjer pripovedovalec govori v prvi osebi ednine in večinoma ostane tudi neznan kronik, je druga knjiga »izpovedi« bolj epska, z umirjenim jezikom, kjer ima pripovedovalec bolj jazovski značaj, ki kot očividec interpretira oz. pripoveduje različne pretresljive družinske dogodke. V romanu, napisanem v fragmentih z močno kulturno tradicijo, predvsem s tradicijo vzhodnoevropskega sveta, je močno opazna postmodernistična predpostavka, to je vzpostavitev dialoga literature z literaturo. V labirintu fragmentov že omenjene citatnosti, intertekstualnosti, avtoreferencialnosti, literarne aluzije, ki jih niza Esterházy stran za stranjo, hkrati otežuje razumevanje, bralec se težko dokoplje do (kvazi)rešitve, obenem dopušča vnos bralčevega intelekta, preferenc, predsodkov, občutij, gledišč, torej uvaja interpretatorja v igro organske vitalnosti umetnosti – tipično ecovsko odprto delo. Zato uvrščamo njegovo ustvarjalno delo med Calvinovo in Ecovo prozo ter prozo Danila Kiša. Omenjena intertekstualnost se kaže v samem naslovu, namreč leta 1711 je Pál Esterházy na Dunaju sestavil in uglasbil zbirko cerkvenih baročnih pesmi z naslovom *Harmonia Caelestis*. Po Genettejevi klasifikaciji transtekstualnosti je to tipičen primer parateksta, ki je pomembna točka pragmatične dimenzije dela. Prvi del knjige, ki je sestavljena iz dveh različnih delov, uvaja citat iz Goethejevega dela *Izbrane sorodnosti*, drugi del pa odlomek iz romana Sándorja Máraija *Izpoved meščana (Egy polgár vallomásai)*, vseskozi pa so prisotni interteksti iz del Danila Kiša, kar avtor potencira v tako skrajnost, da kot fragment oz. t. i. »oštevilčeno poved« prevzame celotno Kiševo novelo iz knjige *Enciklopedija mrtvih*. Kišev tekst *Slavno je za otadžbinu mreti* se kot pragmatična enota v celoti vključuje v novo tekstualno sintagmo, se spremeni v 24. »oštevilčeno poved«, se popolnoma zlepi v kontekst romana, o njenem prevzemu ne priča nobena znakovna tekstualna enota. Enostavno preide v Esterházyjev poetični diskurz. Pomembno je še poudariti Kišev roman *Peščanik*, ki služi omenjeni knjigi kot hipertekst. Kiševa avtobiografska pripoved, kjer E. S. obudi spomine na družino, kjer že kar mistificiran očetov lik zaživi pred bralcem v vsej svoji veličini, v dobrem in slabem, oče, kovan v zvezde in oblikuje dečkovo notranjost; njegov odnos do družine, časa in sebe so motivi, ki kažejo tesne sorodnosti med Kiševo in Esterházyjevo poetiko. Konfigurativni akt se pri obeh avtorjih karakterizira z lastno refleksijo, ki osvobaja specifične časovne dimenzije, kjer je ta svobodna igra s časom oblika literarne fikcije. Fiktivna izkušnja časa nakazuje izkustvo bitja v svetu, ki ga daje literarni tekst: umetniško napisan roman z izredno tankočutno izrisanimi značajji oseb, z besedami, ki vrejo, segajo v globino duše in v razmišljanje.

Zatorej, posebnost pri Esterházyjevi tehniki pisanja je, da se v sicer koherentni narativni okvir vrinja ogromno različnih diskurzov in se v končni fazi iz teh fragmentov izoblikuje celota, pretkana, dobro funkcionirana konstrukcija, kjer so konture intertekstualnih elementov popolnoma zabrisane. Lahko bi rekli, da je *Harmonija caelestis* – po Juliji Kristevi – »tkivo citatov, ki izhajajo iz

tisoč različnih žarišč kulture«. Tako se v Esterházyjevi tehniki montaže (ki je stilistične in narativne narave) delčki teksta (od Horacija, Goetheja, Danteja, Rilkeja, preko Thomasa Manna, Musila, Stendhala, Carlosa Fuentesa, Vargasa Llosa, Danila Kiša, vse do madžarskih avtorjev: Kosztolányi, Márai, Ottlik, Mészöly ...) integrirajo v izoblikovano naracijo in diskurz tako, da kažejo popolnoma enotno estetsko sliko.

V *Harmoniji caelestis* se močno prepletajo fikcija, imaginacija in realnost. Kot vemo, v postmodernem romanu fikcija in realnost ne tvorita več ontološkega nasprotja: sama realnost je v nekem smislu potencialno fiktivna in fantastična. Literarni tekst se – kot pravi Iser – poraja iz trojnega razmerja med fiktivnim, realnim in imaginarnim, je zmes realnosti in fikcij in kot tak omogoča interakcijo med danim in umišljenim. Prav zato je v dani knjigi težko postaviti mejo med zgodovino in literaturo. Še težje je v naslednjem Esterházyjevem delu, v *Popravljeni izdaji*, s podnaslovom *Dodatek k Harmoniji caelestis*, ki izide dve leti po HC in s katero avtor šokira madžarsko javnost. V njej razkriva spoznanje resnice o svojem očetu kot vohunu komunistične tajne policije. V romanu se fenomenalno prepletajo tri ravni: očetovi originalni ovaduški zapisi, avtorjevi refleksija ter samorefleksija in citati iz drugih del, predvsem iz HC. Jezik in slog Pétra Esterházyja premoreta slovarske dimenzije, tokratno zanimivo in na videz zelo nenavadno postmoderno besedilo v resnici vsebuje ogromno stvarnega oziroma zunajbesedilne resničnosti. Celotno delo z grenkim humorjem prikazuje krizne trenutke pisateljevega življenja, razkriva nečloveško obliko diktature. Poraja se vprašanje: kako brati to knjigo? Nedvomno je, da se v njej nahaja mnogo referenčnih realnosti, področij, ki jih besedilo razgalja, vendar, ali beremo vgrajeno fikcijo ali vgrajeno zgodovino? Pri tem se pridružujem misli Beáte Thomka, da *Popravljen izdaja* obdrži to dvojnost – literarno in zgodovinsko –, vendar se glede retorične in poetične strukture, kontur alternativnih zvrsti bolj nagiba k literarni smeri. Esterházyjev poetični diskurz ubeseduje vidike in vrednosti resničnosti, ki so izražene z zapleteno igro med metaforičnim izjavljanjem in urejenim »kršenjem« običajnih pomenov besed. Metaforična referenca služi opisu resničnosti, kot tudi dejstvo, da za refiguracijo časovnega izkustva obstaja referencialna funkcija fabule v zmožnosti fikcije. Prav ta zunajtekstualna navezava implicira dejavno, strateško in funkcionalno pogojeno razmerje do stvarnosti. Vpliv dokumenta označuje ustvarjalno energijo, ki z višjih in močnejših instanc priteka v literarno strukturo Esterházyjeve poetike ter z jezikovnimi prijemi in retoriko ironično dekonstruira njeno vedenje in izražanje. Prav ubeseditvene prvine, po Bahtinu dialoškost, torej nagnjenje k dialoškosti, je pomembna poteza jezika in jezik obstaja zato, da pospešuje dialog. Dialog v širšem smislu je vključevanje intertekstualnih in ideoloških razmerij. Ker te realne kode vstopajo v tkanje teksta, roman primaknejo bliže širini interpretacijskih možnosti. Delo zahteva takega implicitnega bralca (W. Iser), ki je sklop estetskih vrednosti, drugi jaz pravega bralca, oblikovan na kulturnih normah in vrednotah implicitnega avtorja.

Poraja se vprašanje, ali je razumevanje tujega horizonta mogoče, če izključimo svoj lastni horizont glede na razliko med svojim lastnim in kulturno drugač-

nim svetom. Znano je, da branje literarnega besedila zbudi v bralcu nek horizont pričakovanja, ki izvira iz njegovega estetskega izkustva, izkustva življenjskega sveta, iz »substance klasične literature«,¹ stilnih usmeritev pa tudi iz estetske norme.² Pri tem je izjemnega pomena pripravljenost spoznavati in priznavati drugega v njegovi drugačnosti. »Literarno razumevanje postane dialoško šele takrat, ko iščemo in priznavamo drugačnost besedila glede na horizont naših lastnih pričakovanj, ko ne izvedemo naivne stopitve horizontov, temveč svoje lastno pričakovanje korigiramo in razširimo z izkustvom drugega« (Jauss 1998: 403). Pri tem velja omeniti Schleiermacherjev aksiom, da »ne-razumevanje« tujega besedila ni izjema, postavlja se pa vprašanje, kako premostiti prepad do njegove tujosti, kajti vse, kar je povsem tuje, je enako nespoznavno kot tisto, kar je povsem novo. Pomembno se mi zdi, da je treba umetnost in literaturo v njuni prostorski, zgodovinski in kulturni drug(ačn)osti razkleniti za razumevajočo prisvojitvev in s tem pritegniti v dialog estetske komunikacije. Smer spraševanja prisvajajoče recepcije določenega umetniškega dela (v tem primeru dela Pétra Esterházyja) poteka od bralca k besedilu.

Bralec gotovo ne stoji zgolj kot beroči individuum, osamljen v družbenem procesu. Z izkustvom, ki mu ga posreduje njegovo branje, je udeležen pri komunikacijskem procesu, v katerem fikcije umetnosti prejmejo praktično relevantnost za orientacijo in motivacijo družbenega ravnanja. Ta družbotvorna funkcija umetnosti se recepcijskoestetsko odpre in se pusti objektivirati kot sistem norm šele tedaj, če nam uspe zajeti estetsko posredovanje habitualnega védenja in komunikativnih vedenjskih vzorcev tam, kjer se konkretizirajo v horizontu pričakovanja kake življenjske prakse. (Jauss 1998: 450)

Recepcijski proces pri tem določa dejanska pluralnost različnih pogledov pričakovanja in naj bo po Jaussu »osamljenemu bralcu« odprta možnost prevzema (literarnega) sveta, v »katerem še živijo drugi«.

Esterházyjeva celotna poetika temelji na intertekstualnosti kot posebni literarnoumetniški strategiji. Povezanost v njegovih besedilih prihaja od zunaj prek drugih tekstov, kodov, znakov in splošnih tekstov kulture. Njegova dela so prežeta z resnično prelomnimi razsežnostmi intertekstualnosti, v katero je ujet vsak tekst, kjer je meja med znotraj- in zunajtekstualnim zabrisana, branje pa docela pretkano s citati, z referencami, z različnimi kulturnimi govoricami, družbeno-kulturnimi kodi. Spoznanje, da gre pri tem za alkimijsko preurejanje iz nižje konstituiranih stvari v višje transformacije, je del intelektualnega, tj. estetskega doživljanja, v katerem so udeleženi le tisti, ki so sposobni odkriti to skrito umetniško igro, njen pomen, intencionalnost, in če ta intelektualni

¹ »Naše predrazumevanje enako pogojujeta dogodkovno oblikovanje kanona in latentna institucionalizacija, izbrana in nastala tradicija« (Jauss 1998: 446).

² »Umetniška dela, ki so bila s konsenzom literarne javnosti povzdignjena v zgled ali sprejeta v kanon šolskega branja, lahko kot estetske norme neopazno vstopijo v tradicijo in kot vnaprej dano pričakovanje pogojujejo estetsko naravnost poznejših rodov« (Jauss 1998: 446).

eho, ki je posebna glasba, ne budi duha, potem se cela prefinjena igra duha sesuje in se pretvori v krajo literarnih strani, beremo v genialni knjigi Danila Kiša *Čas anatomije*, ki se kot metatekst pojavlja v *Popravljeni izdaji*. Če pa ti esterházyjevski toni, podtoni, nadtoni, ta posebna kreativnost, lahkoten, a hkrati težak tekstualni ples dobijo svojega partnerja, je tekstualno plesišče en sam užitek, po Barthesu »veselje do teksta«.

LITERATURA

- Mihail BAHTIN, 1999: *Estetika in humanistične vede*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Roland BARTHES, 1998: *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*. Budapest: Osiris.
- Paul de MAN, 1991: »Szemiológia és retorika« in *Szöveg és interpretáció*. Ed. Bacsó Béla. Budapest: Cserépfalvi Kiadó.
- Umberto ECO, 1998: *Nyitott mű*. Budapest: Európa.
- Péter ESTERHÁZY, 2000: *Harmonia caelestis*. Budapest: Magvető.
- –, 2002: *Javított kiadás*. Budapest: Magvető.
- Hans Georg GADAMER, 1984: *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat. (Jauss 1998: 450).
- –, 2001: *Resnica in metoda*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, Zbirka Labirinti.
- Wolfgang ISER, 2001: *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Budapest: Osiris.
- –, 2001: *Bralno dejanje: teorija estetskega učinka*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- –, 2004: *Az értelmezés világa*. Budapest: Gondolat Kiadó – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék.
- Hans Robert JAUSS, 1998: *Estetsko izkustvo in literarna hermenevtika*. Ljubljana: Zbirka Labirint.
- –, 1999: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Ed. Kulcsár Szabó Zoltán. Budapest: Osiris.
- Ernő SZABÓ KULCSÁR, 1996: *Esterházy Péter*. Pozsony: Kalligram.
- Paul RICOEUR, 1998: »A szöveg világa és az olvasó világa« in *Narratívák 2. Történet és fikció*. Ed. Thomka Beáta. Budapest: Kijárat.
- –, 2001: *Zgodovina in pripoved*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.

Jutka RUDAŠ, 2006: *A szellem finom játéka. A kortárs magyar irodalom interkulturális aspektusai*. Budapest: Kijárat.

Beáta THOMKA, 2001: *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*. Budapest: Kijárat.

–, 2003: *Glosszárrium*. Debrecen: Csokonai Kiadó.

René WELLEK – Austin WARREN, 2002: *Az irodalom elmélete*. Budapest: Osiris.

Ludwig WITTGENSTEIN, 1998: *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz.

LITERATURE – CULTURE – (CON)TEXT

The paradigm change in Hungarian literature, where the “new prose” marks the beginning of the internal reshaping of literature, happens at the end of the 1970s. At that time the notion of “free literature” was as yet unknown and badly interpreted, because literature was presented as an extreme idiocy intertwined with politics. In order to allow the term “literature” per se to be free, a reorganisation (restructuring) was needed. The “soft dictatorship” permitted a certain kind of freedom; however, restructuring meant the total freedom of literature by ignoring every political way of thinking, even though “pure” literature can maintain its political relevance, not as an external ideological ballast but rather as something immanent in the text itself. In Hungarian literature, it was Péter Esterházy who introduced this stylistic revolution, and this new poetic way of speaking with several elements of the post-modern age: inter-texts, hyper-texts, quotations, allusions, paraphrases, with pastiche, his own “Esterházyan” stylistics, strong cultural traditions, fine eroticism, and fragmentation. He is a remarkable figure in the Hungarian and international post-modern movement, and he is on the list of great artists, with works like the paradigmatic *Termelési regény* (*Production Novel*, 1979), with five novels bearing the title *Introduction into Literature and with Celestial Harmonies* (2000), the most cunningly coded, self-reflexive, ambiguous magnum opus. This paper intends to show all those (con)texts where Esterházy articulates new models of life and literature, aesthetic changes, and challenges to the traditional concept of justice. It further shows the importance of intertextuality, according to which each “text is an intertext”, each text is a patchwork of quotations, the previous or environment-shaping culture. The paper also deals with the unique dance of these figures in the *Celestial Harmonies*, as it is this kind of creativity and textuality that makes Esterházy’s texts work.

Македонија и нејзините соседи

ДРАГИ СТЕФАНИЈА, ЛИЛИЈАНА МИОДОНСКА

*Akademia Techniczno-Humanistyczna, Wydział Humanistyczno-Społeczny,
Ul. Willowa 2, PL – 43-309 Bielsko-Biała,
dstefanija@ath.bielsko.pl, lmiodonska@ath.bielsko.pl*

SCN II/2 [2009], 201–209

Danes ima Makedonija še vedno težek in nezavidljiv položaj – ne priznavajo ji imena, jezika, državotvornosti, politične integritete. Grki zavračajo ime za državo Makedonijo, makedonski jezik in makedonsko zgodovino od Aleksandra Makedonskega do danes; Srbi ne priznavajo makedonske cerkve (kot da je Makedonija poganska država); Bolgari želijo razlagati makedonščino kot bolgarsko narečje; Albanci želijo tretjino teritorialnega ozemlja (zahodne) Makedonije, kjer živi njihova manjšina, priključiti k svoji državi.

Many aspirations to conquer Macedonia and to annihilate it have continued into the present. The Greeks have claimed a legal right to the name Macedonia, the Macedonian language and history ever since Alexander the Great. The Serbs do not acknowledge the Macedonian Orthodox Church, as if Macedonia were a pagan country. The Bulgarians claim that the Macedonian language is a Bulgarian dialect, and the Albanians demand one third of Macedonia (the Western part), which is inhabited by an Albanian minority.

Ključne besede: Makedonija, makedonščina, meddržavni odnosi, medkulturni dialog

Key words: Macedonia, the Macedonian language, inter-state relations, intercultural dialogue

1 Македонија како име и територија веќе 3 милениumi е интересна за целиот svet, посебно за балканските соседи. Славата си ја заслужила пред сè поради Александар Велики, кого многумина во светотот го викаат Александар Македонски, творецот на првата најголема имерија на три континенти. Со повеќето освоени народи Александар имал добри односи, но не и со своите соседи Грците, Трачаните, Илирите и др. Убаво е да имаш добри соседи и добри односи со нив. Соседите се поблиски од роднините. Тие се до тебе, со тебе, покрај тебе. Со нив имаш меѓа в градина,

на нива, до ѕидот, до потокот. Убаво речено, но не е така. Не познавам држава којашто е задоволна со своите комшии, со првите соседи. Да го погледнеме македонското соседство со Грција, Бугарија, Албанија (сега и со Косово), и со Србија.

2 Интересно е да се види грчкото соседство со Турција, Бугарија, Македонија и Албанија, плус големиот дел медитерански острови, во Јонско и Егејско море. Со ниту еден сосед Грција нема братски односи, освен со морето. Да се потсетиме кога пред неколку години за малку не дојде до војна меѓу Грција и Турција, кога двајца турски новинари го ставија турското знаме на безначаен остров во Егејското Море, којшто беше (и уште е) многу блиску до турскиот, а многу далеку од грчкиот брег. Или спорот околу Кипар, како да е само грчки тој остров. Односите меѓу овие две земји се напнати и поради неколкумилионското турско малцинство во Грција, коешто нема достоини малцински права.

Со Бугарија, сега членка на ЕУ и НАТО, Грција има коректни односи и нескриена нетолеранција од историски и престижни причини.

Со Албанија, би рекле, Грција има какви-такви односи и тоа, пред сè поради бројното грчко малцинство, коешто има ограничени народни права. Односите и со оваа земја се затегнати.

Со Македонија Грција има само добри и бројни економски односи и многу лоши, да не речеме непријателски политички односи. Грците се бунат поради името *Македонија*, поради македонската култура, јазик и сè што се спомнува како македонско. Зошто е така? Кога во Балканските империјалистички војни Грција доби 51% од македонската етничка територија, таму остана половина македонско население под грчка окупација. Тоа претставуваше убава половина од основната античка и народна македонска територија. На Македонците во Грција тогаш како и денес не им се признаваат никакви малцински права. За да ја одбранат својата империјална придобивка на негрчката територија, најубаво е да прогласат дека нема Македонци во Грција, дека античките Македонци, претходниците и потомците на Филип II и Александар III Македонски, биле Грци! И уште нешто: нема Република Македонија и сè е грчко! Целта на Грците не е само во тоа да се оправда балканскиот империјализам со освоените територии пред 96 години, туку поради најмалку 1,5 милион македонски говорители во северниот дел на Грција (скоро како во РМ и повеќе). Нивното признавање како малцинство, заедно со турското, би значело дека во тој дел од Северна Грција, Грците се малцинство. Грција не си игра со Турција како со Македонија. Македонија е малечка и економски слаба држава. Турција е голема, економски стабилна, воено моќна (иако се заедно во НАТО) држава. Таа е опасен грчки сосед. Македонија е мирољубив сосед и со неа може да си игра дури и со нејзиното име. Се сервира промена на Република Македонија во Република Северна Македонија. Прифаќање на таков диктат од кого и да е значи безусловна капитулација како во загубена војна. Само во војна се поставуваат такви

услови. Каква е тоа Северна Македонија? Постои ли Јужна Македонија? По Втората војна беше формирана Источна и Западна Германија. Во време на студената војна беа формираны Северна Кореја и Јужна Кореја, Северен Виетнам и Јужен Виетнам. Значи ли тоа дека државата Косово е увертира на некаква Источна и Западна Албанија? На Балканот сè е можно, посебно по македонско-албанскиот конфликт во 2001 година, кога со посредство на ЕУ, САД и несреќниот НАТО (кон кого Македонија сака да се приклучи) се случи војна, која покажа дека со Македонија може и со оружје да се игра. Но со името не!

Ако се прифати диктатот Република Северна Македонија, каков што е последниот предлог на медијаторот на ОН во македонско-грчкиот спор, Метју Нимиц, македонскиот јазик ќе се вика северномакедонски јазик, Македонците – Северномакедонци, народната песна би била северномакедонска народна, приказната – северномакедонска, МПЦ – Северномакедонска православна црква, македонската – АРМ би била Армија на Република Северна Македонија, а на 125-те држави, коишто ја признаа Република Македонија под такво име, треба да им речеме: извинете, ние згрешивме и ни рекоа дека сме биле Северна Македонија! Срамота и глупост, нонсенс во името на Грците, коишто повторно го лажат светот тврдејќи дека Македонците во Северна Грција се Грци коишто зборуваат грчки (многумина и турски), коишто пред педесетина години се доселени од Мала Азија. До пред дваесетина години името Македонија беше заборавено во грчкиот вокабулар. Но ако Грците мислат дека под името Македонци се крие мајчиниот јазик како во РМ, тоа е во ред. Но нека им дадат право да се викаат како што се викале уште од прастари времиња. Зашто Грци кои се истовремено и Македонци, не се познати во светот. Речиси сигурно е дека во жилите на македонските Македонци, оние од Северна Грција и од РМ, е останата малку крв од времето на Филип II и Александар III Македонски. Зашто тие не биле Грци. Тие биле жестоки противници на Грците, коишто ги победиле старите Грци и ги уништиле нивните градови – државички. Но тие македонски кралеви не ја уништиле грчката цивилизација, којашто ја прифатиле и натаму ја ширеле по светот. Но поради тоа не се Грци. Оттогаш почнува грчкото непријателство кон се што е македонско. Чудно е тоа како сегашните Грци се гордеат со македонското минато. Со тоа покажуваат дека Грците не се само без страв, туку и почудно, што се без срам! Пред Европа глумат современа мелодрама како модел на опасен евроколонијализам. На грчките лаги и непринципиелните грчки комесари, меѓу кои и францускиот гркољуб Саркози, ги затвораат очите, така како што беа слепи во Букурешт, кога НАТО-вци за прием на Македонија во тој воен сојуз сакаа да се промени народното име. Евромимикрија. Грците, судејќи по сè, немаат спор само со својот југ, со морето, плажите, рибите и со раковите, ако не ги броиме немирните морски бранови и силните бури во Средоземско, Јонско и Егејско Море. Античка Грција е темел на европската демократија. Таму настанала богата филозофија и литература, но само *од поединци*, зашто се-

кој Грк не бил ниту Есхил, не бил Платон. Таму е создадена историја, која им одговара само ним и на Европа. Грците продаваат квазиисторија кога Македонците ги претставуваат како Грци. Ретко кога во историјата работ е горд со својот господар (робовладетел). За обичните Грци во стариот Рим, посебно во Византија, настанала латинската поговорка: "Graeca fides, nulla fides" (што значи: Грчка вера, никаква (нула) вера, - цитат преземен од филозофот Алберт Базала и неговата *Повјест филозофије* (Историја на филозофијата), увод, Загреб, 1908.¹ Историска потврда за такво мислење за Грците е Тројанскиот коњ – подарок, со кого подло ја уништија Троја. Во најново време, кога НАТО ја нападна стеснетата Југославија, Грците, ѓоамити добри српски пријатели, први пратија своја фрага на Јадранско море да го блокира излезот на Котарскиот залив!

3 Бугарски соседи се: Романија, Србија, Македонија, Грција, Турција и Црно Море на исток. Со Турција (заедно во НАТО) Бугарите немаат топли односи од исторски и малцински причини; со Романија и Грција натовски и евроуниски држави имаат умерени и не толку топли односи заради стари и територијални прашања, нерешени уште од минатото. Со Србија имаат умерени односи. Во историјата имале неколку војни со променлива среќа.

Со Македонија Бугарија има релативно добри односи. Бугарија прва ја призна Република Македонија под таквио име и така и се обраќа во меѓусебните односи. Со тоа Бугарите добија големи симпатии од Македонците. Во времето на неевропското и нехумано однесување на Грција, кога ја блокира својата северна граница, целата меѓународна размена и животворната нафта одеше преку Бугарија. Таквата бугарска широчина не беше искористена од македонска страна заради југоносталгичарите, пребојадисаните комунисти скриени во социјалистичката партија. Македонските луѓе често одеа во Бугарија во времето на безвизниот режим. Но македонското стопанство не ги искористи можностите за соработка со

¹ „Грчката филозофија е дело на поединец

Кога ќе се рече така, веднаш мислиме дека грчкиот народ во целина е образован и мудар како Аристотел и со племенити чувства како Платон. Делото на напредните мислителци не би бил ништо друго туку одраз на општото мислење. Арно, ама не е така. Оние коишто ја познаваат историјата на грчките народи убаво знаат колку во нивниот јавен живот влијаело ниското непријателство и завист, какво биле нивното несогласување, партиските страсти, подмолните мудрувања, какви биле нивните подметнувања и да не речам каква била нивната слаба вера, така што заради тоа настанала поговорот: *Graeca fides, nulla fides*. Тоа значи дека грчката филозофија, најчесто е дело на поединец, којшто ја надминал средната мерка на обичниот човрк и станал голем мислител со својата племенитост, и во борба со тогашните разбирања фтасал до зрела општа култура: поединецот со мнозинството заедно работаат на развој ма просветата и со тоа историјата „на грчката филозофија покажува општ, но многу личен белег на целиот духовен живот.“

бугарското стопанство. Сега, со новиот берлински сид – визниот режим, дури и приватните иницијативи и слободно движење се намалени.

Еден од проблемите со Бугарија е македонското малцинство во Пиринскиот дел на Македонија. На тоа малцинство, кое остана по Балканските војни² (околу 250.000 жители), не му се признаваат малцинските права. По Втората војна Македонците од Пирин имаа свои училишта, театар, библиотеки, книжарници, коишто беа укинати по споророт на Југославија со источниот блок (Информбиро). Најголема национална штета тогаш претрпе точно Македонија.

Проблеми со Бугарија се јавуваат и во културната и просветната сфера. Бугарската лингвистика го смета македонскиот јазик за свој бугарски дијалект, а сето тоа се поврзува и со разни книжевно-историски моменти од времето на Свети Кирил и Методиј, св. Климент, па сè до собирачите на македонскиот фолклот: браќата Миладиновци, Марко Цепенков и др. Во последно време прашањето се подгрева во високите кругови, иако се забележува некаква скриена толеранција, барем кај бугарските лингвистички кругови. Но при средбите на високи македонски и бугарски делегации разговорите се водат на двата јазика со преведувачи.

4 Со Албанија, Македонија главно има коректни односи. Таа, како и Србија се две држави во кои Македонците можат да одат без визи. Тоа важи и обратно. Додека Бугарија, а и Србија ја признаа државата како што сама се нарекува Република Македонија, Албанија, од неразбирливи причини ја призна под името БЈРМ- Бивша Југословенска Република Македонија. Проблем е мешањето на официјална Тирана во правата на албанското малцинство во Македонија, посебно по антимакедонскиот албански терористички напад во 2001 година, којшто заврши со потпишување на Охридскиот договор. Но Албанците во Македонија постојано имаат нови и нови барања, а нив ги поддржува официјалната власт во Албанија. А правата на бројното македонско малцинство во Албанија (коешто според податоците на македонските културни друштва брои околу 450.000 жители) се елементарни, посебно политичките и јазичните. Таму Македонците немаат ни 100-ти дел од правата, какви што и имаат Албанците во Македонија! Чудни мерила!?

5 Со новонастанатата држава создадена со бомбите на НАТО, САД и ЕУ, Македонија под притисок на САД ја призна државата. Се означи и границата, којашто некои косовски Албанци, на некои места веднаш и ги уништија граничните ознаки за да можат да крадат дрва по македонските планини и да шверцуваат цигари, оружје, дрога и луѓе. Инаку Македонија

² Бугарите како казна зашто ја предизвикаа Втората балканска војна, при поделбата на пленот добија најмал дел од Македонија (11%), иако бугарската војска беше најбројна и на најголем турски удар и таа извојува многубројни победи.

со Косово има развиени трговски односи и со таа земја има позитивен финасиски однос.

6 Со Србија Македонија има добри односи и безвизен режим. Има богата економска соработка и коректни политички односи. Такви беа односите во времето на Титова Југославија, потоа на стеснетата Југославија и сега со самостојна Србија. Како ќе биде понатаму со македонското изнудено признавање на Косово – не се знае.

Македонија, односно Македонската Православна Црква (МПЦ) има стар спор со Српската Православна Црква (СПЦ). Таа не ја признава автокефалноста (самостојноста) на МПЦ. Тоа се влече од времето на Балканките и Првата светска војна, кога Србија освои 35% од територијата од денешна РМ, а со тоа македонските цркви ги приклучи кон српските. Спорот не доживеа напредок во времето на цела Титова Југославија. СПЦ за да ги приклучи македонските кон српските цркви и плати на Цариградската патријаршија поголема свота злато. Тој спор, навидум духовен, се подгрева во кризно време, какво што е денешново.

7 Како што се гледа, сите соседи имаат свои побарувања кон малечката и немоќна Македонија. Грците, коишто во 4. век п.н.е. беа жртви на македонските кралеви Филип и Александар, своите крвници ги прогласуваат како историска гордост. Тоа го чинат сега, кога ги нема и не се плашат од нив. Но се плашат од денешниве Македонци, некакви далечни потомци, коишто и денес го носат тоа славно историско име. А Грците, коишто ја претставуваат македонската историја како своја, не чинат ништо чудно. Таков е нивниот табиет, бесрамен и безобразен. Затоа бараат да се уништи името Македонија, за да можат, како пред дваесетина години тоа име да го забранат кај нив и потоа да го заборават. Ама Македонците се живи и тука, со свои земја, држава, јазик, литература, култутра, историја и проблеми. Независно колку крв тече во жилите на античките Македонци, денешниве Македонци се горди на своето име и нема да го дадат. Ако се врши меѓународен притисок за промена на името, се плашам да не почне некаква тајна пресметка како пред Илинденското востание, којашто ја потресе Турската империја.

Бугарите пак, гледајќи ја матната политичка ситуација, поставуваат барање за признавање на бугарско малцинство во Македонија, иако такви права не му даваат на македонското малцинство во Пиринскиот крај.

Српската политика и држава последниве половина век како и денес не покажале никакаво внимание да се реши црковниот спор, туку финансиски ја помагаат паралелната Охридска архиепископија, којашто со српски благослов ја основаа македонски црквени дисиденти. Инаку, екомските односи се коректни и богати..

Албанија мирно ја гледа немирната македонска национално-политичка арена. Можеби смета дека РМ како дел од бивша Југославија (како што самата ја призна –БЈРМ) ќе се распадне како последна југословенска земја.

Косово пак нема ниту можност, ни моќ за да ја дестабилизира Македонија. Но сепак може да демне и со помош на други да добие дел од Македонија, како што доби цела држава на чинија!

Општо речено, Македонија денес повторно е буре барут на Балканот, коешто може да избувне секој момент.

8 И за крај. Македонија ја признаа 125 држави (од 190 во ОН) со име Република Македонија, дури 4 најголени и најсилни: Русија, Кина, САД и Индија (речиси половина луѓе на земјава). Не знам зошто македонските политичари не го постават името на гласање пред Генералното собрание на ООН!

Македонија во последно време ги бара своите пријатели по светот. Тие всушност сами се јавуваат, декларирајќи дека се потомци на Александар Македонски од времето на походот во Азија и Африка од неговите војници и офицери, коишто се вљубиле во тамошните убавици, останале таму и имале пород. Летоска Македонците ги пречекаа своите роднини од североистичниот дел на Пакистан – *Хунзите* на чело со принцот на племето Мир Газанфар Али Кан и неговата жена принцезата Рани Атика. Племето *Кафра* од Авганистан, според нивната над два милениумска традиција, се сметаат за Македонци. Народот, којшто се вика *Минангхазбу* од полуостровот Суматра (Индонезија) и брои околу 4 милиони и уште три милиони расеани по Малезија, на Филипини, Брунејските острови себе се сметаат за директни потомци на најмладиот син на Александар Македонски. Главниот град на индонезиските Македонци е *Паданг* во Индискиот Океан. Во Кенија – Африка живее племе наречено *Туркана*, православни христијани, високи и силни како Александровите војници, коишто прикажуваат дека Македонците им помогнале во борбата со соседите и ги научиле да изработуваат копја, коишто до денес ги викаат *Коње на Александар*.

Тие племиња расеани по цел свет никој не ги научил дека се потомци на Александар Македонски, а најмалку денешната (безмоќна) македонска пропаганда или наука. Можеби тука најголемо влијание има тамошната народната легенда опевајќи го првиот најславен војсководач во светот. Но тоа е прашање на долготрајни научни испитувања. Несомнено е дека над двомилеумскиот спомен во свеста на старите азиски и на дел африкански племиња или народи не може да биде без никаква реална основа. Нешто морало да биде. А можеби тоа е слична рефлексија како кај некои племиња од Централна Азија, коишто себе си се сметаат потомци на славниот Монголец Џингис Кан.

Треба да се спомне дека некои азиски племиња во пакистанско-авганистанско-индискиот триаголник се многу непријателски расположени не само кога ќе се спомне името Александар Македонски, туку од самото име Македонија. Нив така сигурно не ги воспитале Грците.

9 Прашањето за промена на името на Македонија е слично на потпишување на безусловна капитулација, ама сега во мир. Македонија не е војнички силна држава, ама е слободна и независна. Грците се однесуваат кон Македонците како кон свои робови.³ Тоа не е ништо друго туку злочин кон еден народ. Скоро 2 децении се води тој спор и светот почнува да и се смее на грчката твдоглавост. А ЕУ театрално гледа и ништо не прави, туку притиска само на Македонија. Светот се промени, а Европа не го почитува сопственото римско право и се држи на американското каубојско право.

Допишано.

Мене како студент на мојот друг факултет – правен (дотуркав до 3. година), мојот професор и пријател лингвистот Крум Тошев ме праша кој испит го подготвувам. На мојот одговор дека ќе полагам *Кривично право*, професорот повторно ме праша: „Дали постои *правничко криво*?” Такво право можеби постои кај Грците. Тие во стариот век имале филозофија, литература, реторика, ама право како Римјаните – не. Правото било обичајно. Обичаите се менуваат. Така како што се менува меѓународното право денес. Играта со Македонија и нејзиното постоење ќе покаже каде оди денешниот свет. Треба да се откажеме од европоцентричниот светопоглед и да видиме како изгледа останатиот свет, светот на Азија, Африка, Јужна Америка, нивната историја, филозофија, култура. Новиот свет доаѓа. Мора да се менува историјата, светопогледот, односите. Кинескиот колос е веќе во Европа и Америка. Таква е новата реалност.

MAKEDONIJA MED BALKANSKIMI SOSEDI

Makedonija je kot ime in teritorij zanimiva za svet skoraj tri tisoč let, še posebno za balkanske sosede. Njeno ime je znamenito, hkrati pa kamen spotike zaradi Aleksandra Velikega (ali Aleksandra Makedonskega), prvega voditelja imperija na treh kontinentih; to je postal pred 2300 leti, vse do danes pa njegovega pomena, pa naj gre za vojaško-strateškega, organizacijsko-administrativnega, kulturnega ali političnega, še nihče ni prekosal. Makedonija se po Aleksandru Makedonskem omenja v rimskem času v Bizancu, nato s prihodom Slovanov in Turkov v ta prostor, pa vse do konca balkanskih vojn, ko je bilo ozemlje razdeljeno med Grčijo, Srbijo, Bolgariji in novo nastalo Albanijo.

Danes ima Makedonija še vedno težek in nezavidljiv položaj – ne priznavajo ji imena, jezika, državotvornosti, politične integritete. Grki zavračajo ime za državo Makedonijo, makedonski jezik in makedonsko zgodovino od Aleksandra Makedonskega do danes; Srbi ne priznavajo makedonske cerkve (kot da je Makedonija poganska država); Bolgari želijo razlagati makedonščino za bolgarsko narečje; Albanci želijo tretjino

³ Грците во септември годинава (2008) имаа војнички вежби на неколку километри од македонската граница во околината на Лерин, близу до Битола.

teritorialnega ozemlja (zahodne) Makedonije, kjer živi njihova manjšina, priključiti k svoji državi.

Po grškem »demokratskem« modelu so Makedonci nezgodovinski narod, saj naj bi bila Aleksander Makedonski in njegov oče baje Grka; Srbi si lastijo makedonsko pravoslavno cerkev, čeprav je makedonska cerkev ustanovila srbsko; Bolgari povsem zavračajo makedonski jezik, kot da le-ta sploh ne bi obstajal kot knjižni; Albanci odkrito zahtevajo velik del makedonskega ozemlja (npr. oborožen poseg leta 2001). Vse to pa se dogaja pred očmi Evropske zveze in ZDA kot novega imperialnega gospodarja vseh celin.

MIHAELA KOLETNIK, PANONSKO LONČARSKO IN KMETIJSKO IZRAZJE TER DRUGE DIALEKTOLOŠKE RAZPRAVE. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora 60), 2008, 258 str.

Monografija jezikoslovke izredne profesorice na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru dr. Mihaele Koletnik odpira novo poglavje v slovenskem narečjeslovju, saj sistematično in s slikovnim gradivom predstavlja narečno strokovno besedje, ki zaradi spreminjajočega se načina življenja izginja iz aktivnega besednega zaklada prekmurskih govorcev.

V uvodnem delu nas avtorica seznanja s poimenovanjem Prekmurja skozi zgodovino, s političnoupravno in cerkvenoupravno razdelitvijo ozemlja ogrskih Prekmurcev ter s klasifikacijo in poimenovanjem prekmurskega narečja od začetkov slovenske dialektologije do danes. Natančno je analizirano glasoslovje vseh treh prekmurskih podnarečij: goriškega, ravenskega in dolinskega.

V razpravi Prekmursko lončarsko izrazje avtorica najprej opiše lončarsko obrt kot najstarejšo in najbolj razširjeno obrt na Slovenskem, saj je ob koncu 19. stoletja v lončarskih središčih: v Komendi, Ribniški dolini, v Beli krajini, v Savinjski dolini, na Kozjanskem, na Ptujskem polju, v Prlekiji in Prekmurju delalo 410 lončarjev, leta 1993 pa jih je bilo le 20.

Narečno strokovno lončarsko izrazje je dvojno: delno gre za posebno, enopomensko besedje, ki se nanaša le na predmete ali opravila v zvezi z lončarsko dejavnostjo, drugi del pa sodi v splošni slovenski besedni zaklad. Izrazje je izpisano iz posnetih besedil, dopolnjeno

pa je z intervjujem z informanti v obliki slovarskih člankov. Poknjžženi iztočnici, zapisani krepko za dvema navpičnicama (||), sledi njena fonetično zapisana narečna ustreznica v osnovni in drugi slovarski obliki; samostalniške besede v imenovalniku in roditelju ednine ali množine, glagoli v nedoločniku in prvi osebi ednine sedanjika, pridevniki v obliki za vse tri spole; sledi oznaka za spol samostalnika, glagolski vid. Temu sledi pomenska razlaga v ležečem tisku. Če ima leksem več pomenov, so ti razvrščeni pod zaporednimi številkami. Dvopičju sledi ponazarjalno gradivo – izsek iz posnetega narečnega besedila. Navadna puščica v levo v oglatem oklepaju označuje smer izposoje, ugotovljeno s pomočjo slovarjev, polna kazalka v desno usmerja k sopomenkam.

Lončarsko izrazje – okoli 450 gesel – ter ustrezne fotografije in skice predmetov so bili zbrani v Filovcih, Tešanovcih in Pečarovcih. Večina besedja za poimenovanje gline, za kopanje in pripravo materiala, lončarsko delavnico s pripravami in orodjem za oblikovanje posode in za barvanje, za lončarsko peč in za žganje lončene posode je neprevzeta, germanizmov je 47, romanizmov 22 in madžarizmov 8. Z zamiranjem lončarske obrti izginja tudi poimenovalno besedje. Nekaj neprevzetega izrazja naj ponazori predstavitev: blato, črepnja, drog, dveri, glina, kokot, kola, krop, les, mazati, mleti, motika, pivnica, pod, potač, srp, stolec, zemlja.

Razprava *Prekmursko kmetijsko izrazje* temelji na tematskih vprašalnicah, slikovnem gradivu in pripovedi informatorjev. Sestavljata jo dva sklopa: Kmečko orodje, pridelki, delo na polju in v hlevu (389 gesel) ter Na vrtu in v sadovnjaku (235 gesel). Zajeto je staro besedje, ki izginja in ki ga pozna le še najstarejša generacija govorcev, pa tudi

besedje, ki ga je prinesla sodobna tehnika in ki se ga oprijema mlajša generacija. Gradivo je zbrano s terenskimi raziskavami v raziskovalnih točkah: v Rogaševcih, v Tišini in Črenšovcih, ki pokrivajo vsa tri prekmurska podnarečja.

Temeljno kmetijsko izrazje je slovansko, zapisanih germanizmov je 64, nekaj jih je izpričanih že v praslovanščini: luk, redkev, romanizmov je 34, že v praslovanščini ali cerkveni slovanščini so izpričane: črešnja, deska, lagjev, breskev, križ, meta, prpel, trs, vrč. Iz madžarščine je prevzetih 7 besed. Neprevzeto kmetijsko izrazje kaže na praslovanski ali celo na indoevropski izvor: betev, brana, gumno, klas, klica, locne, luščiti, mrkevca, osat, razsoha, rešeto, sejati, stelja, žito.

Študija *O prekmurskih toponimih* obsega nad 450 toponimov, od katerih je veliko samostalnikov zloženih s svojilnim pridevnikom. Beseda breg je pisana z veliko ali malo začetnico, 47 je besednih zvez z levim prilastkom. Zbrana zemljepisna imena so enobesedna in večbesedna, samoedninska in samomnožinska.

Toponim je po Slovarju slovenskega knjižnega jezika »lastno ime kraja ali kakega drugega dela zemeljskega površja, zemljepisno ime«. Toponomastika (krajevno imenoslovje) je del onomastike (imenoslovja). Mikrotoponimi ali ledinska imena so imena njiv, travnikov, gozdov, pašnikov, dolin, sotesk, tesni, kraških jam, poti in njihovih delov. Razprava prinaša narečna zemljepisna imena 24 prekmurskih naselij na Goričkem, Ravenskem in Dolinskem. Tesno so povezana z zgodovinskimi, družbenimi, geografskimi in naravoslovnimi značilnostmi okolja. Zbrana imena so večinoma izvorno slovenska (92 %), nekaj je prevzetih iz nemščine in madžar-

ščine. Glede na motivacijsko podstavo jih lahko razvrstimo v pomenske skupine: namembnost – izraba zemljišča: Gorice, Ledinka, Njivice, Ograt; naravni objekti v bližini: Pod bregjon, Pri lejsi; umetni objekti v bližini: Pri mousti, Za plouton; reliefne značilnosti površja: Brejg, Dolinca; kakovost zemljišča: Pusta; značilnosti tal: Črete, Loke, Pejsek; način kultiviranja zemljišča: Krčine, Laze, Trejbež; rastline: Borojca, Bükojna; živali: Kouzjek, Kukojsa; barva tal: Bejli brejg, Črnc; nekdanja poljska razdelitev: Ograt, Grajka.

Ledinska imena so se ohranila po ustnem izročilu, nekatera pa so bila tudi zapisana v katastrih: terezijanski kataster (1748–1756), jožefinski kataster (1785–1789), franciscejski kataster (1818–1828). Ozemlje Prekmurja v času vladanja Franca I. ni bilo zajeto v katastrsko izmero. Najstarejša katastrska mapa za Prekmurje je nastala po letu 1860.

Četrta študija v knjigi ima naslov *Prekmursko narečje v medijih s podpoglavji Prekmurščina v popularni glasbi in Prekmurščina v slovenskih filmih*. V popularni glasbi se danes pojavljajo kot tekstopisci tudi vrhunski pesniki, tako Feri Lainšček ter prekmurski kantavtor in etno glasbenik Vlado Kreslin ter prekmurska glasbena skupina D'kwaschen Retashy. V prekmurščini sta posneta filma *Traktor, ljubezen in rock'n'roll* režiserja Branka Djurića in *Halgato* režiserja Andreja Mlakarja po Lainščkovih delih Vankoštanc ter Namesto koga roža cveti.

Dodanim Virom in literaturi sledi tudi Imensko kazalo.

Monografija Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge narečjeslovne razprave odpira novo poglavje v slovenski dialektologiji, saj skuša

sistematično in s slikovnim gradivom prikazati narečno strokovno besedje, ki zaradi spreminjajočega se načina življenja izginja iz aktivnega besednega zaklada govorcev. Ugotavlja se, da se v jeziku omenjenih strok prepletajo izvirna slovenska poimenovanja izdelkov, orodij, pripomočkov in delovnih postopkov s prevzetimi. Ta so večinoma germanskega izvora, prek nemščine so največkrat prevzeti tudi romanizmi, madžarskih prevzetih izrazov je malo. Avtorica nadaljuje več let stare poskuse dialektologov, da bi s popisi narečnega (tematskega) strokovnega besedja za področje posameznih govorov ali narečij omogočili primerjavo med posameznimi izrazijskimi sestavi v slovenskem narečnem prostoru. To bi omogočilo določitev arealov posameznih leksemov in njihovega pomenskega obsega ter pripomoglo k uresničitvi Riglerjeve zamisli o narečnih (izrazijskih) slovarjih.

Pričujoče delo pomeni dragoceno obogatitev slovenske dialektološke leksikologije.

Zinka Zorko

Univerza v Mariboru
zinka.zorko@uni-mb.si

MARKO JESENŠEK (UR.): OD MEGISERJA DO ELEKTRONSKE IZDAJE PLETERŠNIKOVEGA SLOVARJA. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti (Zora 56), 2008, 367 str.

V Pišecah, rojstnem kraju Maksa Pleteršnika (1840–1923), slovenskega jezikoslovca in slovaropisca, so 11. in 12.

septembra 2007 potekali tradicionalni Dnevi Maksa Pleteršnika pod delovnim naslovom *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*. Zbralo se je 28 raziskovalcev, ki so na različne načine povezani s Pleteršnikovim delom oz. se ukvarjajo s slovaropisjem. Le-ti so predstavili 25 razprav, ki so v večini (22) objavljene v znanstveni monografiji z istim naslovom (predstavljena jeseni 2008 v Pišecah). Recenzenta knjige sta Emil Tokarz in Vesna Mikolič, uredil pa jo je Marko Jesenšek.

Razprave vsebinsko oziroma tematsko niso razdeljene. Glede na obravnavane teme (nekatero posegajo na več področij) bi jih lahko razvrstili na pet sklopov: (1) vrednotenje nastanka in prednosti elektronske izdaje Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja*; (2) narečno slovaropisje v povezavi s Pleteršnikovim slovarjem; (3) primerjava slovaropisnih dosežkov, pomenoslovje, besedoslovje in besedotvorje v slovarjih; (4) zgodovinsko slovaropisje v povezavi s Pleteršnikom; (5) največji slovenski slovaropisni dosežki in korpusna tematika. Knjigo zaključuje prispevek Metke Furlan z naslovom *Ob izidu nove izdaje Pleteršnikovega Slovensko-nemškega slovarja*, v katerem avtorica poudarja, da je Pleteršnik kraj Pišece za vedno zapisal na zemljevid krajev, od koder izhajajo pomembne osebnosti, ki so predano gradile in oblikovale slovenski jezik.

V prvi tematski sklop, ki vrednoti nastanek in prednosti elektronske izdaje Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja*, lahko uvrstimo prispevek Helene Dobrovoljc (ZRC SAZU v Ljubljani). V njem avtorica prvič pri nas, in sicer vrednoti in ocenjuje elektronsko ter transliterirano izdajo Pleteršnikovega slovarja v luči sodobnega slovaropisja. Osredotoča se na nastanek in

prednosti, ki jih prinaša elektronska različica slovarja, prikazuje uporabnost izdaje, predstavlja izrazne možnosti za poimenovanje elektronskih slovarjev in zaključí z nakazanimi možnostmi za prihodnost. Le-te vidi v spletnih objavah in večpredstavnosti.

Narečno slovaropisje v povezavi s Pleteršnikovim slovarjem, delo za *Slovenski lingvistični atlas* in narečno slovaropisje prikazuje drugi tematski sklop v monografiji. Koroško botanično terminologijo oziroma narečna koroška imena rastlin, ki so še danes živa v narečju, v Pleteršnikovem slovarju raziskuje Mihaela Koletnik (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta). Imena primerja z iztočnicami v slovarskih delih, ki zajemajo tako knjižni kot narečni jezik: s Pleteršnikovim *Slovensko-nemškim slovarjem* (1894–1895), z Emano-vo *Etnobotanico della Val Canale* (1992), s *SSKJ* (1995) in s *Slovenskim pravopisom* (2001). S tem želi osvetliti zgodovino pojavljanja posamezne besede, opredeliti njeno razširjenost in opozoriti na morebitne pomenske razlike. V razpravi Jožice Škofic (ZRC SAZU v Ljubljani) je osrednja tema narečno besedje v Pleteršnikovem slovarju in gradivo za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA). Iz slednjega jo zanimajo predvsem vprašanja iz prvega zvezka SLA z besedjem iz pomenskega polja *človek*, in sicer analizira narečno besedje za različne *barve las* (*svetlo, črno, rjavo, sivo, rdečo*). S pomočjo kart in izpisov prikazuje, kako uporabni so podatki o naglasu, glasovni podobi, izvoru, zemljepisni omejenosti rabe in ponazarjalno gradivo v Pleteršnikovem slovarju za analizo narečnega gradiva iz SLA. Anja Benko in Zinka Zorko (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta; SAZU v Ljubljani) predstavljata še neraziskani rokopisni slovar Luka Sienčni-

ka (1904–1989), koroškega rodoljuba iz Dobrle vasi. Njegove zapisane koroške narečne besede (604) primerjata z gesli v Pleteršnikovem slovarju in z narečnimi ustreznicami, ki sta jih zbrali na Strojni, v Šentanelu in na Kapli. Na koncu prispevka je prikazanih 65 besed na črke *a, b, c* in *č*. Zbiranje gradiva za narečne slovarje pri nas, z osredotočanjem na listkovno kartoteko za izdelavo slovarja *Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem*, analizira Andrejka Žejn (Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju). Podaja devet različnih kartotečnih primerov, ki služijo kot gradivo v geselskih člankih.

Tretji sklop podaja primerjavo slovaropisnih dosežkov, pomenoslovje, besedoslovje in besedotvorje v različnih slovarjih. Jože Toporišič (SAZU v Ljubljani) se ukvarja s slovnično obvestilnostjo Pleteršnikovega slovarja. Analizira besednovednost, naglasnost, glagol, povedkovnik, zaimke, členke in medmete v omenjenem slovarju. Sistematično primerjavo med predložnimi gesli v *Slovensko-nemškem slovarju* Maksa Pleteršnika in *Slovenskim pravopisom* Jožeta Toporišiča podaja Vlado Nartnik (ZRC SAZU v Ljubljani). Glagoli *s se* v Pleteršnikovem slovarju in SSKJ-ju za iztočnice na A do H zanimajo Mojca Tomišič (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta). Predstavlja glagole iz obeh slovarjev, način njihovega prikaza in načela, po katerih so se sestavljavci obeh slovarjev odločali o prikazu tovrstnih glagolov. Zbrane rezultate primerja po kriterijih: koliko je skupnih glagolov *s se*, koliko je glagolov *s se* brez para v drugem slovarju in koliko je pravih povratnih glagolov. Irena Stramljič Breznik (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta) se ukvarja z besedotvorno kategorijo samostalniških manjšalnic v Pleteršnikovem slovarju in

SSKJ, in sicer z vidika rodnosti in razvrstitvenih lastnosti obrazil. Kot namen si zastavlja predstavitev tvorbenne stabilnosti oziroma obrazilnih premikov izbrane specifične skupine tvorjenk na časovni osi dobrih sto let. Hkrati s tem pojasnjuje nastanek obrazila *-ček*. Vpliv variantnega predpisa na jezikovno rabo šest let po izidu *Slovenskega pravopisa* (2001) prikazuje Helena Dobrovljč (ZRC SAZU v Ljubljani). Predstavlja pojmovanje variantnosti v normi pri slovenskih jezikoslovcih 20. stoletja, pomen variantnosti v postopku slovarskega normiranja in variantnost v *Slovenskem pravopisu* 2001 (prikazuje dvojnične rešitve iz SP 2001, na primer lastnoimenske stalne besedne zveze, besedne zveze z vrstnimi izimenskimi pridevniki na *-ov/-ev* oziroma *-in*, zloženske, ki jih pogosto pišemo kot besedne zveze in podobno). Ptičja imena v Pleteršnikovem slovarju sistematično zanimajo Marka Jesenška (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta). Podaja popoln izpis ptičjih imen s pomočjo Pleteršnikovega elektronskega slovarja, sistematski pregled ptičjih imen po rodovih in družinah, zgradbo slovarskega sestavka, navaja besedoslovno in besedotvorno podobo ptičjih imen, dodaja pa tudi nekaj ilustrativnega gradiva. S pomenoslovjem v naših slovarjih od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja se ukvarja France Novak (ZRC SAZU v Ljubljani), ki v referatu opiše, kako so v slovarjih predstavljeni besedni pomeni. Prikazuje različne tipe slovarskih ubeseditev pomenov oziroma določevanja pomenov. Glede na razlage loči več tipov slovarjev. Drugo vprašanje njegovega raziskovanja je določanje oziroma omejevanje pomenov.

Ocena zgodovinskega slovaropisja v povezavi s Pleteršnikom je predmet raziskav v četrtem, najobsežnejšem

tematskem sklopu. Raziskave na tem področju je zelo olajšala elektronska izdaja Pleteršnikovega slovarja. Ireno Orel (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta) primerjalno zanima Pohlinovo slovarsko besedje iz njegovega slovarja *Tu malu besedishe treh jesikov* (1781) z besedjem v Pleteršnikovem slovarju. Ugotavlja in navaja merila za navedbo prvega v drugem slovarju, in sicer glede na vrsto besedja po zvrstnosti, izvoru, pojmovnih poljih, izraznih razlikah in razširjenosti rabe. V Pleteršnikovem slovarju preverja vse Pohlinove iztočnice pri črkah *b* in *t*. V *Slovensko-nemški slovar* je Maks Pleteršnik vključil tudi Japlja, Škrinjarja in Travna – tri ključne prevajalce prve katoliške izdaje *Svetega pisma* v slovenščino (1784–1802). Njihove vire z leksikološkega in leksikografskega vidika skozi besedje predstavlja Jožica Narat (ZRC SAZU v Ljubljani). Primerjalna jezikovna analiza deleža Vodnikovega besedja iz njegovega pesniškega jezika, prvega slovenskega časnika in strokovnega priročnika v Pleteršnikovem slovarju je predmet raziskave Andreje Legan Ravnika (ZRC SAZU v Ljubljani). V drugem delu prispevka avtorica na izbranem vzorcu prav tako s primerjalno analizo besedja v Pleteršnikovem (1894), Vodnikovem (1804–1806) in Cigaletovem slovarju (1860) ugotavlja predvsem tisti Vodnikov slovaropisni delež, ki ni eksplicitno naveden v Pleteršnikovem slovarju. Z analizo fonetičnih in leksikalnih variant v osrednjem slovarskem delu Alasijevega *Vocabolario Italiano, e Schiauo* (1607; *Italijansko-slovenski slovar*) poskuša Metka Furlan (ZRC SAZU v Ljubljani) odgovoriti na vprašanje, ali je variantnost relevantna pri ugotavljanju stanja slovenščine v Devinu in okolici na začetku 17. stoletja. Natalija Ulčnik (Univerza v Mariboru,

Filozofska fakulteta) obravnava besedje Jožefa Košiča (1788–1867), enega najbolj vsestranskih prekmurskih piscev, v *Slovarju stare knjižne prekmurščine* (2006). Članek zaključuje z njegovim vplivom na druge prekmurske pisce (npr. Janoša Kardoša, Imreta Agustiča, Jožefa Bagaryja). Besedje treh izbranih pridig Jožefa Sakoviča (1874–1930) iz 1. polovice 20. stoletja, iz katerih je naredila popolni izpis besed v obliki slovarja, primerjalno s *Slovarjem stare knjižne prekmurščine* prikazuje Tatjana Grah (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta). Značilno Slomškovo besedje v Pleteršnikovem slovarju predstavlja Nataša Koražija (Rogaška Slatina). Z izpisi dokazuje, da je v omenjenem slovarju zajeto besedje celotnega slovenskega prostora, vključena je tudi panonska narečna in knjižna leksika. Na gradivsko problematiko zgodovinskega slovaropisja opozarja Majda Merše (ZRC SAZU v Ljubljani), ki želi ob Pleteršnikovem slovarju pokazati na razlike glede izbire in prikaza ponaazarjalnih zgledov v zgodovinskem ter nezgodovinskem slovarju. Prikazuje obseg slovarsko zajetega besedja, ki sta ga v knjižnojezikovno zakladnico 16. stoletja prispevali Kreljeva in Jurčičeva postila. Na osnovi tega gradiva in primerjave z njegovo uporabo v Pleteršnikovem slovarju rekonstruira motivacijo izbire zgledov in predstavlja način slovarskega prikaza gradiva, ki vključuje tudi tipologijo posodabljanja zgledov.

Analizo najnovejših slovaropisnih dogajanj pri nas in vprašanja, ki se navezujejo na tako imenovano korpusno gradivo (FidaPLUS in KoRP), prikazuje peti tematski sklop. Nataša Logar in Vojko Gorjanc (Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Filozofska fakulteta) z nekoliko nenavadnim

naslovom prispevka *Če bogoslovec na prepiše vira in če slovar nima korpusa* razpravljata o gradivni verodostojnosti slovarjev. Skozi slovensko leksikografijo in terminologijo zadnjega stoletja analizirata uzaveščenost temeljnih leksikografskih načel glede slovarskega gradiva. Korpusno gradivo bi po njunem mnenju morali vplesti in vključiti v sodobno slovaropisno delo. Opozarjata na probleme (pridobitev leksike, merila za vključitev le-te v geslovnik, vključitev podatkov v geselski članek), ki so se pojavljali pred nastankom korpusov. Dosežka sodobne slovenske dvojezične leksikografije na primerih *Velikega angleško-slovenskega slovarja Oxford-DZS* (2005, 2006) in *Malega slovensko-angleškega slovarja DZS* (2006) prikazujeta Mojca Šorli in Katarina Grabnar (Ljubljana). Za oba slovarja sta bila uporabljena besedilna korpusa, izdelana povsem na novo in sta, po besedah avtoric, plod zdaj že uveljavljene slovaropisne prakse.

Po mnenju glavnega urednika Marika Jesenška monografija *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja* na novo vrednosti slovensko slovaropisje, pregled katerega kaže, da sta bili – tako leksikologija kot leksikografija – ves čas vpeti v aktualne jezikovne razmere. Monografija predstavlja razvoj slovenskega slovaropisja, narečno in knjižno jezikovno različnost naše države; ocenjuje delež in vpliv narečnega besedja v slovarjih osrednjeslovenskega prostora in delež posameznih zbiralcev slovenskega besedja v Pleteršnikovem slovarju; vrednoti pomen in vlogo Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja*; analizira nekatera (še ne temeljiteje) raziskana dela iz zgodovine slovenskega slovaropisja in vrednoti njihovo vlogo, pomen ter vpliv; prikazuje in sistematično predstavlja

sodobno slovensko slovaropisno delo; prvič je prikazana ocena transliterirane izdaje Pleteršnikovega slovarja in njene različice na zgoščenki.

Slovarji morajo biti uporabnikom dostopni in uporabni. Največjo in najširšo dostopnost lahko danes dosežemo z objavo slovarja na internetu, nekoliko manjšo z objavo slovarja na zgoščenki. Z objavo na spletu lahko hkrati vidimo in spremljamo uporabnikov odziv, vprašanja in težave, ki se mu ob uporabi slovarja zastavljajo. To lahko sestavljavcu slovarja nudi gradivo za raziskave, možnosti nadaljnje razširitve, mogoče spremembe slovarja in podobno. Že Helena Dobrovoljc v svoji razpravi nakazuje, da bodo najnovejši in prihodnji elektronski slovarji dopolnjeni v smislu večpredstavnosti, zlasti zvočnosti. Slednje bi vsekakor morali vključiti v nastajajoče slovarje (tako npr. v narečne kot knjižne), saj je to pri nas še nerazširjena in nepreizkušena praksa.

Tematika, prikazana v razpravah, zbranih v monografiji, se osredotoča predvsem na slovensko slovaropisje. Letega prikazuje v povezavi s knjižno, korpusno, z narečno in zgodovinsko problematiko pri nas. Monografija je pomemben prispevek na tem področju, saj temeljito pokriva in združuje poglede z različnih zornih kotov, njihova stična točka pa je slovaropisje. Kot izhodišče je skoraj v vseh prispevkih uporabljen Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* – tako v knjižni kot v elektronski verziji.

V evropskem in svetovnem merilu sta leksikologija in leksikografija zelo aktualni in hitro razvijajoči se področji, ki se jima pri nas (po mojem mnenju) še vedno posveča premalo raziskovalne pozornosti. Slovenci moramo nedvomno izhajati iz lastnih kvalitetnih slovaropisnih začetkov – Pleteršnikove-

ga slovarja, ob tem pa bi morali slediti tudi novostim iz tujine in dobre ideje znati prenesti v domač prostor.

Anja Benko

Univerza v Mariboru
anja.benko@gmail.com

MIRKO KRIŽMAN: JEZIKOVNE STRUKTURE V PESNIŠKEM OPUSU AVSTRIJSKE PESNICE CHRISTINE LAVANT. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti (Zora 59), 2008, 193 str.

Avstrijska pesnica in prozaistka Christine Lavant iz Labotske doline na avstrijskem Koroškem (pravzaprav Christine Habernig, roj. Thonhauser leta 1915, umrla 1973 v Wolfsbergu) je bila po Križmanu »z vso elementarno silo prepojena s pokrajino in atmosfero, v kateri je živela«. Rojena kot deveti otrok v rudarski družini je bila močno zasidrana v realno, prej ko ne trdo in delovno vsakdanje življenje, od zgodnjega otroštva ožigosana s stalnimi telesnimi in duševnimi tegobami, pa vendar tudi globoko čuteča in prefinjena opazovalka sebe in okolice. Bolezenske težave so ji preprečile šolanje, saj je zaradi slabega telesnega zdravja lahko zaključila le ljudsko šolo, niso pa bile ovira za samostojno poglobljeno ukvarjanje z umetnostjo. Dotaknilo se je je slikarstvo, predvsem pa jo je pritegnila literatura. Postala je strastna bralka in kljub prostorski in socialni izoliranosti kmalu tudi izredna poznavalka klasičnih literarnih del in sočasnega evropskega

in ameriškega literarnega ustvarjanja. Naravna posledica intenzivnega prebiranja literarnih mojstrov in je bilo lastno pisanje. Literarni prvenec, roman z neznanim naslovom, ji je graška založba Leykam leta 1932 žal zavrnila, kar je pri čustveno labilni Lavantovi povzročilo globoko depresivna stanja. Ta so jo tudi kasneje pogosto spremljala in bistveno zaznamovala njeno vsakdanje življenje in literarno ustvarjanje.

V vseh njenih delih je čutiti iskanje ravnotežja med dvema skrajnostma, med željo po »normalnem« vsakdanjem življenju, med hrepenenjem po družbeno priznanem bivanju kot žena in mati velike družine na eni ter med duhovnostjo, neskončnim nemirom in muko literarnega ustvarjanja na drugi strani. Tudi sobivanje s 30 let starejšim meščanom in slikarjem Habernigom, s katerim se je po izgubi staršev in doma leta 1939 poročila, najbrž tudi zaradi nezmožnosti samostojnega preživljanja, je bilo izrazito polarizirano, predvsem, ker je bilo zaznamovano s Habernigovim podcenjujočim odnosom do formalno neizobražene, telesno šibke in duševno labilne pesniške duše, ki jo je Lavantova poseblyala. Problematičnost partnerskega odnosa je poskušala reševati z branjem in lastnim literarnim ustvarjanjem, kar pa ni omililo njene stalne in do skrajnosti obremenjujoče razklanosti med tradicionalnim in novim, med dovoljenim in prepovedanim, med realnostjo in domišljijo. Vse to se zrcali v njenih literarnih besedilih, med katera sodijo številne prozne in pesniške objave, ki jih je od konca 40-ih let do smrti objavljala pri avstrijskih in nemških založbah, precej del pa je bilo objavljenih tudi posthumno. Njeno literarno ustvarjanje je bilo med sodobniki dobro sprejeto, družbeno priznано in nagajano z več pomembnimi lite-

rarnimi nagradami, nazadnje leta 1970 z Veliko avstrijsko državno nagrado za literaturo (Großer Österreichischer Staatspreis für Literatur).

Kot samosvoja in izstopajoča ustvarjalka je bila Lavantova vedno deležna poglobljene literarnokritične obravnave in v enaki meri tudi raziskovalnega zanimanja literarne in jezikoslovne znanosti. Ne čudi, da je raziskovalno pritegnila tudi zaslužnega profesorja mariborske univerze dr. Mirka Križmana, ki je s pričujočo znanstveno monografijo pomembno obogatil teoretsko poznavanje pesničin in umetnin. Monografija prinaša rezultate teoretsko utemeljene in empirično podprte analize jezikovne rabe in sloga pesmi, objavljenih v petih samostojnih pesniških zbirkah in dveh antologijah. Gre za sistematično razčlenbo in interpretacijo pesničinega jezikovnega izraza, kar je glede na avtorjevo siceršnjo raziskovalno usmerjenost in dejavnost univerzitetnega profesorja za moderni nemški jezik in stilistiko pričakovano. Prof. Križman pod drobnogled jemlje kar 503 pesmi Lavantove, s čimer je v analizo zajeto obsežno jezikovno gradivo, ki zagotavlja verodostojnost znanstveno-analitičnih izjav o pesničini rabi jezika in s tem o oblikovanju in funkcijah njenega svojstvenega jezikovnega sloga. Obsežnost statistično pridobljenih empiričnih jezikovnih podatkov, ki so bili podlaga za Križmanovo jezikovno-slogovno analizo, daje znanstveni monografiji še posebno težo, saj raziskovanje literarnega jezika, ki bi temeljilo na relevantnem obsegu empiričnih podatkov, ni samoumevno.

Križmanova monografija je razdeljena na uvodno in 12 smiselno povezanih poglavij, v katerih je jezik Lavantove obširno in nazorno predstavljen na besedni, morfološko-skladenjski in pomenski ravnini. Središče strukturalno-

analitičnega pogleda na pesničin jezik tvorita razpetost med narečjem in literarnim knjižnim jezikom, med katerima je pesnica nenehno nihala ter njena izjemna inovativnost pri tvorjenju besed, v katerih je videla možnost za variacije pomenskosti in bogato simboliko, utemeljeno na religiozno-mitoloških in v enaki meri prvinskih čutnih predstavah.

Prvo poglavje z naslovom *Razmerje med številom in obliko besed, vsebinska in slogovna vrednost oblik* izhaja iz podmene, da število, vrsta in slovnične oblike besedja, ki se statistično pomembno pojavljajo v literarnem besedilu, merodajno določajo njegov slog. Z računalniško analizo besedja pride avtor do podatka, da je Lavantova uporabljala čez 6600 različnih besed (leksemov), kar »niti s stališča splošne rabe jezika ni malo, kaj šele v takem pesniškem opusu, kjer gre za nekaj avtorjevih središčnih problemov« (Križman 2008: 18). Podatek kaže na neobičajno variantno in kreativno rabo besed, ki se pri Lavantovi izraža predvsem v izjemnem občutku za ritem v jeziku in v izrabi besedotvornih možnosti nemškega jezika, za katere velja, da so vsaj pri samostalniškem zlaganju in izpeljavi sistemsko skoraj neomejene. Njen poglobljen čut za knjižni jezik, pridobljen z branjem literature, in občutek za narečje, v katerem se je sporazumevala z okolico, se v polni meri kaže na besedni ravni opazovane poezije. Tudi brez formalne jezikovne izobraženosti se je Lavantova v popolnosti zavedala pomenskih razsežnosti posameznih slovničnih oblik, neobičajnih tvorjenk in slogovnih učinkov menjavanja narečnega, pogovornega in knjižnega besedja ter to intuitivno vedenje učinkovito izrabljala v svoji poeziji.

Drugo in tretje poglavje Križmanove monografije (*Razpetost med narečjem*

in knjižnim jezikom, Razvejeni vplivi narečja in knjižnega jezika) obravnava pesničin odnos, ki ga je v vseh literarnih besedilih vzpostavljala med narečjem in knjižno zvrstjo nemškega jezika. Dialektalni govor okolice je obvladovala v vseh odtenkih in ga tudi visoko cenila, saj je celo ob javnih predstavitev svojega dela običajno govorila narečno. Nasprotno se je s knjižno nemščino srečevala ob stalnem intenzivnem branju nemške in avstrijske literature, ni pa obvladala teoretične jezikovne misli, ker formalno jezikovno ni bila izobrazena. Avtor z mnogimi primeri nazorno prikaže pesničino razpetost med obema jezikovnima zvrstema in s tem empirično utemeljuje »avtoričin posluš za narečni izraz, ki se imenitno poda kontekstu« (Križman 2008: 40) in njen »občutek za kompleksnost izraza« (Križman 2008: 42), ki se med drugim izraža tudi v menjavanju jezikovnih zvrsti. Vpliv narečja se pri Lavantovi ne kaže le v izbiri koroškega narečnega in deloma tipično avstrijskega besedja, ampak v veliki meri tudi v zavestno razlikovalni rabi knjižnih in narečnih morfoloških oblik ter v skladnji (povratni glagoli, razlike v vezljivosti glagola in tvorbi časovnih oblik, narečne skladenske zgradbe).

Analitičen prikaz slovničnih oblik v poeziji Lavantove Križman nadaljuje v poglavju z naslovom *Izrazito nihanje med dvema oblikama pri nekaterih jezikovnih pojavih*. Razlikovalna raba se kaže predvsem pri spreganju glagola, in sicer na mestih, kjer nemščina pogovorno in knjižno predvideva variantne oblike. Tako je na primer razlikovanje v 1. osebi ednine sedanjega časa, kjer avtorica razlikovalno sprega glagol pogosto celo v istem verzu oziroma v isti pesmi (*gebe – streu; lege – leg; steh – sage*). Podobno variantne so oblike

velelnika za 2. osebo ednine (*liege – zeig – lasse – lehre*), kar avtor razlaga z vlogo ritma in zvočne zgradbe besedila, saj pesnica »včasih doseže s tem popolnoma somerne takte s klasičnim metrumom« (Križman 2008: 67). Da je Lavantova zavestno in namerno razlikovalno uporabljala knjižne, pogovorne in narečne slovnične oblike v različnih funkcijah, je razvidno iz pisem urednikom, v katerih se je glede tega večkrat izrazila. Križman ob pesmih, ki so mestoma napisane v izrazito enakomernem ritmu, predvideva naslonitev na ljudsko poezijo, reke, pregovore, obrazce in obredne pesmi ter v tem vidi željo po prvinskosti in magičnosti, kar je ena izmed vsebinskih razsežnosti njene poezije. Razlikovalnost velelniških oblik hkrati povezuje s semantiko in ugotavlja, da se krajša velelniška oblika praviloma naslanja na izraz upornosti, jezljivosti, odločnosti, daljša pa izraža milejšo zapoved, hotenje, prošnjo, željo. Do podobnih ugotovitev pride Križman tudi ob menjavanju edninskih dajalniških oblik z ali brez končnice *-e* pri samostalnikih moškega in srednjega spola. Tudi tu gre za namerno ustvarjanje posebnih ritmično-zvočnih učinkov in hkrati za doseganje pomenskih poudarkov in razlikovanj.

Semantični del jezikovne analize pesmi Christine Lavantove avtor uvaja s poglavjem *Osnovni in preneseni pomen besed, prevzemanje in preoblikovanje simbolov*. Ugotavlja, da je simbolni leksikalni pomen podlaga pesnične poezije. Njeni simboli so v prvi vrsti tradicionalni, krščansko-religioznega izvora, ki jih izpeljuje iz poznavanja bibličnih besedil in pod ideološkim vplivom tradicionalnega krščanskega okolja avstrijske Koroške, v katerem je preživela vse življenje (*Erde, Brot, Wein, Blut, Apfel, Licht, Stirn, Feuer,*

Lamm, Schlange idr.). Idiomatika besedja pa pri Lavantovi sočasno temelji tudi v poimenovanjih naravnega okolja, predvsem v imenih rastlin z zdravilnim učinkom in poimenovanju naravnih pojavov (*Öl, Ölbaum, Myrthe*), v klasični grški mitologiji (*Mond*), magičnem doživljanju narave in religije, lastni telesni nemoči (*Aussatz*), družbeni stvarnosti vsakdanjega življenja (*Hungerstern*). Posamezni simboli se izvorno pogosto prekrivajo, kar prof. Križman na osnovi lastnega izjemnega poznavanja kulturnih in literarnih podstav pesničinega okolja prepričljivo razloži in ponazori s številnimi primeri. Ugotavlja tudi, da je Lavantova glede na življenjske izkušnje in doživetja tradicionalno simboliko pogosto zavestno preoblikovala, povezovala in slogovno izrabljala menjavanje osnovnega in idiomatičnega pomena besedja. Tako je na primer asociacije na biblijo (besedila iz Janezovega Razodetja) preoblikovala v verze s »toni in pomeni, ki segajo od uporništvu do negacije« (Križman 2008: 97), da bi izrazila lasten in času primeren občutek negotovosti v realnem svetu. Pesničina prevzeta in lastna individualna simbolika je večplastna in večpomenska, hkrati pa polarizirana, in sicer v enaki meri kot vsebina njenega pisanja, ki je praviloma razpeta med čutnim in empiričnim ter poduhovljenim in mistično-religioznim.

Pri prebiranju poezije Christine Lavant bralec nikakor ne more prezreti izjemnega števila zloženek. Med njimi je mnogo nenavadnih, nepričakovanih leksemskih kombinacij, ki jih avtor v oblikovnem, pomenskem in slogovnem oziru izčrpno in natančno predstavi v poglavju z naslovom *Zlaganje besed, zvok in pomen*. Po Križmanu izhaja pesničina originalnost pri tvorjenju besed iz bogate simboličnosti njenih pesmi, hkrati pa jo določa težnja po ustvarjanju

zvočnih in ritmičnih učinkov. Glede na manjkajočo formalno jezikovno izobrazbo avtor pesničino besedotvorno kreativnost in inovativnost povezuje z močnim vplivom instinkta za jezik in posluha za ritem ter z izrednim poznavanjem Luthrovega prevoda biblije, kjer je zbrano pravo besedotvorno bogastvo nemškega jezika. V Križmanovi monografiji najdemo številne sobesedilne navedbe in interpretacije nenavadnega pesničinega besedja. Posebej so izpostavljene aliteracije v povezavi z asonancami, kar zlahka vodi v besedne igre (*hoffe dich ins Hoffnungslose, laß ab vom Ablaß, kämme mich schnell mit dem Hahnekamm*) in nenavadne leksemске kombinacije v samostalniških in pridevniških zloženkah (*Nebelfrau, Mittagsfrau, Bildstockfrau, Himmelsrückgrat, warmgeträumte Wange, sumpfflockenbüschlige Blicke*). Zloženske je pesnica pogosto zavestno in včasih v nasprotju s pravopisom grafično poudarjala z rabo vmesnega vezaja, predvidoma zato, da bi nazorno prikazala notranjo skladenjsko zgradbo posamezne zloženske (*Vater-Mutter-Stunde, Leib-Sellen-Schlinge*). Zanimiva ugotovitev v zvezi z zapisovanjem zloženk je dejstvo, da je pesnica lastna tvorjena rastlinska in živalska imena dosledno zapisovala brez vezaja, po čemer lahko sklepamo, da je tovrstne besede občutila kot prava terminološka imena in ne kot lirično izrabo besedotvornih možnosti jezika, v katerem je ustvarjala (*Traumkraut, Hundekümmel, Halbmonddorn*).

Empiričnost Križmanove jezikovne analize je najbolj izražena v statistično podprtih ugotovitvah glede rabe besedja v poeziji Lavantove. V poglavju z naslovom *Najpogosteje rabljene besede in njih odnosi* je prikazana statistika najpogostejših besed, ki nakazujejo vsebinsko in simbolno usmerjenost pe-

sničine poezije. Med samostalniki so najpogostejša poimenovanja rastlin ter samostalniki, ki podpirajo pesničino simboliko (*Herz, Mond, Sonne, Auge, Erde* itd.). Med polnopomenskimi glagoli prevladujejo *stehen, liegen, leben, sterben, gehen, kommen, lassen*, kar »kaže, da gre za poezijo izrazitih eksistenčnih vprašanj, in to v duhovno-fizični celoti« (Križman 2008: 119). Glede na celosten pogled na pogostnost in vrsto rabljenega besedja avtor ponovno ugotavlja polariziranost pesničine poezije. Na eni strani namreč prevladujejo besede, ki izražajo rast, dvig, doseganje večjega in popolnejšega, na drugi strani pa besede za označevanje nemoči, nezmožnosti, majhnosti, prizadetosti.

Zadnjih pet poglavij v Križmanovi monografiji je posvečenih analizi sloga. Glede na prevladujoče besedne vrste, rabo povedkovega določila in glagolskega načina ugotavlja menjavanja slogovne statičnosti in dinamičnosti (*Statičnost in dinamičnost sloga*), v poglavju o zgradbi dialogov semantično analizira in interpretira rabo velelnika in modalnih glagolov, nato pa osvetli še slogovne vloge osrednjih glagolov ter nekatere pogoste skladenjske zgradbe, predvsem različne vrste priredij (*Stopnjevanje v nominalni slog ne ukinja dinamičnosti, Več skladenjskih pojavov*). Monografija se konča z razmislekom o slogovni vrednosti rabe in opuščanja ločil, predvsem vejice (*Prirodni čut za členjenje povedi kljub manjkajočim ločilom*).

Avtorjeve obširne pojasnitve nekaterih jezikovnih pojavov, ki so v zvezi s tematiko monografije, dajejo delu posebno vrednost. Posebej utemeljene so razprava o družbeno pogojeni spremenljivosti jezikovnega (slovničnega) sistema, psihološko podkrepjeno razmišljanje o načelih in načinih ustvarjanja simbolike in predvsem jezikovnih

simbolnih podob in obširna razlaga nachel, po katerih so zgodovinsko nastajala rastlinska in živalska imena.

Križmanova monografija je vsekakor pomemben prispevek k interdisciplinarnim obravnavam literarne jezikovne rabe in izjemen dosežek slovenskega germanističnega raziskovanja. Teoretsko temelji na spoznavnih in strukturalnih teoretičnih pogledih na jezik, ki jih avtor dosledno povezuje s statistično preverjeno empirijo ter z biografskimi pogledi na avtoričino življenje, duhovno-religiozno usmerjenost in socialno-kulturno okolje. Tako na učinkovit način povezuje jezikoslovni in literarnozgodovinski pogled na poezijo. Poleg tega je monografija nespregledljivo delo za vse, ki se ukvarjajo z raziskovanjem literarne jezikovne rabe, predvsem pa z raziskovanjem literarnega ustvarjanja te izjemne, osebno zanimive in ekscentrične pesnice.

Vida Jesenšek

Univerza v Mariboru
vida.jesensek@siol.net

BRIGITA KACJAN:
**SPRACHELEMENTSPIELE
UND WORTSCHATZERWERB
IM FREMDSPRACHLICHEN
DEUTSCHUNTERRICHT MIT
JUGENDLICHEN UND JUNGEN
ERWACHSENEN. Maribor:**
**Filozofska fakulteta, Oddelek za
slovanske jezike in književnosti
(Zora 58), 2008, 265 str.**

Pri mednarodni založbi Zora na Filozofski fakulteti v Mariboru je leta 2008 izšla 58. publikacija. Gre za znanstveno

monografijo avtorice Brigitte Kacjan z Oddelka za germanistiko z naslovom *Sprachelementspiele und Wortschatzerwerb im fremdsprachlichen Deutschunterricht mit Jugendlichen und jungen Erwachsenen*. Kot pove že naslov, avtorica monografije obravnava igre – njen predlog za natančnejše poimenovanje *Sprachelementspiele* v slovenskem prevodu je *igre z jezikovnimi elementi* – v kontekstu institucionalnega usvajanja, učenja in utrjevanja besedišča tujega jezika nemščine pri mladih in mlajših odraslih.

Monografijo sestavlja uvod, kjer je opisan raziskovalni problem in metodologija. Izpostavljen je diametralno drugačen položaj igre tako pri strokovnjakih kot pri laikih, ko gre za učenje besedišča s pomočjo iger. Učitelji, ki poučujejo v višjih razredih ali na gimnazijah, pogosto menijo, da so igre pri pouku »otročje«. Takšno stališče je zavzel tudi gnostik Klemen iz Aleksandrije, ko je odklanjal igre, češ da odvrčajo človekovo pozornost od boga in sveta. Učiteljem, ki poučujejo v nižjih razredih in se tudi ukvarjajo z zgodnjim učenjem tujega jezika, pa je znan potencial, ki ga učiteljem in učečim se ponujajo igre. V preteklosti je veljajo in še danes velja, da so igre posebna socialna oblika, namenjena otrokom. Avtorica monografije izpelje iz tega premiso, da se torej otroci smejo igrati, mladi in odrasli pa ne (več), in se hkrati sprašuje, zakaj je tako in zakaj ne prepoznamo iger kot koristnega motivacijskega dejavnika v okviru različnih oblik pouka. Na osnovi tega avtorica opredeli raziskovalni problem: predstaviti želi dosedanja spoznanja in kritično ovrednotiti prevladujoča mnenja o pridobivanju besedišča v mladostništvu in v odrasli dobi s pomočjo iger z jezikovnimi elementi ter jih podkrepiti z novimi empiričnimi spoznanji.

V drugem poglavju monografije avtorica predstavi delovanje človeškega mišljenja, nevrobiološke osnove razumevanja jezika, pomen čustev in motivacije za učenje jezika ter način in delovanje mišljenja izbrane specifične populacije, to je mladih in mlajših odraslih. Obravnavan je tudi pouk nemščine kot tujega jezika. Avtorica natančno preuči vodilni dokument učiteljev pri poučevanju in učenju tujega jezika – učni načrt in ugotovi, da so praktične in strokovne izkušnje o igrah našle svoje ustrezno mesto v učnih načrtih za osnovno šolo, medtem ko igre v učnih načrtih za gimnazije večinoma niso upoštevane. Prav na tem področju vidi avtorica pomemben neizkoriščen potencial za poučevanje in učenje tujega jezika. Hkrati je v monografiji obravnavan tudi sodoben pouk tujega jezika, ki v ospredje postavlja konstruiranje znanja posameznika in takšen pouk – kar je jasno sporočilo pričujoče monografije – lahko nedvomno intenzivirajo tudi igre z jezikovnimi elementi.

Tretji del tematizira osrednjo temo monografije, in sicer učne igre pri pouku nemščine kot tujega jezika pri mladih in mlajših odraslih. Opredelitvi sicer v različnih življenjskih situacijah zelo splošno uporabljenega pojma *igra* sledi njegova konkretizacija v didaktičnem kontekstu. Tu pojem igra avtorica že natančneje opredeli, in sicer jezikovna igra. Ker je tudi didaktična dimenzija jezikovne igre preširoko polje, je v monografiji le-to še zoženo, in sicer gre za *igre z jezikovnimi elementi* s poudarkom na vidikih pridobivanja besedišča v tujem jeziku – nemščini.

Pridobivanje besedišča je kot zelo pomembna in temeljna dimenzija učenja jezika v monografiji teoretično obravnavano z vidika različnih znanstvenih disciplin. Pokazana in utemeljena je

smiselnost uporabe iger z jezikovnimi elementi pri mladih in mlajših odraslih. Naslednji pomemben rezultat te monografije je obsežna in natančna tipologija iger. Pri tipologizaciji konkretnih iger je avtorica posebno pozornost posvetila uporabi iger z jezikovnimi elementi v posameznih fazah pridobivanja besedišča v okviru posamezne ure. S tem je ponovno pokazala, da so splošne izjave o utemeljenosti iger pri pouku neustrezne in da lahko pomen in nujnost iger pri pouku pokažemo le, če smo zelo natančni. Opredeliti moramo jezikovni fenomen, starostno skupino, korak pridobivanja besedišča, pri vsem tem pa upoštevati še strukturo posamezne učne ure.

Rezultat interdisciplinarnih študij tesno povezanih znanstvenih disciplin, hipotez ter strokovnih in praktičnih izkušenj pa je model, ki ga je razvila avtorica. Model razlaga pridobivanje besedišča v tujem jeziku v šestih korakih: 1. usvajanje zvokovne in slikovne podobe besedišča; 2. pridobivanje semantičnih značilnosti besedišča; 3. vzpostavljanje medkonceptualnih odnosov; 4. umeščanje v kulturni in deželoznanstveni kontekst; 5. struktarno in slovnično mreženje besedišča z že obstoječimi strukturami in 6. pridobivanje in usvajanje jezikovne ustreznice v maternem jeziku. Ta poudarjena zaporednost pridobivanja besedišča je z vidika kognitivne psihologije, psiholingvistike problematična, saj je pridobivanje besedišča zapleten mentalni proces, ki se dogaja hkrati na različnih nivojih. Predlagani model pridobivanja besedišča pa je kljub temu koristen in uporaben v didaktičnem kontekstu, kar je dokumentirano in analizirano v monografiji. Avtorica namreč predvideva in dokaže, da je pri procesu pridobivanja besedišča v šoli ukvarjanje s semantičnimi

značilnostmi (korak 2) in medkonceptualnimi odnosi (korak 3) prepuščeno dijaku samim, medtem ko je pomembna dimenzija – umeščanje besedišča v kulturni in deželoznanstveni kontekst (korak 4) – izpuščena. V monografiji je izpostavljena in obravnavana tudi pogosta »dilema« o primernosti jezikovnih iger za mlade in mlajše odrasle.

Natančni klasifikaciji iger ter njihovim značilnostim, tabelarični ponazoritvi različnih znanih in novih didaktičnih iger ter opisu iger in njihovega poteka sledi še ekskurz o problematiziranju za pouk tujega jezika vedno aktualne teme, to je o pridobivanju besedišča ali o pridobivanju frazemov, seveda v povezavi z igrami z jezikovnimi elementi. Avtorica pokaže, da je možno utrjevati in usvajati tudi frazeme, ki so pri pouku tujega jezika pogosto neupravičeno obravnavani izolirano, s pomočjo iger z jezikovnimi elementi. Intenzivnost in učinkovitost uporabe je pogosto odvisna od strokovne podkovanosti na tem področju in angažiranosti posameznega učitelja.

Empirični del monografije avtorica sama zaradi relativno majhnega števila testirancev označi kot študijo primera. Kljub omejenemu dejstvu pa so v monografiji postavljene in obravnavane zanimive hipoteze. Naj izpostavim le tri: v prvi avtorica zagovarja uspešnost iger z jezikovnimi elementi pri učenju tujega jezika nemščine za skupino mladih in mlajših odraslih, seveda ob njihovi premissi, da so ciljni uporabi zgolj v določenih korakih pridobivanja besedišča; v drugi navaja pozitiven odziv testirancev na ta za njihovo starost nevsakdanji način učenja; v tretji izpostavlja pozitivno motivacijo, ki jo poveča smiselna uporaba iger pri pouku tujega jezika mladim in mlajšim odraslim.

Natančnemu opisu skupine testirancev, to je 16-letnikov, adolescentov, gimnazijcev, in okoliščin tega tako imenovanega eksperimenta, ki je obsegal 10 učnih ur, sledi natančno dokumentiranje raziskovalnih metod in poteka eksperimenta. Eksperiment je potekal v obdobju od novembra do januarja. Na začetku so dijaki pisali test preverjanja jezikovnega znanja in izpolnili anketni vprašalnik, v katerem so zapisali podatke o sebi, o dosedanjem učenju nemščine, o motivaciji za učenje nemščine ter uspešnosti v šoli pri predmetu nemščina in tudi pri drugih predmetih. Sledile so aktivnosti pri učnih urah. Te so bile namenjene poudarjenemu pridobivanju besedišča na izbrano temo, npr. potovanje, Evropska unija, in podprte s premissami izbranih iger z jezikovnimi elementi. Že t. i. vmesni test je zlasti v primerjavi z dosedanjimi uspehi pri pouku nemščine pokazal ugodne rezultate dijakov, ki so sodelovali v eksperimentu. V nadaljevanju se je postopek ponovil in dijaki so še naprej pridobivali, širili in usvajali besedišče na izbrane teme ter usvojeno znanje pokazali v pisnem preverjanju znanja. Kot je razvidno iz opisa, je bil eksperiment metodično in izvedbeno zelo zahtevno in zapleteno načrtovan. Uporabljeni so bili različni statistični instrumenti in metodologija. Zaradi upoštevanja načela triangulacije pridobljeni podatki sicer niso reprezentativni, so pa relevantni in eksemplarični. Pomembnost in posebnost tega eksperimenta je tudi instrumentarij, ki se je izkazal kot zanesljiv in dovolj natančen, da ga lahko brez večjih spreminjanj uporabimo na večjem vzorcu testirancev in tako pridobimo statistično pomembne rezultate.

Vsi zbrani podatki so v petem najboljšem poglavju monografije jasno

ponazorjeni tabelarično s frekvencami in odstotki ali grafično ter analizirani. Poudariti velja, da je eksperiment v celoti zasnovala (tudi izvedla praktični del v razredu) in analizirala avtorica monografije.

V sklepnih mislih se avtorica vrača k posameznim zastavljenim hipotezam in ugotavlja, da so se vse, razen hipoteze o predvidenem učinku na motivacijo, potrdile. To je razvidno iz zbranih podatkov in evalvacije. Predviden učinek na motivacijo se je sicer pokazal, a kot meni avtorica, je motivacija preveč zapleten fenomen, da bi pridobljene podatke že lahko interpretirali kot statistično pomembne. Za preverjene trditve bi bilo potrebo izvesti samostojno raziskavo na to temo. Avtorica povzame v tem sklepnem delu monografije vse pomembne ugotovitve eksperimenta in pokaže konkretne možnosti uporabe iger z jezikovnimi elementi pri mladih in mlajših odraslih. Učiteljem nemščine kot tujega jezika tako ponudi praktično orodje, ki ga lahko uporabijo pri poučevanju mladostnikov in mladih odraslih, in predstavi možne postopke za smiselno vključevanje jezikovnih iger v pouk tujega jezika (nemščine) pri mladostnikih in mladih odraslih. Hkrati jim omogoči, da lahko z natančno opisanimi, razloženimi in utemeljenimi postopki smiselno in ciljno vključujejo, kritično ovrednotijo in analizirajo igre z jezikovnimi elementi pri pouku nemščine kot tujega jezika pri mladostnikih in mladih odraslih. Avtorica monografije zadosti strokovni in praktični dimenziji uporabe iger z jezikovnimi elementi, a jih podkrepí z znanstvenimi spoznanji. Tako pokaže tudi na izjemno odprtost in širino polja fenomena igra, ki je bilo do sedaj znanstveno zapostavljeno, a je pomembno za raziskovanje v prihodnosti, in sicer za različne discipline, med

njimi tudi didaktiko učenja in poučevanja tujih jezikov.

Monografijo zaključuje seznam uporabljenih virov, literature, didaktičnih gradiv, devet prilog in register besed. V prilogah so vzorci vseh uporabljenih testov in anketnih vprašalnikov ter vseh triindvajset delovnih listov, ki so bili pripravljene za eksperiment in dejansko uporabljeni v razredu. Ta didaktična gradiva so sicer vpeta v kontekst monografije, a jih je glede na njihovo oblikovno in vsebinsko zaključenost in celovitost možno uporabiti tudi neodvisno od monografije v praktične namene. Gimnazijski učitelji nemščine imajo tako na razpolago didaktično gradivo, ki pripomore h kakovostnemu in za dijake zanimivemu uresničevanju zastavljenih ciljev učnega načrta in ki s ciljnim vključevanjem iger z jezikovnimi elementi ustvarjajo vzpodbudno učno okolje za učenje nemščine na sploh.

V monografiji Brigitte Kacjan je obravnavana zanimiva tema *igre*, ki je aktualna za institucionalno prakso učenja in poučevanja tujega jezika ne glede na poučevani jezik ali kulturni kontekst. Kljub razširjenosti didaktičnih iger v praksi pri mlajših učencih je znanstvenih študij na to temo malo in tu zavzema pomembno mesto pričujoča interdisciplinarno zasnovana, teoretično podprta in empirično preverjena monografija. Razumemo jo lahko kot pomemben prispevek k pojasnjevanju zapletenega fenomena igre v procesu pridobivanja besedišča, ne pri otrocih, ki jih večinoma spontano povezujemo z igro in učenjem jezika, temveč pri mladih in mlajših odraslih. Monografija sistematično obravnava le del pojava didaktičnih iger in glede na rezultate je jasna tudi avtoričina utemeljena pobuda, da je potrebno raziskati še učinkovitost

drugih vrst iger pri pridobivanju jezika oz. različnih dimenzij tujega jezika (npr. slovnice, razvijanje sporazumevalne zmožnosti, bralne zmožnosti) pri različnih ciljnih skupinah.

Predlog natančnejšega pojmovanja *igre kot igre z jezikovnimi elementi* je v didaktičnem diskurzu tako v nemškem kot v slovenskem jeziku nov, čas in praksa pa bosta pokazala, ali se bo termin tudi ustalil. Zaradi omejenega števila testirancev pa velja razširiti vzorec na osnovi natančnega in metodično dodelanega instrumentarija v empiričnem delu.

Znanstvena monografija Brigitte Kacjan nedvomno vnaša red v nestrukturiranost izkušenj in domnev v zvezi z uporabnostjo in utemeljenostjo igre pri didaktiki tujega jezika – nemščine. Nedvomno so ugotovitve aktualne tudi za druge didaktike tujih jezikov. Bogat didaktični del pripravljenih in preizkušenih delovnih listov v prilogah bo zagotovo našel svoj neposredni odmev v praksi učenja in poučevanja nemščine. Zlasti pa velja izkoristiti monografijo kot vir plodne diskusije za pripravo učnih načrtov in uspešnejših didaktičnih konceptov poučevanja in učenja tujega jezika za mlade in mlajše odrasle.

Saša Jazbec

Univerza v Mariboru
sasa.jazbec@uni-mb.si

DRAGICA HARAMIJA: *SEDEM PISAV, OPUSI SEDMIH SLOVENSkih MLADINSKIH PISATELJEV*. Maribor: Mariborska knjižnica (revija *Otrok in knjiga*), Pedagoška fakulteta UM, 2009, 190 str.

Avtorica Dragica Haramija je v znanstveni monografiji *Sedem pisav* predstavila prozne opuse sedmih slovenskih ustvarjalcev. Metoda njenega dela je zelo konsistentna, saj vse opuse obravnava po enotnem interpretativnem modelu: uvodnemu delu, ki avtorja umešča v temeljne vsebinsko-slogovne poteze sodobne slovenske (predvsem mladinske) književnosti, sledi izčrpna bio- in bibliografska predstavitev avtorja, podrobna analiza vseh relevantnih besedil ter sklepna oznaka, ki povzema in pogosto tudi aktualizira sporočilnost oz. povednost besedil. Posebna odlika tovrstnega pristopa so bogate opombe, ki bralca usmerjajo k dodatnim virom, te tudi kritično komentirajo, vrednotijo in primerjajo; vsakemu poglavju sledi tudi izčrpna in pregledna literatura.

Skupni model obravnave avtorjev pa ne prezre posebnosti posameznih avtorjev, saj se vsaka od sedmih analiz »pisav« osredotoča na prepoznavne in določujoče značilnosti avtorja kot enkratnega ustvarjalca. Tako v poglavju o Svetlani Makarovič avtorica uvodoma ustvarjalko poveže s tematskimi razsežnostmi njenih del za odrasle (tudi z obsežnimi opombnimi navezavami), temu pa sledi zelo zanimiva razprava o opredelitvi sodobne oz. klasične avtorske pravlјice, ki bralca usmerja v kritično presojanje virov za poimenovanja in pojmovanja te književne vrste. Osrednji del poglavja je razvrstitev in razlaga pravlјic na podlagi osrednje književne osebe (živali, nebesna telesa, otrok, mitološka bitja, oživiljeni predmet ali rastlina), če-

mur sledi prikaz sporočilnosti dveh fantastičnih pripovedi in dveh mladinskih romanov ter sklep, v katerem je vzpostavljena povezava z likovno govorico ilustracij ter ovrednotena nagovornost pravljičnice za sodobnega otroka. Poglavlje o Marku Kravosu izhaja iz izročilnosti kot pomembne snovne prvine v avtorjevih književnih besedilih (zanimive so navezave na *mitsko*), kar se povezuje predvsem s podrobno analizo sodobnih in klasičnih umetnih pravljič ter tudi kratkih zgodb – v sklepu avtorica posebej podčrta pomen otroškega zornega kota. Analiza mladinske pripovedi Slavka Pregla je izpeljana na podlagi dveh bistvenih prvin v avtorjevih besedilih, tj. glede na bralca (in njegov doživljajski svet) ter humor, ki v Preglovih besedilih prevladuje; poglavje prikazuje značilnosti kratke in daljše proze, ter informativne literature – celovit vpogled v avtorjevo delo zaokroža zaključni del, v katerem je povzeta prepoznavna tematika, izbira pripovedovalca, podoba književnih oseb ter komika. O mladinski prozi Dese Muck piše avtorica po razvrstitvi del v več kategorij (realistične pripovedi, realistični romani, fantastična proza), kjer poleg analize vsebine opozarja tudi na različne možnosti interpretacije del (npr. z medbesedilnostjo oz. gotskim romanom); obravnava se sklene s prikazom literarno-informativne literature ter sklepom, v katerem so povzete osrednje poteze dela Dese Muck: dekliski literarni lik, inovativni preplet informativnosti in domišljijskosti, realistična upodobitev mlajšega otroka. Obravnava otroške književnosti Lile Prap združuje predstavitev njenega likovnega in literarnega ustvarjanja; v nadaljevanju je predstavljena njena kratka proza (zanimiva je analiza slogovnih posebnosti besedil), poezija in informativna literatura. V sklepu so ovrednoteni notranja

strukturna prepletenost likovnega in besednega jezika slikanice (na podlagi sodobne strokovne literature), kvaliteta oz. popularnost pisave Lile Prap ter vzorci nonsensne »poetike«. Delo Aksinje Kermauner je predstavljeno na podlagi strokovnega delovanja obravnavane ustvarjalke, ki je vseskozi povezano z vzgojo oseb s posebnimi potrebami; tako je razumljivo, da je tematika drugačnosti (npr. sprejemanja slepote) prevladujoča tudi v njenem literarnem ustvarjanju; tega interpretacija razdeli na več sklopov: informativna literatura, dramatika, kratka proza, pravljičnica in fantastična pripoved ter resničnostni roman. V sklepu je podčrtana raznolikost ustvarjalkinega opusa ter njegova tematska inovativnost. Sklepno poglavje dela je namenjeno obsežnemu delu Janje Vidmar; na večplastnost njegove vsebinsko-slogovne podobe opozarja avtorica monografije že v uvodnem delu, temu pa sledi zelo izčrpen in pretanjen prikaz njenega pripovedništva – avanturistične realistične in fantastične pripovedi, socialno-psihološke povesti, grozljivke, kratke realistične proze ter socialno-psihološkega romana. Vsebinskim analizam osrednjih oz. najboljših del dodaja avtorica prepričljive vrednostne sodbe (besedila torej aktualizira in postavlja v družbeni kontekst), v sklepu pa posebej opozarja na najbolj značilne slogovne poteze del (npr. tehniko pripovedi, jezik) ter na recepcijske vidike analize tovrstne naslovniško dvojne – mladinske in že tudi nemladinske – književnosti.

Svojo oceno monografije lahko povzamem v naslednje ugotovitve oz. izpostavim le nekaj najbolj opaznih kvalitativnih metodoloških pristopov:

– pomembno je, da so v knjigi obravnavani predvsem sodobni avtorji oz. ustvarjalci, ki sooblikujejo sporočilni

- prostor mladinske književnosti »danes«;
- delo zelo jasno dokazuje, kako v sodobnem mladinskem pripovedništvu sobivajo in se dopolnjujejo različne, tudi nasprotujoče si »pisave«, ki izvirajo iz različnega pojmovanja podobe sodobnega otroka ali mladostnika ter funkcije mladinskega literarnega dela;
 - posebna vrednost monografije je tako njena informativnost (natančne bibliografije del, navajanje nagrad in dejavnosti avtorjev, izčrpnost virov) ter poglobljena interpretacijska zmožnost, ki predstavlja temeljne značilnosti avtorjevega opusa *kot celote*.

Igor Saksida

Univerza v Ljubljani
igor.saksida@guest.arnes.si

JANUSZ BAŃCZEROWSKI:
A VILÁG NYELVI KÉPE. A VILÁGKÉP MINT A VALÓSÁG METAKÉPE A NYELVBEN ÉS A NYELVHASZNÁLATBAN.
Budapest: Tinta Könyvkiadó.
Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 86, 2008, 355 pp.

The book under review, which appeared in the series of Language Study as volume 86, contains a number of articles devoted to various aspects of research in cognitive linguistics, linguistic semantics and human communication. The volume contains a preface, three chapters and an index of names. Each contribution in the chapters is provided with a list of bibliographical references,

but there is no collective bibliography at the end of the book, which would be extremely valuable.

Chapter one is entitled “Language as the subject of linguistics and its role in creating the image of the world in our mind” (pp. 17–151). The contributions in this introductory chapter cover a wide range of problems beginning with the nature of human language and its usage through the methodological status of modern linguistics, communications fragments, profilization and linguistic categorization to the scientific and cultural image of the world in language as components of an alternate reality. All of the articles in the chapter deal with human language and its various aspects in general. Their purpose is to prepare the conceptual ground. They are based on the belief that it is an advantage to have a broad map of the terrain sketched out before one considers its more specific features on a smaller scale, a general context in reference to which the detail makes sense. It is sometimes the case that people are introduced to detail without it being made clear what it is a detail *of*. Clearly, a general understanding of ideas is not sufficient; there needs to be closer scrutiny. But equally, close scrutiny can be myopic and meaningless unless it is related to the larger view. Indeed, it can be said that precondition for more particular enquiry is an awareness of what, in general, the particulars are about. The articles in the first chapter (especially the first seven, pp. 17–93) provide this large-scale view of different areas of language study. They reflect Bańczerowski’s conviction that “there cannot exist any real knowledge or (human) capability separated from people themselves” (p. 17). It is generally held that one can look at language as a sociological phenomenon or else

apprehend it as a mere corpus of text, and finally as a means of verbal communication. The author also poses the question: What is language and what is its main function? The answer seems to be clear and generally agreed: language is the most frequently used and most highly developed means of human communication we possess. Bańcerowski, however, refuses to accept this conventional definition. In his opinion, language is rather a kind of coding mechanism that cannot be identified with utterances which are the results of its functioning. According to him, the relation of the language to the utterance is like the relation of the manufacturing program to the product. He says that “the concept of language as a means of communication is entirely unacceptable. The concept of man necessarily implies the concept of language. Man is a creature that is by his nature “determined by language. Language is not an accessory of man but it is his constituent part, the relevant element of his cognitive program” (p. 23). Bańcerowski points out that language has not only an interpersonal role making possible the communication between people, but also an intrapersonal one. One of the most important elements of the latter role is the cognitive function. This function, says the author, “assures the cognition, categorization, conceptualization and cumulation of the knowledge acquired from the outer world. The cognitive function assures furthermore the reproduction of knowledge gained by others or the shaping of views, beliefs and confessions that concern the man’s inner world” (p. 23). The author adds furthermore that language is not used only for communication but sometimes also for other purposes. Without going into all the depressing details, suffice it

to say that language is often a means of disinformation, deceit, black propaganda and manipulation. And, although it is true that language is the most important method we have of communicating, it is manifestly not the only method (Bear in mind that we can communicate by gestures, facial expressions, or touch, for instance, and these are not language).

The next section presents a look at the basic lines of approach to language and gives an exposition of the problems of human memory and linguistic functions from the usage point of view. The author thinks that language can be considered as a set of ready-made objects existing in human memory, as a kind of material that can be used in everyday situations at any time. In other words, language exists in our memory in the form of lexical units and set phrases we can recall if necessary. Bańcerowski, by making use of the definition of language outlined above, rules out, or, rather, refutes the concept of language as a vast network of structures and systems based on the dichotomy syntagmatic vs paradigmatic which we were taught in school, and which underlies many linguistic approaches to language today. Although this concept has been taken as the keynote of a number of theories of language, a closer look at usage does not definitively prove that language consists of phonemes, morphemes, syllables and lexemes as basic units. On the contrary, it seems to be much more possible that language consists of basic elements which are called “information fragments” (IF) or “communications fragments” (CF). These can be identified with the above-mentioned objects existing in our memory and one does not need to know any grammatical rules to use them as they are “prefabricated parts”. This can be a satisfactory expla-

nation of the fact that one can speak a language fairly well without knowing any grammar (like most average native speakers).

The difference between the first chapter and the second consists in one basic feature. The articles included in the first chapter concentrate basically on general problems of human language and its usage, while the second chapter is characterized by contributions of a more specific nature. The second chapter entitled “The linguistic image of the world” (pp. 155–281) contains, among other things, a description of the image of several concepts and things in language such as *father, mother, family, head, hand, earth, home country* and *death*. The essays in this chapter are based on the theoretical principle that the linguistic image of the world is not an accurate mapping of reality, but merely a version of it, reflecting a human way of looking at things. Therefore, it is necessarily anthropocentric. The linguistic image of the world is, of course, not identical with the scientific world view, as it reflects the superficial knowledge of an average language user (Remember that even if most people know that the earth is a planet that travels around the sun, human languages still reflect a geocentric view of the universe cf. “the sun *rises* in the East and *sets* in the West, *sunrise, sunup, sunset, sundown*”). According to Bańcerowski, the structure of the inner mental reality of human memory is not linear but hierarchical, and metaphors play a decisive role in understanding of the linguistic image of the world as well as that of the functioning of collocations.

One could say that metaphors are the most essential things for language to function, as has been pointed out by the

outstanding cognitivist, George Lakoff. In his book entitled *The Current State of Research on Metaphor and Cognitive Topology*, Lakoff speaks about “conceptual” and “image metaphors”. The first one is based on mapping of one domain onto another, while the second is based on the confrontation of two images. Image metaphors cause special difficulties in translation as they only exist in a given culture, which is determined by social, historical and environmental factors. Bańcerowski deals with the problem of untranslatability of metaphors in some detail and comes to the conclusion that language and culture are inseparable, which should also be reflected in translating. Directly related is the question of the many levels of equivalence which is also touched on by the author (p 110). Another important item of information concerning metaphors is that we often refer to or describe ourselves as a “container” that is separated from the rest of the world, and that has an outer and an inner side (cf. *sy is open, to be open with sy, to feel sg inside*). Work also is often referred to as a substance (cf. *a lot of work, be out of work, give sy work, look for work*).

The most important of the five senses of the body is sight. There is ample evidence that this is the sense by which we receive most knowledge of things in the world around us. That is why our human culture can justly be called a “visual culture”. Since light is essential for seeing, it is only understandable that the dichotomy light vs darkness plays a principal role in the metaphorical structure of human languages. The adjectives bright vs dark, besides their descriptive function, have an axiological function as well; bright is usually associated with positive, dark with negative meanings.

Chapter three is entitled “Metainformational (metatextual) operators” (pp. 285–349) and includes the following studies: “Metainformational pointers to meaning in text” (pp. 285–288), “Conjunctions as metatextual operators” (pp. 289–296), “On some metatextual operators containing the component ‘mond’ (s/he says)” (pp. 297–303), “On the structure and functions of text initial metainformational sentences” (pp. 304–310), “On metatextual operators ‘aha’, ‘igen’, ‘mi’ (I see!, yes, what) and that of the expressive ones marking the end of a reply” (pp. 311–314), “Metainformational verbs describing the patterns of receiving information, the effects it makes on the receiver, and the state of memory of the information receiving device” (pp. 315–318), “Metainformational verbs describing the value of information in Hungarian” (pp. 319–320), “The role of metainformation structures in meaning-modification” (pp. 321–324), “Metainformational verbs describing information processing in Hungarian” (pp. 325–328), “Review as a source of metainformation” (pp. 329–333), “Metainformational verbs describing the physical condition of the information source” (pp. 334–335), “Metainformational verbs describing the state of the information receiving device” (p. 336), and “Some notes on the concept and scope of information” (pp. 337–349). With its 64 pages, this chapter is the shortest in the book, but this does not mean that it is less valuable. This chapter is an important contribution to the discussion of the role of metainformational operators, as it reassesses the state of research, its results and directions.

The author uses a number of illustrative, real-life examples to support his thesis. Future research should move in

the direction of a better understanding of the interaction between speakers and their linguistic usage. This could be possibly due to recent developments in textlinguistics and can be achieved, among other things, by a close observation of speaking behaviour.

Despite the fact that our treatment of the papers contained in volume 86 of the Language Study series has been selective, we would like to express our high opinion of the whole book. It is extremely interesting, highly representative of what has been going on in the field of the cognitive linguistic paradigm for the last few decades and as such is highly recommendable not only to those working in the field, but also to all the people who can read Hungarian and take an interest in language without being academically engaged in linguistics *per se*.

Péter Pátrovics

*Eötvös Loránd Tudományegyetem
eva.egri@uniqa.hu*

**RÓBERT KISS SZEMÁN:
“...GARÁZDA EMBEREK AZ
ETYMOLOGUSOK”. IRODALMI
TANULMÁNYOK. Budapest: ELTE
BTK, Szláv Filológiai Tanszék,
2008, 171 pp.**

The book “...garázda emberek az *Etymologusok*”. *Irodalmi tanulmányok* (“...*Etymologists Are Riotous People*”. *Literary Studies*), by Róbert Kiss Szemán, Hungarian literary scholar, essayist and translator of Czech and Slovak literature into Hungarian (see, for example his translation of Bohu-

mil Hrabal's *Ponorné říčky*) consists of eleven literary studies and essays written between 1995 and 2008. The studies are divided into three main sections treating Jan Kollár, conservatism and modernism, and Jan Patočka, respectively. The subjects, however, often overlap, since all the studies are devoted to Czech and Slovak literature of the 19th and the 20th century in general. A specific feature of almost all the essays is that they are enriched by the wider comparative context of Hungarian literature, which is, owing to difficulties caused by different languages, quite rare in Slavic studies. Some of the texts were originally published as chapters in Slovak and Hungarian books or as journal articles, and some are published here for the first time. Because of the large number of chapters, I will examine in detail only a few of them and merely touch upon the rest.

The first three studies are the longest and most in-depth. They trace the life and literary heritage of Jan Kollár, one of the most influential Central European writers of the nineteenth century and someone who had an enormous impact on the development and character of the Czech and Slovak National Revivals. Kollár's work is apparently especially attractive to Hungarian scholars because he lived, worked, and wrote in Pest, Hungary. This aspect of Kollár's life and work, however, has not been examined in depth until now, and it is one that opens up new possibilities of interpretation for such scholars as Róbert Kiss Szemán, who introduces new and original ideas and enriches the existing state of Kollár research.

The first study, "Kollár's Oeuvre in us," presents a compact overview on the changing interpretations of Kollár's literary work over the last two centuries,

especially against the Slovak, Czech and Hungarian backgrounds. The text points out the most significant reasons why interest in the author's works has declined among scholars. The most important, according to Kiss Szemán, are divergences in the development of Central European nations, methodological changes in the 19th century in the field of scholarship paradigms, and cultural policies that changed according to the various regimes that held power. Slovaks and Czechs had different goals during their National Revivals, and they took only those ideas from Kollár's conceptions that they thought useful for the development of their own nations. From this point of view, Kollár's texts were irrelevant for Hungarian scholars and literary critics during this period. The Czech and Slovak reception was strongly influenced by national interests, and only those ideas were emphasized that could positively influence the formation of their national identity. The next reason for the decline of Kollár's influence was the change in the scholarship paradigm that took place during the last decade of the 19th century. The development of positivism split Kollár's literary work into two parts according to scholastic and aesthetic paradigms. His poems were still seen as valuable, but his hypotheses and conceptions in the fields of etymology and history began to be seen as baseless and were ignored. His academic activity was gradually forgotten. Postivism was set on leaving behind Kollár's theological and religious publications. The erosion of Kollár's influence was accomplished by changes in political life during the 19th and the 20th centuries. The development of standard versions of Czech and Slovak made his ideas of a single common language appear obsolete. On the other

hand, his theoretical biblical and ethical papers were banned under communism. Kollár's oeuvre was reduced virtually to *Slávy dcera*, actually to the opening sonnets of the poem. This study is particularly significant and thought provoking because it examines the mechanisms of a functioning literary heritage in a complex social, scholarly, political, and national context. It describes cultural aspects that have influenced and still influence the reception of one of the greatest personalities of Czech and Slovak literature in the 19th century. One of the greatest benefits of this study is to demonstrate the wide variety of factors that can transform the meaning of literary works and present them in the wider European context.

The next study, "Historicity and Creation—Parallels in the Attitudes and Historical Work of Ján Kollár and István Hovráth," concentrates on Kollár's scholarly activity that was neglected at the end of the 19th century. Kiss Szemán analyzes the usage of historical sources in Kollár's literary work by researching lesser known publications that were written when Kollár lived in Pest and worked there as an evangelical pastor for the Slovak community. First of all, Kiss Szemán looks at the well-known and thoroughly researched factors that inspired Kollár's ideas and formed his identity and conceptions – books and other publications that probably influenced Kollár's worldview (works, for example, by Herder, Šafárik, and Karamzin, et cetera). The author goes on to analyze and examine the other cultural influences that can hardly be grasped by traditional historical-philological tools – the atmosphere of Pest in the 19th century. Kollár spent 30 years in Pest during a time when Pest was the spiritual center of developing Hungary.

Pest was a multicultural city, a conglomerate of new ideas and conceptions produced by many nations – Slovaks, Serbs, Croatians, Romanians – each of whom wanted to fight for their political independence. New conceptions crystallized there and inspired each other. This long residence in the capital city of Hungary, its atmosphere and many creative impulses, had an enormous influence on Kollár, which Kiss Szemán demonstrates by finding parallels between Kollár's texts and texts of the famous Hungarian historian and linguist István Horváth. His statement about etymologists became part of the title of Kiss Szemán's paper. Parallels between Kollár and Horváth can be found in their attitude to the past of Hungarians and Slovaks. They consider the past and history as important factors in the constitution of the nation. Both etymologists located the roots of their nations in mythological places and both were wrong. According to Horváth, the original Hungarians came from Africa, and Kollár searched for the origin of the Slovaks in ancient Italy. Both were interested in linguistic questions, which often caused antagonism between them. The next significant parallel that Kiss Szemán finds by comparing their activity is their attitude to women, who could be important links in national movement. He also describes the history of their personal debates and antagonisms. The comparison of the activity of the two scholars facilitates an understanding of Kollár's ideas in a new context and shows that Kollár's conceptions followed the natural evolution of imaginary history and were central to historical discussions of his times. At the same time, Kiss Szemán demonstrates the narrow-mindedness of positivistic scholars who neglected Kol-

lár's methodology, seeing it as archaic and regarding his conceptions as irresponsible and unreliable because they were evaluating them from a different point of view without understanding their meaning for the formation of the national consciousness.

The third study "Ján Kollár or "The Good Qualities of the Slav Nation" deals in detail with Kollár's methodology of history, which followed the tradition of the Romantic Age and was a natural continuation of Herder's conceptions. That is why it could not have been understood and appreciated by positivists, who used a completely different methodology. Kiss Szemán analyzes a two-part sermon entitled *The Good Qualities of the Slav Nation* and sketches out the background of its origin. When Kollár started to work in Pest in 1819 as a pastor, he wanted to encourage the generally Slav minority, and this was one of the main goals of writing his sermons. He probably looked for inspiration in a Hungarian text entitled *On the Religious and Moral Condition of the Hungarian*, written by a Veszprém canon named János Horváth. In this paper, there is a comparison of Kollár's and Horváth's sermons and parallels between them. Kiss Szemán shows how Kollár used certain motifs and creatively adapted them to his conception. Again, the Hungarian context enriches the state of research and provides new inspiration for other scholars, since it examines Kollár's literary work from a new point of view.

The next section of studies – "Conservatism as an Intellectual and Literary Trend in Europe in the 19th and 20th century," "The European Background and Certain Characteristics of Central European Conservatism and Catholic literature, West or East? – Modernism and Conservatism in the Literatures

of Central Europe," "God's Rainbow' – The Leading Ideas and Figures of Czech Catholic Literature," "The Baroque Phenomenon as a Morphological Zero in the Paradigm System of Czech Catholic Modernism," "The Horizontal and Vertical as Principles for the Arrangement of Ján Červeň's 'The Blue Cathedral'," and "Marginality as the Organising Force in the Art of Pavol Strauss"—calls attention to the phenomena of conservatism, Catholic literature, Catholic modernism and Catholic/Christian existentialism. They point to a phenomenological description of conservatism, define modernism and also illustrate practical applications of these intellectual trends in literature. Kiss Szemán uses a wide variety of examples from German, Croatian, Serbian, Slovenian and especially Czech, Slovak and Hungarian literature. In one of his studies, he claims that Czech and Hungarian modernism cannot be entirely understood without looking at them side by side. Especially notable is an experiment in the study "The Baroque Phenomenon as a Morphological Zero in the Paradigm System of Czech Catholic Modernism," which is written in the form and language of a baroque essay. It can be seen as proof of Kiss Szemán's artistic and literary skills. In this attractive form, the Hungarian scholar looks for the reasons why Czech Catholic modernism of the late 19th and early 20th centuries was not inspired by the baroque literary tradition. One possible explanation is the identification of the baroque period with the loss of Czech political independence after the Battle of White Mountain. Kiss Szemán, by analyzing texts by St. Teresa of Avila and St. John of the Cross, defines the main features of the baroque style and the way baroque authors saw and de-

scribed reality. He also uses a description of baroque sculptures in Kuks to demonstrate the way of thinking in the 17th century and to capture the baroque phenomenon as a whole. Finding the primary characteristics of baroque literature helps us to understand the absence of the baroque tradition in the literary works of the first generation of Czech Catholic modernism. The second generation (especially Sigismund Bouška and Julius Zeyer) began to rehabilitate the baroque and started to employ typical baroque literary genres. Actually, however, only Jaroslav Durych can be seen as an author who was deeply inspired by baroque style, language and philosophy. It can be seen both in the literary genres he used, as well as in his language and the spiritual content of his literary works.

The last section contains two essays, “Jan Patočka, Philosopher of Czech Phenomenology” and “An Introduction to Jan Patočka’s Philosophy of Art Based Several of his Writings on Aesthetics Generally and on Czech Literature.” They are devoted to the life and work of Jan Patočka, one of the most important Czech philosophers of the 20th century.

One of the greatest benefits of this publication is the fact that these studies show new connections between some already well-known pieces of knowledge. It opens new directions for research and new avenues of interpretation. It will certainly inspire other scholars, teachers and students, since these studies are not hermetic and can be useful for many readers, not only for people who know the Czech, Slovak and Hungarian context very well. They should be beneficial to all people interested in the history, literature and culture of Central Europe. On the other hand, even specialists will be introduced to previously little-known information, which is required for a deeper understanding of the complex relations among Central European countries. Finally, this publication is important because in today’s world, when antagonisms between nations easily spread, it is objective and sincere, and treats delicate matters between Slovaks and Hungarians in a sophisticated and unbiased way.

Agnieszka Janiec-Nyitrai

*Masarykova univerzita
janiec.nyitrai@gmail.com*

Navodila avtorjem

Slavia Centralis (SCN) je revija, ki objavlja jezikoslovne, literarnoteoretične in literarno-zgodovinske izvirne znanstvene prispevke s področja slavistike, odprta pa je tudi za take primerjalne interdisciplinarne raziskave. Revija objavlja prispevke v slovenščini, lahko tudi v drugih slovanskih jezikih, madžarščini, nemščini ali angleščini.

Recenzijski postopek

Vsak prispevek za SCN pregledata in ocenita dva neodvisna recenzenta ter ga predlagata za objavo.

Glavni urednik o tem pisno obvesti avtorja in mu posreduje morebitne pripombe, ki jih je potrebno upoštevati, da bo članek objavljen; končno uredniško besedo ima glavni urednik. Zavrženih rokopisov ne vračamo – glavni urednik o tem pisno obvesti avtorja.

Uredniki lahko prispevke lektorirajo in jih (nevsebinsko) popravijo brez soglasja avtorjev.

Članki morajo vsebinsko in po tehnični pripravi besedila ustrezati naslednjim standardom:

- gre za še neobjavljene prispevke;
- oddati jih je potrebno v (1) elektronski obliki, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, tehnični urednici na naslov: natalija.ulcnik@uni-mb.si in (2) rokopisu v dveh natisnjenih izvodih na naslov: Oddelek za slovanske jezike in književnosti – *Slavia Centralis*, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor ali (3) po e-pošti v obliki pdf na naslov tehnične urednice.
- razprave naj obsegajo 25.000 do 35.000 znakov, ocene 14.000 do 18.000 znakov, poročila 6.000 do 8.000 znakov;
- sinopsis v slovenskem in angleškem jeziku naj obsega 5 do 8 vrstic; dodanih naj ima 4 do 6 ključnih besed;
- povzetek naj obsega 20 do 30 vrstic – razprave, ki so napisane v slovenščini, imajo povzetek v angleščini, neslovensko napisane razprave pa v slovenščini;
- pisava je Times New Roman, velikost črk 12 pik (izvleček in povzetek 10 pik), razmik med vrsticami naj bo 1,5;
- format papirja naj bo A4, robovi naj bodo 25 mm zgoraj, spodaj, levo in desno (severnoameriški format papirja z robovi širine enega inča);
- opombe naj bodo sprotne, vezaji, pomišljaji in narekovaji naj bodo v skladu s slovenskim pravopisom (oz. pravopisnimi normami jezikov, v katerih so razprave napisane);
- literatura naj bo navedena v besedilu in opombah v krajši obliki v oklepaju (Jesenšek 2005: 279), v daljši obliki pa na koncu razprave v seznamu literature in navedenk;
- če je v seznamu literature več del enega avtorja, naj pri vseh neprvih navedbah ime in priimek avtorja nadomeščata dva pomišljaja;
- če je v seznamu literature pri enem avtorju več navedenk istega leta, jih ločimo z malimi tiskanimi črkami stično ob letnici (2007, 2007a, 2007b);
- v seznamu literature navajamo:
 - monografija:

Marko JESENŠEK, 2005: *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 60).

-
- članek v reviji:
 - Martina OROŽEN, 1993: Kontinuiteta starocerkvenoslovenskega besedišča v slovenskem jeziku. *Slavistična revija* 41/1, 143–160.
 - članek v monografiji ali zborniku:
 - Zinka ZORKO, 2004: Izbrano besedje v narečjih severovzhodne Slovenije. *Besedovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 28). 170–228.
 - Miran ŠTUHEC, 2003: Esejstika narodnih tem in njen pomen danes. *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 14). 63–80.
 - slikovno gradivo, razpredelnice ipd. (izdelano v MS Excel) naj bo priloženo na posebnih listih, v tekočem besedilu pa naj bo označeno, kam sodi (podnapisi slik naj bodo v tipkopisu); za oštevilčenje se uporabljajo samo arabske številke;
 - mednaslovi so v polkrepkem tisku;
 - ponazarjalni zgledi in daljši navedki (brez narekovajev, stopnja 10 pik, odstavčno ločeni) so v ležečem tisku;
 - natančne informacije glede označevanja nestandardnih znamenj (označeni naj bodo z rdečo barvo in dodatno izrisani na robu besedila), ležečega in polkrepkega tiska dobi avtor pri tehnični urednici;
 - naslovna stran tipkopisa naj vsebuje: naslov članka, ime in priimek avtorja, naslov ustanove, na kateri dela, njegov elektronski naslov in naslov, na katerega bodo poslane korekture;
 - korekture je potrebno opraviti v desetih dneh.

Guidelines for contributors

The journal *Slavia Centralis* (SCN) publishes articles presenting original research in Slavic linguistics and literary scholarship; it is also open to interdisciplinary approaches. Papers may be published in Slovene and other Slavic languages, as well as Hungarian, German, and English.

Refereeing process

SCN is a double-blind refereed journal. Two independent reviewers referee each paper. If an article is accepted, the editor-in-chief informs the author in writing and conveys the requested emendations, if any, that must be made before the article is accepted for publication. Rejected manuscripts are not returned; however, the editor-in-chief informs the author in writing. Final editorial authority rests with the editor-in-chief. The editors reserve the right to make formal (non-substantive) changes to the paper without consulting the author.

The content and format of the articles must conform to the following criteria:

- The work must not have been published previously.
- Each article must be submitted in (1) electronic Windows-compatible format to the technical editor natalija.ulcnik@uni-mb.si and either (2) two printed copies on paper to Oddelek za slovanske jezike in književnosti – Slavia Centralis / Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160 / SI – 2000 Maribor or (3) by e-mail in PDF format to the technical editor.
- Articles should contain between 25,000 and 35,000 characters; reviews 14,000 to 18,000 characters, and reports from 6,000 to 8,000 characters.
- The English abstract should be 5 to 8 lines; it should include 4 to 6 keywords.
- The summary should contain 20 to 30 lines; articles written in Slovene will have an English summary; articles not in Slovene will have Slovene summaries.
- Articles should be written in 12-point Times New Roman font; the abstract should be in 10-point, line spacing should be 1.5.
- Paper format is A4, margins should be 25 mm on all sides or on North America letter-size paper with one-inch margins on all sides.
- Footnotes should be at the bottom of the page. Hyphens, n-dashes and m-dashes should be used as appropriate, according to the norms in the language in which the article is written.
- Bibliographical citations should be noted in the literature using in-text citations in parentheses, e.g., (Jesenšek 2005: 279), followed by full citations in a listing of references at the end of the article.
- If the bibliographical item has multiple works by the same author, subsequent citations of the author must replace the author's name with two m-dashes.
- If several items by the same author have the same year, subsequent articles should have a lower-case letter after the year, e.g., (2007, 2007a, 2007b).
- Citation format:
 - Monograph:

Marko JESENŠEK, 2005: *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 60).

- Journal article:

Martina OROŽEN, 1993: *Kontinuiteta starocerkvenoslovanskega besedišča v slovenskem jeziku*. Slavistična revija 41/1, 143–160.

- Article in a book or anthology:

Zinka ZORKO, 2004: Izbrano besedje v narečjih severovzhodne Slovenije. *Besedovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ed. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 28). 170–228.

Miran ŠTUHEC, 2003: Ezejistika narodnih tem in njen pomen danes. *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ed. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 14). 63–80.

- Graphics, tables, etc. (produced in MS Excel) should be given on separate sheets and their placement should be indicated in the text (captions of pictures should be in the manuscript); use only Arabic numerals for numbering.
- Subtitles should be in boldface.
- Examples and longer quotations (without quotations, 10 point, with paragraph breaks) should be in italics.
- Precise descriptions of non-standard signs (marked in red and noted in the margin), italics, and boldface, will be given to the author by the technical editor.
- The title page should contain: the title of the article, the name and surname of the author, the title of his or her place of employment, the author's e-mail (for the receipt of proofs).
- Proofs must be corrected and returned in ten days.

